שאלות ארץ ישראל:

תוכן מפורט[1]

---

[1]) דברים הבאים כאן בסימני־העתק לקוחים מגופי המאמרים בלשונם.

באופן יותר נאה מאשר עד כה: למלאות בבת אחת כל המחסורים האמתיים של המושבות שברשותם (כלומר, שאינן חלויות ברעתו של הנדיב וממלאי מקומו) ולהסתלק עם זה מכל אדנות והשגחה על עניניהן הפנימיים ומהלך עבודתן. וכן יעשו גם להפועלים: יתנו להם את האמצעים שנועדו למענם, בשביל שיעזרו לעצמם בדרכים האפשרים לפי המצב, כפי שימצאו הם עצמם והועד הפועל הכללי, — ושוב לא ישגיחו במעשיהם, אם משתמשים הם באמצעים שבידם לעבודת אדמה או לאומנות, או אפילו להוצאת הדרך של אלה מהם המוכרחים לעזוב את הארץ: גם יציאתם של אנשים יתרים, שאינם יכולים לבסס מצבם בארץ, הנאה היא לא להם בלבד, אלא גם לישוב הארץ בכלל.

ואז, אבל רק אז, תהיה לנו צדקה להשתדל לפני האפיטרופסים המערביים, שיעשו גם הם כמונו, ואולי נמצא אז שם אוזן קשבת יותר מאשר עד כה... אך גם אם לא ישמעו לבקשתנו תיכף, אין לנו להתיאש: כאשר יעלה נסיוננו יפה — ואחר כל האמור, אפשר שיודו רבים, כי רשות לנו לקוות שיעלה יפה, אם אך יֵעשה בשלמות, בהחלט, בלי פשרות והנחות, — אז יחקו הם, האפיטרופסים המערביים, מאליהם את מעשינו; אחרי כי סוף סוף גם הם חפצים בטובת הישוב, אלא שאוחזים הם בשיטתם המקולקלת, מפני שאינם רואים אחרת נאה הימנה.

אבל כבר יצאתי חוץ לגדרי. לא לעוץ עצות באתי כאן, איך לסדר עניני הישוב אחר שתוסר מעליו האפיטרופסות. בעצות טובות יתקנוהו אחרים, בבוא העת המוכשרת לכך, ואני לא היתה מגמתי בכל המאמר הזה אלא לקרוא קריאה גדולה באזני כל ישראל:

„Hands off!"

הסירו את ידכם הקשה מעל הישוב, אם רוצים אתם בבנינו ולא בחורבנו.[1]

---

[1] [מובן מאליו, שכל האמור בזה מתיחס רק אל הישוב הנמצא כבר, בשביל להצילו מן הרקבון השולט בו וליתן לו יכולת להתפתח עד הגבול האפשרי לו. ואולם בנוגע לשאלת הרחבת הישוב לעתיד במדה הדרושה למטרתנו הלאומית, הנה כבר גליתי דעתי במאמרי „אמת מארץ ישראל" („על פרשת דרכים" חלק א'), שדבר כזה אי אפשר לו לצאת לפעולה כל זמן שלא הוסרו כל המכשולים החיצוניים והפנימיים אשר מניתי שם.]

כהלכה, — הרי הוא מעיד על עצמו, שאינו מבין אמת פשוטה אחרת. החשובה עוד יותר לענינינו: כי גם השבחת העבודה היא דבר שאדם עושה כהוגן רק כשהוא עושהו ברצון, על דעת עצמו, מתוך הכרת הצורך והתועלת שבו, ולא על פי פקודה של פקיד. יהיו נא בני המושבות אדונים לעצמם, ידעו נא, כי אך בכחם ורצונם הטוב תלויה ישועתם, — ומאליהם ישתדלו להשביח את כל ענפי עבודתם, מאליהם יעשו נסיונות, ישאלו בעצת מומחים, יקראו בספרים המתיחסים לזה, ובמשך הזמן יגיעו גם בשאר ענפי העבודה לאותה השלימות שהגיעו לה בעבודת הכרמים, אשר התמכרו אליה בכל לבם, בתקותם להבנות ממנה. במדינות ידועות אמנם שולחים אגרונומים לכפרים למשוך לבם של האכרים לתקונים שונים על ידי דברי פתוי ונסיונות המראים תועלת התקונים, או גם להנהיג בתוכם דרכי עבודה חדשים כאינס. אבל לעשות כן גם במושבותינו בארץ ישראל — זהו חקוי של קופים. בלי שימת לב להבדל המצב פה ושם. מי שיודע, כמה כתבי עת המוקדשים לעבודת הכרמים נמצאים באוצר הספרים שב„ראשון-לציון", ואיך ישתדלו הכורמים שם לקרוא בהם ולהוציא מתוכם תועלת מעשית, — הוא יבין, כמה מן הזרות יש ברמיון הזה, שמדמים אכרים באלו לבני הכפרים החשוכים שברוסיא, אשר גם רופא צריך לשלוח להם בעל כרחם. — אם רוצים האפיטרופסים לשלוח „מומחה" לא"י, שיעשה נסיונות שונים בעניני העבודה, תבוא עליהם ברכה: ישלחוהו ויתנו לו חלקת-אדמה מספקת, שישב לו שם ויעשה נסיונותיו לעצמו, אולי יצליח להוציא מן האדמה יותר הרבה ממה שמוציאים עד עתה, ואז — בזה אין ספק — יבואו האכרים אליו ללמוד תורה מפיו ויחקו את מעשיו בחפץ לב. אבל מה ענין שליחות כזו לשאלת „הועד הפועל", אשר מטרתו היא לתמוך ולנהל את הישוב ב„פועל"?

התקון הראשון — וגם האחרון — אשר עלינו לעשות, בשביל לגמור את אפיטרופסותנו, לפחות, במעשה אחד הגון, — הוא איפוא זה: ליסד בא"י „ועד פועל כללי" מבני הישוב עצמם, כלומר, שחבריו יהיו אנשים אשר יבחרו בהם כל האכרים והפועלים ברצונם הטוב לזמן מוגבל, ולא „פקידים" שימנו עליהם מן החוץ ויחליפו אותם בכל עת שיתחפצו הממַנים. הועד הזה יהיה האורגן הראשי, שבידו יִמָסרו כל עניני הישוב הכלליים: הוא יהיה המליץ בין בני המושבות ובין הממשלה, הוא יהיה המפקח על בתי הספר ושאר צרכי-הצבור הרוחניים, והוא גם יעמוד בין הישוב ובין חובביו ותומכיו אשר בגולה. וקודם כל צריך יהיה הועד הזה לחקור היטב מצב כל מושבה, מה הם הדברים העיקריים החסרים לה ומעכבים את התפתחותה ובמה אפשר לתקנה ולתת לה האפשרות לחיות בלי תמיכה חיצונית. ואחר שיתברר הדבר הזה בירור שלם ומוחלט, אז יהיה מקום לחובבי הישוב להראות „חבתם"

לשטן לו, וכשתבטל היא, מיד יוסרו כל המכשולים בבת אחת והישוב יעלה כפורחת בלי יגיעה יתרה. מחשבה כזו לא תוכל לעלות על דעתו של שום אדם היודע מצב הדבר לא על פי השמועה בלבד. ואולם — היא הנותנת! מפני שרבו המכשולים כל כך ומפני שהענין דורש התעוררות האֶנֶרגיא יהתרכזות הכחות במדה מרובה כל כך, לכן אי אפשר שיצליח, כל זמן שהנהגתו נמצאת בידי אפיטרופסים, העומדים מחוצה לו וממעל לו, ואלה העובדים עבודתו מבפנים, שהם לבדם קשורים בו והוא בהם קשר טבעי ואמתי, אינם אלא אבטומטים המתנועעים לפי רצון אחרים. ועל כן אני אומר, כי אם רוצים אנו, שיהיה הישוב מה שהוא צריך להיות, עלינו להשתדל קודם כל, שיהיה הוא ארון לעצמו, שעובדיו הפנימיים יהיו גם יוצריו ועושיו כרצונם, בלי כל לחץ ודחק מן החוץ, ואנחנו, כל בית ישראל שבגולה, נעמוד לימינם מרחוק, בתתנו להם יכולת פעם אחת להזדיין כראוי למלחמתם הקשה ובהמצאנו להם אחרי כן בכל עת אשר יקראו אלינו לעזור להם בעניניהם הכלליים: ביסוד בתים לחנוך והשכלה, בהקלת משא המסים ודרכי גביתם, בחפוש שוקים לממכר פירותיהם, וכדומה. אז נוכל, לפחות, לקוות, שיעלה בידם להגיע בזמן קרוב או רחוק למצב בריא ואיתן. אבל בלעדי התנאי העיקרי הזה, אין לנו גם תקוה רחוקה לנצח את המכשולים וכל עבודתנו אינה אלא לבטלה.

והנה, משׁשבתי מארץ ישראל והצעתי לפני הועד האודיסאי לבטל את „הועד הפועל" של פקידים ולמסור הנהגת הענינים בידי בני הישוב עצמם, — נבראה „ספרות" קטנה על דבר השאלה הזאת. וצריך לקרוא את הפרוטוקולים של הועד ואת ה„מאמרים" שבאו בכה"ע על הענין הזה, בשביל לראות, כמה קשה לבני אדם להבין את הרעיון היותר פשוט, כשהוא מתנגד למושגים ומעשים שהורגלו בהם. בצר לה, זכרה האפיטרופסות פתאום, שיש בעולם חכמה ששמה „אגרונומיא", ומני אז יש לה תרופה אחת לכל המחלות: „השבחת העבודה ע"י אגרונומים". וממילא מובן, כי גם שאלת „הועד הפועל" היתה לשאלה אגרונומית: צריך להפקיד בראש „הועד הפועל" אגרונום מומחה, ואז יושע הישוב תשועת עולמים. והנה, כמובן, לא יכחיש שום אדם בתועלת שיוכלו להביא לעניני הישוב נסיונות מדעיים („נסיונות" — כי אמנם עדיין לא הוכרו שאלות עבודת האדמה בא"י, והאגרונומיא לא תוכל לע"ע לקבוע שם הלכות פסוקות, אלא לעשות נסיונות בלבד), וכל ה„ראיות" שמשתדלים מגיני האפיטרופסות להביא על זה ממעשי עמים שונים בארצות שונות — אינן אלא אבוד דברים לבטלה. אבל האמת הפשוטה הזאת אין לה שום יחס לשאלת האפיטרופסות, וכל המוציא מזה תולדה, שצריך להעמיד בראש הישוב אגרונומים־פקידים, אשר ישגיחו על העבודה ויתקנוה

דבר זה לא נוכל עדיין לדעת, באין לנו עד כה שום נסיון אשר יראנו בפועל, איך היו הם עושים מעשיהם, אלו נכחדה האפיטרופסות מן הארץ והיתה היכולת בידם לעשות הכל, מהחל ועד כלה, בחירות גמורה, מבלי היות תלוים בדעת אחרים בשום פנים¹). ולעומת זה יש ויש לנו נסיון מספיק, המראה באופן היותר ברור, כי הנהגת האפיטרופסות מוסיפה אך קלקול על קלקול, חמרי ומוסרי כאחד, ואין כל תקוה להישוב להבנות ממנה. מה יש לנו איפוא להפסיד? אנו רואים את הישוב הולך ויורד בחומר, הולך ונשחת ברוח, ואנו יראים לעשות נסיון חדש, שמא חלילה לא יעלה יפה! כשהחולה נוטה למות, מנסים הרופאים גם את התרופות היותר מסופקות והיותר מסוכנות. במצב כזה אין שואלים: שמא לא יעלה יפה? אלא אדרבא: שמא יעלה יפה?...

ננסה נא איפוא! נחדול נא מהיות אפיטרופסים להישוב ומהפקד פקידים באי"י לחלק שם את הפרוטות ולנהל את מקבליהם בדרך טובה. נשתדל נא לקבוע אמונה בלבנו, שרוב הקולוניסטים והפועלים חפצים הם עצמם בטובת הישוב — שהיא גם טובתם — לא פחות ממנו, ושיש ביניהם אנשים המבינים עם זה, גם כן לא פחות ממנו, מה טובת הישוב דורשת ואיזו הם הדרכים היותר יצוים לתקונו. ואם עד כה לא נראה חפצם הטוב בכל מלואו ולא נשמעו מפיהם עצות הגונות לתקון המצב הכללי — הלא הסבה לזה מובנה בנקל: כשאדם יודע, שאין קולו נשמע וחפצו אינו עושה רושם בפועל, תש כחו והאנרגיא שבו מסתתרת ומתגוננת. לא כן יהיה, אם ירגישו פתאום, כי אפס ארון, המה אפיטרופסים, והכל תלוי בהם עצמם. — אז יתעוררו כולם כאיש אחד לבנות הנהרסות, ואף אלו שבאמת ירדו פלאים במצבם המוסרי, בעטיה של האפיטרופסות, אף הם יתרוממו ברוחם, על ידי השפעת ההתעוררות הכללית, וישתדלו להיטיב מעשיהם, ובכל אופן לא יוכלו להביא נזק אלא להם עצמם, מבלי לעצור בעד התפתחות הענין בכללו.

מרובים צרכי הישוב ועצומים המכשולים אשר על דרכו. על ראשי המכשולים האלה כבר רמזתי בראשית המאמר: יחס הממשלה לעובדי האדמה, המעשר ושאר המסים, הכבדים מנשוא, ואופן גביתם מכביד משאם עוד יותר. גם מצב הארץ עתה בכלל, השממון והעזובה הרבה, פרעות החיים ורוע ההנהגה — כל זה עושה את הישוב החדש באי"י למפעל קשה מאד, הדורש שקידה ודרישות בלי גבול בשביל שיוכל להצליח. ואם דברתי עד כה רק על הרעה שגרמה לו האפיטרופסות, לא היתה כמובן, כונתי לאמור, כי רק היא לבדה עומדת

¹) כבר רמזתי למעלה, כי גם הקולוניות הנקראות „חפשיות", כמו „רחובות" או „ואדי־חנין", נמצאות באמת תחת שלטון ההשפעה המוסרית של האפיטרופסות, המקפת אותן מכל עברים, מלבד היותן תלויות בדעתה ורצונה גם במצבן החמרי, באין להן מקום למכור את ענביהן זולתי היקב שב„ראשון לציון".

רוצים ליטול את הקיסם מבין עינינו? קטן ודל הוא חלקנו בישוב הארץ, ובאלה ארבע אמותינו הצרות, באלה הפרוטות המעטות שאנו מכניסים לא"י, מתנהגים אנו עד היום כ„פטרונים", העושים צדקה וחסד עם בריות שפלות שאינן כדאיות לכך. כי למה נכחד? כל יתוסנו אל האכרים והפועלים מעיד בנו, שאנו מביטים עליהם עד עתה בבוז ושאט נפש ואין אנו יכולים להתגבר על ההרגל, שנעשה לנו כטבע שני, לחשוב את כל בני הישוב לא רק לרמאים ושנוררים, אלא גם לחסרי דעה ונסיון, שאי אפשר להאמין בהם ולסמוך על דעתם ויושר לבם אפילו בדבר שטובת עצמם דורשת מהם לעשותו כהוגן.

זהו אחד מן החזיונות הנפלאים שבחיי היחיד והצבור: מרוב עבודה שעובדים בני אדם בשביל להשיג איזו מטרה חביבה עליהם, — יש שהם משתקעים כל כך בפרטי המעשים, עד ששוכחים את הכלל, את המטרה שלמענה הם עמלים, ולא יסוגו אחור ממעשיהם, אף אם יראו ברור, כי מביאים הם נזק ולא תועלת לאותו הענין שהמעשים האלה צריכים להיות אך כאמצעים להשגתו. הנה חובבי ציון בודאי התחילו מעשיהם בישוב הארץ אך לשם האידיאל הגדול של תחית האומה. והרי אין הדבר צריך לבינה יתרה בשביל להכיר, כי ישוב של רמאים וחסרי־לב, שאינם מוכשרים לעשות אף צעד אחד כהוגן בלי השגחה מן החוץ ואינם נאמנים על שום דבר בלי שמירה מעולה, — כי ישוב כזה לא תועלת הוא מביא, כי אם הפסד מרובה, להתכלית הנרצה, ואינו אלא מכשול חדש שאנו יוצרים לנו בידינו על דרכנו לעתיד, הקשה גם בלעדי זה. ואם באמת מאמינים גם מנהיגי הישוב שלנו, כמנהיגיו המערביים, שבני המושבות הם כולם „שנוררים וגנבים שכל מזמתם היא רק להוציא פרוטה יתרה מכיס של אחרים"[1], — למה ולמי איפוא הם עמלים? — למה הם מכלים ממונם של ישראל, למה הם מבלים כחם וזמנם, בשביל לקיים את הישוב הזה ולשמור עליו מפני בעליו עצמם, בעוד שהדבר גלוי, כי מצד התכלית העיקרית, בטולו של ישוב כזה יפה מקיומו? — אבל הוא אשר אמרתי: ברבות הימים ה„עיקר" נשכח וה„עבודה" כשהיא לעצמה נעשית עיקר. כאלו כל עצמו של הישוב לא נברא אלא בשביל שמנהיגיו ואפיטרופסיו השונים בא"י ובחו"ל ימצאו להם מקום לעבוד „עבודת הכלל" במלחמתם התמידית עם בני המושבות...

עלינו איפוא להלחם תחלה בנו בעצמנו, לעקור מלבנו בחוזק יד את המשפטים הקדומים שהורגלנו עד כה לעשות מעשינו על פיהם. אם ראוים בני הישוב להאמין בהם ולהפקיד גורלם בידיהם עצמם או אינם ראוים —

[1]) עי' להלן: „ילקוט קטן", ל"ט.

לא גדולות בערך למה שיצא עתה. יושביה היו מתרגלים מתחלת בואם אל המושבה לבטוח אך בכח עצמם ולעשות הכל על דעת עצמם. ואם היו נכשלים באיזו שגיאה וקלקול, היו מבקשים ומוצאים להם בעצמם דרכים שונים לתקון מצבם, בלי כל טענות ותביעות על אחרים. ומי יודע? אולי היה ה„מופת" הזה גורם, שיִפָּתרו עתה כל שאלות הישוב באופן אחר לגמרי: הגריב היה אולי מוצא לאפשר „לגמור חשבוננו" בלי עזרת אפיטרופסים חדשים. אלו היתה לנגד עיניו מושבה כזו, שנוסדה ונשתכללה בלי כל צל של אפיטרופסית; הפועלים היו אולי זה כבר הולכים ומשכללים את עצמם במושבות הרשות שהיו מיסדים להם בדרך האמורה, וכל חובבי הישוב שבמזרח ובמערב היו קוצבים להם ברצון את האמצעים הדרושים לזה, לאחר שהראו הם, הפועלים, במעשה מה שעתה אינם יכולים אלא להבטיח בדברים ואין מאמין להם[1].

ובזה תמה דרכנו ממושבה למושבה.

ארוכה היתה הדרך הזאת מאד, ארוכה אולי יותר מסבלנותם של הקוראים, ורבים מהם אולי קצרה נפשם בדרך כזו, שצורה אחת לה מראש ועד סוף ובכל המקום אשר באו ראו אך חזיון אחד החוזר ונשנה כמעט בלי שנוי. בכל האפשר השתדלתי אמנם לבלי עמוד על הפרטים הבלתי חשובים כל כך לעניננו או שכבר נתפרסמו על ידי אחרים במדה מספקת. ובכל זאת יצאו הדברים ארוכים ביותר, עד שהוכרחתי מפני זה לעבור בשתיקה על איזו מן המושבות (למשל, רחובות), שהיו מוסיפות לנו דעת בנוגע לתכונת ההשפעה המוסרית של האפיטרופסות על כל סביבותיה, אף מעבר לגבול שלטונה הגשמי. —

ואולם, איך שהיתה דרכנו, — הנה סוף סוף באנו, כמדומה לי, „למחוז חפצנו": מצאנו את ה„אויב" היותר קשה — בהיותו מסתתר בדמות „אוהב" — להתפתחות הישוב, ואשר בו עלינו איפוא להלחם בכל כחנו, בחפצנו להרים את הישוב משפלותו.

אבל המלחמה הזאת צריכה להיות מכוונת לא נגד האפיטרופסים המערביים, כמחשבת רבים, כי אם נגד עצמנו. מה יש לנו צדקה לדרוש מאחרים, שיטלו את הקורה מבין עיניהם, כל זמן שאנו בעצמנו אין אנו

---

[1]) כידוע, צועקים עתה הפועלים, שאפשר ואפשר להם להשתכלל באמצעים מצומצמים, אם אך יתנו להם לסדר עניני שכלולם בעצמם. אבל אין קולם נשמע, לפי שחובבי ציון זוכרים את כל הנסיונות שנעשו עד כה, שגם הם היו מתחלה תופסים רק מועט ולבסוף עלו ביוקר מאד ולא השיגו את מטרתם, — ושוכחים עם זה, מי היו העושים עד כה ומפני מה לא הצליחו מעשיהם.

בתוכם הרבה אנשים של צורה, בודאי לא היו בוחרים מקרבם ברוב דעות בעלי תבונות נפסדות. גם משפחות גדולות ביותר לא היו נבחרות. בהיות צרכיהן מרובים ויש לחשוש שמא לא תספיק ההכנסה לפרנסתן. וגם הן עצמן לא היו מסכימות בנקל לעמוד בנסיון שתוצאותיו לע"ע רק „שמא" בעת שהיה שכרם בתור פועלים „ברי". ובכן היו מתישבים ב„קסטיניא" בעשרים צעירים, בעלי צרכים מועטים וכחות מרובים, שהיו נגשים לעבודתם בלב מלא תקוה ובטחון על עצמם, על עבודתם והריצותם. להוצאות יתרות בבנינים וכלי עבודה, ואין צריך לאמור ל„שנוררות", לא היה מקום כלל בתוכם, בהיותם יודעים, כי רק סכום כזה וכזה קצוב להם ונמצא ברשותם; ויתר אין מי שיתן ואין ממי לתבוע, וכל פרוטה שמוציאים לבטלה — על חשבון עצמם הם מוציאים ועתידים להרגיש בחסרונה[1]). ובאין אדמיניסטרטור במושבה, שבכבוד „אדנותו" דרש מידו להראות להערביאים את ידו החזקה, לא היתה המושבה מסתבכת גם באותו הענין הרע עם שכניה הערביאים, שגרם לה, כידוע, הפסד מרובה. וכה היתה „קסטיניא" מגיעה באמת לשכלולה בזמן קצר ובהוצאות

---

[1]) בהערכת השכלול שנעשתה ע"י הקומיסיא נקצב, למשל, סכום ידוע לבנות חדרים נוספים ברוב הבתים, ואחרי כן יצא לדבר זה יותר ממה שקצבו מראש. אבל אין ספק, שאלו היו הקולוניסטים אדונים לעצמם ולכסף הנקצב להם, היו מוצאים לאפשר לישב לע"ע בבתים הישנים כמו שהם, כדי שלא לחסר ע"י הוצאה יתרה זו מן הסכומים הדרושים להם לצרכים יותר מורגשים, — עד שיתבצר מצבם, וירחיבו אז את בתיהם איש איש כפי יכלתו. — בזמן מאוחר הוסיפו לקצוב להם עוד סכומים חדשים גם לרצפת אבנים, מפני שלדברי הרופאים, כשאין רצפה בבית, הקרקע מעלה אבק הקשה לעינים. והנה שמירת הבריאות, ביחוד באקלימה של ארץ ישראל, ודאי דבר גדול הוא, ואנו מבינים בנקל את הרגש המוסרי שהביא את האפיטרופסים להסכים להוצאה זו, שלא להיות „אכזרים" בדבר הנוגע לבריאותם של הקולוניסטים ובני ביתם. אבל גם זה ודאי בעיני, שאלו היו הקולוניסטים משכללים את עצמם, בלי אדונים רחמנים, היו הם „מתאכזרים" על עצמם ובני ביתם ולא היה עולה על לבם להוציא מקופת השכלול לצורך כזה, בעוד שיש להם צרכים אחרים יותר „ממשיים" גם בגולה יש ויש לבני ישראל צורך בתקון דירתם לשמירת הבריאות. אבל אין אדם הושב לשכלל דירתו לפי חקי ההיגיאינא, כל זמן שצרכי פרנסתו דורשים ממנו להקדיש להם כל מחשבותיו והאמצעים שבידו. — בהיותי ב„קסטיניא" חזקו עלי דברי הקולוניסטים, שיבנה להם הועד רחים, וההכנסה תהיה מוקדשת להוצאות הצבור של המושבה. בכל מיני אותות ומופתים השתדלו להוכיח לי, כי הכנסת הרחים היא ודאית ואין לפקפק בה כלל. אחרי כן, כשגמרתי עמהם כל החשבונות ושננתי להם היטב היטב, שמלבד הסכומים אשר קצבתי להם, לא יקבלו עוד מאומה, — הצעתי לפניהם, שאם יש ברצונם לבנות להם רחים, יתן להם הועד עתה בבת אחת את הכך 15 אלף פרנק, שנקצב להם להוצאות הצבור במשך שלש שנים, ומאחר שבטוחים הם כל כך בהכנסת הרחים, הלא יוכלו כבר בשנה הבאה להשתמש לצרכי הוצאות הצבור בהכנסה זו. אבל הם השבו בדבר והתיעצו הרבה, ולסוף השיבו לי בשלילה, כי לא רצו לעשות הנסיון „בכספם"...

גם שאר החסרונות שמונה הועד בדבר יסוד „קסטיניא“ ותולה אותם בשגיאות הועד הפועל, כמו הוצאות יתרות לבנינים ומכשירי העבודה וכו׳, ואפילו התגרה הידועה עם הערביאים, — הכל בא רק בסבת „השגיאה“ היסודית של הועד עצמו, בחשבו לאפשר ליסד „קולוניא של דוגמא“ ע״י אפיטרופסות. ובשביל להוכח באמתות המשפט הזה, די לנו לצייר לעצמנו במחשבה, איך היה הדבר נעשה בלי אפיטרופסות.

נניח, שהיה הועד מחליט מראש למסור כל הדבר, מן הצעד הראשון, בידי הפועלים עצמם, מבלי להתערב בזה אפילו במשהו. מה היה צריך לעשות? — כמובן, היה מצוה על הועד הפועל לאסוף את הפועלים הנמצאים בארץ ולהודיע להם, כי יש עם לבבו של הועד ליסד, בתור נסיון, קולוניא קטנה מטובי הפועלים, אשר תעודתה תהיה להראות בפועל, כי יש אפשרות לעובדים חרוצים לחיות בא״י בעבודת האדמה, וכי שכלולם לא יעלה בסכום גדול מכפי כחו של הועד. ובכן עליהם לשלוח אנשים מקרבם לראות את האדמה ולהגביל מספר האכרים שיוכלו להשתכלל עליה וכמות הסכום הדרוש לשכלולם על-פי הערכה מפורטת. ואחרי כן יבחרו בעצמם, ברוב דעות, את האכרים האלה מבין היותר ראוים „להיות למופת“, והנבחרים ינשו אל העבודה להוציא את הדבר לפעולה, ובראשם יעמוד „ועד המושבה“, אשר יבחרו להם מקרבם ואשר יעשה מעשיו על פי תקנות שיקבעו להם בעצמם. הועד הפועל של חו״צ לא יהיה אלא הגזבר, ועליו יהיה אך ליתן להמושבה את הסכומים הדרושים בכל עת, בהסכם אל ההערכה, עד תום כל הסך הקצוב מראש, לא פחות ולא יותר. —

בשיטה כזו היה האינטֶרס העצמי של הפועלים בכללם מכריח אותם מתחלת המעשה להשתדל בכל כחם, שיצליח הנסיון הזה הראשון, כדי שלא יהיה גם האחרון ולא תֻפָרת תקותם להאחז כולם בארץ בתור אכרים. ההערכה היתה מפני זה נעשית על ידם מראש בצמצום האפשרי, כדי להראות, שאין הדבר למעלה מיכלתם של חו״צ; אך לא בצמצום בלתי אפשרי, כההערכה שנעשתה ע״י חברי הקומיסיא, שלא היתה להם סבה מכרחת לדקדק בזה ביותר, בדעתם, כי אם יהיה צורך אח״כ להוסיף — יוסיפו. הנבחרים ע״י הפועלים עצמם היו בלי ספק „מוכשרים לתעודתם“ הרבה יותר מאלו שנבחרו ע״י האפיטרופסות, כי תועלתם של הבוחרים היתה דורשת מהם לבחור את המסוגלים להצליח, ומאות הפועלים שנמצאו אז בארץ, שהיו

הדבר לפלא בעיני, כשאיזו מאכרי קסטיניא פנו אלי, בעת היותי שם, בבקשות וטענות אשר במקומות אחרים היו הושדים את בעליהן, שיצאו מדעתם. אחד מהם, למשל, טען, שמחויב הועד „להשיב לו“ מה שהוציא „מכיסו“ לבנינים שונים בחצרו. ועוד אחד חשב לראוי ונכון, שישיבו לו מה שהוציא, גם כן „מכיסו“, לנשואי אחותו. ועוד כאל״ה.

ובשלא מצאה, בכל זאת, משפחות כאלה במספר הדרוש, לא נכנעה לפני המציאות, אלא אדרבא — גם כן כמנהג האפיטרופסות שראינו כבר — השתדלה להכניע את המציאות לפני הפורמולא ובראה את המשפחות הדרושות לה בדרך מלאכותית, בחַברה יחד משפחות נפרדות של אבות ובנים, שבתור פועלים כבר היו לפני זה עובדים ומפרנסים את ביתם כל אחד לעצמו. והמחוברים בזרוע לא סרבו אף לזה, במחשבה תחלה, לשוב ולהתפרד למשפחותיהם מיד לאחר „שיושיבום" במקומם החדש, בהיותם בטוחים מראש, כי הללו שחברו אותם והושיבום יחדו, לא יוכלו עוד להתעלם מהם, וסוף סוף יהיו מוכרחים לדאוג להם, שימצאו לחמם גם בהתפרדם. וכשהתנתה הקומיסיא עמהם בשעת בחירתם, שיקבלו למחיתם בשנה הראשונה (עד הקציר) תמיכה בלתי מספקת כלל, שרובם היו עד אז משתכרים בעבודתם הרבה יותר, — קבלו עליהם גם תנאי זה, ובלבם שחקו בודאי על תמימותם של האפיטרופסים: „תנו כמה שתתנו, ואחרי כן תוסיפו ותתנו בעל כרחכם". ועל פי בטחונם זה, שהיה מיוסד בטבע הענין, לקחו בהקפה ובמלוה מאנשים פרטיים מה שהחסירו להם המשכללים, וכה נשתקעו בחובות במנוחה שלמה, בדעתם מראש, שסוף סוף יהיו האפיטרופסים מוכרחים לשלם את הכל, שלא לחבל מעשה־ידיהם. הקמוץ הקיצוני הזה גרם כמו כן, שהתפתחה הנטיה ל„שגוררות" מראשית הוסד הקולוניא. כי בהיות שני הצדדים מכירים היטב, שהקצבה החדשית מספקת רק בדוחק לצרכים היותר הכרחיים, אי אפשר היה לדרוש מאת האכרים, שיוציאו אפילו כל שהוא מתמיכתם לדברים צדדיים שאינם מצרכי אוכל נפש (תקון כלי העבודה, נסיעה לעיר, וכדומה). ובכן היה למנהג קבוע, שכל פעם שהוצרך איזה קולוניסט להוציא פרוטה יתרה, היה פונה אל הועד שביפו או אל האדמיניסטרטור שבמושבה — ומבקש וגם מקבל את הפרוטה. ואין הדבר צריך ביאור, מה היתה הפעולה המוסרית של המנהג הזה על רוח הקולוניסטים האלה, אשר גם בלעדי זה לא הצטיינו רובם במושגים „דקים" על דבר מוסר וכבוד[1]).

---

[1]) כשהגיע הפסח הראשון, דרשו הקולוניסטים, שיתנו להם תמיכה נוספת לצרכי החג. וכשהוכיחם על זה האדמיניסטרטור ואמר, „כי חרפה היא לבקש מעות חטים", נתאספו הקולוניסטים והחליטו לענות לו על תוכחתו: „לא מעות חטים בקשנו, רק להוסיף לנו על משכורתנו בחודש ניסן . . . כי מכסף חדשי שנותנים לנו אין לנו אף להם לאכול לשובע . . . אבל בימי החג לא נוכל לחיות בהסתפקות כזו, ועל חג הפסח נחוץ מצה, יין וכלים . . . ונחוץ בגד ומנעל. ומתי יעשה איש ישראל בגד ומנעל אם לא על החג? . . ." צריך לקרוא את התשובה הזאת במלואה, כדי להוכח מכל תכנה וסגנונה, שכבר אז, ירחים אחדים אחרי הוסד הקולוניא, היה „הכל מוכן": מושגי האפיטרופסות והשגוררות הכרוכה בהן הספיקו בזמן קצר להביא רקבון בעצם היסוד, ונקל היה לראות כבר אז את אשר יקרה אחרי כן לכל הבנין. ולא היה על כן

שבודאי ובודאי היה מוליך ישר אל המטרה, לולא אלמוני, שמעל בשליחות וקלקל הכל, — וכן הלאה והלאה עד לבלי גבול: תמיד הוא מהחיל כהוגן, ותמיד באים אחרים ומקלקלים, וסוף סוף הנה כבר הלבינו שערותיו ועדיין הוא עומד במקום שעמד בילדותו. מה תהיה דעתכם על איש חרוץ כזה? הלא תשחקו בלבכם והחשבו (אם לא תאמרו לו זאת מפורש, מפני הכבוד): „הנח להם לפלוני ואלמוני! ניכר הדבר, שאתה בעצמך גבר לא יצלח"...

„הועד הפועל שגה"! — אבל מדוע שגה? הכל יודעים. שחברי הועד הפועל אז היו אנשים המסורים בכל לבם לענין הישוב, ובכל הנוגע לקסטיניא הרי לא היו הם דנים יחידים, כי, כאמור למעלה, נוסדה לזה קומיסיא מיוחדת, שבה השתתפו המומחים היותר גדולים שבארץ ישראל. והשגיאות היסודיות הלא היו אז ידועות כבר, כמו שראינו, אפילו להועד שבאודיסא, היושב הרחק ממקום המעשה ורוב חבריו אינם מומחים לדבר, וכל שכן שלא נעלמו השגיאות האלה מחברי הקומיסיא, הבקיאים הרבה יותר בצרכי הישיב, בראותם הכל בעיניהם ועוסקים בדבר שנים רבות להלכה ולמעשה. ואיך איפוא נהיה הפלא הזה, כי למרות הידיעה ולמרות הרצון הטוב, שמלא בלי ספק לבות כל המשתתפים בשכלול „קסטיניא", — חזרו ונראה גם במעשה זה אותם החזיונות המעציבים, שכל עצמה של „קסטיניא" לא נבראה אלא בשביל להמלט מהם?

צריך אדם להיות סומא בשתי עיניו בשביל שלא לראות כאן את המופת היותר נאמן, כי גם הידיעה הרחבה וגם הכונה הרצויה לא יועילו לה להאפיטרופסות להוציא מתחת ידה דבר מתוקן; כי עצם הרעיון, ליסד ישוב בריא ומתוקן על ידי אפיטרופסות, ואפילו „בלתי קצונית ובלתי ממושכה", — כולל שני הפכים בנושא אחד. בשעה שהחליט הועד „ליסד" את „קסטיניא" בעצמו, „להושיב" ו„לשכלל" בה ע"י שלוחיו את הפועלים אשר יבחר הוא ובאי כחו, — באותה שעה כבר נחתם גזר דינה של „קסטיניא" שלא תצליח. הפועלים שמעו, כי הועד „בוחר, מושיב ומשכלל", ואין כל פלא, כי כולם — ואף אלו שהיו בעלי משפחות גדולות, שהוצאותיהן מרובות, והיו עם זה משתכרים לחמם בריוח בתור פועלים — התאוו להיות מן הנבחרים והשתדלו בזה בכל יכלתם ע"י מכיריהם הקרובים להקומיסיא, מבלי לדאוג כלל שמא לא יעלה הנסיון יפה ביותר ונמצאו הם מפסידים, אחר כי ידעו היטב, ביד מי הם מוסרים גורלם ומי הוא המקבל עליו אחריות כל הענין: חברה הבאה בכח הכלל, והכלל עשיר לעולם. — והקומיסיא מצדה, בקבעה לה מראש עיקר גדול (אשר נתאשר מטעם הועד), שצריך ליתן היתרון למשפחות שיש בהן עובדים רבים, נמשכה אחרי ה„פורמולא" הזאת — כמנהג האפיטרופסות, אשר ראינו כבר פעמים רבות — עד הקצה האחרון, ודחתה מפניה כל השאר.

האדמה אינה מספקת לפרנס כל הנפשות שהושיבו עליה[1]; הקולוניסטים, אף כי עובדים חרוצים הם, „אינם מוכשרים לתעודתם", לפי תכונותיהם המוסריות; הנטיה ל„שנוררות" וחסרון „התעוררות הרצון לפעולה עצמית" נראו גם פה, כבכל שאר המושבות, אע"פ שהיתה פה האפיטרופסות „בלתי קיצונית ובלתי ממושכה"; וכל זה ביחד עלה גם פה, כביתר המושבות, ביוקר מאד: יותר מארבע מאות אלף פרנק, כלומר יותר מכפלים כפי ההערכה שנעשתה בעת הוסד המושבה.

מפני מה? איפה הוא מקור הרעה?

ועוד הפעם אנו שומעים את התשובה הרגילה: הועד הפועל אשם, כי „נכשל בשגיאות שיכול היה להנצל מהם". בבחירת הקולוניסטים השגיח רק על כשרונם לעבודה ולא על תכונותיהם המוסריות, ועם זה בחר במשפחות גדולות ביותר, שאחדות מהן נתחלקו תיכף כל אחת לשתים ושלש; כמו כן לא השתדל שיעסקו הקולוניסטים בזריעת שחת למספוא, גם הוציא הוצאות יתרות וכי' וכו'[2]). ובכן, לעתיד אין הדבר חסר אלא למנות בראש הועד הפועל „אפיפיור" שאינו עלול לשגיאה, והכל יעלה יפה על צד היותר טוב. . .

ועם כָּל עָצְמַ הַכְּאֵב הפנימי שירגיש כל „חובב ציון", בראותו את ה„אפס" שיצא מכל העמל הרב בישוב הארץ, — אי אפשר בכל זאת להתאפק משחוק למשמע ה„פזמון" הזה עם „החרוז האחרון", החוזר ונשנה תמיד אחר כל מעשה שלא הצליח: בודאי היה הדבר עולה כהוגן, לולא פלוני, שעשה מרחה בשוגג או במזיד. ציירו נא לכם ברמיונכם איש שכל ימיו רודף אחר מטרה אחת, ובכל עמלו לא השיג כלום. והנה הוא עומד לפניכם ומספר בגאוה את כל „גבורותיו", כי כזאת וכזאת עשה וכמעט השיג מטרתו, אלא שפלוני עמד למכשול לו, ושוב עשה מעשה אחר, עוד יותר רצוי וטוב,

---

[1]) שנת תר"ס היתה שנה בינונית, והגיעה ההכנסה הכללית (בנכיון הזרע) לסך 35,000 פרנק, ואחר נכוי הוצאות העבודה, מספוא לבהמות (העולה במושבה זו, כידוע, ביוקר מאד) והוצאות מקריות שונות, נשאר לכלכלת כל הקולוניסטים (29 משפחות, ובהן 109 נפשות) 11—12 אלף פרנק. וגם זה „נשאר" רק מפני שהועד שלם בעד כל המושבה את המעשר ושאר המסים. ואלו היו הקולוניסטים משלמים כל זה בעצמם, לא היה נשאר להם למחיתם כלום. הועד ב„השקפה" הנזכרת רוצה אמנם להראות, כי אפשר להם לבני קסטיניא להתפרנס מעבודתם, ובעת האחרונה הוא משתדל גם כן לתשיג על זה „הסכמות" מאת „מומחים" שונים. אבל כל ההסכמות של כל המומחים שבעולם לא יוכלו לעמוד נגד המעשה הזה, שאחד עשר קולוניסטים, רובם צעירים — כלומר, מיטב הכחות של המושבה — עזבות בשנה זו ויצאו הם ובני ביתם (כי יש ביניהם גם בעלי משפחה) לבקש לחמם בארצות רחוקות. או אולי עשו זאת רק כדי להכעיס את הועד ואת המומחים שלו?...

[2]) „השקפה" וכו', ע' 15—16.

והנה הקורא חשבון הועד (לשנות 96—98) ע"ד יסוד „קסטיניא", הוא יהיה מוכרח להודות, כי אמנם עשה הועד את מעשהו זה בזהירות היותר אפשרית. להנהגת הענין ביפו מנה קומיסיא מיוחדת; כי מחרדתו על הדבר, לא רצה למסור גורלו בידי הועד הפועל לבדו. ובקומיסיא הזאת היו — מלבד חברי הועד הפועל — גם אגרונומים מלומדים ועוד אנשים ידועים. מן היותר בקיאים בהלכות הישוב. גם באודיסא בחר הועד מתוכו קומיסיא מיוחדת, ובה גם כן אחדים מן היותר בקיאים בענין, לבקר היטב את ההערכה שנשלחה מיפו ואת הכללים שקבעו המומחים שם בדבר בחירת הקולוניסטים ואופני ההתישבות וההנהגה. ואחר שבקרה הקומיסיא את כל אלה והציעה דעתה לפני הועד, תוסיף גם הוא לעיין בדבר ועשה תקונים שונים מצדו. ובנוף המושבה נמסרה ההנהגה לא לפקיד סתם, כי אם לאגרונום מומחה, שעליו הוטל לשכלל את המושבה מתחלת יצירתה על פי בקיאותו המדעית וללמד את הקולוניסטים בשנים הראשונות לעבוד עבודה מתוקנת בכל חקות האגרונומיא. וכשהוכרח האגרונום הזה לעזוב את המושבה (מפני המקרה הרע שקרהו עם הערביאים, כידוע), נמנה תיכף במקומו אגרונום אחר, שהיה עד אז חבר הועד הפועל. בקצרה, הכל נעשה בהכנה והשתדלות קודמת, שלא יהיה מקום כאן לאותן השגיאות שנכשלו בהן מיסדי המושבות הראשונות: א) האדמה נקנתה על פי עדותם של האגרונומים שבין חברי הקומיסיא, אשר העידו עליה, כי אין טובה כמוה לזריעה בכל האדמה שבידי ישראל בארץ ישראל. ב) ועל דבר כמות האדמה דנו הקומיסיות מראש וקבעו „פרינציפים" ידועים, כמה דונם צריך ליתן לכל משפחה, לפי מספר העובדים שבה. ג) והקולוניסטים צריכים היו להבחר מבין טובי הפועלים, גם כן על פי „פרינציפים" מושכלים שנקבעו מראש, כדי שיהיו „מוכשרים לתעודתם ככל הדרוש". ד) והאפיטרופסות לא היתה „קיצונית ביותר", לפי המושג הרגיל, כלומר, לא נהגה שררתה „בזרוע נטויה", כבמושבות הנדיב, ולא היתה עם זה גם „מסושכה ביותר", כי לא נמנה הפקיד במושבה אלא לשנים הראשונות, עד שילמדו בני המושבה לעבוד כהוגן ויוכלו להתפרנס מעבודתם בלי תמיכה. — מה היה לו איפוא להועד לעשות עוד ולא עשה?

ואחר כל אלה, הנה, כידוע, גם הנסיון הזה לא הצליח! פרטי דברי המושבה הזאת ומצבה בהוה כבר נתפרסמו למדי בחשבונות הועד ובמחברות שונות שהוציא בשנים האחרונות וגם ב„תוצאות הפרוטוקולים" שלו, הנדפסות בבה"ע, ואיני רואה על כן שום צורך לשוב ולספר פה הכל בפרטות. די לנו לדעת, כי תמצית כל הידיעות והחשבונות של הועד עצמו היא זאת: שבמקום „מושבה של דוגמא" בשביל העתיד, יש לנו ב„קסטיניא" עוד „דוגמא" אחת של העבר, דוגמא של המושבות הישנות עם „שגיאותיהן" הידועות לנו: כמות

אך הנה כל המושבות האלה — כך מצדיק הועד את עצמו[1] — נוסדו על ידי אחרים, והוא בא לעזרתן אחר שכבר נעשה מעשה, לכן אי אפשר להטיל עליו את האחריות. הוא עצמו, „בלמדו לדעת היטב, בעזרת הנסיון, את כל מהלך הישוב, בא לידי הכרה, כי בעצם השיטה היו כלולות שגיאות גדולות, שעכבו הרבה את התפתחות הענין"[2]). את השגיאות האלה מעמיד הועד על ארבע: א) מיסדי המושבות הראשונות, בהיותם בלתי מנוסים בענין עבודת האדמה, קנו אדמה שאינה מוכשרת לזריעה. ב) כמות האדמה היתה מעטה ביותר. ג) הקולוניסטים לא היו מוכשרים לתעודתם בכל הדרוש. ד) האפיטרופסות על הקולוניסטים היתה „קיצונית ביותר וממושכה ביותר", וזה גרם להחליש בלבם התעוררות הרצון לפעולה עצמית[3]).

ובכן, מאחר שחשב הועד, כי כבר הכיר את המחלה לכל פרטיה, ומאחר שהכרת המחלה היא, כידוע, חצי רפואה, — הנה היתה לו הצדקה להאמין, כי עכשיו יודע הוא, איך מיסדים קולוניות בלי שגיאות, ואם יגש הוא עתה, מזוין בידיעתו זאת, ליסד קולוניא חדשה מעיקרה, שעדיין לא חלו בה ידי אחרים לקלקלה, בודאי יעלה הדבר בידו באופן היותר טוב. על סמך זה אסף הועד את מיטב כחותיו ויסד באמת, בשנת 1896, קולוניא חדשה — היא „קסטיניא" — בכונה רצויה לברוא „קולוניא של דוגמא", כדי להראות את הדרך הנכונה ליסוד מושבות חדשות בעתיד[4]).

— קוליקאוו. פועל. בא לחדרה עם משפחתו בקיץ תרנ"א וחלו פה כלם ומת עליו בחדרה ילד אחד, וביפו — הוא ועוד ישני ילדים.

— גאפאנאוויץ. בא עם משפחתו, שלשה בנים ובת אחת עם זוגתו, בחורף תרנ"ג. הוא חלה ומת בשנת תרנ"ה, בתו מתה ג"כ בשנה הנ"ל, בקיץ תרנ"ו מת בנו הבכור וגם הצעיר, ובחורף תרנ"ט מתה אשתו. (הבן האחד שנשאר מכל המשפחה הזאת הוא עתה תלמיד ב„מקוה ישראל").

— סמאלניק. בא בחורף תרנ"ג עם אביו ואמו וזוגתו וחמשת ילדיו. אביו מת בתמוז תרנ"ג, בתו מתה ג"כ בקיץ בשנה הנ"ל, בנו הקטן מת בשנת תרנ"ד, הוא וילדיו הנשארים חלו בשנת תרנ"ה. בשנת תרנ"ו חלתה בתו עוד הפעם, ובשנות תרנ"ז והרנ"ח ותרנ"ט חלה הוא ומשפחתו ונתרפאו כולם. בשנת תר"ס בחודש תשרי מתה בתו ובחודש חשון מתה אמו (בחודש טבת שנה הנ"ל, אחר שנחתמה הרשימה הזאת, מת עוד אחד מבניו, ובמצות הרופאים עזב את הארץ עם אשתו ובנו האחד שנשאר לו).

וכה הולכת ונמשכת הרשימה הזאת, הממלאה תשעה עמודים גדולים. כמובן, יש בין המתים גם אחדים שמיתתם באה מסבות אחרות, כמנהגו של עולם; אבל רובם הגדול — אקלימה של „חדרה" הוא שהמיתם, אם ב„חדרה" עצמה או במקומות שיצאו לשם אחר שחלו.

[1]) „השקפה על פעולת הועד" וכו', ע' 13.

[2]) שם ע' 12. — [3]) שם, שם. — [4]) שם, שם.

לזמן, עד שיטהר אוירה, ותתישבו עם בני ביתם במושבות הסמוכות, שמשם יביאו הגברים בעת העבודה לזמן קצר, בשביל לעשות את המלאכות היותר הכרחיות, ביחוד בכרמים.

מזלי גרם, שהייתי בארץ ישראל בעת שנוסדה המושבה הזאת וראיתי את שמחת מיסדיה הראשונים ואת פניהם המאירים בדברם על העתידות הגדולות של בחירת נפשם זו, — ועתה ראיתיה בשוממותה ואָבלה, אחר עבור עליה עשר שנים מלאות עמל ויגון. מיסדיה הנזכרים כבר מצאו להם קבר, יחד עם תקותיהם, באדמתם האהובה; בתיה היפים עזובים וסגורים ועומדים כאבלים, ועצב נורא שפוך על פני כל אשר בה, כאלו רוחות מתיה הרבים משוטטות באויר ומתלחשות זו עם זו... קשה לתאר בדברים את הרגש אשר דכא את לבבי כל ימי שבתי שם, אבל יותר מכל הֵמר לי הרעיון הנורא, אשר לא הרפה ממני: כי אנו כולנו, אפיטרופסי הישוב, חובביו ותומכיו, — אין לנו צדקה לקרוא: ידינו לא שפכו את הדם הזה...[1])

---

[1]) בחשבון האחרון של הועד (לשנות 1896—1898) אנו קוראים: „חדרה היא מושבה גדולה ופוריה, אך יושביה מעטים בערך לשטח אדמתה, ועם זה האקלים בה, ביחוד בסוף הקיץ ותחלת הסתו, איננו טוב ודורש רפוי“. זהו כל מה שמספר ה„חשבון“ על דבר מצבת של „חדרה“, ומי שאינו יודע את המצב לאמתו ממקור אחר, לא יוכל בשום אופן להעלות על לבו, כי בתוך הדברים הקצרים והיבשים האלה, שנאמרו במנוחת נפש, כאלו אין כאן שום דבר יוצא מגדר הרגיל, — צפונה טרגדיא איומה המחרדת את הלב עד היסוד. כמעט אין בית בחדרה אשר לא היה שם מת או, לפחות, חולה מסוכן, שניצל בנס, אך צפוי כל ימיו לחלי וגם למות (כי כך טבעה של „הקדחת הירוקה“, שמי שנלקה בה פעם אחת, עלול ביותר להלקות שנית, ולפעמים תכריעהו לאחר זמן, אפילו אם שנה את מקומו). משפחות אחדות נכחדו כמעט לגמרי, במות בהן נפשות רבות, הורים וילדיהם, זה אחר זה. יש בידי רשימה מפורטת (נתחברה על ידי אחדים מבני „חדרה“ עצמם) מכל החולים והמתים מעת שנוסדה המושבה עד כסלו תר״ס, והנני מביא פה מתוכה פרטים אחדים, כדי להראות, מה פירושם של דברי החשבון: „האקלים אינו טוב ודורש רפוי“:

— לערמאן. בא עם אשתו ובתו וב״א, בחודש תמוז תרנ״א, וחלה ומת בד׳ אלול. זוגתו היתה חולה איזה חדשים ומתה אח״כ בירושלים בשנת תרנ״ד. בתו היתה מסוכנת בהדרה ונסעה מחדרה, וכפי הנשמע מתה ג״כ. ב״א היה חולה בחדרה ומת בשנת תרנ״ד בירושלים.

— גלוזגאל. בא עם אשתו וכו׳, בס״ה עשר נפשות, בחודש תמוז תרנ״א. הוא מת ב„זכרון“ בחודש אלול, זוגתו מתה ביפו י״ב אלול וכו׳ וכו׳. בס״ה מתו מן המשפחה הזאת שבע נפשות.

— דאקטאראוויץ. בא לחדרה עם זוגתו ושני ילדיו בחודש תמוז תרנ״א וחלו כלם פה והתמהמהו פה שני ירחים ואח״כ נסעו ליפו. שם מתו עליו זוגתו ובנו, והוא עם בנו השני נסע לרוסיא.

אשר עליו סמכו קוני האדמה, באמונתם בו, והוא עשה מעשיו בקלות דעת יתרה. אבל האמנם רק הועד הפועל לבדו אשם, ואנחנו כלנו נקיים? כל מי שזוכר את הרעש הכללי שקם אז בין חו״צ בכל מקום שהם, את תרועת הנצחון שהריעו מכל עברים על כל שעל אדמה שבא לידי ישראל בא״י, את הצמאון הגדול ל„מעשים כבירים" שנתעורר פתאום בכל הלבבות ודרש ספוקו מאת הועד הפועל שביפו, — מי שזוכר את כל אלה, מוכרח יהיה להודות לעצמו, כי כל חו״צ היו שותפיו של הועד הפועל במעשים ההם והאחריות המוסרית תחול על כלם יחד; כי לא נקל היה לאנשי הועד להיות „ישנים בין הערים", לעשות מעשיהם במתינות ובדעה מיושבת בתוך אותה ההתלהבות המטורפת, שדחקה את השעה ורצתה לכבוש את הארץ בקול שופר, כבימי יהושע...[1]) אבל איך שיהיה, הנה אדמת „חדרה" נקנתה, ורבים מבעליה באו והתישבו עליה, מבלי לחכות עד שיטהרוה מבצותיה — והנגף החל. ובקראנו עתה חשבון הועד, כי הוציא לתמיכת „חדרה" יותר מתשעים אלף פרנק, והוא מחזיק טובה לעצמו, שבעזרתו נבנו בתים ב„חדרה" וגם אהלים למעון הקיץ[2]), — תעלה על לבנו בעל כרחנו שאלה מרה: מי יודע, בכמה נפשות עלתה ל„חדרה" האפיטרופסות הרחמנית הזאת? אלו לא קבלו בני „חדרה" שום תמיכה לבנין ולשאר צרכי העבודה, היו מוכרחים עוד בשנים הראשונות לעזוב את המושבה עד לאחר יבוש הבצות, והרבה מן החולים והמתים שם היו חיים ובריאים עד היום. אבל גואלי הישוב, מאחר שכבר הכניסו את „חדרה" במספר המושבות, לא יכלו להסכים, שיהיה המספר חסר אחת, ואפילו רק לזמן, ולכן נטפלו להם לבני „חדרה" וחזקו את ידיהם בתמיכה חמרית ומוסרית. מתחלה בנו להם בתים מרווחים, בסמכם על תקוה רחוקה, שלא תהיה הקדחת שולטת בבתים כאלו. ואחרי כן, כשלא באה התקוה הזאת ומספר החולים והמתים הלך ורב, מצאו להם תקנה חדשה, שידורו בימי הקיץ (זמן התגברות הקדחת) באהלים על שפת הים, ונתנו להם גם סכומים חדשים להקמת האהלים. ורק אחר שגם תקנה זו לא עצרה בעד מלאך המות, אשר חרבו היתה שלופה על המושבה הזאת מיום הוסדה, — רק אז עשו הקולו־ניסטים מה שצריכים היו לעשות עוד לפני הרבה שנים: עזבו את המושבה

הנדיב לדבר זה כשלש מאות אלף פרנק, ועדיין לא נודע, אם באמת יבוא הקץ בזה לצרות המושבה. כי אך בצה אחת נתיבשה לגמרי, ושאר הבצות, היותר גדולות, לא הובישו, מסבות שונות, אך הקיפו אותן עצי איקליפטוס במספר רב. ויש מן הרופאים בא״י המטילים ספק בתרופה זו.

[1]) על דבר מצב הרוחות בעת ההיא עי׳ „אמת מארץ ישראל" מאמר ראשון („על פרשת דרכים", חלק א׳).

[2]) עי׳ ה„השקפה" הנזכרת למעלה, ע׳ 12, ובחשבון הועד הפועל שבסופה.

וליסוד המושבה „קסטיניא", אשר אדבר עליה להלן, — יצא כמעט כל השאר להוצאות שאינן חוזרות ולתמיכות שונות שלא הביאו שום תועלת ממשית לא להנתמכים עצמם ולא לישוב הארץ בכלל. המישבות שבהן פזר הועד את כחו מיוסדות היו מראשיתן על בלימה, על השערות דמיוניות ותקוות מוגזמות, ובהיות יסוד הבנין רעוע, מה תועיל התמיכה הניתנת לתקון הגג?[1]. לשנות את המצב ביסודו לא יכלה, וכל פעולתה היתה רק זאת, שגרמה למקבליה להסיח דעתם לשעה ממצבם הרעוע ולבלתי בקש אמצעים יותר נאמנים בשביל לתקן את כל הענין תקון גמור ומוחלט. וכה עזרו גם חו"צ לעצור בדרך מלאכותית בעד המשבר, שהיה מוכרח לבוא בזמן קרוב או רחוק, ולהגדיל על ידי זה את הרעה בבואה, כדרך כל מצב בלתי טבעי, שכל מה שהוא מאריך ימים הוא מוסיף קלקול.

ואולם אין מן הצורך לעניני כאן לבקר בפרטות כל מעשי הועד בכל המושבות ההן, אשר לא על ידו נוסדו והשתתפותו בתמיכתן והנהגתן לא היתה גדולה ביותר. רק על מושבה אחת מאלה ראוי לנו להתבונן מעט, בהיותה משונה בגורלה המר מכל חברותיה.

„חֲדֵרה" נוסדה, כידוע, בתקופת „התרוממות הרוח" שבאה לחו"צ בשנת תרנ"א, בעת שהועד הפועל הראשון של חברתנו היה מעין „ממלכה קטנה" ביפו, ומכל קצוי ארץ באו שמה אנשים מישראל ו„צרורות" בידיהם, בשביל לקנות קרקעות — אם לעצמם בלבד או לאגודות שלמות אשר שלחו אותם — על ידי הועד הזה, שגדלה אז האמונה בו כמעט בלי גבול. סופה של התניעה ההיא ידוע לבקיאים, ולא באתי כאן לשוב ולהזכיר אותו הענין הרע שכבר נשתקע. אבל „חדרה" נשארה עד היום כמצבת זכרון לכל „המחשבות הגדולות" של התקופה ההיא, — „מַצֵּבָה" כפשוטה: שתחתיה נקברו אנשים רבים, ובהם צעירים מלאי כח גופני ומוסרי, שהיו מוכשרים להיות לתפארת הישוב. מי אשם בדבר הזה, שקנו לכתחלה אדמה מוקפת בצות מכל עברים, אשר הכל ידעו כי אוירה מלא רעל והמתישבים עליה לפני יבוש הבצות מתחייבים בנפשם?[2]) על השאלה הזאת קשה להשיב נכונה. בודאי אשם הועד הפועל,

---

[1]) איזו עשרות אלפים הוציא הועד גם לתמיכת הפועלים והאומנים. והנה מצב הפועלים עתה ידוע ואינו צריך ביאור. אך גם תמיכת האומנים לא הביאה ברובה שום תועלת. כי הצורך באומנים האלה היה גם הוא אך מלאכותי, בהיותו תוצאת המצב המלאכותי של המושבות שבסביבות יפו. וכשנעצר מבול-הכסף במושבות, נשארו גם האומנים ביפו בלי עבודה.

[2]) בעת שנקנתה אדמת חדרה חשלישו בעליה בידי הועד הפועל כשלשים אלף פרנק ליבוש הבצות. מזה נראה, כי לא מחסרון ידיעה נכשלו במקנה האדמה הזאת, אלא שלא חקרו ודרשו היטב מראש, מה טיבן של הבצות האלה ואם נקל יהיה באמת ליבשן בהוצאות מועטות, כמו שהבטיחו המוכרים. עתה, כידוע, כבר הוציא

נכוי הוצאות העבודה והמסים וכו׳) כאלף ושלש מאות פרנק בשנה לכל משפחה[1]). ואולם האמת היא, כי גם בטרם בא המשבר הכללי על מושבות־הכרמים, לא הגיעה ההכנסה הנקיה של רוב בני „גדרה" מאדמתם אפילו לאלף פרנק בשנה למשפחה[2]); אלא שאחדים מהם הצליחו להיטיב מצבם על ידי עבודה צדדית אצל בעלי האחוזות שאינם דרים במושבה, ויתרם נשתקעו בחובות, אם למלוים פרטיים או לחברת יק"א[3]). ועתה, בעת הקריסיס הכללי, מצבם של בני גדרה רע עוד הרבה יותר מזה של כורמי הנדיב. כי אלו האחרונים יש להם עסק, לפחות, עם „אדונים" המרגישים בחובתם לתקן באיזה אופן שיהיה את אשר עותו לפנים הם ועושי דברם, בעוד אשר בני „גדרה" אין להם אף נחמה זו, לראות את „משכלליהם" משתתפים בצערם ומבקשים לדעת, באיזו דרכים אפשר להוציא את המושבה ממבוכתה בעת רעה כזאת. חובבי ציון והועד בראשם כמו שכחו לגמרי, איך ועל ידי מי נתיסדה „גדרה" ומי היה הגורם בדבר, שהוצרכו יושביה להשליך יהבם על הכרמים ולהיות עתה תלוים באויר. הועד רשם זה כבר בספרי חשבונותיו, כי גדרה „משוכללת" ואכריה יש להם הכנסה מספקת למחיתם ברוח, ובזה הוסרה מלב חו"צ דאגת המושבה הזאת. ואם המציאות באה ומטפחת על פניהם, הם אומרים כאותו הפלוסוף שהראו לו על המציאות הסותרת שיטתו:
— „אוי לה להמציאות"!...

כמיליון פרנק הוציא הועד בארץ ישראל במשך עשר שנות קיומו (עד אפריל 1900[4]). ובדאבון לב אנו מוכרחים להודות, כי בכל עמלו לא עלתה בידו כמעט מאומה. מלבד הסך שיצא לשכלול „גדרה", אשר כבר ראינו מצבה,

---

[1]) שם, שם.

[2]) בשנת 1898 היו בגדרה רק ארבעה קולוניסטים שנשאר להם מהכנסת אדמתם למחית ביתם יותר מאלף פרנק, והשאר היתה הכנסתם הנקיה: שנים — כשמנה מאות, אחד — כשבע מאות, אחד — כחמש מאות, אחד — כמאתים וחמשים, אחד יצא כמעט בלא כלום, ושלשה גמרו את השנה בהפסד. ובשנת 1899 רק אחד מהם נשאר לו יותר מאלף, שנים — כאלף, אחד — קרוב לשמונה מאות, ארבעה — משלש מאות ושלשים עד ארבע מאות וששים, שנים לא נשאר להם כמעט כלום, ושלשה יצאו בהפסד.

[3]) רק שבעה מבני גדרה זכו לקבל מלוה מאת יק"א להשתחרר על ידי זה מן המלוים ברבית. אך, כמו שכבר העירותי למעלה, גם תנאי המלוה של יק"א אינם נוחים ביותר. כל אלה השבעה יחד קבלו כחמשה ושלשים אלף פרנק, וביחד עם הרבית צריכים יהיו לשלם כתשעה ושלשים אלף, וכל זה במשך עשר שנים. כל אחד צריך איפוא לשלם קרוב לשש מאות פרנק בשנה. אך באמת יש ביניהם שצריכים לשלם עוד יותר, כי לא נחלק המלוה בין כולם בשוה, ומהם שחייבים שבעה וגם שמונת אלפים.

[4]) עי׳ „חשבון הועד הפועל" בסוף ה„השקפה" הרוסית הנזכרת למעלה.

במצב הזה נמצאה „גדרה" בעת שנוסדה החברה המקוימת וירשה כל עניני האורגניזציא שקדמה לה. לפי עדותה של המחברת שהוציא הועד למלאות עשר שנים לקיומו[1]. יצאו לצרכי המושבה הזאת עד הוסד החברה — כמאה ושלשים אלף פרנק, כלומר כעשרת אלפים פרנק למשפחה (כי אך שלשה עשר קולוניסטים נהנו מחסדי חו"צ, ויתר בעלי האחוזות שם היו בעלי הון). ואחר כל זה, כשנגש הועד החדש לפתור בהחלט שאלת „גדרה", לא מצא ידיו ורגליו, בהיות העיקר — אדמה לעבוד — חסר. ואולם בעת ההיא (שנות תר"נ—תרנ"א) כבר שלטה בא"י „קדחת הכרמים", והכל האמינו בעושר הרב השמור לבעלי כרמים בעתיד. לכן לא יפלא, כי באין יכולת להוסיף ל„גדרה" עוד אדמת זרע, הסכים הועד לבסוף להצעת הועד הפועל שביפו, לעשות את האכרים גם פה לכורמים, כבמושבות הסמוכות. לפי הערכת הועד הפועל, צריך היה להוציא לנטיעת הכרמים ושאר צרכי ה„שכלול" והתמיכה, עד שיתנו הכרמים פרים, כששים אלף פרנק, ועי"ז יגיעו הקולוניסטים אחר איזו שנים להכנסה נקיה כאלפים פרנק כשנה לכל אחד. והועד, בסמכו על ההבטחה הזאת, בנוגע להכנסה העתידה, מצא לאפשר להקטין עוד את הערכת ההוצאות, אחר כי אין מתעודתו כלל לעשות את הקולוניסטים הנתמכים לעשירים בעלי הכנסה מרובה כזו, ודי לו שיתן להם יכולת לחיות בעבודתם שלא בצער, אם גם בצמצום. ובכן חשב ומצא, שאם בששים אלף פרנק יגיעו הקולוניסטים להכנסה שנתית של אלפים פרנק, הנה יספיק גם סך של ארבעים אלף פרנק בשביל שימצאו הקולוניסטים את מחיתם בצמצום. ועל יסוד ההיקש ההגיוני הזה החליט הועד ליתן לשכלולה של „גדרה" עוד רק כארבעים אלף פרנק, „ובזה — כך חתם אז הועד את „חשבונו" על דבר „גדרה" — הוא חושב, כי מלא את חובתו ביחס להמושבה הראשונה הזאת"[2].

אבל הנסיון האכזרי לא נכנע לפני ההיקש ההגיוני, ובפועל עלה לו להועד „מלוי הובתו" ל„גדרה" לא ארבעים ולא ששים אלף, כי אם כמאה ושלשים אלף פרנק[3]. לשכלול שלש עשרה משפחות הוציאו איפוא חובבי ציון (בצירוף מה שיצא עד הוסד החברה) כמאתים וששים אלף — כעשרים אלף למשפחה! הסך הזה גדול הוא מאד בערך לקופת חו"צ העניה, אך לא היינו צריכים בכל זאת להתעצב על זה הרבה, אלו היו תוצאות הדבר טובות באמת כמו שמתאר הועד: שיש עתה לבני „גדרה" הכנסה בינונית נקיה (אחר

---

[1] „השקפה על פעולת החברה לתמיכת אכרים ואומנים מבני ישראל בסוריא ופלשתינא במשך עשר שנים מעת הוסדה". אודיסא 1901. (בלשון רוסית). ע' 9.

[2] עי' חשבון הועד לשלש השנים הראשונות (1890—1892).

[3] „השקפה על פעולת החברה" וכו' ע' 9.

כשרואים הפסד לאותו דבר שהם נותנים נפשם עליו. ואלו היו גם חובבי־ציון המשכילים מסורים במדה כזו להאידיאל שלהם, היו מתבישים מפני עצמם על רגש־הרחמים הזה שהביאם להושיב ולתמוך ב„גדרה" אנשים שלא היתה המושבה יכולה להבנות על ידם באופן הדרוש להשגת המטרה — רק מאותו הטעם, „שסבלו כל מיני תלאה במשך שתים שלש שנים". חלף „כל מיני תלאה" אפשר וראוי היה „לפזר כמה אלפים פרנק", כעצת הרבנים; אבל ליסד בשביל זה לכתחלה מושבה רעועה ביסודה, שתהא זקוקה לתמיכה בלי גבול ולא תוכל אולי לעולם להגיע לשכלול טבעי, — זהו מעשה של אפיטרופסות צדקנית, השוכחת בהמון רחמיה עיקר הרעיון שבשבילו נוצרה.

וסופו של דבר מה היה?

ה„גדרים" נשארו על אדמתם, וההנהגה הואילה לתת להם „רשיון לעבוד כל אחד מהם שבעים דונם בחלקו"[1]. כי כן חשבו אז, ש„שבעים דונם מוכשרים לזריעה" נמצאים בחלקו של כל אחד[2]. אבל באמת לא הגיעה האדמה הטובה גם לכמות מועטה כזו, וממילא מובן, כי לא יכלו בני „גדרה" להתפרנס מעבודתם והוצרכו לתמיכה תמידית. וכשנתדלדלה קופת חו"צ אחר איזה זמן „ובני גדרה חדלו כמעט לקבל את תמיכתם", — „הוכרחו לבקש להם עבודה כשכירי יום ב„ראשון־לציון", ועל ידי זה בא נזק לעבודתם במושבה". אז התחילו הקולוניסטים להתאונן על מעוט אדמתם ודרשו „להוסיף להם אדמת זרע"[3]). והדבר הזה עורר וכוח עצום בין המנהיגים: אם להוסיף אדמה לבני „גדרה" או שלא להוסיף? אנו קוראים את הדברים ולא נאמין למראה עינינו. לא היה די להם להמנהיגים, שיסדו קולוניא מבלי לחקור ולדרוש תחלה, אם יש בה אדמה טובה במדה מספקת למחית עובדיה, — אלא שגם אחרי הגָלות קלונם להם עצמם, כי הושיבו עובדים במקום שאין מה לעבוד וגרמו בזה רעה להישוב, תחת חפצם להיטיב, — גם אז היה עוד הדבר לשאלה, אם יש לתקן את המְעֻות, לפחות לאחר המעשה, ע"י הוספת אדמה להמושבה, והיו מן המנהיגים „שלא הסכימו לזה בשום אופן", ומזכיר ההנהגה מספר לנו, באיזו תחבולות הוצרך להשתמש, „כדי לשים קין להמחלוקת, אם ראוי בכלל להוסיף אדמה לבני גדרה"[4])...

אבל כל ה„מחלוקת" והתחבולות היו להבל. כי גם אחר שנפתרה השאלה בחיוב, לא נקנתה חלקת האדמה שעמדה אז למכירה (כנראה, מפני מעצורים חיצוניים שונים), ובני „גדרה" נשארו מעוטי־אדמה ואוכלי־תמיכה, כבתחלה.

---

[1]) כך אמור מפורש בחשבון ההנהגה, כי בחודש נובמבר שנת 1885 „ניתן רשיון לבני גדרה לעבוד" (שם ע' 64). כמה זר ומתמיה חבור שתי אלו המלות יחד: „רשיון — לעבוד"! ובמושגים כאלה קותה אז האפיטרופסות לברוא ישוב של „מופת"...

[2]) שם ע' 81. — [3]) שם, שם. — [4]) עיי שם ע' 111—115.

„פתח־תקוה" להיות אצלם לפועלים, ולתת לאחרים בעלי הון את אדמת גדרה"[1]). והנה לא אדון כאן על החלק הראשון מן ההצעה, בדבר מסירת בני ביל"ו לאכרי „פתח־תקוה". ואולם חלקה השני, בנוגע ל„גדרה", היה בלי ספק רעיון נכון מאד מצד טובת הישוב הכללית. „גדרה", לפי תכונת אדמתה המעטה, ראויה היתה באמת להבנות אך על ידי בעלי הון, שיטעו להם שם על ידי פועלים, כרמים ועצי פרי שונים, והם עצמם ישארו במקום שהם ויוסיפו לעסוק במה שעוסקים, מבלי להשליך יהבם על נחלתם זאת הקטנה[2]). אבל ליסד פה מושבה של צעירים עניים, שכל הונם הוא כח ידיהם וכל תקותם לעתיד היא חלקת האדמה הזאת, שאינה מספקת כלל, — זה היה רעיון־רוח מעיקרו, שלא היה יכול לעלות על הדעת, אלו זכרו המנהיגים תמיד — לא רק בשעה שבאו להלהיב לבות ה„חובבים", כדי שיפתחו את ידם — כי לא בשביל לעשות חסד עם אנשים פרטיים שונים, יראים או משכילים, נוצר הישוב, כי אם למטרה לאומית יותר חשובה. אבל, כאמור, שכחו המנהיגים כמעט לגמרי את עיקר המטרה ומזכיר ההנהגה אז מחזיק טובה לעצמו, שהוא הוא הצליח, בתחבולות שונות, לבטל את ההצעה הנזכרת, אשר „עשתה עליו רושם רע מאד", כי „מי יוכל להציע לגרש את הצעירים האלה מן האדמה שנקנתה מעיקרה בעדם ונושבו עליה, אחר שסבלו כל מיני תלאה במשך שתים שלש שנים?"[3]) — בעל כרחנו עלינו להודות, כי הרבנים היו נאמנים לעצמם ולמטרתם יותר מן המשכילים. הם, הרבנים, לא שכחו אף רגע את האידיאל שלהם ומה עיקר חפצם בישוב ארץ ישראל. הם ראו בישוב הזה קודם כל — מצוה, שגוררת עוד מצות רבות התלויות בארץ. ועל כן דרשו בצדק, לפי השקפתם, שיהיו המתישבים כלם שומרי תורה בכל דקדוקיה. וכשחשדו בבני „גדרה", שאינם מסוגלים להוציא לפעולה את ה„עיקר", מיד נקעה נפשם מהם ולא מצאו עוד חפץ במושבה כזו, עד שלא נרתעו לאחוריהם גם מפני ההצעה ה„אכזריה": „לפזר כמה אלפים פרנק וליתן להם [לבני „גדרה"] לשוב לחו"ל ולהושיב ב„גדרה" אנשים כשרים מיושבי ירושלים"[4]). כך דרכם של אנשים כבירי־רצון המסורים לאיזה אידיאל באמת, בכל לבבם ובכל נפשם. הם לא ידעו רחם לא על עצמם ולא על אחרים.

---

[1]) שם, שם.

[2]) כשליש מאדמת „גדרה" בא באמת לידי בעלי הון, שנטעו כל אחד על חלקו כרמים ועצים ע"י פועלים ומשגיחים, והם עצמם נשארו במקום מושבם. והדבר הזה היה לישועה מאז ועד עתה לאחרים מבני המושבה, המשתכרים בכל שנה כך הגון בעבודתם אצל אלו וממלאים עי"ז את מחסורם.

[3]) שם, שם.

[4]) שם ע' 94.

אפשרות להתפרנס מעבודת אדמתם בלבד. התמיכה שניתנה לאכרים כאלה לבנין בתים ומקנה בהמות וכלי עבודה — לא יכלה איפוא להושיע להם וגרמה אך רעה להמושבה בכלל, בעצרה בדרך מלאכותית בעד הפרוצס הטבעי, שהיה מביא בהכרה את היותר חלשים במובן האיקונומי לעזוב את המושבה ולשחררה מטרחם ומשאם, ואדמתם היתה עוברת להנשארים, המסוגלים יותר להצליח[1]). ואולם „פתח־תקוה" היתה בכל זאת מצד עצמה מושבה הגונה, שבלי אפיטרופסות רחמנית היתה יכולה להגיע ברבות הימים למצב טבעי. אבל „גדרה", שנוסדה בתקופה ההיא על ידי האפיטרופסות עצמה של חו"צ, נבראה לכתחלה בלי שום בסיס איקונומי, בלי שום חשבון אשר יראה מראש, ולו רק בקירוב, איך ומתי יניעו המתישבים בה לחיות בעבודתם בלי עזרת אחרים וכמה יעלה שכלולו של כל אחד עד שתושג המטרה. לקחו אנשים צעירים ומלאי־כח, שהיו עובדים עד אז אצל אחרים וחיים בשכר עבודתם, והושיבום על חלקת־אדמה קטנה וכחושה, בשביל להתפרנס שם מקופת הצבור, מבלי דעת עד מתי! לכל אחד מהם נתנו „חלק" באדמת המושבה, והחלק היה כמאה ועשרים דונם, אשר בהם אך כארבעים דונם טובים לזריעה. ואז הן לא נולדו עוד התקוות המגוזמות להכנסת הכרמים, ובאמת לא חשבו אז כלל, שסופה של „גדרה" לעמוד בעיקרה על הכרמים, ועל מה איפוא נשענה תקות המיסדים, כי יוכלו בני „גדרה" לחיות במשך הזמן בכח עצמם ולהיות ל„מופת"? על השאלה הזאת אין אנו מוצאים במכתבי המנהיגים שום תשובה. אף אלו מהם שהתנגדו לשכלול „גדרה", לא מטעם זה התנגדו, שאין עתידות להמושבה, אלא אם מפני כבוד התורה, כאמור למעלה, או מפני שה„גדרים" פנויים הם, ובני „פתח־תקוה" הם בעלי משפחה, „ועל כן הדעת מחייבת, כי יותר טוב לתת כסף התמיכה לבעלי משפחה מאשר לפנויים"[2]). דבר ה„מופת" נשכח איפוא לגמרי, הישוב נדחה מפני המתישבים, וכל השאלה לא היתה עוד אלא — כמו בכל קופה של צדקה: — על מי מן העניים האלה צריך לרחם יותר?

וראוי להזכיר, כי אחד המנהיגים, שהלך אז לא"י במלאכות חבריו, הציע משם לפני ההנהגה, „לחלק את בני ביל"ו [תושבי „גדרה"] בין בני

---

[1]) על פי החשבון שנשלח מטעם ההנהגה לאגודות חו"צ בשנת תרמ"ז היו אז ב„פתח־תקוה" שלשים וארבע משפחות מקבלות תמיכה, ובהן רק תשע ששטח אדמתן היה יותר ממאה דונם (מן 116 עד 160), עשרים ושתים לא היה להן אלא מן 50 עד 80 דונם, „ולשלש מהן — מסיים החשבון בתמימות נפלאה — אין אדמה כלל" („דרך לעבור גולים" ע' 77). „אכרים" מקבלים תמיכה בשביל להיות למופת — ואין להם אדמה כלל!

[2]) שם ע' 29.

ופוריות מאד, עובדיהם חרוצים במלאכתם. וכל עין רואה תעידם, כי אם תנתן להם העזרה הדרושה יצליחו הקולוניות והיו למשוש לב״ וכו׳ וכו׳ [1]. במליצות סתמיות כאלה יצאו ידי חובתם לשכך את הלב בדבר עתידות המושבות, וחזרו ל„עבודתם״, לאסוף פרוטות ולחלקן, בלי דעת וחשבון ותכלית.

עיקר ה„עבודה״ של חובבי ציון בתקופה ההיא היתה — תמיכת שתי קולוניות: „פתח־תקוה״ ו„גדרה״[2]. ומתוך מכתבי המנהיגים נראה, שמחלוקת תמידית היתה ביניהם על דבר „משפט הבכורה״. אחרים מהם רצו ליתן היתרון ל„גדרה״ ולזכותה בתמיכה יותר גדולה, ואחרים נטו יותר אחר „פתח־תקוה״ ועינם היתה צרה ב„גדרה״ ובתמיכה הניתנת לה. ואולם אם יחשוב הקורא, כי יסוד המחלוקת הזאת היה דבר ה„מופת״ הנזכר, כי הללו חשבו, ש„פתח־תקוה״, לפי כמות אדמתה המרובה ותכונות יושביה, מסוגלת יותר להצליח ולהיות למופת בקרוב, והללו חשבו, להפך, כי „גדרה״ ויושביה יותר מסוגלים לכך, ואלו ואלו הביאו ראיות ממעשים ומספרים להוכיח צדקת דעתם, — אם כה יחשוב הקורא, אינו אלא טועה. המחלוקת הזאת לא היתה אלא המשך המחלוקת הישנה שבין „האמונה וההשכלה״. הרבנים ושאר ה„יראים״ שבין המנהיגים רצו להמשיך עיקר השפע ל„פתח־תקוה״, מפני שיושביה הם גם כן „יראים״, יהודים מאמינים מן הטופס הישן, בעוד שבני „גדרה״ נחשבו ל„משכילים״ והיו מרננים אחריהם, שאינם מדקדקים במצות ואין דעת רבני ירושלים נוחה מהם. והמשכילים שבין חברי ההנהגה הראו חבה יתרה ל„גדרה״ ורצו להשפיע עליה רוב טובה מאותה הסבה עצמה: כי היו יושביה צעירים משכילים מבני חברת ביל״ו, ומפני זה — יותר קרובים אל לבם הם[3]. אבל שתי הכתות יחד לא שמו לב כלל להצד העיקרי שבדבר ולא שאלו לעצמם, איזו משתי הקולוניות האלה קרובה יותר אל התכלית הנרצה. אנו רואים אחד המנהיגים עוסק בשאלה חשובה: אם אמת היא מה שאומרים על בני „גדרה״, כי למדו „בבתי ספר גבוהים״[4]. אבל אין אנו רואים ביניהם אף אחד, שיחקור וידרוש, אם חלקת האדמה הקטנה, שניתנה לכל אחד מבני „גדרה״, תספיק לו „למצוא לחמו בריוח״ בזמן קרוב או רחוק.

ואלו היו המנהיגים נותנים דעתם לחקירות ודרישות כאלו, היו מוצאים בנקל כבר אז, כי שתי הקולוניות האלה גם יחד לא יוכלו לבוא לעולם לידי שכלול גמור על פי אותה השיטה שהחזיקו בה אפיטרופסיהן. ב„פתח־תקוה״, כמו שידענו כבר, היו כמעט כל האכרים מעוטי אדמה ולא היתה להם שום

---

[1]) שם ע׳ 27.

[2]) גם את „יסוד־המעלה״ תמכו בסכומים שונים, אבל לא הרבו לטפל בה כל כך.

[3]) עי׳ „דרך לעבור גולים״ ע׳ 93—103 ועוד

[4]) שם ע׳ 29.

ה„אפיטרופסות מאהבה", שעורה גם היא הרבה לעשות את הישוב לבית אינוולידים ולהרחיקו מן החיים הטבעיים.

בקראנו את מכתביהם של המנהיגים אז, אי אפשר שלא נשתומם על האנשים הנכבדים ההם, שהיו בתוכם גם בעלי דעה וגם בעלי נסיון, איך יכלו לאַחד בקרב לבם את התקוה הגדולה לתחית האומה ע"י הישוב בא"י עם אותה התמיכה השפלה לאיזו עשרות עניים, תמיכה בלי מטרה ברורה ובלי שיטה קבועה, שהיא היא היתה כל עיקר פעולתם ושעליה התוכחו כל הימים ובשבילה לא פסקו מביניהם דברי ריבות ו„דיפלומטיא" של הבל! הנה „התקוה הגדולה" שבלבם מביאתם להכיר וגם להודות בפה מלא, כי המושבות המעטות והדלות שנמצאו אז, כשהן לעצמן, אינן כלום, בערך אל התכלית המבוקשת, וכל זכות קיומן היא רק בזה, כי כאשר יגיעו יושביהן לשכלול גמור ו„ימצאו את לחמם בריוח", „יהיו הם למופת לרבים בעלי כסף לעשות כמוהם ולהאחז בארץ ישראל"[1]). הם יודעים איפוא, כי המושבות הנמצאות כל תעודתן היא אך להיות „למופת", למשוך את לב העם לישוב הארץ, בהראותן בחוש את האפשרות הטבעית להתפרנס בא"י מעבודת־האדמה בדרך כבוד, ואם לא יוכלו למלאות את תעודתן זאת, אין להן שום ערך, ונוח היה להן שלא נבראו, — ובכל זאת אין אנו מוצאים בכל המעשים אז השתדלות אמתית לברר את התעודה הזאת, אם ובאיזו דרכים אפשר להן להמושבות להתקרב אליה; אין אנו מוצאים בכל הפלפולים הרבים בין חברי ההנהגה אף רמז להשאלה העיקרית, שבפתרונה היה תלוי דבר בוא ה„מופת": על מה תשען התקוה, כי בהנתן להקולוניסטים בתים ובהמות וכלי־עבודה (שעל זה הוציאה ההנהגה את הסכומים אשר אספה), יוכלו באמת „למצוא לחמם בריוח" ולא יצטרכו עוד להתפרנס מן הצדקה? כמה אדמה יש לכל אחד מהם ומה היא ההכנסה הבינונית, שאפשר לקוות, לפי תנאי הארץ, מחלקת אדמה כזו, כשיעבדוה היטב, בזריעה או בנטיעות? וכמה צריך כל קולוניסט, לפי מספר נפשות ביתו, להוציא למחיתו „בריוח", או אפילו בצמצום? — שאלות ממין זה לא העסיקו את מחשבות המנהיגים, אלא חלקו את פרוטותיהם לכל הקולוניסטים העניים הנצרכים לכך, מבלי להבדיל בין מי שיש לו באמת תקוה להגיע במשך הזמן למטרתו ובין מי שאין לו תקוה כזו, ממעוט אדמה או מחסרון כח וכשרון לעבודה. ובשביל להשתיק את הספק אשר יעלה אולי על לב מי מחובבי ציון, בנוגע לאחרית המושבות, הביאו המנהיגים „עדות גדולי עמנו", ובתוכם גם „בן הרב הכולל מלונדון", אשר עברו על פני המושבות ונוכחו ברגע אחד, כי „יש תקוה לאחריתנו", כי „הקולוניות דשנות

---

[1]) „דרך לעבור גולים" ע' 29 ועוד.

ואל מעשי הועד הזה, שבו נתגשמה בעיקרה האפיטרופסות של חובבי ציון, נשאר לנו עוד להתבונן עתה, בשביל להשלים את התמונה.

גם לפני הוסד, בשנת תר״נ, „חברת התמיכה״ המקוימת מאת הממשלה עם הועד המנהיג באודיסא והועד הפועל ביפו, — היתה להם לחובבי ציון, כידוע, אורגניזציא מסודרת, שמרכזה הראשי היה גם הוא באודיסא וגם לה היה מעין „ועד הפועל״ ביפו. ובהוסד החברה המקוימת, ירשה היא את נחלתה של האורגניזציא הקודמת לה, את פועליה שבחוץ לארץ ואת מפעליה שבארץ ישראל, וגם את שיטת הפעולה לא שנתה ביסודה, רק הרחיבה את גבולותיה מעט, לפי רבות עתה האמצעים החמריים, בהיות היכולת בידה לקבץ כסף בפרהסיא. החברה הזאת אינה איפוא בריה בפני עצמה, אלא רק המשך הפעולה המסודרת של חו״צ, שהתחילה באמת עוד שנים אחדות קודם לכן. וכשאנו באים להתבונן על תכונת הפעולה הזאת ותוצאותיה, צריכים אנו על כן להתחיל לא מזמן הוסד החברה המקוימת, כי אם מעת שנוסדה האורגניזציא הראשונה, באספת ראשי חו״צ שהיתה בעיר קאטאוויץ, בשנת תרמ״ה.

עוד לא נכתבו בדרך היסטורית אמתית תולדות „חבת ציון״ ומפעליה בארץ ישראל מראשית היותה, ואין לנו לע״ע אלא ספרי־זכרונות שונים, שכמעט כולם כתובים ברוח סובייקטיבית, בכונה גלויה „להוכיח״ או „להכחיש״ דברים שונים, „להצדיק״ או „לחייב״ אנשים שונים, הכל לפי נטות לבו של המחבר, שעל הרוב היה הוא עצמו אחד מן ה„פועלים״. גם החומר להיסטוריא כזו — כתבים ומכתבים מקוריים — לא רב הוא לע״ע. בעשר השנים האחרונות נוהג ועד החברה להדפיס, לפחות, מזמן לזמן „תוצאות״ מן הפרוטוקולים שלו ו„חשבונות״ כלליים שונים, שאפשר להשתמש בהם, במדה ידועה וב„זהירות״ הדרושה, בתוך חומר למשפט היסטורי. אבל מן התקופה שלפני החברה המקוימת, שאז היה הכל נעשה בחשאי, בלי ישיבות של פומבי ומבלי לפרסם את המשא־ומתן שהיה בין חברי ההנהגה, — אך מעט הוא החומר שנודע בקהל עד כה, ועל כן קשה מאד לשפוט בצדק את פרטי המעשים ועושיהם בעת ההיא[1]. ואולם גם המעט אשר נודע לנו מספיק להראות בדרך כלל, כי כבר אז, בראשית הפעולה בא״י, הונח היסוד לאותה

---

[1]) ה׳ ליליענבלום, במחברתו „דרך לעבור גולים״ (ווארשא, תרנ״ט), אשר אמנם גם היא כתובה בטנדנציא ידועה, פרסם אגב אורחא איזו כתבים ומכתבים השובים, שבהם השתמשתי במה שיבוא. אבל המון דוקומנטים כאלה שמורים עוד באוצר הועד וגם מפוזרים בידי אנשים פרטיים מן העסקנים הראשונים החיים עוד היום. וראוי היה להועד למנות קומיסיא מיוחדת, שתקבץ ותסדר כל החומר הרב הזה בשביל לפרסם את הראוי לפרסים.

הבנינים לא נגמרו, ובהמות ושאר מכשירי העבודה לא נמצא אף כשליש מן הדרוש. לפי חשבונו המפורט של האדמיניסטרטור, חסר לו עוד אז, בשביל לשלם את החובות ולגמור את השכלול של 16 אכרים, לא פחות מן 160 אלף פרנק, מלבד 70 אלף שחייבת המושבה להגדיב בעד האדמה ושאפשר לישכחם לע״ע. ומאין איפוא יקחו הגליציים העניים סכום עצום כזה? עוד הפעם נסו דבר אל יק״א, אבל היא לא חפצה להטות אזנה לכל ההפצרות והתחנונים, ומן החברות האחרות שבמערב כבר הוציאו כל מה שאפשר היה להוציא. לא נשאר כי אם ועד חברת־התמיכה שברוסיא, אשר בהשתדלותם של איזו מראשי חו״צ שם קצב למחנים בעת ההיא עשרים אלף פרנק לגמר הבנינים[1]. אבל מה יושיעו הבנינים במקום שהכל חסר? — לכן, בראות אפיטרופסי המושבה, כי רעה נגד פניהם, נפטרו והלכו להם בשלום. האדמיניסטרטור — ישעד הרגע האחרון היה עושה הכל כחפצו, והקולוניסטים היו נכנעים ונשמעים לו — יצא מן הארץ לבלי שוב עוד, גם החברה עצמה בגליציא נתפרדה ובטלה, ואת המושבה עזבו לאנחות, שתגמור חשבונותיה בעצמה, כאשר תשיג ידה, בחירות גמורה...

זו היא אחת מן התכונות שכהן מצטיינת ביחוד האפיטרופסות של חובבי ציון. בראשונה הם מסורים למעשי ידיהם, מתהללים ומשתעשעים בהם בחבה יתרה, ומרוב אהבה מרבים להשגיח על האנשים התלוים בהם ושומרים כל צעדיהם, שמא חלילה יעשו דבר שלא כהוגן ויגרמו רעה לנפשם ולהישוב. אבל לאחר שרואים, כי הרעה באה, עם כל ה„שמירה״, והקלקול גדול כל כך עד שאי אפשר כמעט לתקן, — אז רגילים הם לשכוח ראשונות, יד מי היתה בכל אלה, ונוטים להסתלק במנוחה מן החורבה אשר כוננו ידיהם, כאלו לא הם אחראים לה ולא ב„עזרתם״ באו יושביה עד הלום . . . במעשי חו״צ הגליציים נראה החזיון הזה בצורה גסה מאד, אבל גם בין חו״צ הרוסיים תתגלה פעמים רבות נטיה מעין זו, כמו שיעידו הפלפולים בישיבות הועד האודיסאי, הנדפסים בכה״ע.

---

[1]) במחברת אחת, שיצאה בימים האלה ע״ד הישוב בא״י, מסופר, כי „המבקרים״, ששלח הועד הזה לא״י בשנת תר״ס, „קיימו את דבר התמיכה [למחנים], כי לא יכלו להשיב ריקם את פני הפקיד״. והנה אני הייתי, כידוע, אחד מאותם „המבקרים״, וממה שתפס המחבר לשון רבים משמע, שגם אני קיימתי את דבר התמיכה הזאת. וזה שקר גמור. עוד בטרם הספקתי ללכת אל הגליל, כבר החליט הועד לתת את תמיכתו, כי האיצו בו אנשים שונים, שדבריהם נשמעים אצלו, ולא חכה לעצתי. וכששבתי מא״י, הצעתי לפני הועד את דעתי על המושבה, כפי המבואר בפנים. אך הוא לא חשב לאפשר לשנות את החלטתו.

יהם נתנו בחפץ לב, כי מה היא סכום קטן ודל כזה בערך להאושר הצפוי להם בארץ אבותיהם? יכרוזים נשמעו בכל תפוצות הגולה: בני גליציא מתעתדים ללכת, בני גליציא כבר הולכים, כבר יֵשבו באניה, כבר באו לארץ ישראל... ולא הניחום פקידי תוגרמא להכנס! הבשורה האחרונה הזאת אמנם לא מאת מנהיגי החברה באה: חלילה לחו״צ שכמותם לבשר רע מא״י ולרפות ידי העם! אדרבא, כשנמצא מגלה סוד, שהודיע דבר זה ברבים, התנפלו מנהיגי החברה בחמה עזה על „מוציא דבה" זה יהוכיחו בעדים וראיות, שלא היו דברים מעולם ושבאמת נכנסו בני גליציא בשלום ובכבוד ילא היה פוצה פה ימצפצף נגדם. ובשעה שקנאו פה המנהיגים קנאה גדולה ל„אמת" ילחבת הארץ, היו הקולוניסטים שלהם שם מטיילים בים שלא בטובתם: מיפו לחיפה, מחיפה לבירוט, ומשם בחזרה, כי בשום חוף מחפי הארץ לא נתנו להם להכנס. עד שהוכרחו לבסוף לשוב לאכסנדריא ומשם נפוצו ונכנסו בלאט במקומות שונים, וכל הטלטולים האלה עלו, כמובן, בסכום לא מעט. — אחרי כן נוספו עוד משפחות אחרות, והאדמיניסטרטור החל „לשכלל". החברה מגליציא שלחה אך סכומים דלים, וכל השכלול מראשיתו נעשה כמעט רק בחסרם של מלוי ברבית. החסר הזה אמנם לא עלה עוד בזול, כהאדמה שנקנתה מאת הגדיב, אבל דוך אחרת לא היתה לפני האדמיניסטרטור והחזיק טובה גם לאלו, שנתנו לו יכולת, באיזה אופן שיהיה, לגשת אל העבודה[1]. יבינתים לא נחו ילא שקטו גם המנהיגים בגליציא. הם דפקו על כל הדלתות, בשביל להמציא להמושבה את האמצעים הדרושים לה. אך עמלם לא עשה פרי הרבה. הגדיב כבר החל אז לחשוב מחשבות, איך להפטר גם מן המושבות שלו, ולא רצה, כמובן, להכניס עצמו בשכלול מושבה חדשה; יק״א אמנם הבטיחה מתחלה להלוות סכום הגון, אך חזרה בה אחרי כן, כשנודע לה מצב הדבר לאמתו; וחובבי ציון המערביים אמנם נתנו מה שנתנו, אבל כספם נאכל עד מהרה, ולכן היתה המושבה כבר בראשית שנת 1900 (זמן היותי שם) קרובה לחורבן. כל „האינוונטרי" שלה (ביחד עם הבנינים) היה שוה אז, לפי חשבון האדמיניסטרטור עצמו, 77 אלף פרנק. ועל זה היתה חיבת למלוי ברבית כחמשים אלף פרנק, לדברי האדמיניסטרטור, או משבעים עד שמונים אלף, לדברי אחרים. כל האינוונטר, או כמעט כלו, היה איפוא קנין של זרים, והכסף שנתקבל עד אז מקופת החברה הגליצית, מאת האכרים עצמם ומאת חו״צ בארצות שונות — הכל ביחד כשבעים אלף פרנק — יצא רובו ככולו לצרכים עוברים: לנסיעות, לתשלומי רבית ולכלכלת האכרים והאדמיניסטרציא. ועם זה היה האינוונטר הנמצא בלתי מספיק כלל:

[1]) הסרסור, שהיה המליץ בין האדמיניסטרטור ובין המלווים שבצפת, זכה בשכר זה להיות גם הוא ל„קולוניסט" ב„מחנים"...

קנו את האדמה (קרוב לתשעת אלפים דונם, כשני שלישים אדמת זרע, והשאר טרשים) במחיר 13 פרנק הדונם, לשלם לשיעורים, עשרים אלף פרנק בשנה, עד תום כל החוב. זה היה בראשית שנת תרנ"ח. בעת שנמצאו עוד בקופת החברה הסכומים הדלים שאספה עד אז מבלי להוציא מאומה, לכן יכלו המנהיגים לשלם, וגם שלמו באמת, עשרים האלף הראשונים, כמו שהודיעו אז בכה"ע בתרועת נצחון. אבל על ידי ה„נצחון" הזה נתרוקנה קופתם ולא נשאר בידם כלום לבנין גוף המושבה. מה עשו? מכרו כשליש מ„אדמתם" הטובה לחברת יק"א בשביל „משמר הירדן" (כמו שהזכרתי למעלה) על מנת שתשלם להם את המחיר — יותר משלשים אלף פרנק — תיכף במזומנים. החשבון נעשה איפוא יפה: עשרים האלף ששלמו להנדיב ישובו לקופתם, ועוד נוסף עליהם „ריוח" הגון, יותר מעשרת אלפים, והאדמה שנשארה להם — נשארה בלי מחיר! כה חשבו האפיטרופסים הגליציים להגיע למטרתם לא רק בזול, כי אם בחנם ממש. אבל הפקידות של הנדיב, בכל קלות דעתה, הבינה גם היא את ה„חשבון" ולא הסכימה להעסק החדש. ומפני שהסכמתה של הפקידות היתה מוכרחת לאישור המכירה (בהיות האדמה רשומה עדיין בערכאות על שמה), הוכרחו הגליציים לשנות את חשבונם ולהסתפק במועט: הם קבלו במזומנים רק חמש עשרה אלף, והשאר הכניסה יק"א לאוצר הנדיב על חשבון החוב בעד אדמת „מחנים" כולה. לפי זה לא עלתה בידי המיסדים לקבל את ה„ריוח" אשר קוו לו, וגם מכספם הם, ששלמו להנדיב בקנותם את האדמה, הושב להם רק חמשה עשר אלף, וחמשת אלפים נשארו בידי הנדיב עד היום הזה...

ה„עסק" נתקלקל איפוא, אבל בכל זאת אי אפשר לאמור, כי היה רע ביותר: בעד חמשת אלפים פרנק (כי להוסיף ולשלם להנדיב סכומים ידועים, כפי המדובר, גם בשנים הבאות — זה, כמובן, לא עלה עוד על לב) נשארה להם להגליציים אדמת־זרע טובה כששת אלפים דונם, שאפשר להושיב עליה ברוחק שש עשרה משפחות (250 דונם למשפחה). ולא היה הדבר חסר עוד אלא למצוא תשובה על השאלה הקטנה: מאין יבואו האמצעים הדרושים לשכלול המשפחות האלה? אבל המיסדים הגליציים, כרוב מיסדי־מושבות מבין חו"צ, בעלי בטחון הין: לא אלמן הישוב מאפיטרופסים; אפשר שתעזור יק"א, אפשר שיעזור הנדיב, אפשר שיעזרו חו"צ שברוסיא או חו"צ שבאשכנז. צריך רק „לעשות" — וישועה קרובה לבוא. ובכן — „עשו". קודם כל שלחו להמושבה החדשה את הדבר היותר נחוץ לה: — אדמיניסטרטור, ואחרי כן שלחו לשם מגליציא גם אחת עשרה המשפחות המאושרות שיצא עליהן הגורל (כי בגורל נבחרו, מפני רבוי הרוצים לעלות) להתישב ראשונה. ולצרכי הנסיעה לקחו מאת המתישבים עצמם כחמש מאות פרנק למשפחה,

בקלות דעת נוראה, בלי שום יסוד נכון, רק על סמך „כרוזים" כאלה, בשם כבוד הישוב וכבוד ישראל, שיעמדו לה בשעת הסכנה, — הוא לא יוכל לגרש מלבו את „המחשבה הזרה", שאולי יותר מועיל לעצם הישוב לעזוב עתה את המושבה הזאת לגורלה. למרות חלול הכבוד, כדי שתהיה אזהרה חיה לעתיד, שלא יזידו עוד אפיטרופסים קלי דעת לעשות מה שלבם חפץ על חשבון הכלל, ועניי עמנו לא יוסיפו עוד ללכת בעינים עצומות אחר כל מי שיקח „המשרה על שכמו" ליסד להם „מושבה" בארץ ישראל.

הקוראים יודעים כבר על פי המסופר למעלה, כי המושבה הזאת מראשיתה „בעון חוללה", כי אדמתה נקרעה בחזק יד מאדמת „ראש־פנה", ועל ידי זה נהרס מצבם של הרבה מאכרי „ראש־פנה", שנתחייבו עתה חובת גלות, באין להם אדמה לעבוד במקום מושבם. אם באמת יצאה תועלת להישוב בכללו ממעשה זה, שמושבה קיימת מכבר נתמוטטה ביסודה בשביל ליתן מקום בצדה לחורבה חדשה? — על השאלה הזאת יענו לעצמם אפיטרופסי החורבה הזאת, מיסדיה ותומכיה השונים. וקרוב בעיני, שרבים מהם חושבים גם עתה, כי שתי חורבות טובות לנו ממושבה בריאה אחת, כדי להרבות בשמות של מושבות ולהראות להעומדים מבחוץ, שהישוב הולך ומתרחב[1]... בכל אופן כך חשבו המיסדים הגליציים. הם באו לידי החלטה, כי לתועלת הפרופגנדא הציונית במדינתם נחוץ ליסד בא"י „מושבה גליצית"[2], ומכיון שהדבר נחוץ להעשות, אין להמתין עוד שיהיה גם אפשר להעשות. — ומיד נגשו על כן להוציא מחשבתם לפעולה, בלי הכנות יתרות ובמעט בידים ריקניות. ובאין ביכלתם לקנות ארמה מאיש נכרי, שהיה דורש מחירה בכסף ממש, הוכרחו לעשות „עסק" רק עם הנדיב, אשר לא הקפיד הרבה על התשלומים במזומנים. ולקח מה שנתנו להם. ואם על ידי זה יצא הפסד מרובה למושבה אחרת, שכבר נמצאה, — אין רע: לו רק ידעו אחב"י בכל רחבי גליציא, כי חובבי ציון במדינתם עושים חיל, כי כבר יסדו מושבה וקראו לה שם, ועוד ידם נטויה!...

ואמנם צריך להודות, כי ה„עסק" שעשתה החברה הגליצית עם הנדיב היה באמת עסק טוב, המעיד על חריפותם וחריצותם של מנהיגי החברה. הם

---

[1]) בשנת תר"ס, אחר שהייתי ב„מחנים" וראיתי מה טיבה, יעצתי למורשה יק"א (שהיה גם הוא אז בא"י) לשוב ולקנות מאת הגליציים את האדמה והבתים — אחר כי הם לא יוכלו להתקיים פה — כדי להושיב במקומם את האכרים הבלתי משוכללים שב„ראש־פנה". ועל זה ענני המורשה, כי מחשבה זו כבר עלתה גם על לבו, אלא שיש מחובבי הישוב בא"י המתנגדים לזה בכל כחם, מפני שאז לא תהיה עוד „מחנים" מושבה בפני עצמה, מושבה גליצית, כ"א רק סניף ל„ראש־פנה".

[2]) עי' למעלה במאמר „המדיניות וישוב ארץ ישראל".

ולדרוש היטב, קודם שעשה מעשה, מה הן התוצאות האמתיות של „השיטה האיקונומית" אשר אחזה בה החברה, — היה יכול כמעט לקרוא „בנחת רוח": "tout comme chez nous!„ ולא קשה היה לו לשפוט מן העבר על העתיד, עד כמה תצליח האפיטרופסות החרשה בקמצנותה לתקן את אשר עותה הקודמת לה בותרנותה...

ד.

אך הנה כבר ארכו הדברים מאד, ואנו צריכים עוד לבחון דרכיה ותוצאותיה של האפיטרופסות היותר „אידיאלית" — זו של חובבי ציון.

גם האפיטרופסות הזאת, כמו שכבר אמרתי למעלה, הרבתה לקלקל כפי כחה, ולא בה האשם כי לא היה כחה גדול ביותר ומפני זה לא יכלה „להתחרות" בקלקולים עם חברותיה המערביות, החזקות ממנה. ואולם גם המעט אשר עשתה יש בו די והותר להראות, כי גם ממנה לא יוכל הישוב להבנות, כי בכל חפצה הטוב לבנות בנין קיים לדורות, לא הצליחה על הרוב אלא לברוא חורבות רעועות, הממלאות לב רואיהן כאב־תמרורים.

המשך הדברים עד כה הביאני אמנם כבר לנגוע פעמים אחדות גם במעשי חו"צ, וכבר ראינו דוגמאות שונות מן הדרכים העקלקלים שהלכו בהם גם אלה אפיטרופסי הישוב, בכונה רצויה להגדילו ולהרחיבו במהירות היותר אפשרית ולהוציאו בשביל זה מתחת שלטון החקים האיקונומיים הטבעיים על ידי אמצעי־האפיטרופסות המלאכותיים. אבל בנגיעה קלה אגב אורחא אי אפשר לפטור את הצד הזה של השאלה, החשוב לגו ביותר, ועל כן הנני מוכרח להוליך את הקוראים עוד גם למושבות אחדות מיסודם של חו"צ, שבהן נראה את תכונותיה של האפיטרופסות גם בצורתה זו.

שלש מושבות „גוססות" נמצאות עתה בארץ ישראל, אשר עליהן אמרתי למעלה, כי „גם בהוסדן לא היתה להן שום תקוה לקיום זולתי הבטחון על האפיטרופסות של כלל ישראל", וכי „אי אפשר היה למושבות כאלה להמצא, לולא העמידו חו"צ מראש את כל הקירא לעצמו בשם אכר בא"י תחת אפיטרופסותו וחסותו של הכלל כלו". מן המושבות האלה הכי „נכבדה" לענינגו היא — מחנים, מעשה ידי חו"צ שבגליציא. המצב הנורא של המושבה הזאת בהוה כבר נודע לכל ע"י כה"ע וכבר שמענו „כרוזים קוראים בחיל" להחיש לה עזרה בהקדם האפשרי, כי סכנה נשקפת לה להמכר בפומבי ע"י נושיה הרבים, או גם (לפי דברי אחד המודיעים) לנפול בידי המסיתים האנגליים, — ונמצא שם הישוב ושם ישראל מתחלל. אבל היודע תולדות המושבה הזאת, איך נתיסדה לכתחלה על ידי אפיטרופסיה הגליציים

גלויה, שכמעט החריבה את בית הספר ובטלה את התינוקות מתלמוד תורה, הכל מפני עוצם השנאה והקנאה שבין שני הצדדים: המקורבים לפקידי יק"א, שקבלו הלואות. והמרוחקים, שלא קבלו... אך גם אלו שזכו להכתב „בספר של צדיקים" ונקצב להם מה שנקצב, הוכרחו לקבל על עצמם תנאים שאי אפשר לעמוד בהם. זמן התשלומין נקבע, שלא כדרך כל העולם, רק מֵעֶשר עד שמונה עשרה שנה, באופן שרבים יצטרכו לשלם 500—600 פרנק בשנה, דבר שהוא מן הנמנע לאכרים עניים ושיביא בהכרח תמיד לידי צעקות יתחנונים מצד זה ולידי „הנחות" וחסדים טובים מצד זה, והיחס ה„איקונומי" שבין המלוה והלוה יתהפך ליחס של „צדקה" שבין נותן ומקבל. — והסכומים שניתנו במלוה נקצבו מראש לצרכים שונים, על הרוב בפרטות יתרה: כך וכך לבנין, כך וכך למטע כרמים, כך וכך לתשלומי חובות וכו'. ועל הפקידים היה מוטל להשגיח, שיוציא הלוה את הכל בדיוק לכל דבר כמה שנקצב לו, ולא ישנה חלילה מדבר לדבר, לחסר מזה ולהוסיף על זה. ואין צורך לבאר, כמה מן ההפסד האיקונומי והמוסרי יש באפיטרופסות כזו, השמה כבלים על ידיו של העובד ואינה נותנת לו לסדר עניניו לפי הכרתו ונטיותיו בכסף הניתן לו במלוה ובאפותיקי של כל נכסיו. ממילא מובן, כי גם בהשגחה זו היו מדרגות מדרגות, לאלו הקלו ולאלו החמירו, הכל לפי חפץ הפקידים, ובכלל נעשה הענין לא על יסוד איקונומי, כ„עסק" שבין שני צדדים שוים בזכיותיהם, כי אם כדבר של צדקה וחסד־ארונים. הלוים לא קבלו שום כתב, שיהיה חובם מפורש בו בדיוק לכל תנאיו, ישנים אחדות אחר קבלם את המלוה עדיין לא ידעו, כמה חיב כל אחד (בצירוף הרבית והוצאות האפותיקי) וכמה יהיה צריך לשלם בכל שנה, כי לא באה עוד על זה „פקודה" מפאריז. — וכה נהיה הדבר, כי גם במושבות האלה, אע"פ שמעולם לא קבלה יק"א על עצמה לשכללן, נתפתח לאט לאט מעין יחס של אפיטרופסות בין האכרים ובין החברה, ובצר להם פושטים ידם אליה, ולבם זועף ומתמרמר אם לא תתן להם את מבוקשם[1]...

זה היה ה„עבר" של חברת יק"א בארץ ישראל, בשעה שמסר לה הנדיב את מושבותיו לרפא את הריסותיהן. ואלו חשב לו הנדיב לחובה לחקור

[1]) ראוי היה אמנם להראות גם כן, מה היא התועלת החמרית שיצאה להמושבות האלה מחסדי יק"א. על הרוב לא הוטב על ידם מצב הלוים, ויש גם שהורע (למשל, בואדי חנין), כי ה„חשבונות" הידועים של הכנסות הכרמים לעתיד לבוא היו היסוד לכל הענין, וחלק גדול מן הכסף ניתן וגם יצא למטעי כרמים חדשים, שנות היה להם שלא נבראו, או לבנינים גדולים שאפשר היה לקמץ בהם הרבה ולא קמצו, מפני שסמכו על ההכנסות העתידות. אבל דבר זה אינו מעניני. כי חשבונות הכרמים נהיו ליסוד הישוב ביהודה ע"י האפיטרופסות של הנדיב. עוד קודם שהתחילה יק"א את פעולתה שם, ופקידיה נמשכו בזה רק אחר הנטיה הכללית ששלטה כבר לפניהם.

תוכל מושבה קטנה כזו של שתים עשרה משפחות לשאת עליה, גם אחר שיגָמר השכלול, עול הוצאות הצבור, אף היותר הכרחיות. כל תוקף ה„איקונומיא" נראה איפוא רק בזה, שהרבה בנינים לא נגמרו[1]), הרבה חצרות לא נגדרו בשלמות, בנין בית המרחץ נפסק באמצע (כי נתנו לזה סכום בלתי מספיק), ולבית הכנסת ובית הספר יחד תשמש חורבה אחת קטנה ומדולדלת, שאינה ראויה אפילו להיות רפת לבהמות[2]).

גם באיזו מושבות אחרות (גדרה, רחובות, ואדי־חנין, חדרה) שקעה יק"א הון רב, אך באלה לא קבלה על עצמה את „השכלול המוחלט", כי אם הסתפקה בזה, שנתנה לרבים מן הקולוניסטים סכומים הגונים במלוה, על מנת לשלם לשיעורים במשך זמן ידוע, והם עשו את שדותיהם ושאר נכסיהם אפותיקי לה. ה„עסק" הזה, שלכאורה אין לו דבר עם צדקה ואפיטרופסות והיה יכול באמת להעשות על יסוד איקונומי בריא וטבעי, — נעשה גם הוא בדרך זרה, שיש בה מעין „שנוררות", והוסיף אך קלקול, ביחוד קלקול מוסרי, במושבות האלה. הקולוניסטים האשכנזים שבארץ ישראל יש להם, כידוע, באשכנז בנק מיוחד לבני חברתם („טעמפעלבאנק"), המלוה להם ברבית קטנה, לשלם במשך תשע וארבעים שנה, ואינו חושב עצמו בשביל זה כפטרון להם, אינו מתערב בעניני עבודתם ואינו משגיח על אופני הוצאת הכסף, אין לפניו „מיוחסים" ובלתי מיוחסים. ובכלל דבר אין לו עם הלוה כשהוא לעצמו, אלא רואה, כמה שוים נכסיו של כל אחד וכמה אפשר להלוות לו בדרך בטוחה, ועל פי שומא זו הוא נותן מה שנותן, בחשבון מדויק ובתנאים ברורים ונוחים לשני הצדדים — ומסתלק לו. זה הוא באמת מעשה של „משא ומתן", העוזר הרבה להתפתחות הקולוניזציא האשכנזית בא"י על יסוד איקונומי אמתי. אבל לא כך עושָה חברת־הקולוניזציא היהודית. קודם כל החליטה לבחון ולבדוק את המבקשים מלוה, לא רק לפי שוים של נכסיהם, כי אם גם לפי תכונותיהם העצמיות בתור אכרים, ולדחות בקשתם של ה„בלתי ראוים", לפי ראות עיני הפקידים שבידם נמסר הדבר. ובזה, כמובן, נתנה יכולת לפקידיה לנהוג שררה בכל הענין ולעשות מה שלבם חפץ, לקצוב סכומים גדולים לאהוביהם ואהובי אהוביהם. ולדחות לגמרי בקשתם של אלו שלא זכו למצוא חן בעיניהם או שלא היו להם „מליצי יושר" בין ה„מקורבים". על ידי זה הכניסה החברה רוח רעה בין האכרים, רוח שנאה וקנאה וחנופה. ובאחת המושבות, שהיתה מצוינת לפנים באחדות יושביה, הגיע הדבר לידי מחלוקת

---

[1]) כמעט בכל בתי המושבה אין עוד חדרי בישול, ויש שגם תנורים אין להם ומבשלים בדרך פרימיטיווית.

[2]) כמו שאמרתי למעלה, הנני מתאר מצב המושבה כמו שראיתיה בעיני בהיותי שם. ואולי נשתנו איזו דברים במשך השנים האחרונות.

בהם ולמלאות כל מחסוריהם עד שיוכלו להתפרנס בריוח מעבודת אדמתם. מה יכלו, למשל, האכרים לעשות, כשהוצרכו, לפי התכנית הכללית, לבנות בתים מרווחים עם רפתים גדולים, הכל במדה קצובה, ולצורך זה נתנו לכל אחד סכום בלתי מספיק כלל? הבנינים אמנם נבנו ברובם, והפקידות השיגה מטרתה. היא הראתה „בחוש", כמה גדול כחה של „איקונומיא" לעשות נפלאות, ורפורט שלחה לפאריז, שבו תודיע בשמחה של נצחון, כי אכר פלוני בנה בנינים ששוים יותר מן 5000 פרנק, אע"פ שנתנו לו לבנין רק 2050 פרנק, ופלוני — בניניו שוים 2640 פרנק, אע"פ שקבל על זה רק 1646, וכן כל אחד ואחד. הסבה לזה — לא ייעף המודיע להטעים ולחזור ולהטעים אחר רשימת הבנינים של כל אחד — היא מה שהאכרים עצמם השתתפו בעבודת הבנין. והחברה, כנראה, נחה דעתה בטעם זה וראתה כאן מופת חותך, ששיטתה מושכלת מאד ושה„איקונומיא" היא באמת הפתרון היחידי לכל שאלות הישוב... ולא שאלו חכמי יק"א לעצמם: וכי אפשר באמת, שהאכר בהשתתפותו בבנין השתכר אלף וגם אלפים פרנק? ובשביל למצוא תשובה לשאלה זו, לא היו צריכים אלא לשוב ולשאול: כמה ימים יכול היה האכר לעבוד עבודת הבנין וכמה שכר הפועל ליום? . . . אבל האמת היא, כי ה„נפלאות" האלה נעשו באופן פשוט: האכרים הוציאו בבנין יותר ממה שנתנו להם, ועל ידי זה נשתקעו אחדים מהם בחובות ואחדים לא יכלו לגמור את בניניהם וגם לא נשאר להם סכום מספיק לשאר הצרכים. ולא יפלא על כן, כי מלאה המושבה תלונות וצעקות, ורוח ה„שנוררות", ששלטה בקרבה מיום הוסדה, התעוררה עתה עוד ביתר עז, בהיות לה „נושא" נאות בתמונת אפיטרופוס עשיר, אם גם כילי, שאפשר סוף סוף להוציא ממנו פרוטה יתרה... כל זה עושה רושם מעציב מאד על הבא מן החוץ, ביחוד אם שמע לפני זה פקידי יק"א מתהללים בגאוה, שכל הרוצה לראות מושבה מתוקנה לכל חקות ה„איקונומיא" — ילך למשמר הירדן...

ובין כה וכה יצא לשכלול המושבה הזאת במשך שנתים (עד פברואר 1900 — זמן היותי שם) — 196 אלף פרנק[1]), ועוד חסרה אדמה כאלף דונם, אשר גם היא, לכשתמָצא, תעלה 15—20 אלף, ועד שתמָצא הלא צריך לתמוך את האכרים[2]) או לחכור בשבילם אדמת זרים, — באופן שיעלה השכלול ה„איקונומי" של שנים עשר אכרים לא פחות ממאתים ועשרים אלף פרנק, כלומר 18—19 אלף למשפחה! ועדיין אין אנו יודעים, איך

[1]) על הסכומים הרשומים למעלה, שיצאו למקנה האדמה ולצרכי השכלול, נוספו עוד גם הוצאות כלליות שונות — כחמשים אלף פרנק.

[2]) כפי הנשמע, נתנו כבר באמת להאכרים עוד כמה אלפים.

לא היה אדם מן השוק, הרחוק מכל רעיון ואינו דואג אלא להנאתו. כרוב הפקידים במושבות הנדיב; פה נמסרה ההנהגה לידי איש משכיל וישר „משֶלנו", חובב ציון מנעוריו ועם זה גם אגרונום מלומד. — ובכל זאת, כיון שנתמנה פקיד, נעשה פקיד. כי ארסה של האפיטרופסות יש בו סכנה לא רק להמונהגים, אלא אף להמנהיגים. —

מתושבי המושבה נבחרו לשכלול אך שתים עשרה משפחות, ועם שאר בעלי האחוזות נתפשרו ושלמו להם בעד „חלקיהם" סכומים שונים. גם לבעל־האדמה הראשון שלמו את חובו[1]) וכן הוכרחו לשלם כל החובות שחב המיסד למלוים פרטיים, והכל ביחד עלה, למרות ה„איקונומיא", לסך של שנים וארבעים אלף פרנק. במחיר הזה הצליחו איפוא להפטר מן העוררים השונים ולזכות בתשע ידות מאדמת הקולוניא (כי חלק עשירי ממנה השאיר הבעל הראשון לעצמו עוד בשעת המכירה להמיסד, ועדיין לא קנו ממנו זכותו זו). אבל כל האדמה, כאמור למעלה, היתה אך כאלפים דונם, ובנכיון חלק עשירי — כאלף ושמונה מאות דונם, ורובה סלעים, באופן שלא היתה שוה אף החצי מן המחיר הזה ולא הספיקה אף לארבע משפחות. ובכן צריך היה למהר ולקנות עוד אדמה, כדי ליתן יכולת לכל י"ב המשפחות לגשת לעבודתן. ובאין בעת ההיא סמוך להמושבה אדמת נכרים עומדת למכירה, הוכרחו לקנות מאת המושבה „מחנים" שני אלפים דונם במחיר שנים ושלשים אלף פרנק (בקירוב)[2]), אף כי לא קרובה היא האדמה הזאת למשמר־הירדן וגם אדמת ערביאים מפסיקה בינה ובין המושבה. ואחר כל זה עוד לא הגיעה המושבה הקטנה לכמות האדמה הדרושה לה (כי רוב משפחותיה מרובות בנפשות), ועד עתה, כמדומה לי, לא נתמלא עדיין החסרון הזה, ובכל שנה מוכרחים לבקש גם אדמת זרים לחכירה באשר תמָצא.

ולשאר צרכי ה„שכלול" (בנינים בהמות, כלי עֲבודה, כלכלת האכרים) קצבו תחלה כשנים וששים אלף פרנק, ואחרי כן הוסיפו עוד שנים עשר אלף. הסכומים האלה, אע"פ שבאמת „איקונומיים" הם, היו אולי מספיקים בדוחק, אלו עזבו את הקולוניסטים לנפשם, להשתכלל בזה כפי יכלתם, מבלי להעמיד ארמיניסטרציא על גביהם, להצר צעדיהם ולגזור עליהם „גזרות" שאינם יכולים לעמוד בהן: שיבנו דוקא בנינים כאלה וכאלה, שיקנו לעבודתם דוקא שורים ולא סוסים, וכדומה מן ההגבלות, אשר מצד אחד לא נתנו להאכרים לסדר עניניהם בהסכם להאמצעים שבידם, איש איש כפי נטות לבו, ומצד אחר הביאו אותם בהכרח לידי אמונה, שיש להם עסק עם „פטרון" תמידי, אשר קבל על עצמו את אחריות שכלולם, ומחויב איפוא לטפל

---

[1]) בזה השתתפו גם הועד האודיסאי וחברת עזרא שבברלין.

[2]) על ה„עסק" הזה בין מחנים ומשמר-הירדן ידובר עוד להלן.

האנֶרגיא העצומה של המיסד ולא יכול עוד למצוא תחבולות חדשות בשביל להחזיק מעמד. אבל בינתים הצליחו מגיני המושבה הזאת — לא אדע במה — לחבבה על מנהיגי יק"א, ובראשית שנת 1898 באו לשם מטעם החברה שני מומחים, אחד מלומד באגרונומיא ואחד מלומד בנסיונות, וחקרו ודרשו היטב את מצבה, וזה הוא מה שמצאו:

אדמה יש במושבה אך כאלפים דונם, ומזה כשלש מאות דונם נטועים גפנים, אשר לא יצלחו וצריך לעקרן כמעט כולן, ועוד כחמש מאות דונם טובים פחות או יותר לזריעה; כל שאר האדמה אינה אלא טרשים ולא תכשר לא לזריעה ולא לנטיעה. והאדמה המעטה הזאת, שבקושי תספיק לכלכלת ארבע משפחות (בצירוף אדמת הגפנים), יש לה יותר משלשים בעלים, אשר כמחצה מהם יושבים על אדמתם וכמחצה נפוצים בכל קצוי ארץ. כי לא נמנע המיסד מלמכור „חלקים" לקרובים ולרחוקים, אם אך שלמו איזה סכום במזומנים. בנינים — כמעט אין. נמצאו אמנם אחד עשר בתים קטנים, אבל רובם חורבות רעועות שצריך לסתרן. בהמות וכלי עבודה — אין. לעומת זה יש ויש — חובות. בצפת ושאר מקומות חייב המיסד למלוי ברבית כחמשה עשר אלף פרנק, ולבעל האדמה הראשון עדיין לא שלמו מאומה, אע"פ שכבר תמו שנות ההקפה לפי השטר, והוא תובע את חובו — יותר מעשרים אלף פרנק — בחזקה ומאיים על בני המושבה, שימכור את האדמה לאחרים.

ועתה הגע בעצמך, מה יש „לשכלל" על „יסוד איקונומי בריא וטבעי" במקום שאין מאומה זולתי חלקת אדמה קטנה מאד, אשר יותר משלשים „בעלים" אוחזים בה מצד זה, והבעל הראשון לא ירפה ממנה מצד זה, ובעלי־חובות מרובים שולחים ידם אליה באמצע? אלו היתה איפוא יק"א באמת רק חברה של קולוניזציא, הרחוקה מצדקה ואפיטרופסות ואינה עושה דבר בלי יסוד איקונומי בריא, היתה רואה מיד, על פי החשבון הזה, כי אין כאן מושבה כלל, אלא אחיזת עינים בלבד, וכי יותר נקל ליסד מושבה חדשה במקום אחר ולהעביר אליה את העובדים המעטים היושבים במשמר־הירדן, מלשכלל חורבה כזו, הרעועה עד היסוד. אבל יק"א, עם כל ה„פרינציפים" הבריאים שלה, מצאה לאפשר לפרוש כנפי חסדה על המושבה הזאת וקבלה על עצמה לשכללה על פי „שיטתה". ושיטתה באמת לא נבדלה משיטת הנדיב אלא בזה, שבמקום אפיטרופסות פזרנית באה אפיטרופסות קמצנית, אבל בעיקרו של דבר לא נשתנה כלום. פקיד נשלח אל המושבה, לשכללה על יסוד ה„איקונומיא", כלומר הקמוץ הקיצוני, והוא נהג נשיאותו ברמה ועשה הכל כרצונו, על פי הפורמולא שמסרו לו „מגבוה", מבלי שים לב לתלונות הקולוניסטים, אשר היו בעיניו כילדים, ש„מחנכים" אותם בעל כרחם ואין שואלים בעצתם ואין משגיחים בצעקתם. וצריך לדעת, כי הפקיד הזה

ה„שנוררות", ולא מה שהאפיטרופסות עצמה, במציאותה לבד, היא ניגוד גמור לכל יסוד איקונומי בריא וטבעי.

תבוא איפוא המציאות ותעיד!

עד שקבלה יק"א לרשותה את המושבות של הנדיב, היתה מטפלת רק בשכלולה של מושבה אחת — משמר הירדן.

המושבה הזאת היא אחת מאלה שנוסדו על ידי „עסקנים" יחידים לשם „חבת ציון", בכונה תחלה להעמים טרחן ומשאן על אפיטרופסותו של כלל ישראל. בשנת תר"נ, בעת הקדחת של „יסדנות" שתקפה את חו"צ, הלך לו אחד מתושבי „ראש־פנה" ולקח בהקפה חלקת־אדמה קטנה על חוף הירדן (שהיתה קנינו של איש יהודי אחד מבני רוסיא), על מנת לשלם מחירה אחר כמה שנים, ואת האדמה הזאת קרא בשם „משמר הירדן" — והמושבה החדשה נכונה! „קולוניסטים" לא קשה היה לו להמיסד למצוא, כי אנשים שונים, מתושבי הארץ ומבני חו"ל, קנו מידו בחפץ לב „חלקים" קטנים ושלמו לו מחירם, בדעתם היטב, כי יחד עם ה„חלק" קנה לו כל אחד גם את הזכות להקרא בשם „קולוניסט", כלומר „בן יקיר" לכנסת ישראל. בכסף הזה, שקבל המיסד במחיר האדמה אשר הוא עצמו לא שלם בעדה אף פרוטה, נגש אל העבודה, „לשכלל" את המושבה: לבנות בתים, לנטוע כרמים ולפרנס את אלה מן הקולוניסטים שנתישבו על אדמתם. וממילא מובן, שלא יכול הבור להתמלא מחוליתו, ולא היו ימים מועטים והמושבה החדשה הגיעה עד משבר. אך המיסד לא נפל לבו: באיפת ישנם אנשים טובים המלוים לעניים בשעת דחקם, אם כי ברבית גדולה, ובאודיסא יש ועד שלכך נוצר, לתמוך „קולוניסטים" בארץ ישראל. ובכן התחיל המיסד להשתמש בשני אלו האמצעים יחדו. בידו האחת לקח כסף במלוה מאת כל נותן, ואת השניה פשט לועד התמיכה בבקשות והצעות, לשכלל את משמר־הירדן בדרכים שונים ומשונים, שאין מן הצורך לבארם פה[1]). הועד אמנם לא נפתה להכניס עצמו בעול „השכלול המוחלט" שרצו להעמים עליו, אבל סוף סוף נתן וחזר ונתן סכומים הגונים לצרכים שונים, סכומים שיצאו אחרי כן, בבואם לידי המיסד, לא לאותן המטרות שלהן ניתנו, אלא להספקת צרכי הרגע, לפי ראות עיני המיסד עצמו, אשר בצר לו לקח מזה ונתן לזה, בלי כל סדר וחשבון, רק כדי לסתום פיות התובעים באותו רגע. כה הלך ונמשך הדבר שנים אחדות, ומשנה לשנה הורע מצב המושבה, עד שבאחרונה רפתה גם

---

[1]) הרוצה לעמוד על פרטי הדבר יקרא חשבונות הועד הנדפסים, ביחוד הראשון (לשנות 1890—1892) והשני (93—95), שבהם באה תמצית ההצעות ההן והמו"מ על אודותן.

מפרנסות את עצמן בעבודתן; כל משפחה עלתה לו איפוא בארבע מאות אלף פרנק!

לא יפלא על כן, כי כשנפקחו סוף סוף עיניו של הנדיב לראות את מפעלו בצורתו האמתית, לא מצא עוז בלבבו „לגמור את החשבון" בבת אחת ולהגיע עד ה„אבסורד" המבהיל שבאותה „השורה האחרונה". גם אנשים פשוטים לא נעים להם, שיהיו מעשיהם לשחוק בעיני הבריות, וכל שכן „בעל חשבון" כרוטשילד — איך יוכל להראות גלוי לכל, שהוא טעה בחשבון כל כך, עד שהגיע באחרונה לסך־הכל של שטות, המלבין פני בעליו? לכן הפסיק הנדיב את ה„חשבון" באמצע, ומבלי להודיע דבר לאלה שהמעשה הזה נוגע עד נפשם, מהר למסור את ה„גמר" לאחרים — לחברת יק"א, המפורסמת בכשרונה לחבר „חשבונות" יפים: אולי יעלה בידה לעשות נפלאות גם פה, ומשתי פעמים שנים תוציא — חמשה[1]...

והנה אמנם, כפי הנראה מתוך כל הידיעות הבאות מא"י, נפלאות לא נעשו עוד שם; פקידים הולכים ופקידים באים, ו„לוח פיתגורס" עדיין בתקפו עומד. אבל לא אטול רשות לעצמי לבקר פה מעשי החברה במושבות הנדיב מאז ועד עתה, כי חוק שמתי לי ליסד משפטי רק על מה שראיתי בעיני בהיותי בא"י או על מה שבחנתי היטב במקום המעשה ונראה לי אמת, בעוד שהמעשים האלה של יק"א נעשו כבר אחר עזבי את הארץ וידועים לי רק מפי השמועה, ושמועות הבאות „מהתם" לא תמיד אפשר לסמוך עליהן.

ואולם החברה הזאת כבר היה לה גם אז, כשמסר הנדיב את מושבותיו בידה, „עָבר" ידוע בא"י, כי עוד שנים אחדות לפני זה החלה פעולתה שם, והעבר הזה לא היה מסוגל כלל לחזק את האמונה בכשרון מעשיה, זולתי הכשרון ליַשר כל ההדורים — על הנייר.

ובזה הננו עוברים לאפיטרופסות ממין אחר — אפיטרופסות של חברה גדולה ועשירה, אשר בזאת תתהלל תמיד, כי רחמים לא תדע ו„שנוררות" שנאה נפשה, וכל דבר גדול וקטן תעשה רק על יסוד „איקונומי" בריא וטבעי. אפיטרופסות אשר לה „פרינציפים" כאלה הלא בודאי צריכה היתה להגיע למטרתה, אלו היה באמת, כמו שחושבים רבים, עיקר חסרון הישוב עד כה מה שאפיטרופסים ידועים היו נוטים לרחמנות יתרה או תומכים את

---

[1]) מסירת המושבות ליק"א נעשתה בלי ידיעת הקולוניסטים. הנדיב לא חשב לו לחובה לשאול את פיהם תחלה, אולי יוכלו למצוא בעצמם דרך יותר ישרה ורצויה לשני הצדדים, ולא עלתה על דעתו אפילו להכין, לפחות, את לבם, ע"י דברים טובים ונחומים, לשנוי עצום כזה, שבו תלוים חייהם. הוא מסרם שלא מדעתם לאשר ישר בעיניו, כמו שמוכרים איזה חפץ דומם או בהמה. הדבר הזה מציין תכונת האפיטרופסות והשקפתה על הנפשות התלויות בה — יותר מכל מה שהפה יכול לדבר.

בלב, עד שזכרונם לבד, כשהוא מתעורר פתאם, ירגיז את הנפש עד היסוד ולא יתן לה להכנע לפני דרישת ההגיון הקר. ורושם כזה השאירה בלבי שיחתי עם אחדים מן השרודים האלה, אשר באו אלי, בהיותי ב„ראש־פנה", לבקש „עצה" ממני. ומה יכלתי ליעצם לאחר כל המעשים? אומללים! — אמרתי בלבי — אַיָם איפוא יועציכם „חובביכם", אשר הביאוכם עד הלום? הם, מגיני הישוב, יושבים במנוחה איש על מקומו, ועדיין הם עומדים על המשמר, כמאז, לכסות בכל מיני טענות ומענות על האמת המרה בכל עת שהיא מתפרצת החוצה, — ואתכם, קרבנות־„חבתם", שכחו, ולבם לא יכם על האסון אשר הביאו עליכם, כי הלא לטובת הישוב נתכַונו...

אך אשובה לעניני.

אם נצרף יחד את שבע המושבות ההן ונסתכל במצבן, כפי שהיה בראשית שנת 1900, בעת שעברו לרשות יק"א, — הנה נראה איפוא את התמונה הזאת: כשלש מאות וששים קולוניסטים יש לו להנדיב בכל המושבות יחד[1]), ובשבילם הוא מוציא בכל שנה (כפי הבודזֶט האחרון של הפקידות, בשנת 1899) כמיליון וחמש מאות אלף פרנק, שוה עולה יותר מארבעת אלפים פרנק למשפחה, מלבד הוצאות שני היקבים שב„ראשון־לציון" ו„זכרון־יעקב", המגיעות גם הן לסך של מיליון ומאתים אלף בשנה[2]), סך שרק חלק קטן ממנו חוזר ונכנס על ידי מכירת היין. ואם נזכור עם זה, כי בשנים האחרונות נתמעטו ההוצאות, מפני שרוב הנטיעות והבנינים נגמרו בעיקרם כבר לפני זה ומפני שכבר נלאה הנדיב לתת ולא היתה ידו פתוחה עוד כמלפנים, — הנה תהיה לנו רשות לשער, כי בשנים הקודמות היה הבודזט השנתי עוד יותר „עשיר". ולפי זה נראה, שאין שום הפרזה בהערכת הבקיאים מבני ארץ ישראל, כי עלה הישוב להנדיב עד שנת 1900 לא פחות מארבעים מיליון פרנק. והנה מכל המבואר למעלה, על דבר מצב המושבות האלה בהוה, נקל לבוא לידי הכרה, כי כל מקורי הכלכלה הנמצאים עתה בכלן יחד (אדמת־זרע, כרמים, עצי פרי וכו') מספיקים, באופן היותר טוב, לכלכל בדרך טבעית, בלי תמיכה ובלי „הכנסות" מדומות, לא יותר מ מ א ה מ ש פ ח ו ת. אלו היה איפוא הנדיב רוצה ויכול בשנה ההיא להעמיד תיכף את המושבות על בסיס טבעי על ידי הרחקת המשפחות היתרות, — היה צריך לרשום בפנקסו חשבון נפלא מאד, שלא היה לעולמים: במחיר ארבעים מיליון פרנק הגיע לבסוף, אחר עמל שמונה עשרה שנה, לראות מ א ה משפחות

[1]) ב„ראשון־לציון" וכן ב„פתח־תקוה", לא כללתי בחשבון את האכרים ה„חפשים", שאין אחריות שבלולם על הנדיב ולא נמסרו ליק"א.

[2]) כשמונה מאות וחמשים אלף — מחיר הענבים, והשאר — הוצאות העבודה.

את תוכן הכתב שקראתי, והוא לא מצא מענה, העירותי את הועד על האחריות הגדולה שהוא מעמיס על עצמו, במכרו קרקעות לאנשים בלתי עשירים, המתעתדים להתישב בארץ בכח הרשיון המדומה ומהרסים בשביל זה בידיהם את מעמדם במקום מושבם עתה. ואחר מו״מ ארוך הוחלט להודיע תיכף לראשי חו״צ שברוסיא, שאין הועד יכול לקבל עליו שום אחריות בנוגע להיתר ההתישבות. ההחלטה הזאת הרגיעה את רוחי, בהיותי בטוח, כי ראשי חו״צ, בקבלם התראה כזו, ימהרו לפרסמה מיד, כדי למנוע את העם ממכשול. ומה גדלה איפוא תמיהתי, בהגיע לידי אחר איזו שבועות — ואני אז בלונדון — „מכתב חוזר״ של „המרכז הרוחני״ לחובבי ציון[1]), המבשר בשמחה דבר הוסד הועד הפאריזי ומעורר את כל החפצים להתישב באי״, שיקנו קרקעות מאת הועד וישיגו מבוקשם על נקלה! ועם זה הגיעו לידי גם כתבי העת העברים, שבהם יצאו ה„צופים״ של הישוב, הרואים ויודעים הכל מרחוק, לבטל את ה„אמת מארץ ישראל״ ביטול גמור, ובכללה גם את אזהרתי על דבר הועד הפאריזי. מתוך כל זה באתי לידי חשד, שמא לא קיים הועד הפאריזי את החלטתו ולא הודיע לחו״צ את אשר היה עליו להודיע. אבל בתשובתי למבקרי, שהדפסתי אז, לא יכלתי, כמובן, לספר דבר האספה שהיתה בפאריז, והוכרחתי לצאת ידי חובתי ברמז בלבד[2]). ואולם במכתב הודעתי פרטי הדבר לאחד ה„עסקנים״ שבעיר „המרכז הרוחני״, כדי שימהרו שם לתקן את אשר עותו בבשירתם. מני אז לא הגיעה אלי עוד שום ידיעה בענין זה, עד ששבתי לביתי אחר איזו חדשים ונודע לי, כי עדיין מוסיפים לשלוח מעיר המרכז לשאר הערים אותו „המכתב־החוזר״ המבשר טוב . . .

יאחרית הדבר הלא ידועה: הרבה אנשים, יחידים וגם אגודות שלמות, שמעו לעצת המבשרים וקנו קרקע מאת הועד, בתקותם להתישב בעזרתו בא״י על יסוד הרשיון שבידו, ואחר שמכרו כל אשר להם ובאו לארץ ישראל, לא הניחו להם פקידי הממשלה להתישב על אדמתם, ואלו שהצליחו להתישב באמצעים שונים, גורשו אחרי כן. רבים מן המגורשים האלה, ששלמו להנדיב בכסף מלא, אם על ידי הועד הפאריזי או על ידי האדמיניסטרציא, בעד אדמתם אשר גורשו מעליה, — מתגוללים עתה בצפת ובראש־פנה״ וגועים ברעב, והאדמיניסטרציא תחזיק טובה לעצמה בתתה לפעמים עבודה למי מהם בחסדה הגדול...

יודע אני, כי חטאתי להסדר ההגיוני במה שנטיתי הצדה והארכתי בדבר שאינו מגוף עניני כאן. אבל יש חזיונות העושים רושם עמוק כל כך

[1]) כידוע, היה מרכז כזה קיים שנים רבות באחת מערי הצפון וממנו היתה יוצאת פרופגנדא בעניני הישוב, ע״י „מכתבים חוזרים״ שנשלחו לערים רבות מעת לעת.
[2]) עי׳ „מלואים לאמת מארץ ישראל, ג״. עפ״ד חלק א׳.

יתר פעולות הנדיב בארץ ישראל, כמו יִבוש הבצות ב„חדרה" וקנית קרקעות שונות שלא נושבו עד עתה, — אין להן יחס ישר להענין שאנו עסוקים בו כאן, ועל כן לא אטפל בהן הרבה, אע"פ שמצד עצמן ראויות היו להתפרסם בפרטיהן. רק על פרט אחד מאלה לא אוכל לעבור בשתיקה, והנני רושמו כאן זכרון לדורות, בהיותו מראה באופן בולט, עד היכן הגיעה קלות הדעת והעדר־הזהירות של כל אפיטרופסי הישוב למיניהם.

בשנת תרנ"ג, אחר שקנה הנדיב קרקעות מרובות מעבר לירדן, פרסמה האדמיניסטרציא שלו בשורה טובה, כי הצליחה להשיג עם זה גם רשיון מאת ממשלת תוגרמא להושיב על הקרקעות האלה איזו מאות משפחות מיהודי חוץ לארץ, על מנת שיהיו לנתיני תוגרמא בבואם לארץ. ועל סמך זה נוסד בפאריז מטעם הנדיב ועד מיוחד, שמטרתו היתה לבוא במו"מ עם בני חו"ל, הרוצים להתישב מעבר לירדן, ולמכור להם קרקע בתנאים ידועים. הועד הדפיס מודעה בכה"ע וגם שלח מכתבים פרטיים לאיזו מראשי חו"צ ברוסיא, בבקשה לעורר את העם, שיקנו קרקעות ממנו. — ובאותה עת עצמה הייתי בארץ ישראל ובמקרה נזדמן לי לקרוא העתק מאותו הכתב שקבלה האדמיניסטרציא מאת ממשלת תוגרמא, כתשובה על דבר הרשיון אשר בקשה. קראתי והשתוממתי ולא האמנתי למראה עיני. כי בכתב ההוא נאמר ההפך ממש מן הבשורה שפרסמה האדמיניסטרציא. ממשלת תוגרמא מאנה לתת את הרשיון המבוקש, אפילו אם יקבלו עליהם המתישבים עול מלכיתה, והיא נותנת טעם למיאונה, כי יודעת היא ע"פ הנסיון, שהיהודים הבאים מחו"ל ונעשים נתיני תוגרמא, אם יקרה להם אחרי כן איזה סכסוך עם ילידי הארץ או עם פקידי הממשלה, הם שוכחים מהר את „נתינותם" החדשה ומבקשים עזרה מאת הקונסולים של המדינה שיצאו משם... אבל לגלות את הדבר מפורש בדפוס לא הייתי רשאי אז, כי ניתן לי הכתב למקרא על מנת שלא לפרסמו, ולכן הוכרחתי להסתפק, במאמרי „אמת מארץ ישראל" השני שנדפס אז[1], רק באזהרה סתמית, שלא יסמכו הרבה על הועד הפאריזי, כי מלבד מכירת הקרקעות לא יעזור להמתישבים בהסרת יתר המכשולים אשר יפגשו על דרכם בבואם להתישב על אדמתם. ואולם בבואי תיכף אחר זה (בראשית שנת תרנ"ד) לפאריז, גליתי הכל לאחד מראשי הועד שם ויבקשתיו לאסוף את הועד ולקרוא להאספה גם אותי וגם את הפקיד הראשי של הנדיב, כדי שיתברר הדבר. האספה היתה ימים מעטים אחרי כן, ובה נתגלה קודם כל, שאף אחד מחברי הועד לא ראה את הרשיון ולא בקש לראותו, בסמכם כלם על דברי הפקיד הראשי, כי יש אתו רשיון כזה. ואחר שספרתי בפניו

[1]) עי' „על פרשת דרכים" חלק א'.

ג.

שבע המושבות אשר עברנו עליהן עד כה הן הן עיקר מפעלו של הנדיב בארץ ישראל; בהן היה מטפל כל אותן השנים ולשכלולן יצאו כמעט כל המיליונים שיצאו.

והנה אמנם ידעתי, כי יותר הרבה ממה שאמור כאן אפשר היה לאמור על דבר הנהגת האפיטרופסות במושבות האלה. בשביל לצייר תמונת ההנהגה הזאת בכל פרטיה, צריך היה לכתוב ספר שלם. אבל למטרתי פה מספקת, כמדומה לי, גם התמונה הכללית אשר העברתי בזה לפני הקוראים, והנבונים שבהם יוכלו להקיש בעצמם מן הנאמר על מה שלא נאמר. ככה, למשל, לא קשה לחכם להבין מדעתו, כי במושבות החיות ומתנהגות ברוח כזו, גם הילדים מחונכים בהכרח שלא כדרך הטבע, וההשחתה המוסרית, הממלאה את כל האויר מסביב, אי אפשר שלא תחדור גם לבית הספר. הרבה דיו כבר שפכו סופרינו על דבר „הרוח הפאריזי" השולט בין בני הנעורים במושבות הנדיב, אלא שהם ראו סבת כל הרעה המוסרית באותן ה„מורות" שנשלחו מפאריז ללמד שפת צרפת בבתי הספר, כמו שהורגלו לתלות כל הרעה החמרית בהפקידים שנשלחו מפאריז. אבל האמת היא, כי גם הרעה המוסרית, כמו החמרית, מקורה לא באנשים פרטיים ומקריים, כי אם עמוק הרבה יותר: בגוף האפיטרופסות כשהיא לעצמה. עוד בטרם ידעו הילדים אף מלה אחת צרפתית, כבר ידעו מתוך שיחות הגדולים, כי עיר אחת גדולה יש במדינת הים ושמה „פאריז", ובה יושב אדון גדול ורב חסד, המכלכל ברחמיו הרבים אותם ואת הוריהם ואת כל מכריהם, ובלעדו אין שום בריה יכולה להתקיים. ידיעה כזאת עושה בהכרח רושם עמוק בנפש הילדים הרכה, וגם בלי עזרת ה„מורות" צריכה היתה „פאריז" להצטייר בדמיונם בתמונה נעלה ונשגבה, כעולם שכלו טוב, כמקור חיים ואושר, והנדיב השוכן בה — כאֵל אדיר וחזק, שהחיים והמות בידו והכל חייבים להיות עפר תחת כפות רגליו[1]...

---

[1]) כשנכנסתי לבית הספר ביסוד המעלה, מצאתי במחלקה התחתונה את הנערה מלמד לתלמידיו הקטנים (בני שש ושבע) לשיר בעל פה „הימנון" בלשון עברית, שהמבר הוא עצמו, בשבח „הנדיב אדוננו" וחסדיו עם בני המושבות. — ובראשון לציון ספר לי אחד האכרים המשכילים בשמחה רבה את חכמת בנו הקטן, כי בשמעו פעם אחת שיחת הגדולים על דבר נסיעה לפאריז והכסף הרב שנצרך לזה, שאל בתמהון: „וכי יש צורך לקחת כסף מפה כשהולכים לפאריז? הלא שם הנדיב עצמו, השולח את הכסף לפה!" . . . חזיונות כאלו, שאפשר היה להוסיף עוד הרבה דוגמתם, מראים לנו, כי גם בלי ידיעת שפת צרפת מוכרחים היו להתעורר בלב ילדי המושבות רגשי אהבה וכבוד לפאריז, ששם „הנדיב אדוננו" ומשם הכסף בא.

האזהרות הגנבות מצויות כבתחלה. אבל פה יש צד אחר לדבר, שראוי הוא להתבונן בו. הנה „מטולה" לא מעבר לים הוא ולא מעבר למדבר, ורק כמהלך יום או יומים מפסיק בינה ובין המושבות שמהן יצאו הצעירים להתישב בתוכה. והאם לא זר ומפליא הדבר מאד, כי „נלקחו" ששים אנשים צעירים — לא נערים קטנים — הם ובני ביתם, ו„הובאו" למקום הזה, שפו צריכים היו למצוא בתים בנוים ואדמה מוכנת לעבודה, ולאחר שכבר נתישבו הכירו פתאום בטעותם, שאין כאן לא הא ולא הא? וקודם לזה היכן היו? וכי לא היו צריכים, וגם יכולים בנקל, לשלוח תחלה מרגלים מקרבם, שילכו לראות את המקום בעיניהם ולהתבונן היטב, לאן „מוליכים" אותם? ואמנם אין כל ספק, שכך היו עושים הצעירים האלה, אלו מסרה האפיטרופסות את כל הענין בידיהם והטילה את כל אחריותו עליהם, אלו אמרה להם תיכף לבחירתם: „הרי אנו קוצבים לשכלולכם סך כך וכך על מנת שתעסקו בעבודת־אדמה פשוטה כאכרים אמתיים, ועתה צאו ובקשו לכם אדמה למקנה במקום נאות, בנו בתים וקנו בהמות וכלים וסדרו הכל כטוב בעיניכם; אנו לא נתערב בעניניכם, אלא אם כן תבקשו את עצתנו ועזרתנו המוסרית בדבר שקשה לכם לעשותו לבדכם (ביחס אל הממשלה, וכדומה לזה); אבל עליכם לזכור בכל רגע, כי בסכום הקצוב צריכים אתם להגיע אל המטרה, ואם לא תצליחו, הקולר תלוי בצוארכם, ואנו לא נטפל בכם עוד". אם כך היה הדבר נעשה מראשיתו, לא היה שום רמאי שבעולם יכול להביא את האנשים האלה לידי קלות דעת כזו, שיצאו ויתישבו במקום שנקנה ע"י אחרים והם עצמם אינם מכירים בטיבו, אלא בודאי היו חוקרים ודורשים תחלה בעצמם, והיו מגלים את הרמאות עוד קודם שנעשה מעשה. אבל עכשיו, שכל הענין נעשה ע"י האפיטרופסות עצמה, אין כל פלא, שלא ראו הצעירים שום צורך בזהירות יתרה מצדם, בדעתם היטב, כי האחריות לא עליהם תחול, ואם תכשל האפיטרופסות והשכלול לא יעלה יפה, לא יהיו הם צריכים אלא לצעוק, והצעקה הזאת תפרנסם שלא בצער, ולא ייראו רע... ילולא דמסתפינא הייתי משער, כי אפשר שבאמת הגיעו שמועות רעות לאזני הצעירים עוד קודם שהלכו למקומם החדש, אלא שבכונה עשו עצמם כלא־שומעים והחרישו, מיראתם פן ירגיזו את האפיטרופסות בתלונותיהם, ומקרה שבא לידם להגיע למעלת „קולוניסטים" — יעבור לבלי שוב עוד. . .

זהו איפוא ה„מוסר": האפיטרופסות, גם בחפצה ללכת בדרך ישרה, עלולה היא לנפול בפחת, וההולכים אחריה עלולים לעצום עיניהם, במתכוין או שלא במתכוין, לבלתי ראות את המכשולים אשר לפניהם, כאלו אין הסכנה נוגעת להם כלל, כאלו נעקר מלבם האינסטינקט הטבעי, המכריח כל בריה להשמר מפני כל המזיק לקיומה והתפתחותה.

את השאלה להנהגה הראשית, שתמצא לה תשובה כחכמתה, והיא, האדמיניסטרציא המקומית, כדי שלא להפטר בלא כלום, מציעה היא בשפה רפה מעין „שבלול לחצאין", שיעלה קרוב לשלש מאות אלף פרנק ושלא יהיה אלא באמצעי זמני, להשקיט מעט תלונות הקולוניסטים. ואולם הקולוניסטים יש להם חשבונם לעצמם, אשר על פיו נחוץ להוציא עוד כאחד עשר אלף פרנק למשפחה, מלבד אדמה (עוד כשנים עשר אלף דונם), ותשלומי חובותיהם, שחבו לאנשים פרטיים, כחמשים אלף פרנק, באופן שהכל ביחד יעלה קרוב למיליון פרנק! אבל לע"ע קשה לקנות אדמה בסביבות המושבה, וכל החשבון הזה אינו איפוא אלא „להלכה"[1]).

ומה הוא ה„מוסר" היוצא ממעשה „מטולה"?

פה בודאי יטענו המצדדים בזכות האפיטרופסות „המושכלת", כי הכל נהיה אך במקרה, והמקרה לא יתמיד ואינו מוכיח כלום. מצד עצמה הרי היתה מחשבת האפיטרופסות טובה מאד, אלא שבמקרה נמסר דבר מקנה האדמה לאנשים שאינם מהוגנים, אשר סבבו את הנדיב (ואולי גם את פקידיו הראשיים) בכחש, בקנותם, במקום אדמה, סלעים וסיד, ובמקום בתים — רפתים אפלים, ונמצא שכל ה„מוסר" הוא רק זה: שצריך להשמר מפני הרמאים. והנה אמנם יכול הייתי להסתפק גם פה בתשובה קצרה מעין זו שכבר חזרתי עליה פעמים אחרות למעלה: כי כל מקום שאתה מוצא אזהרה באותיות גדולות: „השמרו מפני הגנבים!" — סימן הוא, שסבות פנימיות, המונחות בתנאי המקום, גורמות כאן להגנבים שיהיו מצליחים, וגם אחר כל

והיא חזרת והכניעה אותם ביד חזקה ועשתה בהם שפטים. ב„שעת הכושר" הזאת השתמשה, לחרפתנו, האדמיניסטרציא של הנדיב ובעזרת פקידי הממשלה גרשה את הדרוזים בעלי „מטולה" מבתיהם, מבלי לשלם להם את הסכום שנקצב בעד החורבות האלה (כמדומה לי, כעשרת אלפים פרנק). המגורשים לא מצאו מנוח והתגלגלו ימים רבים בעמק ה„חולי", והשמועה עוברת, כי רבים מהם מתו בקדחת הירוקה השולטת בעמק הזה. מני אז גדלה משטמת הדרוזים לבני „מטולה". פעם בפעם יבואו שלוחיהם להמושבה לתבוע את המגיע להם בעד בתיהם (גם בהיותי שם באו שלוחים כאלה), ובכל פעם ידחו אותם בקש. באפס כבר הרגו איש אחד מבני המושבה, ועוד ידם נטויה. והאדמיניסטרציא עומדת על דעתה ואינה משלמת להם את שלהם, אע"פ שבשביל כך מוכרחת היא לשלם שנה שנה ארבעת אלפים פרנק לשני תקיפים ערביאים, כדי שישמרו על המושבה מנקמת הדרוזים.

[1]) בעת האחרונה, כפי הידיעות הבאות מא"י, נשתנה מצב הדברים ב„מטולה". כעשרים משפחות יצאו משם להתישב בקולוניות החדשות הנוסדות עתה על ידי יק"א בגליל, ועוד כעשר משפחות עתידות לצאת, גם חזרו עתה להאמין שנית בהצלחת הטבק. אבל מסופק אני מאד, אם באמת תושע עתה המושבה ע"י כל זה. כבר הורגלנו לשמוע מרחוק „בשורות טובות" מפי האפיטרופסות וסופריה בכה"ע, וסופן — מפח נפש.

ככה נגמר „המהלך החדש" בחרפה ו„המהלך הישן", חזר ונראה גם פה בכל תקפו, כבשאר המושבות[1]). באין אדמה בכמות מספקת, התחילו גם פה לבקש „המצאות", וסוף סוף מצאו — את הטבק. והנה תיכף התלהב הדמיון, והאדמיניסטרציא ערכה „חשבון מדויק" — מעין אותם החשבונות של הכרמים ביהודה — ומהרה לבשר להנהגה הראשית שבפאריז, כי כל הקטר טבק יכנים 1300 פרנק, ולפי זה, אם יזרע כל קולוניסט רק שני הקטר טבק, תהיה הכנסתו קרובה לשלשת אלפים פרנק. בעל הכנסה הגונה כזו יש לו רשות להרחיב מעט את חוג צרכיו ועם זה יכול ומחויב הוא גם כן לשלם בכל שנה סכום ידוע על חשבון מה שהוציאו לשכלולו. לכן חלקה האדמיניסטרציא את ההכנסה העתידה באופן זה: 1400 פרנק יהיו להקולוניסט לצרכי ביתו, והמותר ישלם שנה שנה על חשבון חובו להאדמיניסטרציא. — וכי יש לך „אידיליא" יפה מזו?

אין ספק איפוא, כי אלו היה גם הטבק מין עץ שעושה פירות רק לאחר איזו שנים היו גם פה מכסים בינתים כל האדמה בנטיעות של טבק, כמו שמלאו מושבות יהודה גפנים, על סמך העושר העתיד לבוא. אבל הטבק נותן תבואתו בכל שנה, ובכן באה הקץ לכל ה„אידיליא" תיכף בשנה הראשונה. כמעט ראתה האדמיניסטרציא כי הנסיון הראשון לא עלה יפה ועסק הטבק הביא הפסד, נפלה מיד (כדרכה לעבור מקצה לקצה) מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, וברפורט החדש ששלחה לפאריז (בחודש יולי 1899) לא תִקוה עוד מן הטבק כמעט כאומה ומוכרחת מפני זה להודות בפה מלא, שאינה יכולה למצוא שום פתרון מוחלט לשאלת „מטולה". כי מצד אחד, לפי כמות האדמה הטובה לזריעה, „אפשר לשכלל במטולה רק עשרים משפחות", ומצד אחר אי אפשר להוציא מן המושבה את רוב יושביה, „כי הקולוניסטים יראים בצדק להשאר פה במתי מעט", מפני פחד הדרוזים, יושבי „מטולה" לפנים, העוינים את בני המושבה ואורבים גם לנפשם[1]). היא מניחה על כן

---

[1]) רק בבנין הבתים החזיקה האדמיניסטרציא במחשבתה הראשונה, שהקולוניסטים צריכים לישב דוקא בבתים הבנוים בדרך הערביאים, ולא בבתים אירופיים. וכשראתה לבסוף, שהבתים הישנים לא יצלחו וצריך לבנות חדשים, החליטה לבנות את הבתים החדשים בטעם הערבי, כלומר בכיפת אבנים מלמעלה, במקום גג מכוסה רעפים, כמנהג אירופא. למטרה זו נשלח ארכיטקטון מפאריז, והוא בנה חמשה בתים „ערביאים", שעלו כל אחד כארבעת אלפים פרנק, כלומר יותר ממה שהיו עולים בתים אירופיים! פה נראית האפיטרופסות בעקשנותה הקיצונית נגד השכל הבריא ונגד התועלת הגלויה לכל. מתחלה החליטו להושיב את הקולוניסטים בבתים ערביאים, מפני שהם פשוטים וזולים, ולבסוף לא נמנעו גם מלהוציא הוצאות יתרות ולבנות בתים יקרים, לו רק יהיו „ערביאים" בתמונתם החיצונית.

[2]) „מטולה" עברה לידי ישראל בשעת חירום, כשגרדו הדרוזים במלכות תוגרמא

 אחד העם.

ששים צעירים, רובם מן הפועלים שבמושבות שונות, ונשלחו בשעה טובה למקום מושבם החדש, — וחובבי הישוב צהלו ושמחו, וגם מאמרים נכתבו בכה"ע בהתלהבות עצומה: על דבר „המהלך החדש" שהחל להגלות בפעולת הנדיב ועל דבר „התקופה החדשה" אשר יביא המהלך הזה לכל ענין הישוב.

אבל באותה עת שהאפיטרופסים הרוחניים של הישוב — החובבים והסופרים השונים — קשרו כתרים מרחוק להאפיטרופסים הגשמיים בגלל מפעלם זה הגדול, הכביר וכו', כנהוג, — באותה עת עצמה כבר היה המפעל הגדול לאפס, ובמקום המעשה נשמעה „שירה" אחת לגמרי. הצעירים באו למקומם, והנה — אין מאומה: אין אדמה לעבוד ואין בתים לשבת ואין רפתים לבהמות. מכל אדמת המושבה רק כששת אלפים דונם טובים לזריעה, כלומר כמאה דונם למשפחה, וכל השאר היא אדמת סלעים וסיד, אשר לא תצלח למאומה[1]). והבתים — לא בתים הם, כי אם חורבות קטנות, לחות ואפלות, שהישיבה בהן לא רק קשה לבריאות, אלא גם סכנה יש בה, מפני המפולת[2]). ובחורבות האלה צריכים היו הקולוניסטים לישב ביחד עם הבהמות, כי רפתים מיוחדים לבהמות לא נמצאו שם. נקל איפוא להבין מצב נפשם של הקולוניסטים מראשית בואם הלום. ומה יפלא, כי הצעירים האלה, שבאמת היו רובם מוכשרים לתעודתם, נשתנו לרעה בתנאים פרועים כאלו ונהפכו במשך שנים אחדות ל„קולוניסטים" במובן הרגיל בממלכת האפיטרופסות: אוכלים תמיכה לתיאבון ומבקשים חשבונות עשירים לשכלולם, ממעטים בעבודה ומרבים ב„פוליטיקא"?. . . בעת הראשונה אמנם צעקו מרה ודרשו בחזקה, שישימו קץ למצבם הרעוע, שיתנו להם אדמה בכמות הדרושה ויבנו להם בתים ורפתים, כדי שיוכלו לחיות בעבודתם ולא יצטרכו לתמיכה. אבל האדמיניסטרציא לא יכלה עוד לתקן את אשר עותה, כי לקנות עוד אדמה בסביבות המושבה אי אפשר היה, מפני שהממשלה במקום ההוא (פלך דמשק) התחילה בינתים להתנגד לישוב היהודים, כידוע, ולא נשאר לה, להאדמיניסטרציא, אלא להרגיע את רוח הקולוניסטים, שיאכלו תמיכתם במנוחה ולא יראגו לאחריתם, כי האפיטרופסים לא יעזבום גם לעתיד, כמו שלא עזבום עד עתה.

---

[1]) לפי רשימת מאירוביץ, נמצאה שם אדמת זרע 8600 דונם, ואיני יודע מאין שאב זה. באמת אין במטולה אדמה טובה לזריעה אלא כששת אלפים דונם. על זה העידו לפני פה אחד גם הקולוניסטים וגם פקידי האדמיניסטרציא.

[2]) בכל שנה נופלים בתים אחדים. וכבר היה מעשה, שבית אחד נפל על יושביו והמית שתי נפשות.

האפיטרופסות גם כשהיא מכֻונת לטובה: כי בהיותה בלתי משועבדת במעשיה לשלטון חֻקֵּי הקיום הטבעי, שהוא המכונן שווי־המשקל במעשי האדם הלוחם מלחמת קיומו לעצמו, — לכן עלולה היא לנטות לקצוות ולהגשים בדרך מלאכותית את הפורמולא שיצרה לה מראש, מבלי להתאים מעשיה לתנאי החיים הטבעיים. גם פה, מכיון שנטתה האפיטרופסות לצד הנטיעות, לא נזהרה לשמור את הגבול הנכון, ומיד יצרה לה פורמולא קיצונית: בני המושבות האלה צריכים להיות אך כורמים ונוטעים, ולא חורשים וזורעים. וישוב לא השגיחה בדרישות החיים ולא נמנעה מלהוציא הפצה לפעולה עד הקצה האחרון, עד שהתוצאות המרות נתגלו באופן ברור ומוחלט וכל האמצעים המלאכותיים לא יכלו עוד לעמוד נגדן.

ובשנת 1896 התעוררה האדמיניסטרציא של הנדיב לעשות נסיון חדש, המתנגד ברוחו מן הקצה אל הקצה לכל שאר מעשיה עד אז וגם אחרי כן. איני יודע אמנם בבירור, איך באה לידי כך. אבל משער אני, כי כבר אז התחילה לחוש, שכל אותו הישוב של „המצאות" — מלאכותי הוא ביותר, ואם עדיין החזיקה בהמצאותיה בכל עוז במושבות הישנות, אין זה אלא מפני שהאמינה באמת, כמו שאמרתי למעלה, כי בני המושבות האלה, שנולדו וגדלו בערים, ורובם בספירה של משא ומתן, לא יוכלו להיות בעבודת האדמה הפשוטה ואי אפשר לשכללם אלא על ידי מיני נטיעות שריח „עסק" נודף מהם, שעבודתם מועטה והכנסתם מרובה. לפיכך, אחר שעברו על הישוב כארבע עשרה שנה וכבר נמצאו במושבות אנשים צעירים מן הפועלים וגם מבני האכרים, אשר גדלו ב„ריח השדה" והורגלו בעבודה קשה מילדותם, — החליטה האדמיניסטרציא לבחור איזו עשרות מטובי הצעירים האלה וליסד על ידם מושבה חדשה, יותר פשוטה ויותר טבעית, מושבה של אכרים אמתיים, שיעבדו את האדמה בפשיטות, בלי „המצאות", ויחיו חיי אכרים פשוטים, בצמצום היותר אפשרי, מבלי להזקק לתמיכה זולתי בשנה הראשונה עד הקציר. למטרה זו נקנה מאת ה„דרוזים" — בקרן־זוית שבקצה הצפון, הרחק מכל שאר המושבות — הכפר „מטולה" עם כל הבתים והאדמה אשר לו. ועל פי שיטת ה„צמצום" שאחזה בה האדמיניסטרציא בנוגע לנסיונה החדש, חשבה ומצאה, כי אפשר להושיב בכפר הזה ששים קולוניסטים. כי אדמה נמצאה בו יותר משנים עשר אלף דונם, וזה מספיק לששים צעירים שאינם מטופלים עדיין בנפשות רבות; גם בתים נמצאים במספר הדרוש, ואף כי צרים ו„פשוטים" הבתים ביותר, בהיותם בנוים בטעם האכרים הערביאים, — אין בכך כלום. שהרי זו היתה כל הכונה בנסיון חדש, שיראו צעירי ישראל, כי אמנם מוכשרים הם לחיי אכרים פשוטים. — ובכן נבחרו בשנה הנזכרת

הקולוניסטים היא כמעט כלה ובודית, כי, כאמור למעלה, האדמה היותר טובה נתחלקה בותרנות אכזריה בין חמשה ממשרתי הפקידות עוד לפני שנים אחדות, בעת שהנטיעות היו עדיין העיקר ואדמת-הזרע לא נחשבה למאומה. ועתה הנה נשאר לכל אחד מן המשוכללים מחדש רק כחמשה הקטר עידית, וכל שאר אדמתם כחושה היא מאד וצריך לזבלה שנים רבות עד שתהיה מוכשרת לפרנס את בעליה. אין פלא איפוא, כי הקולוניסטים מתאוננים ומתלוננים ואין בטחון בלבם, שיצליח השכלול החדש, ובאין בטחון, אין אֶנרגיא ואין תשוקה לעבודה — והדברים יגעים. קרוב אמנם להאמין, כי צדקה הפקידות באמרה, שגם מן האדמה הכחושה הזאת אפשר להוציא לחם, אם כי בצמצום, ומעט מעט אפשר להשביחה על ידי זבול ולהיטיב מצב המושבה משנה לשנה, — לו רק יהיו הידים חרוצות והלב מסור לעבודה, בלי נרגנות ובקשת תואנות. אבל היא היא השאלה: מאין יקחו אלה הניכי האפיטרופסות את הידים החרוצות ואת הלב התם השקוע כלו בעבודה? ב„בית הספר" שנתחנכו בו האנשים האלה לא יכלו לקנות להם את התכונות הדרושות עתה למצבם החדש, ומי זה יוכל לחייבם על שלא נראה בהם רצון כביר ודי כח מוסרי להתגבר על המכשולים הקשים אשר על דרכם?

ובכן אנו רואים, כי גם בשתי המושבות האלה, שלפי תכונתן וכמות אדמתן היו מסוגלות ביותר להשתכלל על יסוד עבודת האדמה הפשוטה ולא היה הדבר צריך כלל ליגיעה והתאמצות מרובה, — כי גם פה הלכה האפיטרופסות בדרכים עקלקלים ורחוקים ובעמל שנים רבות לא עלה בידה אלא לקלקל את המצב כל כך, עד כי בפקחה עיניה באחרונה לראות את הדרך הישרה והקרובה, מצאה כבר גם את זו הסומה לפניה ע"י מכשולים שיצרה לה היא, האפיטרופסות, עצמה, ושעתה קשה להסירם.

נקל אמנם מאד להראות באצבע על פלוני ופלוני ולאמור, שהם הם קלקלו הכל בזדון, מרוע לב, ולולא הם וכו'. אבל כבר אמרתי — והנני שונה ומשלש דברי אלה, מפני שההשקפה התמימה והשטחית הזאת נטועה עמוק בלב רבים ומביאה לידי שגיאות גדולות במעשה — כי אף אם נניח, שכל מה שעשו הפקידים עשו רק בכונה לקלקל, הנה גם אז מוכרחים אנו להוציא מזה, כי האפיטרופסות מצד עצמה עלולה לברוא אויר משחת, שבו יכולים לפרות ולרבות „מיקרובים" מסוכנים כאלו, המכלים הכל לעיני השמש במשך שנים רבות בלי שום מעצור והתנגדות מאיזה צד. ואולם האמת היא, כי לא תמיד היתה כונת הפקידים להרע. יש אשר חשבו בלב שלם, כי על ידי המצאותיהם השונות יָושעו המושבות תשועת עולמים, ויושביהן, שלא הורגלו מנעוריהם בעבודת האדמה, לא יצטרכו לעבוד עבודה קשה, כהערביאים ה„פלחים", בשביל להוציא מן הארץ לחם צר. אבל הלא זו היא רעתה של

„מוכרחים" לעבוד בתור פועלים בנטיעות הפקידות ולקבל תמיכתם בתמונת שכר עבודה. וכמו ב„ראש־פנה", כן גם פה נגלה לבסוף, שכל העבודה הרבה וההון הרב כֻּלו לבטלה[1]), והנטיעות עם ההמצאות הקשורות בהן לא יושיעו את המושבה; אלא שב„ראש־פנה" לא יצלחו הצמוקים, ופה — השמן, שם צריך לעקור את הזיתים, ופה — את השושנים[2]). ובאחרונה הגיעו גם פה לידי הכרה, שאין הישועה באה אלא מן האדמה ועבודתה הפשוטה. אך כשבאו לערוך הצעה של שכלול על יסוד זה, מצאו גם פה, כי חלק גדול מאדמת המושבה כבר יצא לרשות אחרים; אלא שב„ראש־פנה" כמעט החצי מן האדמה הטובה נמכר לזרים, ופה נמכרו לזר רק כשני אלפים דונם. ועוד כשני אלפים, מן העידית הסמוכה אל המושבה, ניתנה לפני איזו שנים לחמשה אנשים ממשרתי הפקידות, שפטרו אותם ממשמרתם והושיבו אותם כאן. אבל אחר כל זה עוד נשארה להמושבה אדמה בכמות מרובה בערך. והאדמיניסטרציא נגשה על כן פה לשכלל תיכף את כל הקולוניסטים „בהחלט" ובדרך אחת, על פי הצעה קרובה לזו שראינו בראש־פנה: כשלשים הקטר אדמה, שבעת אלפים ואיזו מאות פרנק למכשירי העבודה, מלבד סכומים שונים לבנינים, לפי צרכי כל אחד[3]). באופן הזה שכללו עתה שבע ועשרים קולוניסטים (מלבד חמשת הפקידים הנזכרים, שנתנו להם זה כבר בעין יפה כל הדרוש לשכלולם), מהם שהיו מאכרי המושבה הראשונים, ומהם שנוספו ע"י הלוקת המשפחות, או מן החוץ, בחסדה של הפקידות[4]).

כמדומה אתה, הכל טוב ויפה; הפקידות אין לה עוד אלא להפטר מן המושבה בשלום, וה„משוכללים" יעבדו את אדמתם ויחיו בשלוה? — לא! אחרית טובה כזו לא תהיה להנהגת האפיטרופסות. האדמה שנתחלקה בין

---

[1]) הבודזט השנתי של יסוד המעלה הגיע עוד בשנת 1899 ליותר משבעים אלף פרנק.

[2]) השושנים כסו פה שטח של חמש מאות דונם מן העידית, והניחו מהן רק כחמשים דונם, מעין „זכר לחורבן", ואת השאר עקרו וחלקו את האדמה בין האכרים.

[3]) בהיות פה פרטי ה„שכלול" שוים לכל משפחה (מלבד הבנינים), קבלה המלה הזאת („אינסטאללאציאן") בלשונם של בני יסוד המעלה מובן של מספר ידוע וקצוב, כמטבע של כסף, ככה תשמעו מדברים שם: שכ׳ל אחד, שני שכלולים, חצי שכלול, שכלול וחצי וכו׳. . .

[4]) בין אלו האחרונים יש, למשל, זקן אחד, שהיה מלמד „בראש-פנה", וכשפטרוהו ממשמרתו זו ולא ידעו מה לעשות בו בשביל שיוכל להתפרנס, עשוהו לקולוניסט ב„יסוד-המעלה". — גם בחלוקת המשפחות הגיעה האדמיניסטרציא לקיצוניות נפרזה, שלא כדרך הטבע, אלא כדרך האפיטרופסות. משפחה אחת, למשל, שאביה זקן ולו בן יחיד — חלקוה לשתים ונתנו לה „שני שכלולים", אחד להבן לבדו ואחד להאב הזקן לבדו.

כאלו, שהכל נמצא בריוח. אולי גם החלש יהיה לגבור[1]... וכה נברא במושבה זו בדרך מלאכותית מצב נפלא. שאפשר לו להמצא רק בממלכת האפיטרופסות: המוכשרים לעבוד ולהצליח נעשים בעל כרחם לבטלנים מקבלי תמיכה, והמוכשרים רק לבטלה ולתמיכה — להם תֵחלק האדמה ולהם נותנים כל הדרוש לעבודה! —

עולם הפוך כזה לא יוכל, כמובן, להוליד חיים בריאים וטבעיים. ובאמת גם המשוכללים עצמם אינם מאמינים הרבה בהצלחת השכלול. הם זוכרים ראשונות, כי הרבה פעמים כבר נתנו להם דברים שונים ואחרי כן חזרו ולקחו מהם.. ובכלל לא נראו בתוכם סימני התעוררות אמתית לחיים חדשים, להלחם על קיומם בכח עצמם, באמונה ובטחון. הכל נעשה כמו בעצלתים, ברוח נכאה; הם נכונים אמנם לעבוד כפי „יכלתם", אבל יותר מיכלתם — הרי אינם „מחויבים". ובכן נעבדת האדמה ברובה על ידי אריסים ערביאים, והקולוניסטים היהודים עומדים על גביהם ומשגיחים שיעבדו יפה יפה[2])...

ובמעט כל אלה החזיונות שראינו ב„ראש־פנה", עד הצעת השכלול ועד בכלל, נשנו, אם כי באיזו שנוים, גם ב„יסוד־המעלה", הכפופה גם היא להפקידות של „ראש־פנה". גם פה יש אדמת זרע במדה לא מועטה, וגם פה היתה ריב האדמה שוממה, והפקידית עסקה בנטיעות ובהמצאות שונות; אלא שבני „יסוד־המעלה", אשר באו לחסות תחת כנפי הנדיב רק בזמן מאוחר, לא זכו למעלת חבריהם שב„ראש־פנה", לקבל תמיכה מבלי לעשות כלום, והיו

---

[1]) בהצעתה לא הרשתה הפקידות לעצמה לקצוב סכום מוגבל ולקבוע זמן ידוע לתשלומי החוב של הקולוניסטים בעד השכלול, והיא מציעה רק בדרך כלל, שאחר איזו שנים, כשיתבצר מעמדם, יתחילו הקולוניסטים לשלם על חשבון החוב „12% מהכנסתם. וכן עשתה גם בהצעתה לשכלול „יסוד-המעלה" ו„מטולה". מזה נראה, כמה היתה אמונתה רופפת בעתידות הקולוניסטים גם אחר השכלול.

[2]) האריסים הערביאים („חראתין" בערבית) — זהו אינסטיטוט מיוחד למושבות הגליל, שאין דוגמתו ביהודה. האריס יושב עם כל משפחתו בבית הקולוניסט (או יותר נכון: ברפת, יחד עם הבהמות); הוא עובד את האדמה, ואשתו וילדיו משמשים בבית, ובשכר זה הוא מקבל חלק ידוע (על הרוב — חומש) מתבואת השדה. כמעט אין קולוניסט בכל מושבות הגליל שלא יחזיק בביתו אריס אחד או שנים, ויש גם שמחזיקים שלשה, ארבעה ויותר. יחס הקולוניסטים אל אריסיהם ובני ביתם — הוא ממש כיחוס לבהמתם. ומי שלא ראה את המחזה המכוער הזה, לא יוכל להבין כל עומק ההשחתה המוסרית הכרוכה בו. ביחוד רבה רעת האינסטיטוט הזה בפעולתו על רוח הילדים העברים, המתרגלים מצד אחד לגאות „אדונים" ביחס לעבדיהם, ומצד אחר הם לומדים מן הילדים הערביאים אותן המדות הנשחתות שהללו מצוינים בהן. . . על ידי האריסות רבו כל כך הערביאים במושבות הגליל, עד שלפעמים קשה להבחין, מי הם פה התושבים העיקריים: היהודים או הערביאים. ב„יסוד המעלה", למשל, נמצאים שלשים ושנים קולוניסטים עברים ובחמשים משפחות של ערביאים.

השכלול ואינה יודעת מה לעשות בהן אלא זה: „למצוא בשבילן עבודה ולשלם להן מחיר גדול, שזה יותר נאה מנתינת תמיכה [1]).

וכי צריך להוסיף, כי „שכלול" כזה אין ביכלתו להעמיד באמת את המושבה על בסיס חזק וברשות עצמה? לא אך אלו שיצאו ריקם ומקבלים תמיכה „בדרך כבוד"[2]), אלא אף בעלי „השכלול המעורב" עדיין מרגישים את רפיון מצבם והמְצאם ברשות האפיטרופסות, שעתידה עוד להחליף להם את הנטיעות בקרקעות. זמן החלוף הזה לא בהם הוא תלוי, אלא ברצון אחרים, שיכולים לקרב קצו או להרחיקו, כחפצם, ולשנות על ידי זה פתאום את כל דרכי עבודתם וחייהם של הקולוניסטים. תנאים כאלו אינם מסוגלים להעמיד את האדם על רגליו ולעורר את האֶנרגיא שבנפשו לעבודה בחריצות. שלא מדעתו הוא מרגיש, שאחריות מצבו מוטלת עוד בעיקרה על אותם האחרים, ואין לו לדאוג הרבה, שמא לא יעשה הכל בשלימות הדרושה ולא תעלה עבודתו יפה, כי לא בו האשם אם נתנוהו הם במצב מלאכותי וזמני הזקוק עוד לשנויים יסודיים . . . ולא עוד אלא שגם אלה המוּעָטים המשוכללים „בהחלט" — עדיין „החלט" שכלולם מוטל בספק. גם הפקידות עצמה מודה, כי רבים מן המשוכללים משני המינים, מפני שהורגלו שנים רבות להיי בטלה ולהיות נפעלים מאחרים ולא פועלים באיניציאטיווא עצמית — אינם מוכשרים עוד לעבודת־אכרים חפשית, הדורשת שקידה רבה ולב עֵר תמיד להשגיח על כל פרט ופרט, אף היותר קטן. הם זכו לשכלול לא מפני שעל פי תכונותיהם העצמיות ראוים הם לכך יותר מן האחרים. אדרבא, אלו שלא נשתכללו, בהיותם צעירים לימים, בריאים בגופם וגם נפשם לא נשחתה עוד כל כך, — מסוגלים הם לחיי אכרים הרבה יותר ואפשר היה לשכללם גם באמצעים יותר מצומצמים. ומפני מה נבחרו הבלתי מוכשרים? מפני שכך היה רצונו של הנדיב: „לשכלל את כל אלה שנחשבו עד כה לקולוניסטים". ובזה מצריקה הפקידות את הוַתרנות המונחת ביסוד הצעת השכלול: היא הוכרחה לתת קבל ביד רחבה, כדי למלאות על ידי זה את חסרון הכשרון לעבודה; בתנאים נוחים

---

[1]) „למצוא עבודה" — זוהי תחבולה רגילה בהרבה מושבות של האפיטרופסות, וביחוד היו משתמשים בה ב„ראש־פנה". העבודה כשהיא לעצמה אין בה שום צורך ותועלת, אבל „מוצאים" (או ביתר דיוק: ממציאים) אותה, כדי להעסיק את אלו שהאפיטרופסים הפניב או מוכרחים לדאוג לפרנסתם. באופן שהתמיכה מקבלת צורה של שכר עבודה. ומאחר שכל עיקר העבודה אינה אלא למראית עין, הרי אין לה מחיר קצוב, ולכן משלמים בעדה פי שנים ושלש ממהיר העבודה האמתית.

[2]) כפי הנשמע החליטו עתה להוציא את אלו מן המושבה ולהושיבם בםקום אחר.

ממשיות, והדמיון כבר נלאה להמציא עוד המצאות מחוכמות, — רק אז זכרו האפיטרופסים את הדבר הפשוט, שיש אדמה להמושבה, והאדמה לזריעה ניתנה, ומי שזורע — יקצור ולא ירעב ללחם. ואז התנפלו על האדמה ב„רעבתנות" יתרה, כאלו רצו לתקן רגע אחד את אשר עותו עליה במשך חמש עשרה שנה. אבל בדאבון לב ובבושת פנים הוכרחו להכיר מיד, כי „תשובתם" אחרה לבוא: הנותר מן האדמה הטובה — אחר מה שנמכר לאחרים ומה שממלאות הנטיעות השונות — אין בו כדי חלוקה לכל אברי המושבה[1]) . . .

אבל הפקידות, מכיון שבאה לידי הכרה, כי השכלול צריך לעמוד בעיקרו על הקרקע, לא נסוגה אחור מפני החסרון שנגלה בכמות האדמה וחברה הצעה לשכלול המושבה על היסודות האלה[2]):

ארבעה עשר אברים מקבלים „שכלול שלם ומוחלט": לכל אחד מהם תנתן אדמת זרע 30 הקטר (330 דונם) ויותר משבעת אלפים פרנק למכשירי העבודה, ועוד גם לבנינים מן 1500 עד 5000 פרנק (כי מקצת הקולוניסטים כבר יש להם בתים במושבה, ומקצתם אין להם עוד כלום). ושלשה ועשרים אברים מקבלים „שכלול מעורב וזמני": אדמת זרע תנתן להם רק 14 הקטר ועם זה גם 5—6 הקטר כרמים ועצי תות, למכשירי העבודה — כחמשת אלפים פרנק, ולבנינים — מן 1000 עד 4500 פרנק. „את השכלול האחרון — אומרת ההצעה — אנו מציעים רק מפני ההכרח, מאין אדמה יותר. אבל נקוה, כי במשך הזמן יקנו עוד אדמה ואפשר יהיה לשכלל גם את אלו על יסוד הזריעה . . . הזהרנו אותם, שצריכים הם ליתן עיקר דעתם על עבודת האדמה הפשוטה... ושבשעת יכולת יחליפו להם את הנטיעות באדמת זרע עוד 15 הקטר לכל אחד". — ולשני מיני השכלול צריך להוציא, לפי חשבון ההצעה, עוד כשלש מאות אלף פרנק, מלבד האדמה והבנינים שכבר נמצאו במושבה. בסכום הגדול הזה יהיו איפוא 14 משפחות משוכללות בהחלט, 23 משפחות משוכללות למחצה ותלויות ועומדות עד שיקנו עוד אדמה, ועוד נשארו 22 משפחות (כמעט כלן מבני האכרים, שנגדלו והיו למשפחות בפני עצמן), אשר הוציאה אותן ההצעה לגמרי מכלל

---

[1]) בין הנטיעות היו 892 דונם זיתים, שהם, כידוע, היותר קרובים לשכר מכל עצי פרי בא"י. אבל האפיטרופסים השכילו לנטוע את הזיתים באומנות כזו, שכמעט כלם לא יצלחו. וכבר החליטו לעקרם ולהניח מהם רק 22 דונם. ועל ידי זה „נתעשרה" המושבה בשטח של 870 דונם אדמת-זרע טובה. . .

[2]) ההצעה הזאת נחתמה ביום 9 יולי 1899, ואחר שנשלחה לפאריז ונתאשרה שם, נגשו תיכף להוציאה לפעולה (כמדומה לי, באיזו שנוים קטנים).

לחמשים ותשע. ביהודה היתה מושבה כזו נחשבת לגדולה ביותר וקשה היה באמת לשכללה בדרך ישרה, מאין יכולת על הרוב לקנות אדמה בכמות מרובה במקום אחד. אבל פה, בגליל, לא היה שום קושי בדבר, כי אדמה למקנה היתה מצויה ככל הדרוש, וגם קנתה הפקידות באמת מסביב למושבה הרבה אדמה, שהיתה מספיקה לכל האכרים גם לזרע, גם לנטיעות וגם למרעה[1]). לא היה הדבר חסר איפוא אלא לחלק את האדמה בין האכרים, לתת להם בהמות ובנינים וכו' ולאמור להם: לכו עבדו כאות נפשכם, בחריצותכם תחיו ובעצלותכם תאבֵדו!

ואמנם הגיעה האדמיניסטרציא למחשבה טובה מעין זו, אבל — מתי? אחר חמש עשרה שנה של אפיטרופסות מטורפת, שהספיקה להשחית את הכל. כל אותן השנים עברו על הקולוניסטים בבטלה ושעמום. הם ישבו ואכלו לחם עצלות ושפלות, והפקידות ישבה והמציאה המצאות חריפות, איך להעשירם ולעשותם מאושרים בארץ. לא הקפידו האפיטרופסים על ההוצאות הרבות[2]), לא חשכו נפשם מכל עמל וטורח, רק בשביל למצוא איזה ענף־עבודה שיהיה למחיה להקולוניסטים האומללים. מה לא נסו לעשות פה? נטעו כרמים, זיתים, שקדים ותות, עשו יין, צמוקים, משי, וכל אחד מהנסיונות נעשה על ידי „מומחים" לדבר, אשר לפעמים הובאו ממרחקים[3]). את הכל זכרו ועשו, רק אחת שכחו — את האדמה השוממה אשר להמושבה, שהיתה יכולה בנקל לפרנס את האכרים, לו רק עבדוה בפשיטות, כדרך כל העולם. וכל כך שכחו את האדמה, עד כי לא נחשבה בעיניהם למאומה, וכאשר אך נזדמן להם מקרה נאות, מהרו למכור לאנשים זרים כמעט החצי מן האדמה היותר טובה, כדבר אין חפץ בו[4])! רק אחר שכלו כל הנסיונות בלי תוצאות

---

[1]) לפי הרשימה של האדמיניסטרציא, יש עתה לראש פנה (מלבד מה שנמכר, כאמור להלן) כארבעה ושלשים אלף דונם אדמה, ובהם יותר משמונת אלפים דונם אדמת זרע טובה ויותר משלשת אלפים דונם כרמים ושאר נטיעות (שגם מזה היה חלק גדול טוב לזרע), קרוב לאלף דונם אדמת מרעה טובה וכעשרים ואחד אלף אדמת אבנים, שגם היא ברובה יכולה להחשב כאדמת מרעה, אם כי לא טובה ביותר. (ברשימת מאירוביץ המספרים אינם מתאימים לאלו שהבאתי פה, ואיני יודע מאיזה מקור שאב, אבל אחשוב, כי בענין זה האדמיניסטרציא נאמנת יותר). וראוי להעיר אגב אורחא, כי על חלק גדול מן האדמה הזאת לא עשתה הפקידות שטרי מקנה כדת, וחלק אחר עדיין לא נפרד מאדמת הערביאים על פי שטר־חלוקה מקיים („מפרוז"). כל זה מראה עד כמה זלזלה הפקידות בערכה של האדמה לשכלול המושבה.

[2]) עוד בשנת 1899 עלה הבודזט השנתי של ראש פנה ליותר מ מאתים וארבעים אלף פרנק.

[3]) למעשה הצמוקים הביאו מומחים נכרים מספרד.

[4]) היא האדמה שקנו חו"צ מגליציא (קרוב לתשעה אלפים דונם, ומהם כשני שלישים אדמת זרע טובה) ועשאוה למושבה בפני עצמה בשם „מחנים".

ובגליל העליון יצר לו הנדיב „סַטרַפּיא" מיוחדת, שמתחלה כללה רק שתי מושבות — „ראש־פנה" ו„יסוד־המעלה", ואחרי כן נוספה עליהן עוד שלישית — „מטולה".

מכל חלקי ארץ ישראל (חוץ מעבר הירדן), הגליל העליון הוא המקום היותר מסוגל ליסוד מושבות של עובדי אדמה אמתיים. ה„ציוויליזציא" החיצונית, ההולכת ומתפשטת בערי החוף וסביבותיהן, עדיין לא הגיעה עד הגליל העליון, ויושביו נמצאים עוד במדה ידועה במצב „פרימיטיווי"; החיים פה עדיין יותר תמימים ופשוטים וצרכיהם יותר מצומצמים ואינם עוברים על הרוב את גבול ההכרחיות. גם אדמה למקנה מצויה פה יותר, ולא ביוקר, והבהמות ושאר צרכי העבודה עולים גם כן בזול יותר מבשאר מקומות. בתנאים נאותים כאלו היו היהודים העירונים, שבאו לכאן מאירופא בכונה רצויה להיות לעובדי אדמה, יכולים להשיג מבוקשם בשלמות האפשרית, ומעט מעט היו מסתגלים למצבם החדש והיו נעשים באמת, הם או בניהם שגדלו בארץ, אכרים פשוטים, המקושרים לאדמתם בקשר של קיימא והמחבבים את עבודתם הקשה, שמספיקה להם צרכיהם המועטים בצמצום, יותר מכל מיני „חשבונות" של עשירות. אבל העולים הראשונים, שנתישבו ב„ראש־פנה" ו„יסוד־המעלה" בראשית תנועת הישוב, באו גם הם לארץ, כרוב חבריהם בשאר מושבות, כמעט בידים ריקניות, בבטחונם על אלהי ציון ועל חובבי ציון, שלא יעזבום בשעת דחקם, ועם זה הוכרחו בשנים הראשונות להלחם גם עם מכשולים חיצוניים ומקריים (כידוע לבקיאים בענין זה), ועל כן לא יכלו שתי המושבות האלה להתקיים בלי עזרה יסודית מן החוץ. ואלו באה להן העזרה הזאת בזמנה בדרך מושכלת, אלו נתנו להן פעם אחת מה שחסרו באמת לשכלולן והיו מפקידים את גורלן בידי יושביהן עצמם, היו המושבות האלה בכללן משוכללות זה כבר והולכות ומתפתחות בדרך ישרה וטבעית, אף כי איזו מיושביהן היו בלי ספק יורדים מטה מטה והיו מוכרחים לבסוף גם לעזוב מקומם, מהיותם בלתי מסוגלים לחיים כאלו.

אבל „העזרה היסודית" באה מידי האפיטרופסות ועל פי דרכה: היֵרַרכיא של פקידים עם הוצאות בלי גבול, השפלת הקולוניסטים והרחקתם מן האדמה, עזיבת העבודה הטבעית והמצאת עבודות מלאכותיות, — וסוף הכל: מצב חמרי רעוע והשחתה מוסרית „יסודית", הון רב שיצא לבטלה והמון אנשים אובדי דרך, שעל ידי „אכילת מן" ושפלות ידים במשך הרבה שנים נתדלדלו בחותיהם ונתבלבלו מושגיהם, עד שאינם יודעים עוד בעצמם, מה הם רוצים ובמה תנוח דעתם.

ב„ראש־פנה" נתישבו מתחלה כשלשים משפחות, אך ברבות הימים נוספו עוד משפחות חדשות וגם הראשונות גדלו ונתחלקו, עד שהגיע מספרן

ו„סך הכל" זה עלה להאפיטרופסות ביותר מעשרה מיליון פרנק[1]), ולבני המושבה עצמם — בעשרים שנות עבדות ושפלות ובאבדן כחותיהם המוסריים וכשרונם לעבודה בריאה, אשר הביאו עמהם בבואם לארץ לפנים. כי אמנם גם אכרי „זכרון־יעקב", השפלים עתה כל כך בעיני הכל, באו לא"י לשם עבודה וחירות, וגם עבדו בחריצות בשנים הראשונות, ורק אחר שהביא אותם המחסור בעול האפיטרופסות נעשו מעט מעט מה שהם עתה.

איך נהיה כדבר הזה?

לולא ידענו, כי כונת הנדיב היתה רצויה, כי הוא רצה באמת לברוא כאן מושבה טובה של עובדי ארמה, היינו יכולים להאמין, בראותנו מה עלתה בידו, כי אך שחוק אכזרי פה לפנינו, „ספורט" של עשיר משועמם, אשר גם רבבות כסף וגם מאות נפשות כאין בעיניו, בבואו להראות לכל, כי אין מעצור לפניו לעשות מה שלבו חפץ, לאבד כסף ולהשחית נפשות בלי כל מטרה. אבל הרי אנו יודעים, כי בלב שלם רצה הנדיב בטובת הישוב בכלל, ובפרט בטובת מושבה זו, אשר קרא עליה שם אביו ולא זז מחבבה כל אותן השנים. ומדוע איפוא יצא בפועל ההפך ממחשבותו הטובה? מפני שהפקידים היו אנשים משחתים? אבל הלא ידענו כמו כן, כי עיני הנדיב עצמו היו פקוחות תמיד על כל עניני המושבה, ושום דבר, גדול או קטן, לא נעשה בה בלי ידיעתו והסכמתו. ומי יוכל להכחיש, כי יודע רוטשילד לנהל מרחוק גם עסקים יותר גדולים? ואלו היה נקל כל כך לנוכלים ורמאים להוליכהו שולל במדה כזו שנים רבות בלי הפסק, לא היה רוטשילד — רוטשילד, כי רמאים כאלו, אשר לא יחסרו בכל מקום שיש מי לרמות, היו זה כבר אוכלים את כל עשרו.

אבל הסבה האמתית לכל זה היא, כאמור למעלה — שיטת האפיטרופסות כשהיא לעצמה. כי מכיון שאחז הנדיב בשיטה זו, המכלה את הנפש ואת הממון, ונתעה לחשוב, כרבים אחרים, שרק על ידה אפשר לברוא מושבות טובות של אכרים „תמימים", הנשמעים ונכנעים למטיביהם ואינם מבקשים „גדולות", — הנה אין כל פלא, כי חזקה אפיטרופסותו ביותר באותה המושבה שהיתה חביבה עליו ביותר ורצה לזכותה בחסדיו הרבים במדה היותר גדולה, וממילא נגלו פה ביתר עז כל התולדות הרעות היוצאות בהכרח מתוך שיטה זו.

---

[1]) עוד בשנת 1899 היה הבודזט השנתי של זכרון יעקב (מלבד היקב) כשבע מאות והמשים אלף פרנק. ומזה נוכל ללמוד, כי הסך הכללי שיצא לבטלה במושבה זו במשך כל השנים — הוא בכל אופן יותר מעשרה מיליון.

מלבד התמיכה, גם 10% ממחיר ענביהם, באה פקודה „מגבוה" להוסיף על התמיכה 5 פרנק לכל נפש בחודש, אך לבלי תת להם חלק ממחיר הענבים (אעפ"י שזה היה עולה לסך יותר קטן), כדי שלא יהא נראה הדבר כאלו יש לה להפקידות עמהם חשבונות של מקח וממכר וחייבת להם סכום ידוע, לא בתור חסד, כי אם בתור תשלומים בעד שוה כסף שקבלה מהם... רק בשנת 1900, אחר שעברה המושבה לרשות יק"א, נתנו בפעם הראשונה לועד המושבה חשבון כללי, שבו נרשמה הכנסת הבציר האחרון וההוצאות שהוציאה הפקידות במשך השנה על חשבון הקולוניסטים ומה שנשאר להם עוד בידה ממחיר ענביהם למחיתם. ה„נשאר" הזה היה אמנם פחות הרבה ממה שהיו מקבלים לפנים בתור תמיכה קצובה, ובכל זאת — דבר זה צריך להאמר לכבודם — היו שבעי־רצון מאד, ומי שלא ראה, איך התרגשו אנשי הועד, בעת שהוציאו ופרשו לפני את מגלת החשבון, ואיך החזיקו בידיהם את המגלה הזאת בזהירות וחבה יתרה, כאלו היתה איזה „דבר שבקדושה", — לא ראה מימיו שמחת עבדים מושפלים שנצנצה בלבם פתאום התקוה לחירות קרובה...

אבל — אומללים! — התקוה הזאת באה לאחר זמנה, בעת שירדה המושבה כבר עד הדיוטא התחתונה, ולא נראה שום דרך להצלתה. כרמיה (מלבד שטח קטן, כשני אלפים דונם, שנטעו בשנים האחרונות) הולכים וכלים על ידי הפילוכסירא, עציה גם הם רובם לא יצלחו, לעבודת האדמה הפשוטה אין מקום על הרריה[1]) — וסך הכל: כמעט אין בה מאומה, זולתי המון אנשים אוכלים ואינם עושים, מהם נקראים „קוליניסטים", ומהם פקידים, ואלו ואלו אין להם מה לעשות פה ונראים כזרים, שנזדמנו במקרה למקום הזה, מבלי שימָצא איזה קשר טבעי בינו וביניהם, ושסוף סוף יצטרכו לעזבו וללכת איש איש אל אשר ישאנו מזלו[2]).

---

[1]) רוב האדמה בעמק, המסוגלת לעבודה פשוטה, מכוסה כרמים ושאר נטיעות.

[2]) זמן מה קודם שעברו המושבות לרשות יק"א התחילה האפיטרופסות לבקש דרכים לשכלול „זכרון יעקב", ואז לא נואשו עוד לגמרי מהצלחת „היין המשובח". לכן חשבו לשוב ולנטוע כרמים מרובים במקום הנפסדים ע"י הפילוכסירא. וה„מומחה" הידוע בא מצרפת ועשה „הערכה", אשר לפיה צריך היה להוציא עוד לשכלול המושבה שלשה מיליון ושש מאות אלף פרנק, כלומר כחמשה ושלשים אלף פרנק למשפחה! אך בינתים נמסרו המושבות ליק"א, והיין המשובח היה לחלום שוא. ובכן נעזבה המחשבה הזאת ובחשבון השנתי של יק"א לשנת 1900 — אשר בכלל הוא ממתיק את הדינים — לא יכחדו עוד האפיטרופסים החדשים, כי אף אם הכרמים המעטים שנטעו מחדש יצליחו באופן היותר טוב, אין שום תקוה לשכלל את המושבה עם כל יושביה עתה; כי גם לקנות עוד אדמה בקרבתה אי אפשר באותה מדה הדרושה לכלם. וסוף סוף „מן ההכרח יהיה להרחיק מן המושבה חלק מיושביה".

ולתאר פה את כל עניניה בפרטות. אבל באמת, גם אחר כל מה שנאמר בזה, מי שלא ראה את המושבה הזאת בעיניו לא יוכל בשום אופן לצייר לו את מצבה כמו שהוא. המצב הזה הוא זר ומפליא כל כך, תנאי החיים פה הם בלתי טבעיים כל כך, עד שגם המסתכל בכל אלה מקרוב קשה לו להאמין למראה עיניו, כי בריה משונה זו ישנה באמת במציאות ולא חלום הוא.

יותר ממאה „אכרים" נמצאים בזכרון יעקב ובנותיה[1]) ובהם רק אחד הראוי לשם זה באמת, בהיות לו גם אדמה (כחמשה ועשרים הקטר), גם בהמות וכלי עבודה, והוא חורש וזורע וקוצר וחי בעבודתו בלי תמיכה[2]). כל שאר ה„אכרים" אין להם כמעט שום יחס להאדמה זולתי מה שבמשך שנים רבות היו יושבים ומסתכלים בכרמים ושאר נטיעות, שהאדמיניסטרציא נוטעת והולכת מסביב למקום מושבם על ידי פועלים זרים. הכרמים נתחלקו אמנם בין הקולוניסטים ונקראו על שמם, אבל — „נקראו" ולא יותר. כי אין להם להקולוניסטים לא בהמות ולא כלי עבודה[3]), והכל נעשה על ידי האדמיניסטרציא, על ידי פועליה ובהמותיה ובהשגחת פקידיה, אשר רבו במושבה הזאת באופן שלא יאומן[4]). והקולוניסטים היו „בעלי הכרמים" רק בזה, שכל אחד מהם יצא וראה בכל יום, כמה פועלים עובדים בכרמו, ואם המשגיחים על הפועלים מטעם האדמיניסטרציא רצו להוסיף בחשבונם על מספר הפועלים שעבדו באמת, היו ה„בעלים" יכולים לדרוש לעצמם חלק ב„ריוח" הזה, חלף שתיקתם. זולת זה לא היה להקולוניסטים כמעט דבר עם הכרמים ופרְיָם, ועד שנת 1900 לא ידעו כלל, אם קוצבת האדמיניסטרציא איזה מחיר להענבים ורושמת בפנקסה איזה חשבון ביחס לבעלי הכרמים, כי להם עצמם לא נתנו מעולם שום חשבון, כאלו אין הדבר נוגע להם כלל. הם קבלו תמיכתם ואכלו לחמם במנוחה שפלה, ויותר מזה לא ידעו מאומה. וכשהתאוננו לפני איזו שנים, שאין תמיכתם מספקת להם, ובקשו ליתן להם,

---

[1]) ה„בנות" הן, כידוע, שתי קולוניות קטנות הסמוכות ל„זכרון-יעקב", שהושיבה בהן הפקידות איזו עשרות פועלים. הן נחשבות כטפלות להמושבה הראשית, בהיותן תלויות בה ודומות לה בכל תנאי קיומן.

[2]) עוד שני בדומה לזה היה שם, אך האדמיניסטרציא מצאה, שאדמתו יפה לגפנים, ונטלתה ממנו בעל כרחו ונטעה אותם גפנים, והוא הוכרח לנוד לכפרים הסמוכים ולחכור אדמה מן הערביאים. ודבר כזה נעשה בשנת 1899 — בעת שראו כבר, כי לא מן הכרמים תושע המושבה!

[3]) איזו מהם אמנם יש להם סוסים. אבל ה„אכרים" האלה הם באמת עגלונים, וסוסיהם משמשים להם לא לצרכי עבודת האדמה, כי אם להובלת משא ואנשים, שזהו כל עסקם.

[4]) עוד בשנת 1900 היה מספר הפקידים ומשרתיהם (ביחד עם פקידי היקב ומורי בית הספר) כתשעים איש ומשכרתם לחודש — כששת אלפים פרנק!

קטנים, והכל מדעת עצמם ועל אחריותם, בלי השגחה של מעלה. מספר אכרים כאלו הוא אמנם מעט מאד. אבל בתוך אטמוספירא כזו, המלאה רעל מוסרי, גם המעט הוא הרבה, בהיותו מראה לנו, איך היתה המושבה הזאת צריכה ויכולה להשתכלל, לולא סם־המות של האפיטרופסות, שקלקל דמיה והביא רקב בעצמותיה.

ואמנם גדול הרקב כל כך, עד שהקולוניסטים החפשים עינם צרה בחבריהם ה„בחירים" ומקנאים הם ב„הצלחתם", שזכו לגדולה כזו, להיות עבדים לאדון רב חסד. ואלו המוצלחים גם הם חושבים עצמם כ„בחירים", כמפלגה עליונה, ומתגאים בזה על האחרים. בשיחותי הרבות עם הקולוניסטים משתי המפלגות ראיתי בדאבון לב את הקנאה והשנאה שביניהם מבצבצת מכל דבריהם. רק אחד נמצא — והוא מן היותר עניים — שהגיד לי בגאון, כי למרות עניותו וקושי עבודתו לא היה מחליף חירותו בעבדותם של בחירי הפקידות. אפשר שיש עוד איזו יחידים החושבים כן, אבל רוב האכרים החפשים היו בלי ספק חושבים עצמם למאושרים, אלו פרשה הפקידות את כנפיה גם עליהם. ועד כמה רחב הפרץ בין שתי המפלגות — נראה מזה, כי אחר שנתנה הפקידות רשות לבני המושבות בשנים האחרונות ליסד „ועד" בכל מושבה להנהגת עניני הצבור, מהרו כל המושבות, ואפילו „זכרון־יעקב", להשתמש ברשיון הזה ובחרו להם ועדים מתוכם, ורק ב„פתח־תקוה" לבדה לא יכול הועד להוסד, וכל הנסיונות שנעשו בזה בעת ההיא לא הצליחו, מפני המשטמה שבין אכרי הפקידות והאחרים.

ובכן אנו רואים גם במושבה זו את החזיונות הרגילים בממשלת האפיטרופסות: בזבוז הכחות בלי דעת ומדה נכונה עם מיעוט התועלת החמרית ורבוי ההפסד המוסרי.

ואולם המופת היותר נאמן על היות האפיטרופסות בעצם טבעה גורמת הפסד וקלקול ואינה מסוגלת לברוא מצב בריא — הוא החזיון הנפלא, שהמושבה היותר רעועה ומקולקלת עתה, כן מן הצד החמרי וכן מן הצד המוסרי, היא זו שהיתה חביבה על הנדיב יותר מכל שאר חברותיה ובה שם עיניו ביחוד לפארה ולשכללה ביד רחבה מאד. המושבה הזאת היא, כמובן, „זכרון־יעקב".

לא מושבה היא „זכרון־יעקב", כי אם — חרפה: חרפה להנדיב ופקידיו, אשר יצרוה, חרפה ליושביה, אשר הסכימו להיות חומר ליצירה כזו, וחרפה גם לכל חובבי ציון, אשר ראו את הנעשה שם במשך שנים רבות — ושתקו. עתה אמנם, משהותרה ה„רצועה" בשנים האחרונות, כבר הרבו לדבר על המושבה הזאת וכבר נודע טיבה בקהל, באופן שאיני רואה צורך בדבר לשוב

וההובלה ליקב שברל״צ והמעשר (העולה בפ״ת $8\%-10\%$), תשאר אולי הכנסה נקיה 5—6 פרנק מכל דונם, וכרם של ששים דונם לא יספיק איפוא גם ללחם צר. ואולם אם נצרף עם זה את המבואר למעלה, כי המחיר האמתי של המינים המשובחים אינו גדול מזה של המינים הפשוטים (20 פרנק ההקטר), הנה נבוא לידי הכרה, שרוב הכרמים בפ״ת אינם שוים כלום, מפני שהכנסתם אינה יכולה להשיב אפילו הוצאות העבודה.

לא יפלא איפוא, כי עוד בשנת 1899 קצבה האדמיניסטרציא בבורזֶט השנתי שלה יותר מעשרים אלף פרנק תמיכה לבחיריה, למחית ביתם ועבודת כרמיהם. ואם נצרף לתמיכה גלויה זו גם את התמיכה המסותרת שמקבלים האכרים האלה (ככל שאר הכורמים המוכרים ענביהם ליקב ראל״צ) על ידי ה„מחיר" המדומה של המינים המשובחים, — הרי אנו מוכרחים להודות, כי יכולים היו להתפרנס בריוח מתמיכתם בלבד, ולא הם ולא האדמיניסטרציא לא היו מפסידים כלום, אלו עזבו את כרמיהם ואת עבודתם והיו הולכים לבית המדרש לעסוק בתורה כל היום ולהתפלל בעד חיי הנדיב המפרנסם.

בעת האחרונה, כשעברו מושבות הנדיב לרשות יק״א, הכירה אמנם האפיטרופסות את עותתה פה, — וה„שכלול" החל מחדש. ישבו האפיטרופסים והעמיקו חקר, מה לעשות לה„נבחרים", ולבסוף החליטו ליתן לכל אחד עוד גם חמשה הקטר זרע ולחלק ביניהם גם את הזיתים שנטעה הפקידות. אבל הזיתים עוד לא גדלו ועוד כמה שנים יעברו עד שיתחילו להביא פרי, ומי יודע מה יהיה המצב אז; וחמשה הקטר אדמת זרע מה הם כי ישימו האכרים את מבטחם בהם לתקון מצבם הרעוע? לכן מודה היא האדמיניסטרציא עצמה, שגם אחר ה„שכלול" החדש יצטרכו עוד האכרים לתמיכה עד שיגדלו הזיתים, והאכרים חשבו ומצאו, כי התמיכה הזאת, הדרושה להם אחר ה„שכלול", היא לא פחות מארבעה ועשרים אלף פרנק לשנה!

ובאותה העת שהאפיטרופסות אובדת־עצות, משכללת ותומכת, תומכת ומשכללת, וקץ לדבר לא נראה עוד, — באותה עת עצמה יושבים ב„פתח־תקוה", בצד האכרים הנבחרים, איזו אכרים בלתי נבחרים, שהתחילו לפני כמה שנים לשכלל את עצמם, אם גם באמצעים מצומצמים מאד, והם עובדים וחיים בלי משגיחים ומנהלים, ומצבם בכלל טוב הוא מזה של בחירי האפיטרופסות, ואם מקבלים הם לפעמים עזרה מועטה, בתור תמיכה או מלוה, מאת ועד חו״צ, — מה הם הסכומים הדלים האלה לעומת פזרנותה של הפקידות? האכרים האלה עשו להם ליסוד את עבודת האדמה הפשוטה, ובאין להם לעצמם אדמה די צרכם, הם חוכרים אדמת אחרים במחיר 2—3 פרנק הדונם לשנה. ויש מהם שהצליחו לנטוע עם זה גם כרמים וגם פרדסים

לשכלולם צריך ואפשר היה להגביל מראש ולתתו אחרי כן לשיעורים, כפי הצורך, לועד הנבחר מאת האכרים עצמם, שישגיח על כל מהלך הענין ויתן לכל אחד את הקצוב לו לדברים הנחוצים לעבודתו. הסכום הזה, אף אם היתה ההערכה נעשית בְרֶוח, כיד הנדיב, לא היה מגיע בכל אופן לאותו הסכום הגדול שהוציא הנדיב מאז ועד עתה לשכלול בחיריו עפ״י שיטתו[1] — והם היו עתה משוכללים באמת.

אך אלו כן עשתה האפיטרופסות, הן לא היתה ראויה לשמה. היא, שנלחמה בבני עקרון מלחמה ארוכה וקשה עד שהצליחה ליטול מהם את אדמתם ולהפוך אכרים אמתיים ל„בעלי עצים״, — היעלה על הדעת שהיא עצמה תעשה ב„פתח־תקוה״ את ההפך מזה: להוסיף אדמה לבחיריה ולעשותם לאכרים אמתיים? לא, האפיטרופסות נשארה נאמנה לעצמה, וגם פה היתה ראשית דאגתה — „להכניע גאון האכרים״, שיהיו תלוים בכל עניני חייהם ברצון הגבוהים עליהם ואל יעיזו אף לחוות דעה בדברים הנוגעים לעתידותיהם. ובכן התחיל ה„שכלול״ גם פה בזה, שנטלו מן האכרים את מעט האדמה שהיתה להם, ואותם ספחו אל מחנה הפועלים העובדים בכרמים ופרדסים, שהתחילה אז האדמיניסטרציא לנטוע במושבה. ובשכר זה קצבו להם תמיכה הגונה (15 פרנק בחודש לכל נפש) וגם הבטיחו להם לתת כרם לכל אחד, כשיתחילו הכרמים להביא פרי. ואמנם קימה האפיטרופסות את הבטחתה, ועתה יש לכל אחד מבחיריה כרם קטן של 5—6 הקטר (כששים דונם בקירוב). אבל כמה מכניסים הכרמים האלה? ב„פתח־תקוה״ השתדלה הפקידות, עוד יותר מב„ראשון־לציון״, להרבות ב„גפני הודו״, והן ממלאות פה בקירוב 75 % מכל שטח הכרמים של המושבה. ועם זה גרועים הם כרמי „פתח־תקוה״ באיכותם מכרמי „ראשון־לציון״[2]), באופן שאפשר לחשב פה לשנה בינונית לא יותר מן 3/4 קנטר מכל דונם[3]). ומפני זה, גם לפי המחיר שמשלמים עוד עתה בעד „המינים המשובחים״ (40 פרנק הקנטר), תעלה ההכנסה הבינונית מכל דונם כשלשים פרנק, ואחר נכיון הוצאות העבודה

האחוזות תקטנות, ובאמת קנתה האדמיניסטרציא הרבה „חלקים״, אלא שהחזיקה אותם ברשותה ונטעה עליהם כרמים ופרדסים.

[1]) עוד בשנת 1899 עלה הבודזט השנתי של האדמיניסטרציא בפ״ת כמאה וארבעים אלף פרנק.

[2]) הסבה הראשית לזה היא, כנראה, מה שנעשתה פה מלאכת הנטיעה ע״י פועלים ברשות האדמיניסטרציא, בעוד שבראל״צ עסקו בזה האכרים עצמם כל אחד ברשותו.

[3]) בשנת 1899 הביאו כרמי פ״ת בשטח של 2890 דונם — 1723 קנטר ענבים, או 0,6 קנטר מכל דונם. אך על זה יש להוסיף 20%, כמו שראינו למעלה בחשבון ראל״צ.

גם הם לתקוע יתד בה, בהיותם לבעלי „אחוזות", ולוּ גם קטנות ככף איש, רק למען יקרא עליהם שם „אכרים" והיה להם הזכות ליהנות מכל הטוב שעתידה המושבה לקבל מאפיטרופסי הישוב. וכה התפוררה אדמת המושבה להמון חלקים, רובם קטנים מאד, אשר עברו מיד ליד כמטבע[1]). וה„אכרים" הלכו ורבו בלי גבול; מהם שהיו עובדים את האדמה מעט או הרבה, מבלי מצוא בעבודתם די מחיתם, ומהם שלא היו עובדים כלל, מחוסר אמצעים או כשרון ורצון לעבודה, ועסקו בכל מה שנזדמן להם. ואלו ואלו היו מתמרמרים תמיד על „כלל ישראל", המחבב את הישוב רק בפה, מבלי לפתוח ידו בעין יפה לאכרים שכמותם העובדים „עבודתו"[2]).

והנה סוף סוף „שחקה השעה" גם ל„פתח־תקוה" (בשנת תרמ"ט), כי התעורר לב הנדיב לחמלה עליה, -- וה„שכלול" החל.

מכל המון ה„אכרים" שבמושבה בררה לה האדמיניסטרציא של הנדיב רק שמונה ועשרים. ובזה ודאי עשתה כהוגן. כי אמנם צריכה היתה המושבה הזאת, בשביל שתוכל להשתכלל, לבירור אחר בירור. אם השכילה האדמיניסטרציא לבחור את הבחירים באמת, — איני יודע. אבל נניח, כי כן הוא, כי הנבחרים על ידה היו היותר טובים ומוכשרים לתעודתם. באופן הזה הלא היתה הדרך הנכונה לשכלולם פשוטה וגלויה לכל אשר עינים לו: ליתן להם אדמת זרע במדה מספקת למחיתם ולמאכל בהמתם, מעט אדמה לנטיעות שונות, מכשירי העבודה (בנינים, בהמות, כלים וכו'), — ולהניח להם שיעבדו ויחיו איש איש כחפצו וכשרונו ותכונת אדמתו[3]). את הסכום הכללי הדרוש

---

[1]) בשום מושבה לא גדלה הערבוביא, בנוגע לשטרי־המקנה על האדמה, כב„פתח־תקוה". כשליש מאדמת המושבה רשומה בערכאות על שם אנשים פרטיים שונים, שרבים מהם כבר חזרו ומכרו את „חלקיהם" לאחרים, והם עצמם יצאו מן המושבה, או גם מן הארץ, ושטרי המקנה נשארו על שמם עד עתה. כשבע מאות דונם, קנינם של אנשים שונים, רשומים על שם איזה איש בלתי נודע מארץ הונגריא שאינו יושב בארץ. באופן שהרבה מבעלי האחוזות בפ"ת אין להם שום בטחון. כי בזמן מן הזמנים לא יבואו פתאום אנשים זרים, שאין להם שום יחס לישוב הארץ, לקחת את אדמתם מידם.

[2]) בהיותי בא"י בפעם הראשונה (בשנת תרנ"א) באו אלי אחדים מנכבדי פ"ת להתאונן על מצבם הרע של המושבה ומיעוט ה„השגחה" עליה מצד חו"צ, ומתוך דבריהם נתברר לי, שהם מחלקים את בני המושבה לשתי מפלגות: קולוניסטים ושאינם קולוניסטים. והקריטיריון לחלוקה זו היא לא העבודה, כי אם — התמיכה. בשם „קולוניסטים" נקראו אלו שזכו לקבל תמיכה ולהכנס לרשות אפיטרופסותם של חו"צ או של הנדיב, ומי שלא זכה עדיין לכך — איננו קולוניסט, אף אם הוא עובד אדמתו בחריצות הרבה יותר מן הקולוניסטים הנתמכים! מושגים כאלה יכולים להבראות רק בבצת האפיטרופסות.

[3]) אפשר היה אז בנקל לקנות קימעא קימעא את אדמתם של הרבה מבעלי

על דבר תקון עבודת השדות והכרמים, שלא ראיתם מימיכם; לו יהי כדבריכם! תקנתם את השדות ואת הכרמים, אבל את האנשים מי יתקן? את ההרס המוסרי מי יבנה? האמנם זאת יעשו אפיטרופסים חדשים, אשר יבואו ממזרח או ממערב לרפא את הנרפאים האלה בשיטה חדשה ולהביא אותם בעול „מצות" חדשות?. . .

„אוי לי, אחי, שראיתיכם בכך!" — חפצתי לאמר להם. אך לא אמרתי כלום, כי אם הסבותי את פני והלכתי לדרכי. . .

ולא רחוק מן המושבה האשכנזית „שרונה" יש לנו מושבה גדולה — היא „פתח־תקוה" — שנבראה כמו בכונה להראות באופן בולט את כל אפסותה של שיטת הישוב עד כה. המושבה הזאת, על פי תכונותיה הטבעיות, מוכשרת היתה יותר מכל חברותיה להצליח ולהיות לתפארת הישוב. שטח אדמתה גדול בערך (קרוב לארבעה עשר אלף דונם), והכל יש בה: אדמת זרע (כמחצית השטח), אדמת כרמים, אדמת פרדסים וכו'. פה אפשר היה בנקל ליתן יכולת לאיזו עשרות קולוניסטים שישתכללו על בסים חזק בדרך טבעית, באופן שאדמת הזרע תתן להם לחם לשובע, והנטיעות השונות יהיו להם למקור הכנסה צדדית לצרכיהם השונים, מלבד הלחם, וגם לשלם ברבות הימים מה שחבו לאחרים בעד שכלולם. ולא לחנם אומרים האשכנזים בני „שרונה": „אלו היתה „פתח תקוה" לנו, היינו מתעשרים". הם, שהצליחו לבצר מעמדם גם על אדמת „שרונה" הכחושה, הם בודאי היו מתעשרים ב„פתח־תקוה", מפני שאין להם אפיטרופסים, שיהיו עומדים על גביהם לנהלם בדרך טובה, אין להם „כלל ישראל", שיהיה חרד להצלחתם וסופר כל צעדיהם מרחוק, וכל משענתם היא אך כח ידיהם ותבונתם. אבל אנו, שיש לנו כל אלה הדברים הטובים, אנו השכלנו להביא גם מושבה זו למצב של תהו־ובהו.

כידוע, קודמת היא המושבה הזאת בזמן לכל שאר חברותיה, כי נוסדה עוד בשנת תרל"ח על ידי בני ארץ ישראל. אבל מפני המחלות ששלטו בה אז ועוד סבות אחרות, עזבוה בעליה הראשונים והדבר נשתקע עד שנות השמונים. אז, בהתעורר בחו"ל תנועת ישוב ארץ ישראל, השתמשו בזה בעלי „פתח־תקוה" לטובתם ומכרו רובם את אדמתם לבני חו"ל חלקים חלקים קטנים (כל חלק היה 70 דונם). רבים מקוני ה„חלקים" נשארו אמנם במקומות מושבותיהם בחו"ל, אבל היו בהם גם רבים שבאו והתישבו על אדמתם המעטה, אשר לא יכלה בשום אופן לפרנסם. וגם מבני ארץ ישראל נמצאו אנשים פקחים אשר הבינו, כי עתה יש תקוה גם למושבה זו להכנות מ„חבת ציון", וכל המתישבים בה יש להם על מי לסמוך בשעת הדחק, — לכן השתדלו

ואם יצאו עוררים על חשבון זה וידקדקו עמי בפרוטות, אתפשר עמהם תיכף ואוסיף להם עוד חמש, עוד עשר משפחות. אבל הלא ב„ראשון" נמצאות עתה לא עשרים וחמש ולא שלשים, כי אם יותר משבעים משפחות של כורמים, וכלן צריכות פרנסה ומשליכות יהבן על הכרמים!

וראוי לשים לב לדבר, איך נתרבה כל כך מספר האכרים שם. לא הגדול הטבעי גרם לזה. אלו היתה המושבה חיה ומתפתחת בתנאים איקונומיים טבעיים, לא היה אפשר שתמשוך אליה תושבים חדשים, בהיותה עוד במצב רופף ובלתי בטוח. אבל הלא זה כחה של האפיטרופסות, שהיא יוצרת תנאי־חיים מלאכותיים והטבע משחק לה. „ראשון" היה מרכז האפיטרופסות ביהודה ועיני „הנדיבי" היו במושבה הזאת יותר מבהברותיה. הדבר הזה משך אליה רבים מן הבאים להתישב בארץ, בהיותם מאמינים — על פי הכלל: „הדבק לשחוור" — כי פה יש תקוה לעתידותיהם יותר מבשאר המושבות כי איך שיהיה גורלם של אלו, — „ראשון" לא יירא רע; הנדיב לא יעזוב את „בנו בכו־ו"... ועל כן עלה ב„ראשון" מחיר הקרקע והכרמים, ואין צריך לאמר מקומות הבנין בגוף המושבה, יותר הרבה מבשאר המושבות ובלי כל יחס לחמצב האיקונומי[1]). — אך בזה לבד לא היה המספר מתמלא, לולא סגלה לה האפיטרופסות מנהג מיוחד: לברוא קולוניסטים ב„מאמר". מי שהיה משרת בבית הפקידות או מורה בבית הספר או סתם אדם שמצא חן בעיני הפקיד הראשי, קראוהו ואמרו לו: הוי יודע, שמעתה אינך עוד משרת או מורה וכו' אלא — קולוניסט. ובזה נעשה האיש לקולוניסט, אחת היא אם

לדונם). אבל זהו קמוץ קיצוני בלי דעת (כדרך האפיטרופסות כשהיא נוטה לצד זה או זה), לפי שעבודה זלה ביותר גרועה היא באיכותה וממעטת את ההכנסה. יש בידי חשבון מפורט של אחד מטובי הקולוניסטים ב„ראשון", שהכל מעידים עליו, כי בקי הוא בעבודה ומשגיח היטב על כל פרטיה. ויוצא מתוך חשבונו, שעולה לו העבודה עתה כשלשים פרנק הדונם. אך מזה יש לנכות כחמשה פרנק היוצאים למשרתים ומשגיחים (הוא נזקק לזה, מפני ששטח כרמו גדול ביותר), וישאר סך 25 פר' לגוף העבודה. גם ברחובות וגדרה עולות הוצאות העבודה להכורמים הטובים מן 20 עד 25 פר', ומי שפוחת מזה, גם הכנסתו פוחתת, בהיות הכרם בלתי מזובל ומעובד כל צרכו. בודאי חנין, שמפני עניותם של הכורמים אין להם סוסים וגם ממעטים בזבל, עולה להם העבודה רק כחמשה עשר פרנק, אבל גם הכנסת כרמיהם מעטה מאד בערך לשאר המושבות. — ובנוגע להמסים ושאר ההוצאות, הנה המעשר עלה ב„ראשון" עד העת האחרונה 4% מן ההכנסה, אבל כפי הנשמע, עולה עתה יותר. בכל אופן יש לחשבו, ביחד עם שאר המסים, לסך 8—10 אלפים פרנק. ו„הוצאות הצבור" עלו בשנת 1899 — 13,460 פרנק, מלבד הרופא והספקת מים, שהיו עוד אז על חשבון הפקידות. ואם גם נגכה איזו הוצאות יתרות, אי אפשר לפחות מן 10—12 אלף.

[1]) גם בשנים האחרונות, כשהמצב הרע כבר נגלה לכל, היו משלמים עוד ב„ראשון" בעד מקום לבנין — 1200 פרנק הדונם.

וחשוב, מה יוכל „ראשון" להכנים מכרמיו באמת, אם יחדלו ה„הכנסות" המלאכותיות. בסבת רבוי „המינים המשובחים", כמות הענבים בראשון בשנה בינונית היא בקירוב רק — 1,35 קנטר מכל דונם[1]). ואחר איזו שנים (כשיגיעו כל הכרמים לגמר גדולם) יהיה שם שטח הכרמים הנותנים פירות — 5522 דונם. כמות הענבים במדה בינונית תהיה אז איפוא — 7450 קנטר, ומחירם — 150000 פרנק. זהו הגבול האחרון של ה„הצלחה", אם כל התקוות הטובות ימלאו. יותר מזה אין לנו רשות לקוות בדרך הטבע. ננכה עתה מן ההכנסה הזאת את הוצאות העבודה (20 פרנק לדונם) — 110000 פרנק, את המעשר והמסים השונים ו„הוצאות הצבור" — 20000 פרנק, ותשאר איפוא הכנסה נקיה לכלכלת בני המושבה — בעשרים אלף פרנק. ופירושו של מספר זה: כי באופן היותר הטוב יוכלו כל כרמי „ראשון" ביחד — כשיהיו כלם מביאים פירות — לכלכל בדרך טבעית לא יותר מעשרים משפחות[2]).

15% מן המחיר הכללי, שעולים בהמבורג דמי קומיסיא, „פחת" ועוד, גם נצרף „הוצאות העסק" בהמבורג, שעולות, לפי כמות היין הנמכר, כשנים עשר פרנק לחבית, — הנה ישאר לנו המחיר הנקי ביפו על האניה (à bord) מן 13 עד 21 פרנק ההיקטוליטר. ולפי החשבון הזה, אף אם נאמין, שברבות הימים ימכר חלק גדול מן היין על ידי החברות השונות („כרמל" ועוד) ואנשים פרטיים, שמשלמים מחיר יותר טוב, גם אז נצא ידי כל הדעות אם נקבע את המחיר ה ב י נ ו נ י של היין ביפו על האניה 25 פרנק ההיקטוליטר. — והוצאות עשית היין (בצירוף החבית, המס, הובלה ליפו ושאר הוצאות, עד המסרו להאניה) עלו עד כה (לפי חשבון ראשי היקב בשנת 1899/909) — 17,60 פרנק להיקטוליטר. אבל הקולוניסטים טוענים בצדק, שיש כאן הוצאות יתרות בלתי מוכרחות. ולכן נוכל לחשבן, כפי שעולות ב„שרונה", רק 13 פרנק להיקטוליטר (ב„שרונה" יחשבו פחות מעט, אבל ההובלה ליפו עולה שם בזול יותר, בהיות „שרונה" בתחום העיר). נשאר איפא ממחיר היין, אחר נכיון ההוצאות, 12 פרנק להיקטוליטר. וזהו מחיר הענבים האמתי (אם לא ננכה שום % לריוח ו„אמורטיזציא" של היקב עצמו). ומאחר כי 1 היקטוליטר יין (אחר נכיון הפחת הבא ע"י ההתנדפות) יוצא מן 0,6 קנטר ענבים, הרי מחיר הענבים — 20 פרנק הקנטר.

[1]) בשנת 1899 הכניסה המושבה להיקב 4793 קנטר ענבים, ושטח הכרמים ה מ כ נ י ס י ם היה אז — 4223 דונם (עי' הרשימות הסטטיסטיות של מ א י ר ו ב י ץ במחברתו הרוסית). אבל השנה ההיא היתה גרועה מבינונית בערך 20% (בשנה שקדמה לה עשה היקב 30 אלף היקטוליטר יין, ובזו רק 24 אלף בקירוב). נוסיף איפוא עוד 20% ותהיה הכמות הבינונית 5991 קנטר, או 1,35 קנטר לדונם.

[2]) בהוצאות עבודת הכרמים יש בא"י דעות שונות, הללו מרבים והללו ממעטים. אבל מתוך כל הידיעות שאספתי בזה נראה ברור, כי לפי מצב „ראשון" כעת, שאין שם לא מספוא לסוסים ולא זבל וזה וזה נקנה בכסף מלא, — אי אפשר לעבוד היטב את הכרמים בפחות מן 20 פר' הדונם. בעת האחרונה, משהתחילה האדמיניסטרציא לקמץ, המעיטה גם את תמיכתה לעבודת הכרמים עד 110 פר' להקטר (10 פרנק

ולהמינים הפשוטים. והמחיר הזה אמנם גם הוא לא נתברר עוד כל צרכו, אפילו בקירוב. גם בעד המינים הפשוטים שלמו לפנים מחיר יותר גדול מעתה, ואחרי כן התחילו להורידו משנה לשנה ועדיין לא הגיעו לקצה הירידה. הקולוניסטים אמנם צועקים מרה: מפני מה האשכנזים ב„שרונה" משלמים יותר? מפני מה האשכנזים ב„שרונה" מרחיבים עוד את שטח כרמיהם גם עתה? ועוד טענות כאלה. אבל הם שוכחים, כי האשכנזים ב„שרונה", שלא היו להם אפיטרופסים וכל מה שעשו עשו על אחריות עצמם, — לא השתקעו בספיקולַציות מסוכנות ולא נטעו כל אדמתם כרמים בבת אחת על סמך של השערות מסופקות, ואין צריך לאמור, שלא מלאו כרמיהם „מינים משובחים" בשביל להתחרות ביין צרפת. הם ידעו, שאם יפלו, ישאו את מפלתם לבדם ולא יהיה מי שיקימם. לכן היו נזהרים במעשיהם והלכו בדרך ארוכה ובטוחה. מתחלה נטעו כרמים מעטים, וממילא היה גם יינם מעט. ולאחר שמצאו ליינם שוק תמידי למכרו במחיר הגון, הוסיפו לטעת קימעא קימעא, וכה הם מרחיבים שטח כרמיהם לאט לאט, בהסכם להתפתחות מכירת היין, באופן שגם עתה עדיין אינם מוציאים יותר מן 4000—4500 היקטוליטר יין בכל שנה. כמות קטנה כזו (שהיא בקירוב 15% ממה שמוציא היקב בראשון) מוצאה לה קונים בין הסוחרים הבינונים, שכל אחד מהם קונה אך מעט ומשלם מפני זה מחיר טוב. אבל יינו של „ראשון", שיצא פתאום לשוק בכמות מרובה בבת אחת, אינו יכול להשען על המכירה „לאחדים", וכל תקותו היא לכבוש לו מקום ב„שוק־העולם", במקומות שסוחרים גדולים קונים אלפי חביות כאחת, ובמסחר הגדול (en gros) המחיר, כנודע, יורד עד הקצה האחרון, ורק המחיר הזה הוא איפוא גם הכסים האמתי לקצבת מחיר הענבים במושבותינו. והנה ידוע, שעד עתה לא הצליחו עוד לכבוש דרך ליין המושבות, שימָכר כלו שנה שנה באיזה מחיר שיהיה. אבל נניח, שדבר זה יושג בעוד איזו שנים; נניח גם כן, שמחיר היין יהיה לא פחות ממה שאפשר לקוות עתה על פי חשבונות שונים; נניח גם זאת, שהוצאות עשית היין ביקב יתמעטו מכפי שהן עתה ויעלו רק כמו ב„שרונה", — הנה גם אחר שימלאו כל התקוות האלה, יהיה המחיר האמתי של הענבים לא יותר מן 20 פרנק הקִנטר[1]). ועתה צא

[1]) לפי הרפורט של אחד מבני „ראשון", שנשלח מטעם חברה אחת לחקור מצב שוק היין בערי המזרח, — המחיר היותר גדול שאפשר לקוות בקונסטנטינופול, אם ימכר שם היין בכמות מרובה לפי ערך, הוא 30 פרנק ההיקטוליטר בחנותו של הקונה, שמזה צריך איפוא לנכות דמי ההובלה לקונסט' וההוצאות שם עד המסר הסחורה לידי הקונה. — ובהמבורג (המרכז היותר גדול למסחר היין) נמכר יין „ראשון" בשנת 1901 כחמשת אלפים חביות (החבית הוא 2, 2 היקטוליטר) במחירים שונים, מן 50 עד 80 פרנק תחבית. ואם ננכה את ההובלה להמבורג (9 פרנק לחבית) ועוד

פרי עמל שנים רבות, בהבריחה את האכרים להחליף גפניהם, לאחר שכבר גדלו, במינים חדשים, על ידי עקירה והרכבה, על סמך של דמיונות כוזבים, מבלי להביא בחשבון כלל את הזמן ואת העבודה ואת ההוצאות היתרות, — כל זה ידוע היטב לבקיאים, ולא באתי כאן לכתוב תולדות הישוב. אבל רואה אני צורך למטרתי לתאר בדרך כללית את תוצאות כל ה„שכלול", את מצב המושבה בהוה, אחר שהוציאו עליה כמה מיליונים:

כמעט כל אדמת „ראשון" נטועה גפנים ורובן ממיני „בורדוי (בא"י קוראים להם „גפני הורו"), שענביהן מועטים, אבל מהוללים בזה, שבצרפת עושים מהם את היין המשובח, שרבו עליו הקופצים ומחירו יקר, ועל יסוד זה הרבתה האפיטרופסית לנטוע ולהרכיב את המינים הללו גם בארץ ישראל, מבלי לחכות עד שיתברר הדבר תחלה, על ידי נסיונות במדה מועטה, אם גם באקלימה של א"י יתנו הענבים האלה יין דומה להצרפתי. ולמה היה לה לחכות? יד הנדיב פתוחה לרוחה, ואין קצה לאוצרותיו, ומה מקום יש כאן לזהירות וקטנות המוחין של אנשים פשוטים? אבל הטבע אינו נושא פנים אפילו לרוטשילד, וסוף סוף הוברר הדבר, שארץ ישראל אינה יכולה להוציא יין צרפת המשובח, וערכן של „גפני הורו" פה אינו גדול איפוא מזה של המינים הפשוטים. כל העבודה הרבה בהרכבת הגפנים האלה הביאה על כן רק את ה„תועלת" הזאת, שעוד איזו שנים יתרות הוצרכו הקולוניסטים לחיות על חשבון הנדיב או (ה„חפשים" שבהם) להוציא פרוטתם האחרונה, מבלי להכנים כלום, עד שזכו לראות גפניהם החדשות נותנות פרין — כ מ ח צ ה ממה שנתנו המינים הפשוטים, שנחתכו בשביל להרכיב בהם את אלה! לעת עתה אמנם אין הקולוניסטים מרגישים עוד כל כך בהפסדם, מפני שעדיין הפקידות הולכת „בכבוד" להמינים המשובחים ומשלמת בעדם מחיר כפול, בהיותה מכרת, כנראה, בעצמה את העָול שעשתה להקולוניסטים על ידי פקודותיה והבטחותיה בדבר היין היקר שעתידה היא להוציא מגפניהם ושעתיד להעשירם עושר רב[1]). אבל מחיר מלאכותי כזה, שאינו אלא „תמיכה" בצורה של מקח וממכר, לא יוכל להתקיים לעולם, וכשאנו באים לערוך חשבונה של המושבה הזאת, עד כמה כחה גדול לכלכל יושביה ב ד ר ך ט ב ע י ת, צריכים אנו להוריד את המינים המיוחסים האלה מגדולתם ולקצוב מחיר אחד להם

---

[1]) כשהתחילו „גפני הורו" לעשות ענבים, שלמה הפקידות בעדם — עד טרם ידעה מה תהיה איכות היין — 70 פרנק הקנטר ולא לחנם איפוא קוו הקולוניסטים להתעשר, כהבטחת הפקידות, והרשו לעצמם מפני זה להרחיב חוג צרכיהם. אבל מעט מעט התחילה הטעות להגלות, והמחיר היה פוחת והולך משנה לשנה. בשתי השנים האחרונות שלמו בעד המינים האלה 40 פר' הקנטר, בעוד שמחיר הפשוטים היה רק 20 פר'.

היו משכללים את עצמם בעמל ויגיעה, לאט לאט, בזהירות יתרה, כדרך אנשים בעלי דעה (וה„ראשונים" בעלי דעה הם) העמלים לבצר את קיומם בהסכם להאמצעים שבידם. ובדרך הזה היתה המושבה היהודית הזאת עתה במערבה של יפו דוגמתה של „שרונה" האשכנזית שבמזרחה: קולוניא קטנה, שבה חיים בעמל כפיהם משלשים עד ארבעים קולוניסטים, שאין בה בנינים מפוארים ומכונות נפלאות, שאין בה יקבים יקרים ובתי מלאכה גדולים עם המון פועלים ופקידים, אבל אין בה גם כן „נפני הודו" ושאלת היין, אין בה חרדת־עבדים ודאגה ליום מחר, שפלות הרוח ומרירות הלב...

אבל „הנדיב הגדול" — גדול היה רק בידו הרחבה, ולא ברוחב השקפתו על הענין. כשאר בני גילו, חשב גם הוא, שנדיבותו ביחס למושבה זו מחייבת אותו להיות לה גם אפיטרופוס תמידי, לנהל בעצמו את עניני שכלולה על ידי עושי דברו. ומבול של זהב ירד „ממרום" על „ראשון" עשרים שנה בלי הפסק — וישטוף את הכל: את האהבה והכשרון לעבודה, את הרצון והאֶנרגיא, את האידיאליסמוס הלאומי ורגש־הכבוד האנושי; לא השאיר אחריו כלתי אם לב מר ורוח נכאה, יאוש וקצף אין אונים[1]).

איך שכללה האפיטרופסות את „ראשון" בכל השנים ההן, איך החליפה שיטת העבודה פעם אחר פעם בלי דעת וחשבון, איך השחיתה בלי חמלה

---

[1]) כמחצית הקולוניסטים ב„ראשון" הם אמנם „עומדים ברשות עצמם", כלומר, אנשים שהביאו עמהם אמצעים הגונים ולא קבלו תמיכה מאת הנדיב. אבל גם הם עמידתם ברשות עצמם אינה אלא למראית עין. מראשית התישבותם ועד עתה הוכרחו תמיד להיות נכנעים לפני הפקידים ולמלאות כל מצותיהם, כחבריהם הנתמכים. כי באין בידם שטרי־מקנה מקוימים כדת המדינה, היתה הפקידות יכולה לגרשם מן המושבה בכל עת, ובכחה זה (וגם בהיות בידה למנוע מהם עזרת הרופא ושאר צרכי הצבור) עשתה גם את אלה מדרס לרגליה. אין צריך לאמור בעניני עבודה, בנטיעה והרכבה, שלא יכלו ה„חפשים" להמרות פי הפקידות ולסור מן הדרך אשר התותה לפניהם, מיראתם פן לא יקבלו אח"כ את ענביהם ליקב הפקידות; אלא אף בחייהם הפרטיים והצבוריים לא היתה להם שום מעלה יתרה על האחרים. במשך זמן רב, למשל, היה „חוק" שולט ב„ראשון", שאין רשות לשום קולוניסט להכניס לביתו איש זר, אפילו ללינת לילה, בלי רשיון מיוחד מאת הפקירות. והחוק הזה היה חל גם על העומדים ברשות עצמם. ועוד גם בעת האחרונה, בהיותי ב„ראשון" לפני שנתים והלכתי לבקר את הפקיד, מצאתי במסדרון ביתו את זקני הקולוניא ונכבדיה, נתמכים ובלתי נתמכים יחד, עומדים על רגליהם בגלוי הראש ומחכים עד שיעלה לרצון לפני האדון (שישב בחדר הסמוך ולא שם לבו להם) לצאת אליהם ולשמוע את „בקשתם". והבקשה היתה לא בקשת תמיכה וחסד, כי אם — לשלם להמושבה מחיר הענבים שהכניסה להיקב לפני חמשה חדשים ועדיין לא קבלה את מחירם בשלימות. המחזה הזה גלה לפני ברגע אחד את כל שפלות מצבם. בושתי להביט בפניהם והם — בפני. וכששאלתים בשפה רפה, אם כבר ארך זמן עמידתם פה, ענני אחד מהם במרירות: כך אנו עומדים זה שמונה עשרה שנה! . . .

להגיע לדעות „רדיקליות" כאלו, היה נותן אז לעזרתו (כי אמנם אין ספק, שכל הפצו היה רק לעזור למושבה זו) צורה אחרת לגמרי. ומצב המושבה היתה עתה שונה לגמרי ממה שהוא. תחת למנות על המושבה פקידים וגננים, שתהא עינם פקוחה על כל צעדי האכרים ושישכללו אותם על פי הדרכים אשר יבחר הוא ויועציו ממרחק, — היה מניח להם להאכרים, שישאלו הם עצמם בעצת מומחים ויחקרו וידרשו היטב, מה המושבה חסרה בשביל שתוכל להתקיים, כלומר, שיוכלו יושביה לעבוד ולמצוא לחמם, פעמים בְרֶוח ופעמים בצמצום, ככל שאר עובדי האדמה בכל העולם. ואחר שהיה גם הוא מצדו בוחן היטב את הצעתם, היו באים יחד לידי מסקנא על דבר אופן השכלול והסכום הדרוש לזה במשך כל הזמן, עד שיהיה הכל מוכן. ואז היה מראה את נדיבות-לבו הגדולה, בקצבו להם בפעם אחת את הסכום הגדול היוצא מתוך החשבונות, לתתו (אחת היא אם במלוה או במתנה) בזמנים ידועים, כפי הצורך, — וכל השאר היה מנוח להאכרים, שישכללו עצמם באמצעים האלה כפי יכלתם, לטובתם ואשרם בעתיד. באופן הזה אין ספק, שהיו האכרים עצמם חרדים יותר הרבה להצלחת הענין ומשתדלים בכל כחם להגיע אל המטרה באמצעים הנתונים להם, בדעתם היטב, כי אין מי שיספיק צרכיהם עד עולם בלי קצב וגבול וכי, אם יעברו השנים הטובות ולא יצליחו לחזק עמדתם, לא יהיה להם על מי להשען ועל מי להתרעם אלא על עצמם בלבד. את כרמיהם היו נוטעים אז בזהירות יתרה ולא היו ממלאים אותם מיני גפנים שפירותיהן מועטות ואין בהן אלא תקוה מסופקת: „שמא" יצלחו להוציא יין משובח ביותר. מי שמרגיש תמיד את גבול כחו המצומצם, הוא לא יוכל לשכוח, כי „ברי ושמא ברי עדיף". רבים מן האכרים היו בלי ספק מגיעים אז מאליהם גם לידי הכרה זו, שאין מן הראוי להעמיד כל גורלם ועתידותיהם רק על הכרמים בלבד, והיו משתדלים למצוא גם נטיעות אחרות שאפשר להן להאחז באדמת המושבה ושהכנסתן בטוחה פחות או יותר. ולמטרה זו לא היו צריכים כלל שישלחו להם גננים מלומדים מאירופא: די היה להם להרים עיניהם ולהביט סביבותיהם על הפרדסים הרבים שבשכונתם ועל יערי הזיתים אשר על יד הערים הקרובות להם (רמלה ולוד)[1]. גם גני הירק שאצל הבתים היו נעבדים ועושים פרי, וגם פָרות היו מצויות במושבה הרבה יותר מעתה. ומספר האכרים לא היה מתרבה בדרך מלאכותית על ידי הוספת חדשים מן החוץ, כל זמן שלא נתחזק כל צרכו מעמדם של הראשונים ולא הוברר הדבר היטב, אם יש מקום במושבה לחרשים. בקצרה, בני המושבה

---

[1]) גם עתה יש מאכרי ראשון לציון שנטעו להם זיתים, אֶתרוגים ועצים אחרים, ונטיעותיהם מביאות להם הכנסה הגונה. אבל, כמובן, אינם אלא יחידים יוצאים מן הכלל.

אך אם בעקרון עוד נשארה, לפחות, תקוה לשכלול כל האכרים בזמן קרוב או רחוק, ואין כאן אלא שאלה של הפסד ממון, — הנה ב„ראשון־לציון" הספיקה האפיטרופסות לברוא בעמל עשרים שנה מצב בלתי טבעי בעצם יסודה של המושבה, עד שאין עצה ואין תבונה עתה לתקן את הקלקלה באופן שיוכלו כל האכרים להשאר על מקומם ולהיות בעבודתם בלי עזר מלאכותי. פה אמנם נעשתה השגיאה הראשונה לא על ידי האפיטרופסות בצורתה הגסה — אפיטרופסות זו שמה קנה ב„ראשון־לציון" לאחר שכבר נוסדה המושבה — כי אם על ידי אותה האפיטרופסות המוסרית של „חבת ציון" בכלל, אשר הביאה את המיסדים הראשונים להתחיל מפעלם בלי הכנה קודמת ובלי אמצעים מספיקים. ובאין להם שום נסיון בעבודת האדמה ושום ידיעה בתכונות הארץ, קנו אדמת חול, שלא תצלח לזריעה, וזרעוה חטים ושעורים. ממילא מובן, כי לא יכלה עבודתם לעשות פרי, ולולא הנדיב, שחש לעזרת המושבה, היתה חרבה בוראי תיכף לבנינה, אחרי כי באמת לא היתה לה תקנה בלעדי נטיעת כרמים ועצי פרי שונים, ובשביל כך זקוקה היתה להון רב, לצרכי הנטיעה וכלכלת הנוטעים במשך הרבה שנים, עד שיגדלו כרמיהם ועציהם, הון אשר רק רוטשילד בידו הרחבה יכול לתת למטרה כזו. אבל זו הוא תכונתה של האפיטרופסות: שהורסת בשמאל מה שהיא בונה בימין! אלו היה הנדיב מוכשר לעקור מלבו את האמונה הקבועה בלב נדיבים בכלל, שכל מי שנצרך לכספם נצרך גם לתבונתם והנהגתם; אלו היה יכול להתרומם על הדעה המצויה אצל נדיבי ישראל בפרט, שכל דבר המתקים בנדיבותם יש להם רשות לנהוג בו שררה ולצור לו צורה כחפצם; אלו היה יכול להסתכל בנפש אנשים זרים לרוחו ולהבין, כי כל בני תרבות, אף אם אינם עשירים, חייהם אינם חיים, אם מוכרחים הם להיות נשמעים לאחרים בכל הליכותיהם, וכי אי אפשר להם לעמוד בתנאים כאלה אלא אם כן תשחת נפשם עד היסוד, — אלו יכול היה איש כרוטשילד

היותר חשובה [מזרע תבואות]. והפתרון הזה רצוי ביותר גם מצד היות האכרים מראים חבה וכשרון להעבודה ממין זה. לעת עתה משתדל הועד [של יק"א] להקטין את ההוצאות הכלליות והוצאות העבודה במושבה ולמשוך לב הקולוניסטים יותר למטעי עצי פרי". (Jew. Chr., June 21, 1901). קשה אמנם מאד להבין את הקשר ההגיוני שבין ראש הדברים וסופם: „הפתרון היסודי" הוא — קנית אדמה למזרע תבואות; הקולוניסטים אוהבים עבודת הזריעה ומוכשרים לה ביותר; ובכן משתדלים האפיטרופסים „לעת עתה" — „למשוך לבם למטעי עצי פרי"! אבל, אם קשר הגיוני אין כאן, קשר פסיכולוגי יש כאן: האפיטרופסות הישנה היא שנטעה עצי פרי בעקרון, והאפיטרופסות החדשה, יורשת נחלתה, אע"פ שמורדה היא, כי הפתרון היסודי אין לו דבר עם עצי פרי, לא תחפוץ בכל זאת להראות גלוי, כי כל עבודתה של חברתה לא היתה שוה כלום. . .

ומספר הרפתים — עד ארבע עשרה, בכל זאת מגיעה גם היא בחשבונה לסך של 400 אלף פרנק.

ובכן, אחר כל העמל וההוצאות הגדולות לאין קץ במשך עשרים שנה, הצליחה האפיטרופסות „לשכלל" את עקרון באופן כזה, שגמר השכלול דורש עוד כחמשה עשר אלף פרנק למשפחה! וכי לא צדקו האכרים באמרם, שצריך להתחיל כמעט הכל מחדש? אבל האפיטרופסות, למרות הודאתה בנחיצות ה„גמר", עדיין מרפרפת ותוהה ואינה מתחילה מחדש. זה כשתי שנים עברו מאז הייתי בעקרון וחשבתי חשבון שכלולה עם האכרים ועם הפקידים. במשך הזמן הזה בודאי יצא עוד סך הגון מאד (עם כל הקמוץ הנהוג בשנים האחרונות) לתמיכה ועבודה וכו' — ושאלת השכלול לא נתקרבה לפתרונה אפילו כמלא נימא. האדמה לא נקנתה, מפני יוקר מחירה, האכרים מוסיפים לקבל תמיכתם בכל חודש, והאדמיניסטרציא יושבת ומעמיקה חקר, מה לעשות לעקרון... אנו, המביטים על כל זה מרחוק, קשה לנו להבין, איך יוכלו אנשים בעלי דעה להיות מסופקים אף רגע, איזה דרך יכשר יותר: אם לבזבז פעם אחת בקנית האדמה שש או שבע רבבות יתרות ולשים קץ למבוכת המושבה, או להוציא כסכום הזה לא פעם אחת, כי אם שנה שנה, לתמיכה ושאר הוצאות בלתי מועילות, עד שאפשר יהיה — אע"פ שהאפשרות הזאת רחוקה מאד — לקנות אדמה בזול יותר? אבל כך דרכה של האפיטרופסות שמלאכת אחרים נעשית על ידה: היא נמשכת אחר „סכֵימא" ידועה, החביבה עליה, ומחזיקה בה בעקשנות גדולה, מבלי להשגיח על צרכי החיים המטפחים על פניה. „כך רצוני, כך מצותי!" — זה היסוד העקרי לפעולותיה, ועל כן, כשהיא מבזבזת — מבזבזת בלי חשבון ובלי צורך אמתי, וכשהיא מקמצת — מקמצת גם כן בלי חשבון ולמרות הצורך האמתי[1]). החוש הנכון, מתי וכמה לבזבז ולקמץ לפי הצורך האמתי בכל עת, — יוכל להתפתח רק במי שהוא אדון לעצמו וחפץ קיומו מכריחהו לשקול תמיד שכר כל מעשה כנגד הפסדו, מבלי להמשך אחר נטיות צדדיות ופורמולות קבועות[2]).

---

[1]) בעת היותי בעקרון בנו ארבעה בתים חדשים בשביל האכרים, וכלם מרווחים ויקרים יותר מכפי הראוי בכפר פשוט. וכששאלתי את הפקיד: כל הותרנות הזו למה? ענה לי, כי הרופא אמר, שאקלימה של א"י דורש קודם כל בית מרווח עם אויר ואור הרבה. „הרופא אמר", הפורמולא נמצאה, ותיכף עושים מעשה על פיה. אם אפשר הדבר מן הצד האיקונומי, שאכר פשוט יוציא מארבעה עד חמשה אלפים פרנק לבנין בית לבד, בלי רפת וחצר — שאלות כאלה אינן מעכבות את האפיטרופסות מלעשות מה שלבה חפץ, אם אך הפורמולא מצאה חן בעיניה.

[2]) בחשבון השנתי של יק"א לשנת 1900 נאמר על דבר עקרון: „הפתרון היסודי האחד הוא, כנראה, לקנות אדמה בסביבות הקולוניא בכמות מספקת להעבודה

ומני אז, זה כעשר שנים, הולך ונמשך ה„שכלול" במנוחה, אין פריץ ואין צוחה, וככר עלה להנדיב לכל הפחות כמיליון פרנק, ועתה — „צריך להתחיל כמעט הכל מחדש". כך אמרו לי האכרים פה אחד, והם מצטדקים עם זה, כי לא בהם האשם: „במשך כל השנים שעברו לא נתנו לנו לדבר דבר. מוכרחים היינו לשתוק, כי כל מי שפתח פיו — גרשוהו". אבל צריך להודות, שאם מתחלה היו באמת שותקים מאונס, הנה מעט מעט הורגלו במצבם והתחילו שותקים ברצון. לא „גבורים" הם בני עקרון, כי אם אנשים פשוטים, והאדם הפשוט עלול להשלים עם השפלות והעצלות, כשמכריחים אותו לכך זמן רב ועם זה ממלאים כל מחסוריו בלי דאגה. רק בעת האחרונה, כשנשתנו הרוחות בפאריז, והאכרים הבינו, שהתמיכה לא תהיה שופעת עוד בלי מעצור כמקודם, התחילו עוד הפעם לצעוק ולחבר „חשבונות", מה יחסר להם עוד לשכלולם הגמור. והחשבונות האלה לא קטנים הם. כי בינתים נתרבו יושבי עקרון, והמשפחות הגדולות ביותר נתחלקו, עד שמספר כלן עתה, כאמור למעלה, שלשים ואחת. לפי ההצעה שמסרו האכרים למורשה יק"א (בהיותו בא"י בשנת 1900), צריך להוסיף אדמה עד 350 דונם למשפחה (300 לזריעה, 50 למרעה), ולפי זה יחסר עוד עתה יותר משבעת אלפים דונם (כפלים ממה שנמצא), גם בהמות וכלי עבודה כמעט אין, ובתים יחסרו שנים עשר, ורפתים עשרים ואחת. ואם נוסיף עוד על כל אלה את ההוצאות למחית האכרים ולבהמתם במשך השנה הראשונה עד הקציר, וגם עזר ידוע לשנה השניה, — הנה יעלה השכלול החדש כחצי מיליון פרנק[1]). גם האדמיניסטרציא עצמה מודה כבר עתה — לבסוף! — שצריך להוסיף אדמה ובתים, ובכלל, לגמור את ה„שכלול". ואעפ"י שהיא ממעטת כמות האדמה הדרושה עד 6000 דונם, ומספר הבתים החסרים — עד שלשה,

---

יותר שלא יצליחו, כדי שיצדיקו גם הם את הענשים הקשים, שישים עתה הנדיב על המושבה. . . .

[1]) האדמה סביבות עקרון, כמו בסביבות שאר המושבות העבריות, עלתה במחירה, ועתה אי אפשר לקנות שם בפחות מן 35—40 פר' הדונם. — העזר לשנה השניה נחוץ הוא, מפני שעל הרוב אין השנה הראשונה מבורכת, כי אין העובדים יודעים עוד את תכונת אדמתם ואופני העבודה הנאותים לה. ותעקרונים אומרים בצדק, כי לא שנה אחת, אלא חמש ושש שנים יעברו עד שיכירו הישב את סגולת האדמה החדשה וידעו איך להוציא ממנה כל מה שתוכל לתת. — את הנטיעות הנמצאות במושבה לא יביאו האכרים בחשבון, כי רובן לא יצלחו, והזיתים, אם יעלו יפה, יהיו לתשלומי החוב להנדיב. יש במושבה גם פרדס גדול (כשבעים דונם), אבל מצבו רע מאד ודורש תקון הרבה. והאכרים דורשים, שיתקנוהו ויכוננו בו כח הקיטור, כדי לחבר אליו גם בית־טחנה, ואז יהיה להם בו מקור הכנסה לצרכי ההוצאות הכלליות, שאין בכח שלשים משפחות לשאתן.

האפיטרופסים המצאה נפלאה, איך „לשכלל" את עקרון בבת אחת. תחת להוסיף עוד שנים שלשה אלפים דונם אדמה (שלא קשה היה לקנות אז), החליטו להוציא מידי האכרים גם את האדמה שהיתה להם ולטעת אותה כלה עצים שונים, אשר, לפי חשבונם של „מומחים", צריכים היו להביא הכנסה טובה אחר שנים רבות, ואז ישובו ויחלקו אותם בין האכרים, שיאכלו פירותיהם לשובע בלי כל עמל ועבודה. ולעת עתה, עד שיגדלו העצים, „ישבו הם, האכרים, במנוחה ויחיו בתקותם ובתמיכתם. האם השתגעו האנשים האלה, שנוח היה להם להוציא מאות אלפים במשך הרבה שנים ולהפוך אנשי עבודה חרוצים לבטלנים ושנוררים, הכל כדי שלא להוציא בפעם אחת איזו עשרות אלפים למקנת האדמה החסרה? לא, לא השתגעו אנשים האלה, ומה שעשו עשו בדעת ובכונה ברורה על פי דרכי ההגיון של האפיטרופסות: האכרים אנשים גסים הם, שאינם מכירים טובה לאנשי חסדם ואינם נשמעים להם כראוי; זהו כל האסון, ומפני זה אין השכלול עולה יפה. לכן צריך להמציא שכלול חדש, שישלול מן האכרים לשנים רבות כל יכולת לבעוט בחסדי האפיטרופסים ולחיות בלעדם אפילו שעה אחת, ואז לא יוסיפו עוד „להפריע את הסדרים" והכל על מקומו יבוא בשלום [1]). אבל האכרים הגסים הבינו את הכונה והתנגדו לזה בכל כחם. אז באו לעקרון ימי מהומות ו„מרידות", כידוע לבקיאים בתולדות הישוב, וסוף סוף, כמובן, גברו התקיפים. את המרידות השקיטו ביד חזקה, ראשי המורדים גורשו מן הקולוניא, והנותרים נכנעו ולא יספו עוד להפריע את האפיטרופסים ממעשיהם לטובת המושבה ושכלולה [2]).

---

[1]) בשנת 1893, בשובי מא"י לאירופא, נזדמנתי לאניה אחת עם ראש כל פקידי הנדיב אז, וכשגליתי לו דעתי, כמה זרה בעיני שיטת השכלול בעקרון, הגיד לי בפה מלא, כי היה הדבר מוכרח, מפני מרים וקשי ערפם של האכרים, שאי אפשר היה להביאם לידי משמעת כל זמן שהיה לחם אף לחם צר לזמן קצר מפרי עבודתם בלי עזרת האדמיניסטרציא.

[2]) יש בידי צרור מכתבים כתובים בקיץ שנת 1893 בעצם ידו של הפקיד הראשי במושבות יהודה אל משנהו, אשר נשלח לעקרון להשקיט את המהומה שהתעוררה שם בעת ההיא. במכתבים האלה תתגלה תכונת האפיטרופסות כשהיא באה לכלל כעס. בין שאר עצות טובות שנותן הכותב למשנהו נמצאה גם זו: שאם יהיה צורך בדבר, יקרא לעזרתו את הערביאים מן הכפר הסמוך, הכועסים על אכרי עקרון ויהיו שמחים בהיות לאל ידם להנקם בהם. גם יצוהו להכות את האכרים ולגרות בהם את „כלביו המהוללים", אם אי אפשר יהיה להכניעם בלעדי זה. גם גדולי הרבנים מירושלים עמדו אז לימין האדמיניסטרציא, ועל פי בקשתה הלכו לעקרון לעורר את הקולוניסטים שיכנעו לפני אדוניהם. וכשעלה הדבר בידם ובקשו את הפקיד העליון, שיבוא גם הוא לעקרון בשביל לדבר עם האכרים, — צוה למשנהו להגיד להם, כי חולה הוא. ובלחישה הוא מודיעהו, כי צר לו על שהצליחו הרבנים להשקיט את רוח האכרים, וחפץ תיד

ואינם מספידים כלום, מפני שהאדמיניסטרציא ממלאה לכל אחד את חסרונו עד לסכום התמיכה הקצובה. לפי מספר נפשות ביתו. וכה יושבים האנשים האלה זה קרוב לעשרים שנה, ואדמיניסטרציא על גביהן, המוציאה שנה שנה מכיסו של הנדיב יותר ממאת אלף פרנק, — סכום שהיה מספיק לכלכל לפחות שלש מושבות כעקרון בלי כל עבודה ואדמיניסטרציא, ואלו נחלק בכל שנה רק בין אכרי עקרון בלבד, היו כלם זה כבר עשירים והיו יכולים גם לשלם להנדיב סכום ידוע בכל שנה על חשבון מה שהוציא עליהם[1]).

אך לא! לא כל אותן השנים ישבו אכרי עקרון במנוחה ואכלו „שכר בטלה". כידוע, היו הראשונים שהתישבו בעקרון (11 משפחות) עובדי אדמה מנעוריהם, והם באו הלום בתקוה טובה וברצון אמתי לעבוד ולחיות בעבודתם חיי שלוה על אדמת אבותיהם. ואלו נתנו להם אז אפיטרופסיהם, אשר הביאו אותם ממרחק, אדמה די צרכם ואמצעים מספיקים לכל מכשירי העבודה והיו עוזבים אותם לנפשם ולעבודתם — היו הם, העקרונים, מסוגלים באמת להראות לכל, כי ישוב ארץ ישראל על ידי עובדי אדמה מבני ישראל לא חלום שוא הוא. אבל איך יתכן ליתן לעובדים פשוטים רק האמצעים לעבודתם בלבד, מבלי לטפל ב„שכלולים", כדי שיעלה יפה? לכן התחילו לשכלל את העקרונים והיו הולכים ומשכללים אותם משנה לשנה, עד היום הזה. מתחלה נתנו להם, לאחת עשרה המשפחות הראשונות, אדמה בלתי מספקת לצרכם[2]). ואחרי כן הוסיפו — לא אדמה, כי אם עוד שבע משפחות חדשות על האדמה הזאת, אשר גם להראשונות לא הספיקה, באופן שלכל משפחה היתה עתה אדמה רק כמאה וחמשים דונם, וגם מקום פנוי למרעה לא נשאר במושבה. לשוא צעקו העקרונים מרה, שאי אפשר להם להתקיים בתנאים כאלו: האפיטרופסות לא האמינה להם, וכדי לסתום פיהם, שיתרגלו במצבם, נתנה להם — תמיכה. רק אחר איזו שנים, אחר שיצא כבר ממון רב לבטלה, והאכרים לא חדלו מלצעוק, הכירה גם האדמיניסטרציא עצמה, שנחוץ להוסיף להם אדמה. ואז קנו אותה החלקה הקטנה שהזכרתי למעלה. אבל בזה לא נושעה המושבה, כי לפי מספר נפשותיה, היתה עדיין האדמה מעטה מאד, וגם סבות מקריות שונות עזרו לרעה, כי התבואות לא נעשו יפות בשנים ההן. וכה נשארו האכרים במצבם הרע, והתמיכה וההתמרמרות לא חדלו. אז המציאו

---

[1]) בשנת 1899/900 — השנה שבה עברו המושבות מרשותו של הנדיב לרשות יק"א — עלה הבודזט של עקרון קרוב למאה ועשרים אלף פר׳, ובזה למחית האכרים רק כארבעה ועשרים אלף, והשאר — לעבודת הנטיעות, למאכל בהמות, למסים, בנינים, שומרים, פקידים וכו׳.

[2]) המשפחות היו גדולות מאד, כעשר נפשות למשפחה, ואדמה ניתנה להם רק כמאתים ועשרים דונם לכל אחת.

שיראו בשל מה כל הרעה וכמה יש להתחיל כדי לתקן את הישוב תקון גמור ומוחלט.

והנני מתחיל באפיטרופסותו של „הנדיב", שבה הגיעה השיטה הזאת ל„שלימות" שאין למעלה ממנה, ואחרי כן אעבור אל שאר מיני האפיטרופסות, של חו״צ וחברות שונות, ובכלם נמצא את התכונה המיוחדת לשיטה זו באיזו צורה שתהיה: לקלקל במקום שבאה לתקן.

ב.

„ממשלתו" של הנדיב — אם נלך מדרום לצפון — מתחילה בעקרון. במושבה זו נמצאות עתה אחת ושלשים משפחות של אכרים ובהן כמאה ושמונים נפש. מה עושים פה האנשים האלה ומה תועלת יש בישיבתם בארץ? על השאלה הזאת קשה למצוא תשובה. בגוף המושבה יש אך אדמה מעטה מאד (יותר מעט משני אלפים דונם), והיא כלה נטועה עצים שונים ונחלקה בין האכרים במדה לא שוה; והרחק מן המושבה כמהלך שעה ויותר נמצאה עוד כברת אדמה, שנקנתה בזמן מאוחר, וגם היא נטועה עצים ולא נחלקה עוד בין האכרים. וכל הנטיעות האלה, בין אלו שנחלקו כבר ובין אלו שלא נחלקו, לא פרי עבודת האכרים הן, כי אם אנשים זרים, שכירי יום עברים וערביאים, שהעמידה האדמיניסטרציא ושלמה להם שכרם, — הם המה אשר עבדו ונטעו כל אלה, והאכרים היו עדי ראיה בלבד. הנטיעות האלה כמעט כלן לא יצלחו ולא יכניסו אלא דבר מועט שאינו כדאי להביאו בחשבון, מלבד הזיתים, אשר עוד לא נודעה אחריתם, כי רק אחר איזו שנים יגיעו לגמר גדולם, ולע״ע אינם מכניסים כלום. והאכרים יושבים להם איש תחת „עציו" — ומקבלים תמיכה[1]). וכדי שלא לבוא לידי שעמום מתוך בטלה, הם „משתעשעים" בעבודה וזורעים בין העצים מעט חטים, מעט שעורים וכו', וכל עבודתם אינה מכניסה להם אלא חלק קטן מהוצאותיהם, אחר כי האדמה הזרועה מעטה בכמותה וגרועה באיכותה, מפני העצים הנטועים עליה, שיונקים את לשדה. אבל מה בכך? האכרים אינם צריכים כלל לחשב את הכנסותיהם: — תעשה זאת האדמיניסטרציא, אשר אך לה נוגע הדבר! כי בין שיכניסו האכרים בעבודתם מעט ובין שיכניסו הרבה, הם אינם מרויחים

---

[1]) 12 פר' בחודש לכל נפש, מלבד למאכל הסוסים 30 פר' בחודש לסוס. משפחה של שלש נפשות נחשבת לענין תמיכה כארבע, ושל ארבע — כארבע וחצי, מפני שהמשפחות הקטנות הוצאותיהן יותר מרובות בערך למספר נפשותיהן. — ואחר כל זה יש מן האכרים שתמיכתם אינה מספקת להם, והם חייבים גם לאנשים פרטיים סכומים ידועים.

הטובים מהם! הישוב בכללו לא יפסיד בזה, אדרבא, על ידי מפלת הנחשלים והבלתי מוכשרים להתקיים יתחזק הישוב ויתרומם לאט לאט ממצבו השפל, וסוף סוף נזכה אולי לראות אכרים מישראל — ולו גם במספר מועט — עובדים אדמת אבותינו באמונה ובחריצות וחיים בכבוד על דעת עצמם, בלי אפיטרופסים ותומכים, חובבים ויועצים, היושבים מעבר לים ואוחזים בידיהם חוט החיים של הישוב להטותו לכל אשר יחפצו.

יש אמנם מין מיוחד של עזרה תמידית, אשר לא יוכל הישוב להתקיים בלעדה גם לעתיד, כל זמן שלא ישתנו התנאים החיצוניים שנוי עיקרי, והיא — הסרת המכשולים הכלליים, שמקורם בסדרי המדינה והעזובה הרבה בארץ, מכשולים שאין בכח האכרים עצמם לעמוד נגדם. אבל העזרה הזאת אינה נכנסת בגדר האפיטרופסות, בהיותה בלתי נוגעת בעצם מהלך עבודתם וחייהם של האכרים ואינה באה אלא להסיר מעל דרכם אבני־נגף גדולות ביותר, שאין בארצות אחרות דוגמתן ואינן קשורות כלל בדרך טבעית בעצם עבודת הישוב. עזרה כזו ראויה היא לבוא מתוך חבת הארץ, אשר זאת היא מטרתה: להקל יסורי הארץ, המיוחדים לה לבדה, ולהעמיד את המתישבים בה בתנאים טבעיים, שמוצאים לפניהם המתישבים בארצות אחרות בלי כל עזרה מן החוץ. בהפך מן האפיטרופסות, תועיל העזרה הזאת להתפתחות הכחות האישיים של העובדים, לפי שהיא משחררת אותם מן המלחמה התמידית עם מכשולים צדדיים ובלתי טבעיים ונותנת להם היכולת להקדיש כל כחם להטבת מצבם על ידי עבודה פוריה. ולכן לא יפלא בעינינו, שהאפיטרופסות צרה עינה בעזרה ממין זה, ובעוד שהיא מפזרת עדיין אלפים ורבבות לתמיכות אישיות שונות, למחית האכרים ולעבודתם, נוטה היא בעת האחרונה לקמץ דוקא באותן ההוצאות הכלליות, שתנאי המקום עושים אותן קשות ביותר (מסים ו„בכשיש", רופאים ורפואות וכו'), ולהעמיסן על האכרים העניים, שעדיין לא הגיעו אף למצוא פרנסתם מעמל כפיהם!

אך ענין זה דורש ביאור רחב לעצמו, ופה כל מגמתי היא אך להראות, מה היתה האפיטרופסות להישוב עד כה ומה יש לקוות ממנה לעתיד. למטרה זו מוכרח אני לעבור בסקירה כללית על פעולותיה העיקריות של האפיטרופסות במושבות שונות ותוצאות עבודתה במשך עשרים שנה, למען נראה באופן מוחשי, עד היכן הפסדה מגיע. חדשות לא ארבה אמנם לספר פה; בשנה האחרונה הרבו כל כך לדבר על עניני המושבות ולספר כל פרטי מצבן, עד שקשה להוסיף דברים שלא נודעו עדיין. אבל לא המעשים הבודדים כשהם לעצמם הם העיקר למטרתי, כי אם צרופם יחד לתמונה כללית, שבה תראה האפיטרופסות בכל צורותיה השונות, וקשר הסבות והמסובבים יהיה בולט במדה מספקת בשביל לפקוח עיניהם של הטועים — לא של המטעים

כדי לצעוק תיכף אל כלל ישראל: „מושבה פלונית בסכנה ועומדת להחרב, חושו לעזרתה!" — ולולא העמידו חובבי ציון מראש את כל הקורא לעצמו בשם „אכר" בא"ין ישראל תחת אפיטרופסותו וחסותו של הכלל כלו, לא היה אפשר כלל שימָצאו „מושבות" מעין „מחנים", „ארטוף" או „בני יהודה", אשר גם בהוסדן לא היתה להן שום תקוה לקיום זולתי הבטחון על האפיטרופסות של כלל ישראל.

כללו של דבר, בכל פינות שאנו פונים, כל חסרונות הישוב שאנו מונים, אם נתבונן היטב, נמצא תמיד יד האפיטרופסות באמצע, אם בתור סבה קרובה וגלויה או בתור סבה ראשונה שהולידה סבות קרובות אחרות; בין כך ובין כך — בה שורש כל הרעה, אחת היא אם תתלבש בצורה אבטוקרטית של נדיב ופקידיו, או בצורה דימוקרטית של חברות ומורשיהן, או אפילו בצורה מוסרית של „חבה" רחמנית.

עם האויב הזה צריכים אנו להלחם איפוא קודם כל, וכל זמן שלא הצלחנו לגרשו כלה מכל פנות הישוב, אין שום תקוה לפתור באופן מוחלט ובטוח אף אחת מן השאלות העומדות על הפרק. צעקו והתמרמרו כאות נפשכם על ה„תמיכה" ועל שחיתות המדות הבאה לרגלה, בקשו עונות בני המושבות ותלו את הקלקלה בהם ובהתרשלותם, העמידו עליהם מומחים ומומחים מן המומחים לנהל את העבודה לכל חקות המדע, החליטו החלטות „מושכלות" וכתבו אותן בספר לזכרון, — את כל אלה יחד ישא רוח, והמצב ישאר כמו שהוא. אתם בעצמכם תוסיפו לתת תמיכה לנצרכים לה, למרות כל „עונותיהם", המומחים שלכם לא יגלו שום „אמיריקא" שלא נגלתה שם כבר לפניהם על ידי מומחים שכמותם, והחלטותיכם המושכלות ישארו כתובות בספר עד שתחליפו אותן בהחלטות אחרות, עוד יותר „מושכלות", שגם הן ישארו כתובות בספר. עד מתי נמאן לראות את אשר יֵראה לנו הנסיון בעבודתנו על כל צעד: כי לא באמצעים קלים כאלה נצליח לברוא את המניע העיקרי, אשר אך הוא לבדו יוכל להציל את הישוב מכליה — את תגבורת הכח העצמי בנפש בני המושבות והתעוררות רצונם להלחם בעד קיומם בדרכים טבעיים על אחריות עצמם? אל המטרה הזאת מובילה רק דרך אחת: לחקור ולדרוש היטב, ביחד עם בני המושבות עצמם, את אשר יחסר להם בשביל להזדיין כראוי למלחמת קיומם, שיוכלו לקוות לנצחון ולא יצאו למלחמה בלב נואש, ואחר שתנתן להם היכולת למלאות מחסוריהם אלה בבת אחת, יעזבו אותם לגורלם, להלחם על נפשם כחפצם וכשרונם, מבלי להשגיח על מעשיהם, אם טובים הם או רעים. ואם ימָצאו בתוכם אנשים — ואין ספק כי ימָצאו — אשר לא ידעו להשתמש כהוגן באמצעי הקיום הנתונים להם ויכשלו ויפלו, — דמם בראשם; יפלו ולא יהיו למכשול על דרך אחיהם

אנשים כאלה, היודעים מראש, כי אחריות מעשיהם לא עליהם לבדם תחול, כי אם יפלו ברעה יחושו אחרים להושיעם, — אינם מסוגלים לבחור דרכם בכל ענין בזהירות וחריצות הדרושה, ועלולים הם פעמים לעמוד במקום סכנה גלויה שלא לצורך כלל ופעמים לברוח מן המערכה מפני חשש סכנה רחוקה, אף אם לא קשה היה להם לנצח. התפתחות כל הכחות בשווי־המשקל הנכון והכשרון לדעת עת ומדה לכל חפץ ולמצוא את הדרך הנכונה בשעה של מבוכה וסכנה — דברים אלו נקנים רק על ידי ההרגל במלחמת הקיום התמידית, ועל כן אינם נמצאים על הרוב אלא במי שההכרח הביאהו לכבוש לו דרכו בכח עצמו ולא היה לו על מי להשען.

לפיכך יכולים אנו לאמור בלי הפרזה, כי ראשון לאפיטרופסים ולמחריבי הישוב היה — רעיון הישוב עצמו בצורה שניתנה לו בראשית הולדו. עוד קודם שהיה הישוב בפועל, כשעלה אך במחשבה להבראות, כבר עשתה חבת ציון את כל ישראל לאפיטרופסים לו, וכל מי שהלך להתישב בארץ ישראל ולעבוד אדמתה, בין שהיה מוכשר לכך או לא, כבר ידע מראש, כי מעתה חייו וגורלו קשורים בדבר לאומי גדול, שרבים רוצים בהצלחתו ומוכנים להחזיק בו בכל כחם. והידיעה הזאת, בהולידה בהכרח, מדעת או שלא מדעת, בטחון בכח אחרים, — היא שגרמה להם למיסדי המושבות, אפילו לאלו שנגשו לפעולה בכח עצמם ובלי כל כונה לבקש עזר מן הצד, לעשות מעשיהם בקלות דעת ובפזיזות יתרה, באין בנפשם אותו ה„ריגולַטור" המנהל את החיים בדרך ישרה — היראה מפני אפשרות המפלה הגמורה, שהיא לבדה מביאה לידי תגבורת הכחות בהסכם לצרכי הקיום בכל שעה. וכשהנסיונות הראשונים לא עלו יפה, אשרו וקימו חובבי ציון בכל מעשיהם את הבטחון הזה, בתתם יד לכל כושל, לכל „לא־יצלח" שקנה לו ד' אמות קרקע בארץ ישראל, ובזה הראו לכל, כי לא רק הישוב בכללו יקר להם ולא הוא לבדו מטרת תמיכתם (כמו שנהוג אצל אוה"ע בהשתדלותן להרבות הישוב באיזו מדינה ע"י „הנחות" כלליות שונות), אלא כל אחד מן המתישבים, כשהוא לעצמו, שקול בעיניהם כעולם מלא, שאינם יכולים לראות בחורבנו. ועל כן לא יפלא, כי רבו אחרי כן המתישבים בארץ בלי חשבון ודעת, מבלי לשקול תחלה את כחותיהם לעמת המכשולים אשר על דרכם, אחר כי ההתישבות בארץ מצד עצמה היתה בעיניהם כתרים בפני הפורעניות, כשטר חוב על כלל ישראל, שיבוא לידי גוביינא בכל עת שיצטרכו לזה. וכה היו הם, חובבי ציון, הגורמים בדבר, שגם אחרי כל מה שעבר על המושבות הראשונות ואחר שנתברר היטב, כמה גדולים הכחות החמריים והמוסריים הדרושים להתפתחות הישוב, נמצאו בכל זאת אנשים פשוטים ודלים, שבאו ויסדו מושבות חדשות על בלימה, במחשבה תחלה לתקוע אך יתד קטנה באדמה ולקרוא לה שם.

וזהו פתרון החזיון הנפלא, שאנו רואים בעת האחרונה. כי בכל היות האפיטרופסים השונים של הישוב, גם במזרח וגם במערב, צועקים מרה על „שיטת התמיכה", מספרים בגנותה בכעס ותמרורים ודורשים בחזקה לבטלה ולעקרה מן השורש, — בכל זאת לא יחדלו הם עצמם מליתן ולחזור וליתן גם עתה „תמיכות" גדולות וקטנות למושבות שלמות ולאכרים יחידים, ולא ימצאו עוז בלבבם לקפוץ ידם ולהניח לנופלים שיפלו; הם שונאים ומבזים בלבם את המבקשים תמיכה, מחרפים אותם גם בפיהם, צועקים ומתמרמרים — ונותנים. . . מפני מה? מפני שלבם מכה אותם בסתר, אולי שלא מדעתם, ואומר להם: בעלי מומים הללו יצורי חסדכם הם, השגחתכם המעולה היא שעשתה אותם למה שהם, ואין לכם רשות לעזבם בשעת דחקם, אחר שנטלתם מהם כלי זיינם של אנשים בריאים — את האֶנרגיה החפשית ואת הכשרון למלחמת הקיום.

ואמנם כל אלה הוכוחים והטענות על „שיטת התמיכה" נוסדו מעיקרן על טעות גסה. באמת אין התמיכה „שיטה" כלל, שנתוכח עליה אם להחזיק בה או לעזבה, — אלא האפיטרופסות היא השיטה, והתמיכה אינה אלא אחת מתולדותיה של זו, תולדה טבעית ומוכרחת, שלא תוכל להבטל על ידי צעקות וחרופים, כל זמן שהשיטה עצמה, המסבבת אותה, עדיין קיימת באיזו צורה שתהיה.

אמרתי „באיזו צורה שתהיה", כי אמנם יש לה להאפיטרופסות צורות שונות, ומפני זה יש שמכירים בני אדם את תכונתה הרעה באחת מצורותיה ואין מכירים אותה באחרות. ככה יחשבו רבים, כי האפיטרופסות הרעה היא רק זו שמתלבשת בצורה של אדנות אכזריה המשתררת בגאוה ובוז, כאותה ששלטה זמן ארוך במושבות הנדיב. אבל באמת גם אפיטרופסות של רחמים וענוה ונעימות לא טובה היא בעיקרה מרעותה זו, ואינה מוכשרת גם היא לגדל אנשים בריאים. אם כבנים ואם כעבדים יהיו המונהגים בעיני מנהיגיהם — אין ההבדל גדול ביותר; העיקר היא, שיד זרה גוהגת בם ומרגילתם לחיות על דעת אחרים. גם אב רחמן שאין בו דעה, המעמים עליו טרחם של בניו לעולם ואינו פוסק מלטפל בהם ולסדר להם עניני חייהם, מרוב אהבה, — גם הוא נוטל מהם את הכח החיוני וגורם רעה לנפשם לא פחות מן האדון האכזרי, העושה את עבדיו למכונות של משמעת. — ולא עוד אלא שגם ההכרה בלבד, כי יש לי גואלים הנכונים תמיד לבוא לעזרתי בצר לי, ואיך שיהיו מעשי, אין לי לירא מפני מפלה מוחלטת, — ההכרה הזאת לבדה, אפילו אם אין איש מתערב בעניני ואין מונע אותי מלעשות מה שלבי חפץ, גם היא אפיטרופסות היא במובן ידוע, מפני שמחלישה בלב בעליה הכרת ההכרח להגביר כל הכחות הצפונים בנפשם וגורמת להם להתרשל במלחמת קיומם.

למשל, שאסור למסור להפועלים את הסכומים הדלים שנאספו בשבילם „בימי הרעש", כדי שיעזרו לעצמם כפי יכלתם, בלי שום אפיטרופסות מצד דורשי טובתם: „חלילה — יאמרו „בעלי טובה" אלו — ליתן לאנשים עניים סכום של עשרות אלפים ולהניח להם שיעשו בו כטוב בעיניהם, כאלו היה שלהם! זו היא „דימורַליזציא". אנחנו מחויבים לעמוד על גביהם ולשכלכל יפה, ורק אחרי כן, כשיהיה הכל מוכן, נעזבם לנפשם, שיהנו מטובתנו כחפצם". והנה אמנם אפשר להסכים, כי מצד המוסר, או מצד התועלת החברתית, אין מן הראוי ליתן לעניים מתנות גדולות כאלה. ואולם, אם אנו סוברים כן, יש לנו רק דרך אחת: לבלי תת מתנות כאלה ולהניח להפועליט שיצאו מן הארץ ויהיו ככל המון עניי עמנו הנודדים ללחם. אבל אם חביבה לנו ישיבתם ועבודתם בארץ ישראל עד שמוכנים אנו להביא קרבנות גדולים בערך לכחנו, בשביל שישארו שם וימצאו לחמם בעבודתם, — הרי אנו צריכים לשאול את עצמנו: מה היא דימורליזציא יותר גדולה, אם לחת לעני סכום גדול בבת אחת, שיחיה בו כרצונו, או ליקח ממנו במחיר הסכום הזה את בחירתו החפשית, ביחס לעבודתו ואופני חייו העתידים, ולהכריחהו שיבקש הצלחתו דוקא בדרך הרצויה לנו? כשאנו נותנים לאדם אמצעים ידועים, בשביל להזדיין למלחמת קיומו לפי תבונתו וכשרונו, ואומרים לו: בכחך זה צא והלחם, ומעשיך ירוממוך או יפילוך, — הרי הטובה שעשינו עמו טובה שלמה היא, שאינה עלולה להשחית צורתו המוסרית של מקבלה, לפי שאינה נוגעת לרעה בכחו העצמי ואינה מצמצמת את התפתחותו בדרך שכבשו אחרים למענו, לפי רצונם הם. ואם לא הצליח ונפל במלחמה, אין עלינו שום חובה לשוב ולהקימו, וגם הוא עצמו לא יעלה על לבבו לגול עלינו תמיד את משא חייו, שהוא אינו מוכשר לשאתו בעצמו. אבל אם אנו מעמידים את פעולתו מראש בתנאים מוגבלים לפי ראות עינינו, אם אנו בוחרים לו מראש את שדה מלחמתו ונותנים בידו כלי זיין מן המוכן, לפי חפצנו, מבלי לדעת עד כמה מתאימים כל אלה לרצונו ולתכונות נפשו, — איך נוכל לעזבו אחרי כן בנפלו ולתלות מפלתו בו בעצמו? וכי לא יהיה רשאי אז לאמר לנו: „אתם גרמתם במפלתי, לפי שהעמדתם אותי בתנאים הרצוים בעיניכם ולקחתם את נפשי חלף חסדכם עמי. ואלו הנחתם לי לסדר עניני בעצמי בדרכים שנפשי מסוגלת להם, הייתי מצליח באותם האמצעים עצמם"? ולא אך הוא יאמר כן, אלא אף אנו בעצמנו נרגיש חובתנו לו בעמקי לבנו, גם אם לא תמיד נודה בזה בגלוי — ונוסיף להחזיק בו גם אחרי כן, בכל עת שיהיה נוטה לנפול. וכה יהָפך ה„שכלול" של האפיטרופסות ל„תמיכה" שאין לה סוף, שמשפילה את הרוח ומחלישה את הרצון ועושה את מקבליה לבעלי מומים, לאינוולידים, אשר לא יצלחו עוד להתרומם משפל מצבם בכח עצמם.

ושל חו״צ, שנבעו בלי ספק מתוך כונה רצויה, להרחיב ולפתח את הישוב על יסודות נאמנים. והסבה הכללית הזאת היא — האפיטרופסות מצד עצמה, אחת היא אם באה ממזרח או ממערב, אם נוהגת שררתה על ידי פקיד זה או זה. האפיטרופסות של חו״צ לא טובה היא בתכונתה העצמית מזו של הנדיב או של יק״א, ואם לא הרבתה להרע כל כך להישוב כחברתה המערבית, אין זה מהיותה יותר נאה ורצויה, אלא מפני מיעוט כחה להרחיב חוג פעולתה, מחסרון אמצעים חמריים. וכשהיה לה רְוָחה פעם אחת (בשנת תרנ״א) והרבתה בפעולות, הרבתה גם לקלקל באופן מבהיל, ורשומם של מעשיה המקולקלים באותה שנה עדיין ניכר ומורגש עד היום (למשל ב„חדרה״). כל עצמותה של האפיטרופסות היא — קלקול הכחות הבריאים, ולכן כל מה שהיא מרבה במעשים היא מרבה לקלקל, ולעולם אינה יכולה לעשות דבר מתוקן כל צרכו. החיים הם מלחמה תמידית בין חפץ הקיום שבלב האדם ובין תנאי הקיום שמחוצה לו. במלחמה התמידית הזאת יתפתחו כחות האדם עד שיכשר להסתגל לתנאי קיומו או לשנותם לפי צרכו, ומי שאינו מוכשר לא לזה ולא לזה — הוא המנוצח. אבל האפיטרופסות בוראה מסביב לחניכיה אטמוספירא של „שלום״ בדרך מלאכותית, אטמוספירא שאין לאיש החי בה שום צורך לתגבורת כחותיו החיוניים, בשביל להתפשר באופן זה או זה עם התנאים הטבעיים והחברתיים המקיפים אותו; אדרבא, הוא מוכרח לחסום את כחותיו האישיים, המבקשים להם מוצא על פי טבעם, ותחת ההסתגלות לתנאי חייו העצמיים בדרך מלחמת הקיום הטבעית, הוא חי בעל כרחו בתנאים מקריים ומלאכותיים, שנוצרו סביבו על ידי איזה רצון זר לו, העומד מחוץ לחוג חייו ומשפיע עליו רוב טובה שלא מדעתו. האפיטרופסות היא על כן ההפך מן החיים הטבעיים, וההפך מן החיים הטבעיים הוא — המות הטבעי.

כמה פשוט הדבר, וכמה רחוקים אנו עדיין, בכל זאת, מלהכיר אמתותו! במשך השנה האחרונה הוכרחתי פעמים רבות להתוכח על שאלות שונות המתיחסות לזה עם אנשים העוסקים בעניני הישוב ובלי ספק „חובבים״ אותו ורוצים בהצלחתו. ובכל פעם נגלה הדבר, כי גם אלו שמודים ברעת האפיטרופסות לא ירדו עוד לסוף תכונתה וסבת רעתה, ועל כן הם קובעים גבול ואומרים: עד כאן האפיטרופסות נחוצה ומועילה, מכאן ואילך היא יתרה ומזיקה, כלומר, לא השיטה מצד עצמה פסולה בעיניהם, אלא ההפרזה הקיצונית שהגיעו אליה אפיטרופסים ידועים. — כאלו באמת יש אפשרות להעמיד שומרים על ה„גבול״ — לו גם נניח שיש גבול כזה — לבל יתנו לאיש לעבור ממנו והלאה! והרי המציאות מוכיחה תמיד, שמכיון שניתנה רשות למשחית, אינו מקפיד על הגבולים ופוסע ועובר עד מקום שיכלתו מגעת... ה„חובבים״ האלה אומרים

באין ביכלתם עוד להתפרנס ממנה בדרך טבעית, בלי עזרת האפיטרופסים. ואין איש מהם יודע מה יהיה בסופו: היום הוא „אכר" כאן ומחר אפשר שיהיה — הוא עצמו או בנו יורש נחלתו — פֶּדלר בנויורק? ואיך אפשר לקבוע פרוגרמא תמידית ללמורי בתי ספר, שחניכיהם שטים בדמיונם בין מזרח ומערב ואינם יודעים לאיזו ארץ יתגלגלו, באיזו לשון ידברו ובאיזו עבודה יתפרנסו לכשיגדלו? ולא עוד אלא שגם בעודם יושבים על אדמתם אין חנוך בניהם של האכרים ברוב המושבות תלוי בהם וברצונם, אלא ברוח המנשבת „בעולמות העליונים", והרוח הזאת עלולה היא להשתנות מזמן לזמן מן הקצה אל הקצה בלי כל סבה נכונה, רק מפני שכך עלה פתאום במחשבה לפני השליטים הרחוקים. היום רואה אתה באחת המושבות בית ספר עברי מסודר כהלכה ולוקח לב ברוחו ודרכי עבודתו; התלמידים לומדים „עברית בעברית" ומצליחים, והמורים שוקדים על מלאכתם באמונה ובחריצות, והכל הולך למישרים, — ומחר תעבור פתאום רוח חדשה על האפיטרופסים ויהרסו בלי חמלה את הסדרים הקבועים, כדי לפנות מקום לאיזו מורָה צרפתית, אשר תביא אתה לשון חדשה ונמוסים חדשים, וכל העמל בחנוך הלאומי יעלה בתהו[1]). . .

לא! לא עת עוד עתה לפתור בדרך מוחלטת את השאלות הפרטיות של הישוב, כל זמן שארסה של האפיטרופסות עודנו מפעפע בכל אבריו, כל זמן שמעין נרפש זה מעלה אידים רעים מסביב לו ואינו נותן לשום בריה להתפתח ולחיות בקרבתו חיים בריאים ושלמים. עשרים שנה של עבודה „סיזיפית" צריכות היו להביא לנו, לפחות, את התועלת הזאת: לקבוע בלבנו הכרה ברורה ומוחלטת, שאין הישוב יכול להבנות על ידי אפיטרופסים, יהיו מי שיהיו. רק תמימות של ילדים תוכל לתלות כל הקלקלה באיזו אנשים פרטיים ומקריים: מפני מה לא הצליחו המושבות של הנדיב? „מפני שבראשן עמד פקיד פלוני!" מפני מה לא הצליחו המושבות של חובבי ציון? „מפני שבועד הפועל היה חבר פלוני!" — תשובות כאלה יכולות להניח רק דעתם של אלו המבקשים בכל קלקול לא את סבתו האמתית, בשביל להסירה, כי אם רק איזה „שעיר" בשביל לשכך כעסם בשלחם אותו „לעזאזל"... אבל מי שאינו מבקש ליסר את ה„חוטאים", אלא למצוא סבת ה„חטאים", הוא יכיר מיד, כי בעלי דתשובות האלה מראים לנו על המסובב במקום הסבה. לולא היתה כאן איזו סבה כללית ופנימית, שהולידה את התנאים הנאותים לקיומה של הנהגה רעה, לא היו אלו המנהיגים יכולים להתקיים זמן רב כזה ולא היה כחם גדול לבלע ולהשחית בלי הרף את כל המעשים הטובים של ה„נדיב"

---

[1]) מעשה שהיה בשנה זו בגליל.

המפורסמת שהלכה אחרי כן לפאריז, והורוני את משוגתי[1]. ראיתי ונוכחתי, כי לחנם אמרתי כבר לחלק שלל בעת אשר האויב באמת עודנו תקיף כשהיה, ואם בגלוי נראה כאלו תש כחו מעט, הנה במסתרים יארוב לנו על כל צעד, ולא אך מרחוק יבוא, כי אם גם בקרבנו הוא יושב, אף כי לא יראה תמיד לעין, ואין עצה להמלט משחיתותיו כל עוד לא נבעו מצפוניו ולא נהרסו מבצריו עד היסוד...

וההכרה הזאת, שנקבעה בלבי ראשונה על ידי המאורעות שהזכרתי והלכה ונתחזקה אחרי כן גם על ידי מעשי יום יום, היא שרפתה את ידי ונטלה ממני את הרצון ואת היכולת המוסרית לגמור את אשר החילותי. מי שאין הדבור עיקר בעיניו, אלא הדבר, לא תנוח עליו „הרוח", אם אין בלבו אמונה עמוקה בתועלת הדברים שהוא בא לדבר. ומה תועלת יש בהצעת פתרונים לשאלות מעשיות הדוחקות את השעה, כשהפתרונים האלה אין להם תפיסה בחיי אותה השעה, מפני שמתנגדים הם ביסודם להרוח השליט בלבבות ואין הדור ראוי עדיין להגשימם בפועל? מה יועילו, למשל, ההצעות השונות לתקון מצבן של המושבות הנמצאות, אם יודעים אנו מראש, כי העיקר חסר, כי החירות הגמורה של המושבות, שהיא הבסיס לכל התקונים, עדיין רחוקה היא מן המציאות, וכל תקון שיבוא מן החוץ, כגזרה של מעלה, לא יהיה אלא קלקול? או מה חפץ לנו בשכלול הפועלים, אם בדרך זו או זו, כשאנו רואים גלוי מראש, כי האפיטרופסים השונים למיניהם פושטים ידם מבחוץ לא רק כדי לתת להם, להפועלים, את האמצעים לשכלולם, כי אם לנהל בדרך טובה גם את השכלול עצמו, ואלה העניים פושטים ידם מבפנים לקבל את הטובה באיזה אופן שתבוא, וסוף סוף יִבָּרא פה אך קן חדש לקבצנות שפלה ו„סְפִירה" חדשה לחסדי נדיבים וחברות של צדקה? או מה צורך לנו להרבות דברים עתה על אדות הדרכים היותר טובים ליסוד מושבות חדשות, אם אנשים בני חורין אין אשר יאבו ואשר יוכלו ליסד לעצמם מושבות חדשות בעת הרעה הזאת, והמושבות הנוסדות עתה (בגליל) — האפיטרופסות היא המיסדת אותן וחניכיה הם המתישבים בהן, והיא והם מביאים אתם את ה„רכוש" המוסרי שרכשו להם עד כה במושבות הישנות, והיא והם יש להם כבר טרַדיציות חביבות ומדות קבועות שאין בדעתם לוַתר עליהן, ולא היא ולא הם לא יחכו לעצותינו ולא ישימו לב לדברינו? ובאחרונה, מה בצע כי נעמיק חקר, איזהו החנוך הראוי לאכרים עברים בארץ ישראל, בעת אשר האכרים האלה עצמם עוד אינם, בעת שבמעט כל אלה הנקראים בשם זה עדיין תלוים באויר והקשר בינם ובין אדמתם רופף מאד,

---

[1] עי' חלק ג': „ילקוט קטן", פרק ל"ח ול"ט.

שאלות ארץ ישראל.

מאמר שני. *)

הישוב ואפיטרופסיו.

א.

הרבה מחשבות היו בלבי. בגשתי לפני שנה לסדר את המאמרים האלה על דבר „שאלות ארץ ישראל", כרבות אלה השאלות עצמן. חשבתי לגלות דעתי על שאלת שכלול המושבות הנמצאות, על שאלת שכלול הפועלים, על שאלת יסוד מושבות חדשות, על שאלת החנוך ובתי הספר במושבות, ועוד ועוד. נדמה לי אז, כמו שאמרתי בראש המאמר הראשון, כי צריך ויכול אני, על פי כל מה שראיתי ושמעתי במשך עשרים השבועות שהייתי בארץ ישראל, „להכנים איזו קוי אור" בכל אחת מן השאלות הנזכרות, הדורשות פתרון בעת האחרונה. היסוד הכללי, המשותף לפתרון כל השאלות יחד, היה אמנם גם אז כבר ברור בעיני. כי הוא — הסרת האפיטרופסות מעל הישוב ונתינת יכולת לבני המושבות, בין אלו שנמצאות מכבר ובין אלו שעתידות להוסד ע"י הפועלים או אחרים, לנסות כחם בשכלול עצמם ולעלות או לירד לפי כשרונם ורצונם. ומאז שבתי מארץ ישראל לא פסקתי מלהעיר לב עסקני הישוב על העיקר הגדול הזה בכל מקום ובכל זמן שמצאתי שעת הכושר לכך[1]). אבל בדבר אחד טועה הייתי אז: לא הכרתי כראוי את הכח הצפון עוד בשיטת האפיטרופסות. למרות כל תוצאותיה המרות, וחשבתי באמת, שכבר נגלתה רעתה לכל ולא יקשה עוד לבטלה, לעקרה משורש, באופן שהגיעה כבר השעה לחשוב על דבר הבנין שעתיד להבנות על חרבותיה.

אבל כמעט הספקתי לגמור את המאמר הראשון, — והנה באו מקרים שונים, ביחוד בימי ה„התעוררות" של אספת חו"צ באוריסא וה„דליגציא"

---

*) נדפס ב„השלח" כרך ט' חוב' ב'—ו' (אדר—סיון תרס"ב).

[1]) עי' במחברת „הרצאת הבקורת" שהוציא הועד של „חברת התמיכה" ובתוצאות הפרוטוקולים של הועד שנדפסו בכה"ע בשנה האחרונה.

ואם בכל זאת הרשיתי לי להרבות דברים באזני הקהל על כל ארותם, כאשר לא הרביתי מעודי גם על ענינים יותר גדולים, הנה לא למענם עשיתי זאת, כי אם למען החלום היפה אשר לא בא, למען התקוה הנעימה אשר נכזבה, והיו הדברים האלה להם למצבת עולם, וידע גם הדור הבא אחרינו את אשר חלמנו ואת אשר קוינו.

אפילו מאשר ידברו צרפתית ויקראו ספרים שאינם נאותים כלל למצבן ואין להם שום יחס לחייהן הקשים בבית בעליהן האומנים או הפועלים.

אבל כידוע, קבל הועד את הצעתי רק בשנוי קטן: תחת ביה״ס לבנות לבדו, קצב את התמיכה והתנה את התנאים לשני הבתים יחדו, ועל ידי זה נעשה ה„הן" שלו — „לאו". כי זה אפשר היה לראות מראש, שבביה״ס לבנים לא תקבל חכי״ח לעולם תנאים כאלו, המגבירים את המטרה האידיאלית על החמרית, ולא תמכור גורל הילדים בכסף, אף אם נבטיח לה תמיכה שבעתים. ואמנם לא קבלה חכי״ח את התנאים וגם לא הוצרכה לקבלם. כי נפל פחד הקהל על הועד ומיראתו הגדולה, פן לא יוכל הוא עצמו לפתוח בתי הספר בראשית השנה וישארו חלילה סגורים עוד זמן־מה, — מסר את שניהם לחכי״ח, ותמיכה קצב לשניהם, ועל התנאים ותר בשניהם — לשנה אחת... עתה אחר כל הפשרות והותרנות, אי אפשר יהיה עוד, ככלות השנה, להתחיל מו״מ חדש עם חכי״ח על יסוד התנאים ההם; עתה אך שלשה דרכים לפנינו: אם לעזוב לה לגמרי את שני הבתים, או להוציא מידה לגמרי את שניהם, או להמשיך את „השנה האחת" עד לבלי גבול. ישנה עוד אמנם גם דרך רביעית: לעזוב לה את ביה״ס לבנים וליקח לנו ביה״ס לבנות. אבל מובטחני בקהלנו, שלא יתן לעשות דבר „זר ומשונה" כזה, לברוא „עולם הפוך". ומאחר כי להנהגת שני הבתים יחסרו לנו הכחות הדרושים ולעזיבתם המוחלטת תחסר לנו ה„גבורה" הדרושה — הנה קרוב להאמין, כי הפשרה הזמנית של השנה הזאת תתקיים גם לעתיד ותהיה מעין אותם „החקים הזמניים שאין קצבה לשנותיהם.[1]).

אך — יהיה אשר יהיה! אם כה או כה, „בית הספר שביפו", אשר ראינו בחזון, אינני, ואלה הבתים האומללים, העוברים עתה מיד ליד, ככדורי־השחוק, — מה הם בהוה ומה תקותם לעתיד, כי נרעיש עליהם את העולם?

---

[1]) בעת שיגיעו הדברים האלה — אשר נכתבו ונסדרו בדפוס עוד קודם האספה הכללית של חו״צ, שהיתה באודיסא בעת האחרונה (ה׳—י״א אדר) — לידי הקוראים, כבר ידעו רבים מהם, שבאספה הנזכרת הוחלט להוציא מידי חכי״ח בסוף השנה את שני הבתים גם יחד ולהטיל אחריותם והנהגתם על „קומיסיא" מיוחדת שנבחרה לכך. והנה אני כבר גליתי דעתי למעלה על ערכו של „אורגן מיוחד" כזה, והלואי שיבוא הנסיון עתה ויכזיבני.

[והנסיון אמנם לא הכזיבני. הקומיסיא לא עשתה כלום, והועד בא סוף סוף לידי הכרה, שאין לפניו דרך אחרת בלתי אם לעזוב לגמרי את ביה״ס לבנים ולקחת על עצמו כל טרחו ומשאו של ביה״ס לבנות. אך גם דבר זה, ככל מעשינו, נעשה באופן שטחי, בלי ההכנות הנחוצות ובלי מלוי התנאים הדרושים להצלחת הענין.]

הדברים. אבל מפני זה בלבד לא הייתי צופן מחשבתי בלבי, כמו שלא צפנתי בלבי מחשבות אחרות המתנגדות להשקפות חביבות על הקהל: השומע ישמע והחדל יחדל. אלא שבאמת הייתי גם אני בעצמי מסופק בדבר, אם לא אגרום רעה בזה לקיום הבית והתפתחותו, תחת חפצי להיטיב. נסיון של הרבה שנים למדני להכיר את המרחק שבין מחשבה טובה למעשה ולבכר מפני זה את הזהירות על הזריזות. במכאובים גדולים עלה לי הנסיון הזה ולא אוכל להתעלם ממנו, ביחוד לעת כזאת, שכל יום ויום מוסיף לו חזוק... נקל לצייר לנו במחשבה: על יסודות כאלה וכאלה נבנה את הבית, וסדרים כאלה וכאלה נביא בהנהגתו, ואנשים כאלה וכאלה נעמיד עליו לעבדו ולשמרו, — אך כשיגיע הדבר לידי מעשה, יבואו תחלה ראובן ושמעון ויחוו דעתם בשם „טובי חו״צ״, ולוי ויהודה יענו אף הם חלקם בשם „כל העם״, ואלו ואלו יעשו רושם, ומעט מעט תשתנה צורת המחשבה בהתגשמה במעשה, עד כי לא נכיר מראֶה עוד. כי על כן אמרתי לנפשי: „בעידן ריתחא״, שכל הישוב בצרה גדולה הוא וכל הלבבות נבוכים ומבולבלים, מוטב שישָאר הבית לע״ע בידי חכי״ח, על פי תנאים שאפשר לו להחנוך הלאומי להתקיים בהם, מאשר נוציאהו לרשות הרבים, להיות תלוי בדעת אותו הקהל המתנועע לכל רוח, אשר עד כה לא ראינו עוד שיוציא מתחת ידו איזה דבר מתוקן כל שהוא... והקוראים, אשר שמו לבם לכל האמור למעלה, אפשר שיסכימו לי, כי בשלשת התנאים הנזכרים, שעל פיהם יעצתי להשאיר את הבית בידי חכי״ח, הוסרו התקלות העיקריות שיוכלו לצאת מתוך השותפות הזאת. כבר ידענו, כמה גדולה השפעתו של המנהל בבתי הספר של חכי״ח, והשפעתם של של המורים הרי אינה צריכה לראיות. אם יהיו איפוא המנהל והמורים (או המנהלת והמורות) אנשים שתבוא הסכמתנו עליהם, ועם זה ישתתף גם המורה העברי הראשי בהנהגת הבית, ולא יהיה המנהל דן יחידי, והלמודים יהיו קבועים לכל פרטיהם על פי פרוגרמא שתהיה דעתנו נוחה הימנה, — הרי כאן עיקרי הדברים הנחוצים להתפתחות הבית לפי רוחנו, ואינני רואה הפסד מרובה במה ששֵם חכי״ח יקרא עליו ויהיה לו כתרים בפני הפורעניות של כל מיני בעלי דעה ויועצי־פלא מתוך קהלנו.

אם היתה חכי״ח מקבלת את התנאים האלה?

כמדומה לי — הן, אלו הציעו אותם לפניה בשביל ביה״ס לבנות לבדו. כי, כמו שכבר הטעמתי פעמים רבות, פה אין הנגוד שבינה ובינינו פנימי ועצמי; אנו אין אנו תופסים כאן מרובה, והיא אינה יכולה לראות כאן בדרישותינו נזק מוחשי לדרישות החיים; ואם היו מבררים לה הכל כראוי, היתה מוכרחת להודות, כי סוף סוף יותר טוב, שבנות יפו ידברו עברית ויקראו ספרים עברים, מאשר ידברו זרגון ויקראו הספורים הבאים מאמריקא. אז

האם נצבת לשטן זה. רק בית־אכר אחד ידעתי באחת המושבות (רחובות), שלשון עברית שוררת בו לבדה והיא גם לשונם הטבעית של הילדים מיום החלם לדבר, — ובבית הזה האשה היא היודעת ומחבבת את לשוננו. בעוד שהבעל לא רבה ידיעתו בה, ואם לא אשנה, קנה לו גם את המעט אשר ידע רק אחר שנשא את האשה הזאת.

על יסוד החזיונות האלה ודומיהם מוכרח הייתי לבוא לידי „שנוי הערכין" בנדון זה, ואם ישאלוני מעתה: הבנים והבנות — מי מהם קודם לחנוך לאומי? אשיב: שניהם כאחד מה טובים, אבל, כשהכחות מועטים ובלתי מספיקים זה לזה — הבנות קודמות.

ומפני זה לא יכלתי להשלים עם הרעיון, שגם ביה"ס לבנות ימסר לידי חכי"ח, ולא יהיה בו זכר עוד לחנוך הלאומי שבשבילו נוצר. ואמנם לא אכחד, כי הרבה נלחמתי ב„יצרי", אשר השיאני להשתדל לפני ועד חו"צ, שיוציא לגמרי את הבית הזה מידי חכי"ח ויקבל כל אחריותו והנהגתו על עצמו. והדבר הזה לא היה דורש קרבנות גדולים ביותר, אלו נמצאו האנשים הדרושים, לנהל את הבית כהוגן ולהורות בו מה שראוי לו ועל פי השיטה הראויה לו, בהסכם אל המטרה. כי מה מטרתנו דורשת מחנוך הבנות? לא שיהיו — נאמר בלשון חכי"ח — „מלומדות" ביותר, אלא שיהיו אמהות עבריות משכילות, שיחפצו לחנך בניהן בדרך הרצויה לנו ושידעו איך להוציא חפצן אל הפועל. ולדבר הזה די שילמדו אותן לדבר ולכתוב כן בעברית ויתנו להן מושג כללי ובהיר מספרותנו ודברי ימינו, ועם זה גם ראשי פרקים ממדעים כללים המועילים להתפתחות הרוח בכלל, במדה הראויה לאם בישראל מהמון העם. ולשון צרפתית למה להן? בכל אופן די שילמדוה רק במחלקות העליונות ובשעור מועט, שידעו התלמידות לדבר בה בשעת הדחק איזו פרזות נחוצות. ולפרוגרמא מוגבלת כזו — אף אם נוסיף מלאכת התפירה — יספיק זמן של חמש או שש שנים. העיקר הוא, שיבינו המורים איך ללמד את המעט הזה, בשביל לעשותו כגרעין הטמון באדמה, שהוא צומח וגדל אח"כ מאליו, ולא יחדלו עם זה מלהשגיח על הצמח הרך גם אחר שיצא מתחת ידם. ואם נחשב הוצאות בית ספר קטן כזה במדה בינונית, יעלו עד לט"ו אלף פרנק בקירוב. קרבן כזה ראוי היה להביא לנסיון חדש, שלא נעשה כמהו מיום גלות ישראל מארצו: לזיין מחנה של נשים עבריות ולשלחן לפנינו אל המערכה, שיהיו הן נלחמות בעד קיום עמנו, רוחו ולשונו...

אבל, בכל נטיתי הפנימית להרעיון הזה ותשוקתי לראותו יוצא לפעולה, כבשתי את יצרי ולא נסיתי להציעהו לפני הועד. וזה לא מפני המצוה, „שלא לאמור דבר שלא נשמע". אפשר היה אמנם לראות מראש, כי באמת יהיה הרעיון הזה — לתת היתרון לביה"ס לבנות — אחד מאותם

למורי הבית, אשר תחובר על ידי אנשים מומחים משלה ומשלנו, והלמודים העברים יהיו בה לעיקר. ב) שהמורה הראשי לעברית יחשב כסגן המנהלת וישתתף עמה בהנהגת הבית. ג) שהמנהלת והמורים יתמנו בהסכמתנו ולא יתחלפו בלי רשותנו. — והנני חושב, כי אחר כל האמור עד כה, לא תהיה עוד הצעה זו זרה ביותר בעיני הקוראים, ולא ישאלו עוד, מה נשתנה הבית הזה, שחסתי עליו יותר מעל ביה״ס לבנים. כי שם המכשול נמצא בגופו של דבר, בעצם תנאי קיומו של הבית, ואי אפשר למצוא לו תקנה, שישיג את מטרתו הלאומית, אלא אם כן ישתנו תנאי החיים — דבר שלא בנו הוא תלוי. אבל פה אין לפנינו אלא מכשולים מקריים וחיצוניים, שלא קשה ביותר להסירם מעט מעט, ועל כן אין לנו רשות לסתום בקלות־דעת מקור חיים כזה ללשוננו ולהחנוך הלאומי, אשר אף כי ראשיתו מצער, יש תקוה לאחריתו.

גם בחיי איש פרטי וגם בחיי הצבור אנו רואים לפעמים, כי מה שנחשב לעיקר בתחלתה של איזו פעולה, אינו יכול לעמוד אחרי כן בפני הנסיון, ומה שנעשה מתחלה רק כמו במקרה, „אגב אורחא", נראית בו אחרי כן תועלת יותר מרובה, עד שהוא ממלא מקומו של אותו „עיקר", שנכזבה התוחלת ממנו. וכדבר הזה קרני ביחוסי אל שני בתי הספר שביפו. ככל שאר מחבבי הבתים האלה, היה גם בעיני תמיד ביה״ס לבנים העיקר, וביה״ס לבנות רק כטפל לו. אבל כשבאתי עתה לא״י והכרתי את המצב לאמתו, הוכרחתי לשנות השקפתי על זה מן הקצה אל הקצה ולתת היתרון בכל לחנוך הבנות. בשבתי ביפו נתברר לי יתרון חנוך הבנות מצד אפשרותו, כי בעוד שחנוך הבנים בערים פוגש במעצורים שאין ביכלתנו להסירם, אין מעצור לפנינו לחנך שם את הבנות ברוחנו. ובעברי במושבות הכרתי גם את היתרון אשר לחנוך הבנות מצד תועלתו, בתור אמצעי להשגת מטרתנו. שקר הידיעות, הממלאות כה״ע שלנו, על דבר תחית לשון עברית במושבות. אין אף מושבה אחת שאפשר יהיה לאמור עליה, כי שם העברית היא השפה הרגילה על לשון הגדולים ובה ידברו הילדים מראשית הולדם. רק בבתי המורים לבדם נראה החזיון הזה בכל מלואו, לפי שהם פנוים לביתם יותר ותחית השפה היא כל חיי רוחם, ועם זה גם נשותיהן על הרוב מדברות עברית ועוזרות לבעליהן בחנוך בניהם בדרך זה. אבל האכרים, אף אלו שיודעים לשון עברית ושואפים לתחיתה, הרי כל היום טרודים הם בעבודתם בשדה, ובבית נשארים הילדים עם האם, המדברת אתם בלשון אחרת. ולכן לא יפלא, כי בכל המושבות עדיין הזרגון שולט בכל תקפו, ובכל אשר הטיתי אוזן לשיחות הילדים בבתים וברחובות, שמעתי על הרוב רק צלצול הלשון הזאת, כבאחת מערי התחום, וכל עמל המורים להכחידו ולטעת תחתיו את העברית — לא ישא פרי כמעט מחוץ לכתלי בית הספר, בהיות לשון

אלו היתה השעה הזאת, או שעה אחרת, מיוחדת לא לתלמידות בלבד, כי אם לכל החפצות להשתלם בלמודים, היו אולי עוד רבות מהן באות ולומדות, והגרעין הבריא, החי עוד בלבן, היה משתמר על ידי זה, שלא ייבש ויבול מחסרון השגחה מעולה.

ואולם אין מגמתי בזה ללמד חובה על ראשי הבית. אם בביה״ס לבנים יכלנו לתלות את הקלקלה הזאת במעוט האמצעים החמריים וצמצום פרנסתם של המורים, כל שכן בבית הזה, שהכנסתו מועטת עוד יותר, בעוד שצרכיו מרובים יותר, מפני רבוי התלמידות והמחלקות, והוא מוכרח לעשות „איקונומיא" על חשבון המורים והמורות. בשנת 1899 עלתה ההוצאה לסך 10,203.45 פרנק, ובזה שכר המנהלת, המורים, והמורות — 7510 פרנק, כלומר כשמנה מאות פרנק פחות מבביה״ס לבנים, אע״פ ששם מספר כלם ששה, ופה — שמונה. ההכנסה היתה בשנה ההיא — 9,827.67 פרנק, ובזה תמיכת חו״צ (מאת הועד ונדבות פרטיות) — 5,550 פרנק, תמיכת חכי״ח — 3,040 פרנק, והשאר משכר למוד ועוד הכנסות ותמיכות קטנות. מן המספרים האלה אנו למדים, כי חכי״ח ראתה את הדבר הפשוט הזה, שבית ספר הגדול מחברו במספר המחלקות ותלמידיהן צריך גם להוצאות יותר מרובות, ונתרצתה לתת לביה״ס לבנות תמיכה יותר גדולה. אבל חו״צ אינם מחשבים חשבונות „פשוטים" כאלה ומרבים ליתן לא לזה שצריך יותר, אלא לזה ששוה יותר על פי שומתם הרוחנית, ועל כן, בעת שבית הספר לבנים קבל בשנה ההיא מחו״צ (ביחד עם תמיכת ה׳ וויסוצקי) כתשעת אלפים פר׳, לא קבל ביה״ס לבנות אפילו ששת אלפים, וגם זה בא רובו מקופת הועד שבאודיסא, שלא יכול לאטום אזנו משמוע צעקת המנהלת ולעצום עיניו מראות בחרפת הבית, בהסגרו בלא יומו, ובעל כרחו נתן בכל עת שבקשו, ויותר ממה שקצב — הכל כמו שראינו למעלה בביה״ס לבנים.

וכה באה הקריסים גם לביה״ס לבנות בשנה שעברה, בסבת מעוט ההכנסה התמידית והתבטלות הועד האחראי לשני הבתים, — ושאלת הכלכלה והאחריות דרשה גם פה תשובה גמורה וחלוטה.

והנה רבים מן הקוראים יודעים כבר בודאי מתוך המחברת שהוציא הועד ע״ד ה„בקורת", כי גם הנהגתו של בית הספר לבנות יעצתי אמנם להניח בידי חכי״ח ולהטיל עליה כלכלתו ואחריותו, אבל לא שנתפטר ממנו לגמרי וניתן לה לעשות בו מה שלבה חפץ, כמו שהצעתי בנוגע לביה״ס לבנים, אלא שנבוא עמה לידי הסכמה על היסודות האלה: אנו מתחיבים לתת מעתה לבית הזה תמיכה תמידית יותר גדולה מאשר עד כה, והיא מקבלת עליה בשכר זה שלשה דברים: א) שתקבע פרוגרמא ברורה ומפורשת היטב לכל

פה בכל זאת, הרבה יותר מבביה״ס לבנים, כי היתה העברית ללשונן העצמיו. של התלמידות, שבה הן חושבות מחשבותיהן והיא הבסיס לעולמן הרוחני. לעיני קרה פעמים רבות, שבשעת למוד השעור הצרפתי, כשנשאלה אחת התלמידות בצרפתית, התחילה להשיב בעברית, בהמשכה אחר הרגלה ולשונה הפנימית, עד שהוצרכו להזכיר לה, כי בשעה זו עליה להשיב בצרפתית. וכן ראיתי לא אחת, שהשגיאות שנכשלו בהן התלמידות בצרפתית היה מקורן בעברית, כלומר שדברו או כתבו פרזא צרפתית על פי חקיה ושמושה של העברית, וזה לנו לאות, כי תרגמו לעצמן את הדברים במחשבתן מעברית. חזיונות כאלה, שלא ראיתי דוגמתם בביה״ס לבנים, מראים בבירור, כי השמוש בלשון עברית היה פה באמת כטבע שני ואינו עוד דבר מלאכותי הנעשה כמצות אנשים מלומדה. ומאחר כי אי אפשר לתלות את הדבר הזה בתנאים חיצוניים נאותים, שהרי אלו, כמו שראינו, גרועים פה יותר מבביה״ס לבנים, כן ביחס לזמן הלמודים וכמותם וכן ביחס לכשרון המורים וידיעותיהם, — תוכל איפוא להיות הסבה רק זאת, שהבנות עצמן, באין דאגת העתיד לנגד עיניהן תמיד ואינן מבקשות חשבונות של תועלת, פתוח לבן יותר להרוח העברי של ביה״ס ומוכשרות הן יותר לקלטו ולחיות בו. ומפני זה הנני חושב, כי אלו היו ראשי ביה״ס שמים לבם להתלמידות גם אחר עוזבן את הבית, להוסיף חזוק מזמן לזמן, על ידי קריאות ושיחות ועצות טובות, לאותן הרעיונות, הרגשות והנטיות שנתעוררו בהן בביה״ס, כדי שלא יחלש כחם בעודם רכים, מאין מעורר ותומך, — היה הבית הזה רואה ברכה בעמלו גם עתה, למרות כל מגרעותיו ודלות מצבו עד כה. אבל גם פה חושבים ראשי ביה״ס, כחבריהם בביה״ס לבנים, שיוצאים ידי חובתם בעבודתם בפנים הבית, וכשהתלמידות נפרדות ממנו, נפסק הקשר, ואין איש יודע את חייהן ומעשיהן, ואין שואל ואין דורש לשלום „הרוח העברי" אשר נטעו בקרבן. בין תלמידות המחלקה העליונה נמצאו בשנה שעברה אחדות — כמדומה לי, עשר — שכבר גמרו למודן וצריכות היו לעזוב את הבית עוד בשנה שלפני זו, אבל חבתן לביה״ס ותשוקתן להוסיף דעת עצרו אותן בו עוד שנה יתרה, ומלבד שעות הלמוד הקבועות, שבהן היו חוזרות על למודן ביחד עם שאר התלמידות, הוסיף להן אחד המורים שעה יתרה בכל יום, להשלים ידיעתן בעברית, צרפתית והיסטוריא. רוב הנערות האלה עושות רושם טוב מאד, הן עוסקות בלמודיהן בנפש חפצה ובטוב־לב, ולא נראה עליהן אותו ענן של עצבון ודאגה, הרובץ על פניהם של התלמידים הגדולים, שראינו אותם בביה״ס לבנים יושבים גם הם שנה יתרה ומתאוננים על גורלם. אפשר אם כן, שיש עוד כמותן בין חברותיהן, אלא שלא כלן יש להן יכולת לישב כל היום בביה״ס, כדי להחשב כתלמידות ולזכות בשביל זה באותה השעה היתרה. אבל

והלמודים אין להם גם בביה"ס הזה פרוגרמא קבועה ומפורשת, ובכלל, שיטה אחת ומנהגים וספרים אחדים להם בשני הבתים, ורק בזה נבדל ביה"ס לבנות, כי בו רוב הלמודים פחותים בכמותם עוד יותר מבחברו, ואחרים מהם (תלמוד, היסטוריא כללית, לשון ערבית ועוד) חסרים לגמרי, מפני שחלק גדול מן הזמן מוקדש ללמוד מלאכות.

ואלו הם הלמודים בכל המחלקות כפי שנהגו בשנה שעברה:

למודים עברים: א) לשון וספר (דבור, קריאה, כתיבה ודקדוק). ב) תנ"ך (מן התורה — בראשית ושמות; מנביאים ראשונים — יהושע שופטים ושמואל; מנביאים אחרונים — ישעיהו וירמיהו). ג) תולדות ישראל (מחורבן ראשון עד שני). למוד הלשון מתחיל, כמובן, מן השנה הראשונה, תנ"ך — מן השלישית, ותולדות ישראל — רק בשנה האחרונה. והזמן המיוחד לכל הלמודים העברים יחד הוא: במחלקה ז' — 15 שעות בשבוע[1], ו' — 15, ה' — 14, ד' — 8, ג' — 9, ב' — 7, א' — 9. כלומר בשנה ראשונה ושניה — כשלש שעות ביום, ומכאן ואילך — פחות משתי שעות.

ה„מדעים" בעברית הם — חשבון וגיאוגרפיא. חשבון מתחילים מן השנה הראשונה, וגיאוגרפיא — מן השלישית. הזמן המוקדש לשניהם יחד במחלקות השונות — הוא מן 3 עד 7 שעות בשבוע.

צרפתית מתחילים ללמד בשנה השניה — חוץ מן הכתה הגדולה של השנה הראשונה (מחלקה ז'), שמתחילה בלמוד זה מיד — ומקדישים לה מן 5 עד 7 שעות במחלקה. ובשלש המחלקות העליונות מלמדים גם ידיעת הטבע בצרפתית עוד שעה או שתים בשבוע.

יתר הזמן מוקדש רובו למלאכת התפירה ומעט גם למלאכת הציור (dessin).

והנה אחר ההשקפה המפורטת שבאה למעלה על תוצאות הלמודים בביה"ס לבנים, אינני רואה צורך להאריך בזה שנית גם כאן. אם ישוה הקורא את תוכן הלמודים וחלוקת הזמן פה ושם, יבוא בעצמו לידי הכרה, כי חסרון הידיעה שנמצא שם, אי אפשר שלא ימצא (וגם נמצא באמת) פה במדה עוד יותר מרובה, בהיות פה שעות הלמוד יותר מועטות וכמות הלמודים יותר קטנה, ועם זה גם חבר המורים פה, כמו שכבר רמזתי למעלה, גרוע הוא בכללו מזה של ביה"ס לבנים. ואולם בדבר אחד עולות התלמידות כאן על תלמידי ביה"ס לבנים. למרות מיעוט ידיעתן בתורת הלשון, למרות היותן נכשלות בשגיאות גסות, בדבורן ובכתיבתן, יותר מן התלמידים, — הנה ניכר

[1] גם בבית-הספר הזה שעות הלמוד הן שש בכל יום. אלא שבערבי שבתות אין לומדים כלל, מפני שהבנות עוזרות לאמותיהן בהכנת צרכי שבת. שעות הלמוד בשבוע הן איפוא רק שלשים.

רגילים כל כך, עד שאינן עושות עוד רושם מיוחד ואין המוכה בהן נחשב כחולה אלא כשנתחזקה המחלה עד למדרגה בלתי רגילה. גם בביה״ס לבנים רבו החולים, אף כי לא במדה גדולה כל כך, והם נעצרים בביתם איזו ימים, בעת תגבורת מחלתם, ואחרי כן הם שבים לביה״ס. ומדוע לא יעשו כן גם הבנות? לכן נראה לי, כי סבת כל הסבות היא פה אותה ההשקפה על חנוך הבנות שהזכרתי למעלה, כי בעוד שקשה על אדם מישראל, ואפילו עם הארץ, לבטל בנו מתלמוד תורה בלי סבה מספקת, הנה אין הצורך בחנוך הבת מורגש עוד כראוי אפילו לתלמידי חכמים, ועל כן די באיזו סבה שתהיה, אם מחלה או מקרה אחר, בשביל להוציא את הבת לגמרי מביה״ס.

על דבר המצב המוסרי של התלמידות אין בביה״ס ידיעות מספיקות, כמו שאין ידיעות כאלה גם בביה״ס לבנים, כי גם פה, כמו שם, אין מתבוננים על הנהגת הילדות מחוץ לבית הספר, אע״פ שהשמועה עוברת בעיר, כי לא כל התלמידות מתנהגות כהוגן וכי יש ויש במה להתבונן... המנהלת מחלקת את התלמידות, ביחס למצבן המוסרי, לשלש כתות, לפי מולדתן: אשכנזיות, ספרדיות ומערביות[4]). וכך היא מתארת אותן:

„המצב המוסרי של האשכנזיות טוב משל הספרדיות, אך אלה האחרונות על הרוב יותר „מחונכות" ויש בהן יותר משמעת וכבוד-גדולים. כשהן נכנסות לביה״ס בקטנותן פועל עליהן הבית פעולה טובה מאד וכחו רב להקטין או להכחיד לגמרי השפעות אחרות שמחוץ לביה״ס. ילדות כאלה הן הכתה היותר טובה והיותר נוחה למשמעת. אבל אם נכנסות כשהן גדולות — כבר קלטו אל קרבן השפעת החיים הסגורים של נשי הספרדים עם כל מגרעותיהן ושהיתותיהן. בנות י״ד וט״ו — הרי הן כבר כנשים גמורות, ואין ביה״ס מושך עוד את לבן. — האשכנזיות בחיצוניותן עושות רושם רע הרבה יותר מן הספרדיות. בתחלה אינן נכנעות לפני המורים, אינן מכבדות כל אבטוריטט ואינן יודעות להתנהג בנימוס. אבל המגרעית הקטנות האלה, גם כשאינן עוברות אחרי כן, יוצא הפסדן בשכר מעלות פנימיות שיש בהן, בהאשכנזיות: אהבת הדעת, התעוררות הרוח, תמימות. ואולם גם מהן, הנכנסות בשנים מאוחרות כבר מביאות אתן כל התכונות, הרעות והטובות, של ה„ספירה" הסובבת אותן. — והמערביות הן גסות יותר מן האחרות, כשרונותיהן בכלל גרועים יותר, ועל הרוב הן בעלות אמונות תפלות. ואולם בזה גם הספרדיות לא טובות מהן הרבה. את המערביות קשה יותר להרגיל לסדרים. אבל גם ביניהן יש ילדות טובות ופשוטות. להציב גבול מדויק בין הכתות האלה לא יתכן. פעמים רבות המגרעות והמעלות של האחת נמצאות גם בהאחרות."

מכל הכרקטריסטיקא הזאת, הכתובה ב„זהירות" יתרה, לא השגלנו איפוא הרבה, אבל היא מעידה למדי, כי ידיעה אמתית אין בענין זה גם להמנהלת עצמה.

---

[1]) בשם „מערביים" נקראים כידוע היהודים שמוצאם מארצות ערב ולשונם ערבית.

התלמידים בביה"ס לבנים, אבל הסבה הראשית לזה היא לא בעֹצם הדבר, כי אם במה שבשביל הבנים נמצאים ביפו גם „חדרים" ובתי ת"ת, לאשכנזים לבד ולספרדים לבד, בעוד שבשביל חנוך הבנות אין לכל הקהלה שום בי"ס זולתי זה. גם היחס בין מספר התלמידות במחלקות השונות אינו דומה לזה שראינו בביה"ס לבנים. אבל גם מזה אין להוציא משפט לעצם הענין בנוגע ליציאת התלמידות מביה"ס אחר גמרן מחלקה זו או זו, מפני שיש, כמו שראינו, במחלקות שונות בנות שנה אחת, ובמחלקה אחת בנות שנות שונות. ואולם, לפי עדותה של המנהלת עצמה, רבו היוצאות באמצע הלמודים מכל המחלקות, והיא מיחסת את החזיון הזה לשלש סבות[1]: „א) ההורים יוצאים לגור למקום אחר. ב) ההורים יכולים, אבל אינם רוצים לשלם שכר למוד. ג) מחלות". היא אינה חושבת איפוא את שתי הסבות הראשיות שבהן תולה מנהל ביה"ס לבנים דבר יציאת התלמידים: עניות ההורים ומגרעות הפרוגרמא. והדין עמה, לפי שבביה"ס לבנות אין שתי הסבות האלה תופסות מקום הרבה. הפרוגרמא העברית אינה גם בביה"ס לבנים אלא סבה צדדית ליציאת התלמידים, וכל שכן בביה"ס לבנות, שאין שאלת התועלת המעשית מכריחה את ההורים לבקש הרחבת למודים אחרים. וגם העניות, שהיא באמת מגרשת הרבה תלמידים מבית הספר לבנים, אין כחה גדול לעשות כן גם בביה"ס לבנות, אחר כי הבנות, גם בצאתן מביה"ס, יושבות בבית הוריהן ואינן יוצאות לשוק להשתכר, ואין ההורים מפסידים איפוא בישיבתן בביה"ס, אדרבא, העניים ביותר מרויחים עוד במה שבנותיהן אוכלות סעודת הצהרים בבית התבשיל אשר על יד ביה"ס. — אבל גם הסבות שמנתה המנהלת נראות לי בלתי מספיקות. עקירת־דירה דבר מקרי הוא, שאינו יכול לעשות רושם גדול. ושכר הלמוד, אע"פ שהוא גדול כאן מבביה"ס לבנים, אינו מונע בכל זאת את האבות האמירים מלשלוח בנותיהם לביה"ס, שהרי מספר המשלמים הוא גם פה, לפי ערך, כבביה"ס לבנים (קרוב לחומש). נשארה אם כן רק הסבה השלישית — המחלות. זו באמת תוכל להחשב כסבה ראשית, כי אמנם רבו המחלות, ביחוד מחלות העינים, בין הבנות הרבה יותר מבין הבנים, כמו שיראה תיכף בהשקפה ראשונה כל הבא אל שני בתי הספר, וגם אחד מרופאי העיר, שאצלו על הרוב מתרפאים התלמידים והתלמידות, העיד על מציאת החזיון הזה, והוא מיחס אותו למה שהבנות שוקדות על למודיהן ומרבות בקריאה וכתיבה יותר מן הבנים. ובכל זאת אינני רואה, שמציאות המחלות, כשהיא לעצמה, תספיק לבאר דבר היציאה המוחלטת מביה"ס. הקדחת ומחלת־העינים — שתי המכות שאינן פוסקות מן הארץ — היו שם לחזיונות

[1]) מה שמובא פה ולהלן בשם המנהלת לקוח מתוך כתבה (בלשון רוסית), שבו השיבה על שאלותי, בנוגע לעניני ביה"ס.

איפוא יותר להביאהו לידי השלמות האפשרית: כ„תואמי־סיאם" היו שני הבתים האלה כל הימים, וקלקול הדמים בגופו של אחד פעל לרעה גם על השני.

ובזה אמנם גליתי כבר עיקר מחשבתי על הבית הזה ויכלתי לבאר מעתה את התולדות המעשיות שהוצאתי מתוכה, בנוגע לקיומו של הבית בעתיד, ולהגיע כה לסופו של מאמר זה, שכבר ארך יותר מדי. אבל שלמות הענין דורשת להתעכב עוד רגעים אחדים, בשביל להסתכל בפנים הבית ולהקיף בסקירה כללית את כל אשר בו.

הסדרים בביה״ס לבנות והיחס שבין המנהלת והמורים — טובים יותר מבביה״ס לבנים. פה אין אותה הערבוביא בכניסת התלמידות והעברתן ממחלקה למחלקה, והמורים אין להם מקום להתאונן על הפסד הלמודים מסבות חיצוניות כאלה. בכלל נראה כאן יותר רוח של אחדות ורצון משותף לכל העובדים בבית, לעזור זה לזה בהנהגתו בדרך טובה. כמנהל ביה״ס לבנים, כן גם המנהלת פה אינה מחויבת אמנם להועץ עם המורים ולשית לבה לדרישותיהם, אבל היא עושה כן על הרוב מרצונה הטוב, לתועלת התקדמותם של הלמודים.

שנות הלמוד היו עד כה גם פה חמש, אבל מספר המחלקות — שבע. כי בין בנות השנה הראשונה נמצאו גדולות, שלמדו כבר מעט בבית ספר של נכרים, והן נבדלו מן הקטנות למחלקה מיוחדת (מחלקה ז׳), כדי שיוכלו שתי הכתות ללמוד כל אחת על פי דרכה, ולא יבלבלו זו את זו. וכן בנות השנה השלישית נחלקו לשתים (מחלקה ג׳ וד׳), לפי שנותיהן וכשרונותיהן, כדי שהגדולות והטובות שבהן יוכלו להוסיף דעת ולהגיע במשך השנה להכנה מספקת בשביל להכנס אח״כ ישר אל המחלקה הראשונה, שנועדה לבנות השנה החמישית; באופן שבסוף השנה צריכה היתה מחלקה ד׳ לעבור למחלקה ב׳, ומחלקה ג׳ (ביחד עם מחלקה ב׳) — למחלקה א׳. הסדר הזר הזה סבתו היא אותו החוק השולט בבתי הספר של חכי״ח, שלא תהיה מחלקה פחותה מכ״ה תלמידים, ולכן התחכמה המנהלת להכין תלמידות למחלקה העליונה מבנות השנה הרביעית והשלישית יחד, כדי שתהיה בטוחה תמיד, שלא תסגר המחלקה העליונה מפני חסרון המספר הדרוש.

מספר התלמידות היה בינואר 1900: במחלקה א׳ — 37, ב׳ — 28, ג׳ — 27, ד׳ — 29, ה׳ — 52, ו׳ — 58, ז׳ — 16. ס״ה — 247, מהן בחנם — 204, ובשכר — 43[1]). המספר הכללי גדול איפוא הרבה מזה של

---

[1]) שכר הלמוד הוא פה 5 פרנק או $2^1/_2$ פרנק לחודש, הכל לפי מצב ההורים.

הזה אין חכי״ח מקפידה כל כך על שמירת פקודותיה, והמנהלת יכולה להרשות לעצמה שנוים שונים, לתועלת תלמודים העברים, שהועד בפריז אמנם אינו מסכים להם, אבל לא ימחה בידה בחזקה. ומתוך כך אני מאמין, כי אלו היה ביה״ס הזה נברא יחידי, אלו נוסד מראש לא כסניף לביה״ס לבנים, כי אם כמוסד בפני עצמו, ומיסדיו היו צריכים לדאוג רק לו ולהגן רק עליו בלבד, — לא היתה השתתפות חכי״ח מזיקה הרבה ולא היה קשה להם להמיסדים להעמיד על דעתם בכל הדברים ולהביא גם את חכי״ח לידי הכרה, שהחנוך הלאומי הזה אין בו „סכנה״ מרובה לחיי הבנות בעתיד, אשר סוף סוף לא מגיע כפיהן עתידות הן להתפרנס. אבל מפני שהיה הבית הזה קשור תמיד במחשבה לביה״ס לבנים, החשוב ממנו, לכן נלקה אף הוא בשביל חברו ואת חליו הוא נשא. כשהעירו דרכי הלמוד בביה״ס לבנים התנגדות חכי״ח בכל תוקף, מסבות המונחות באמת בטבע הענין, התפשטה ההתנגדות מאליה גם על הבית השני במדה שלא היתה מחויבת כלל מעצם תכונתו. וכשיצאו מגיני־הרוח העברי להציל אותו מידי „אויבתו״ זאת, לא הבחינו גם הם בין שני הבתים והשתדלו להצדיק שיטת חנוכם בשניהם יחד, ומפני כן לא הצליחו להראות צדקתם אף בזה שיש לו באמת זכות הקיום. מורים טובים כי חסרו לשני הבתים, השתדלו קודם כל למלאות החסרון בביה״ס לבנים, בעוד שביה״ס לבנות הוצרך להסתפק במה שהמציא לו המקרה. ואין צריך לאמור, כי הדחק החמרי, שהורגש תמיד בקופת „ועד בה״ס״, נראתה פעולתו ביחוד בביה״ס לבנות. שם, בביה״ס לבנים, נמצא לפחות נדיב אחד אשר הספיק לו מדי שנה בשנה כשליש מצרכיו, ופה — מלבד תמיכת חו״צ וחכי״ח, המשותפת לשני הבתים — צריכים היו לצפות רק לאותם „ח״י גדולים״ של חתנים ומחותנים, שיבואו בדרך רחוקה, אחר שיכריזו עליהם תחלה באזני כל ישראל. — קשר מוחשי אמנם לא היה בין שני הבתים ואיננו גם עתה. בראשית הוסדם נמנו מטעם חכי״ח מנהל לזה ומנהלת לזה, ששניהם עומדים ברשות עצמם; כל אחד מנהל ביתו לבדו, מבלי שיהיה מחויב לכוין מעשיו למה שנעשה בבית האחר, וכל אחד נותן דין וחשבון לבדו על מעשיו לפני חכי״ח. אבל מפני ששני הבתים יצאו ממקורו של רעיון אחד והתפרנסו ביחד מהכנסות משותפות ועל ידי ועד אחד, שעמד בראש שניהם כמשגיח עליון, — לכן היו שניהם בהכרה קשורים זה לזה בציור המחשבה, ואי אפשר היה לביה״ס לבנות, הנחשב כטפל לחברו, להשתחרר לגמרי מהשפעתו של זה ולבלתי היות סובל ונפעל ממהלך חייו וקורותיו של אחיו „הבכור״. ודבר זה הוא בעיני הסבה הראשית, מפני מה לא נראתה עד כה ברכה רבה גם בפעולתו של ביה״ס לבנות, עם היות דרכו לפניו יותר בטוחה וישרה, והנהגתו מסורה בידי מנהלת הקרובה ברוחה יותר לבעלי המטרה הלאומית ומסוגלת

ובכל זאת, גם על הבית הזה אי אפשר לאמר, כי מלא תעודתו באמונה והביא את התועלת שיכול היה להביא. ושתי סבות גרמו בדבר: השתתפותה של חכי״ח ופעולתו של ביה״ס לבנים.

כי גם ביה״ס לבנות, כאמור למעלה, נוסד על שם חכי״ח והנהגתו נמסרה בידה, ומפני זה נראתה גם פה התנגדות פנימית ותמידית, אם גם בצורה אחרת, בין המטרה הלאומית של המיסדים ובין המטרה החמרית של חכי״ח. זאת האחרונה נשארה גם פה נאמנת להשקפתה, שכל עיקר מטרתם של בתי ספר בערים כאלה לא תוכל להיות אלא זו: לתת לבני עניים חנוך מעשי, שיהיה להם לתועלת בחייהם העתידים. אבל בעוד שבביה״ס לבנים ה„תועלת" דורשת להרבות בלמוד לשון צרפתית וידיעות שמושיות שונות, הנה בביה״ס לבנות לא יגדל ערכן המעשי של ידיעות כאלה ואינן אלא „לנוי". בת יפו, שעתידה על הרוב להנשא לאומן עני, אינה יכולה להוציא תועלת ממשית מידיעותיה אלה. ועל כן לא נראה כאן מצד חכי״ח, כמו שראינו בביה״ס לבנים, דאגה יתרה, שלא תסיג המטרה הלאומית את גבולם של הלמודים האלה. אבל לעומת זה נוטה היא כאן, בהסכם להשקפתה, להמעיט בלמודים עיוניים בכלל, בין בעברית ובין בצרפתית, ולהרבות במקומם בלמוד מלאכות הבית, ביחוד מלאכת התפירה, כדי שיוכלו הבנות, בהיותן לנשים, להביא תועלת בזה לצרכי ביתן או גם להשתכר לפעמים פרוטה בעבודתן בשביל אחרים. ואם לא אשגה, מתנגדת היא חכי״ח כאן לרבוי הלמודים העיוניים לא רק בשביל שיהיה הזמן פנוי ללמוד המלאכה, כי אם גם לשם „תועלת" אחרת: שלא תהיה האשה יתרה הרבה על בעלה בהשכלתה, משום „שלום בית"[1]).

וההתנגדות הזאת שבין שתי המטרות השונות גרמה אמנם גם פה נזק רב, הביאה ערבוביא בחיי הבית והיתה למכשול על דרך התפתחותו. אבל למרות כל זאת, אי אפשר להכחיש, כי לפי תכונתה צריכה היתה ההתנגדות להיות כאן פחותה וחלושה הרבה מבביה״ס לבנים, כאשר יחסר לה כאן היסוד העיקרי, שבביה״ס לבנים אינו נותן מקום לפשרה: ההכרח המוחלט להכשיר את הילדים בביה״ס למלחמת קיומם בעתיד. ועל כן נראה באמת, כי בביה״ס

---

[1]) זה נראה ממה שמרבה הועד המרכזי להטעים במכתביו, שאינו רוצה לעשות בנות יפו „מלומדות". גם התנגדותה של חכי״ח ללמוד המדעים בעברית בביה״ס לבנות לא באה, כבביה״ס לבנים, מתוך החשש, שמא יצא מזה הפסד לידיעת הבנות בלמודים האלה, שאין להם פה חשיבות יתרה בעיניה, אלא מפני שידיעה כזו בשפת עבר, עד כדי לפרש בה דברי חכמה — היא לאנשי המערב „למדנות" עמוקה מני ים, המיוחדת רק למלומדים שמלאכתם בכך. ועל כן לא יוכלו להבין, למה להן לבנות יפו הפשוטות להגיע למדרגה גבוהה כזו בלמודים הנדרשים ב„אקדימעת".

על חנוך הבנות מסתתרת בעמקי הלבבות ושלא מדעת היא עושה רושם על רצוננו ופעולותינו. רק אחר שהאמינו המיסדים, כי הפעולה העיקרית להשגת המטרה כבר נעשתה, בהוסד ביה"ס לבנים, לא נמנעו מלשים לבם גם לפעולה צדדית, ויסדו, כמלואים לזה, גם בית ספר לבנות.

והבית הזה גם מראש לא לגדולות נוצר. איש לא קוה ולא דרש ממנו, גם בימי החלומות הגדולים, כי יביא מהפכה בדרכי החנוך הלאומי בכלל, כי יגדל „אנשי מופת", שישפיעו מרוחם על כל סביבותיהם, — ורק זאת היתה מטרתו, לגדל נשים ואמהות עבריות, שכל אחת תשליט את הרוח העברי ואת הלשון העברית בתוך ארבע אמותיה, בביתה פנימה. ואת המטרה המוגבלת הזאת לא קשה היה להשיג — אלו היה נעשה הדבר מראשיתו בשיטה מושכלת וקבועה — גם באמצעים לא גדולים ביותר. פה אין צורך לידיעה רחבה בכל ענפי היהדות ולהתפתחות הרוח בכלל במדה מרובה. לא כמות הידיעה ורוחב הסקירה השכלית הם העיקר בחיי האשה הביתית, כי אם עומק הרגש וההכרה הפנימית. ועל כן אפשר היה להסתפק כאן בפרוגרמא יותר מצומצמת, בזמן יותר קצר, וממילא גם בהוצאות יותר מועטות, מאשר נדרש בביה"ס לבנים, בשביל שישיג מטרתו הוא. ולא זו בלבד, שהדרך כאן מצד עצמה קצרה יותר, אלא שגם פנויה היא מאותם המכשולים החיצוניים אשר שמו לאַל כל עמלנו בחנוך הבנים. רעיון „השתחררות הנשים" עדיין לא הגיע עד יפו; שם גם הבנות וגם אבותיהן יודעים היטב, מה יהיה בסופן, אחר צאתן מביה"ס: בבית הוריהן ישבו, עד שינשאו לאנשים, ואין לבקש עתידות להן ולהכין אותן למלחמת קיומן. ועל כן יש ביכלתן לישב בביה"ס כמה שלבן חפץ ולהתמכר ללמודים אידיאליים, חסרי תועלת חמרית, בלב שלם ובנפש שקטה, שאין דאגת העתיד מטרידתה. ובצאתן מן הבית, אין להן לא צורך ולא יכולת לבקש „השלמה" באיזה בית ספר אחר, שרוח אחרת שלטת בו, או לצאת לשוק ולעבוד עבודה בתוך סביבה חדשה, המסוגלת למחות רשמי החנוך העברי, — אלא יושבות הן בבית, מתחלה בבית הוריהן, ואח"כ אשה בית אישה, ושם אין מונע אותן מלשמור בטהרה מה שהביאו עמהן מביה"ס וגם להוסיף לו חזוק על ידי קריאה בספרים בשעות הפנאי, שעל הרוב אינן חסרות לגמרי ליושבות בית, ולברוא ככה סביבותיהן אטמוספירא עברית מעין זו שבתוכה גדלו בביה"ס; אין מונע אותן מלעשות כל זאת, ואין הדבר תלוי אלא ברצונן בלבד, אשר אמנם גם הוא, הרצון הזה, צריך לחנוך וחזוק, ומזמן לזמן גם להתעוררות מן החוץ — וזו היא תעודת ביה"ס וחובת מוריו ומנהליו לתלמידותיהם, לא רק בין כתלי הבית, כי אם גם מחוץ להם; לא רק בשנות למודן, כי אם גם אחרי כן.

אך לעניני החנוך במושבות צריך להקדיש מאמר מיוחד, ופה, כמדומה לי, יספיק כל האמור בשביל שיבינו הקוראים את דעתי — אף אם לא יסכימו לה — שהצעתי לפני ועד הישוב בשובי מא״י: לעזוב את בית־הספר לבנים שביפו בידי חכי״ח לבדה, מבלי להשתתף עוד בעתיד לא בהנהגתו ולא בכלכלתו ואחריותו.

מה שהיה אחרי כן: מפני מה לא קבל הועד את דעתי, מפני מה יצא עליו הקול, בכל זאת, כי החליט לסגור את הבית, ואיך נתגלגלו הדברים עד שבא הועד באחרונה לאותה ההחלטה הנפלאה הקיימת עוד גם עתה: להשתתף עם חכי״ח בכלכלת הבית ובאחריותו, אך בלי שום זכות להשתתף בהנהגתו, — כל הפרטים האלה אמנם חשובים הם במובן ידוע, בהראותם את תכונת עבודתנו בכלל ובאיזו תנאים מקריים היא תלויה, אבל מפני שאינם מוסיפים בירור לעצם הענין שאני עסוק בו כאן, אעבור עליהם בשתיקה ואפנה עתה אל החלק השני משאלת בתי הספר ביפו — אל שאלת בית הספר לבנות.

ג.

בכונה הפרדתי בין שני בתי הספר ויחדתי את הדבור עד כה רק על ביה״ס לבנים לבדו, כדי שיצמצמו הקוראים את עיונם תחלה רק בשאלת־קיומו של זה, שהיא סבוכה יותר ותשובתי עליה עלולה יותר לעורר התנגדות. אבל לפי האמת, מה שנאמר למעלה על דבר הסדרים והלמודים ואופני הכלכלה של ביה״ס לבנים, מתיחס ברובו גם לביה״ס לבנות, ומה שאירע לזה אירע על הרוב גם לזה. לכן, בבואי עתה לדבר על ביה״ס לבנות, איני רואה צורך עוד לתאר גם אותו ואת תולדותיו בפרטות, אלא אסתפק בביאור אותם הצדדים, שבהם נבדל הוא מחברו, ובכל השאר אקצר כפי האפשר.

בית הספר לבנות, כמו שידענו כבר, נוסד זמן מה אחר הוסד ביה״ס לבנים. ואולם לא רק בזמן, כי אם גם במַעלה ניתנה הקדימה תמיד לביה״ס לבנים, והוא נחשב לעיקר המפעל הזה, כן לפי מחשבת המיסדים הראשונים בא״י וכן לפי אמונת הקהל בחו״ל מאז ועד עתה. אפשר לאמר בבירור, כי לולא נוסד תחלה ביה״ס לבנים, לא היה עולה על דעתם של חו״צ ביפו לעמול כל כך בשביל יסוד בית ספר לבנות בלבד, ואלו נוסד שם בי״ס כזה במקרה, לא היה קונה לו שם טוב במדה כזו ולא היו חו״צ שבחו״ל מחבבים אותו ומטפלים בו כמו עתה, כשהוא מצורף במחשבתם לבי״ס לבנים. השקפות שנשתרשו במשך כמה דורות לא במהרה נעקרות מן הלב, ולמרות המליצות שאנו קוראים תדיר בכה״ע על דבר חסרון „אמהות״, עדיין השקפת אבותינו

בפנים סוריא. מה ענה על זה הועד — איני יודע, אבל גם אם ישארו בתי המלאכה בירושלים, הרי הדבר ברור, שרבים מן הלומדים בהם, אשר חנוכם בבית־ספר מתוקן לא יתן להם עוד לחיות בעוני ושפלות כאבותיהם, יהיו מוכרחים לצאת מן הארץ ולבקש מזלם בארצות אחרות. ונוספה אם כן שאלה חדשה: איך לחנך את התלמידים, שיוכלו למצוא דרכם בארץ נכריה, בין אנשים ומנהגים זרים להם? — כמה עלובה ארצנו האומללה, המוכרחת לגדל בניה בכונה תחלה, שיעזבוה ויהיו גולים לארצות אחרות! — והנה תהיה התשובה על שאלה זו מה שתהיה, אך זה הלא גלוי לכל, כי לא „הדבור העברי" ולא „המדעים בעברית" הם הם הדברים שיעמדו להם לעניים האלה בשעת דחקם, בצאתם בגולה, וכי לא באטמוספירא איקונומית כזו, המלאה רקב, יוכלו לצמוח מטעים חדשים ורכים כתחית השפה וחנוך לאומי. בכל אופן, לא לנו, דלי כח ועניים ממעש, להכניס עצמנו בנסיונות מסופקים כאלה. כי, אם נעשה אותם ביד רחבה, ככל הדרוש בשביל שנוכל, לפחות בראשיתם, להשלות נפשנו בתקוה לאחרית טובה, — הרי אנו צריכים לבזבז עליהם כל מה שיש לנו, ועדיין אין אנו מספיקים. ואם נעשה אותם בשעור מועט ובהוצאות מועטות, כמו שעשינו עד כה ביפו, — הרי אנו מאבדים חלק מכחנו הדל במזיד, בהכרה ברורה מראש, שלא יעלה בידנו כלום. ולמה לנו כל זה? למה נעמול לריק לנקוב חור בקיר הברזל, בעת שהדלת פתוחה לפנינו לבוא ולהשיג מבוקשנו בדרך יותר נוחה וטבעית? הנה המושבות, בכל רוע מצבן בהוה, הן סוף סוף עיקר הישוב החדש. קשה עוד אמנם להגיד, מה תהיה אחרית הקריסים המרעידה עתה את העולם הקטן הזה עד היסוד. אבל צריך לקוות, כי רוב המושבות ישארו על תלן בנויות, גם אם יצאו מתוכן כמה שיצאו. ושם, בתוך אויר־השדה הבריא, יש ויש לנו עבודה מועילה להתפתחות הרוח הלאומי וגם לתחית השפה, אם אך נשכיל לגשת לעבודה זו בשיטה נכונה ומסוימת וברצון אמתי לעשות דבר של קימא, — דבר גדול או קטן, רק שיתפוס באמת מקום בחיי המציאות, ולא יהיה אך „במת חזיון" לבאים ממרחק . . . רוב המושבות הן עוד אמנם בו־ישות אחרים, וכמו שרמזתי למעלה, אין תקוה עתה, שיניחו לנו שדה־החנוך שם לעבדו ולשמרו לפי רוחנו. אבל עתה אין לנו עדיין צורך בשדה אחרים זה, לפי שגם במעט המושבות הנותרות, שאינן תלויות ברעת זולתן בעניניהם הפנימיים, תמצא לנו עבודה דיינו בשנים הקרובות. ואלו היינו מצליחים להראות באלה, כי לא נופלים אנו מאנשי המערב בהבנת דרכי החנוך הכלליים ובכשרון להנהגה סדורה וקבועה, וכי עם זה עולים אנו עליהם בהבנת רוח עמנו וצרכיו המוסריים, — אז לא רחוק הדבר, שהיו פותחים לנו שער גם באותה „רשות היחיד" . . .

בה. מי יצא? מי שצר לו המקום! והמקום, כמו שראינו, צר ביותר לבעלי המטרה הלאומית. הם אינם יכולים להסתפק באותו המועט של אמצעים חמריים ומוסריים, שהיה מספיק להשגת המטרה הפרטית, אלו היתה היא המבוקשת לבדה; וגם להגדיל את האמצעים עד המדה הדרושה למטרתם אינם יכולים, מפני אותן המניעות השונות שנתבארו עד כה, מקצתן מקורן בתנאי החיים החיצוניים, שאי אפשר לשנותם (העניות ביפו וכו'), ומקצתן — בהם, בבעלי המטרה הזאת עצמם, בדלות כחם החמרי ובתכונותיהם המוסריות והחברתיות, שגם אלה לא ניתנו להשתנות ברגע אחד לפי רצוננו. ואם כן, הלא הדין נותן, שיצאו הם ויניחו מקומם לבעלי המטרה הפרטית, בשביל שישיג הבית לפחות את זו.

„בית ספר שביפו — בידי חכי"ח!" „בבית הספר שביפו — רוח צרפתי!"

יצעקו להם הצעקנים כזאת וכזאת בכל מלוא גרונם, ומי שיש לו מוח בקדקדו ואומץ בלבבו הוא יתגבר על רגשותיו ויאמר לנפשו: אמנם גדול הכאב — וגדול הוא אולי הרבה יותר בלב אלה שאינם מכריזים עליו בפומבי — על עמל שנים רבות שעלה בתהו; אבל בשביל זה אין אנו צריכים להוסיף ולהוציא כחותינו לבטלה. בית הספר שביפו, מכיון שבאנו לידי הכרה, שאין ביכלתנו להשיג בו את מטרתנו, — הרי הוא בעינינו כשאר בתי הספר שבערי א"י, וכשם שאין אנו רואים סימן כליה לרעיון התחיה במה שבתי הספר בירושלים ובשאר הערים הם בידי הכי"ח או חברות מערביות אחרות, כן לא יחרב בניננו הלאומי אם תהיה כזאת גם ביפו. סוף סוף לא מבני יפו תצא תורת החנוך העברי ותושע השפה העברית.

בכלל, שאלת חנוך הבנים בערי ארץ ישראל — שאלה קשה היא עד מאד. המצב האיקונומי רע בכל הארץ, רוב התושבים היהודים אובדים בעוני ובמחסור, המסחר והרשת המעשה מתנהגים בכבדות ומתפתחים בעצלתים, והמעט הנמצא מהם הוא על הרוב בידי נכרים, וגם הדרישה לעבודת האומנים העברים היא מפני זה מועטה בערך. איזה דרך יבחר לו איפוא בית-הספר בשביל שחניכיו יוכלו אח"כ להתפרנס מעבודתם ולא יצטרכו ליהנות מן ה„חלוקה"? אומנות! זאת היא התשובה היחידה שנשמעה עד כה ושאחזה בה גם חכי"ח, מפני שאין תשובה אחרת טובה הימנה. בביה"ס של חכי"ח שבירושלים מלמדים מלאכות שונות, ולפי עדות מומחים, מגדל ביה"ס באמת אומנים טובים. אבל מה בצע בזה, ועוד בשנה שעברה בא המנהל לידי הכרה, שכבר רב יותר מדי מספר האומנים שיצאו מביה"ס ואין להם מקום עוד בארץ להשתכר לחמם בכבוד, ומפני זה היה ברעתו להציע לפני הועד המרכזי של החברה, שיעבירו את בתי המלאכה מירושלים לאיזו עיר רחוקה

אין ספק איפוא, שאלמלי עברו בתי הספר לרשות הועד לגמרי, היתה הנהגתם תלויה תמיד בדברים מקריים כאלה. ארץ ישראל מלאה „פטריוטים" מכל המינים, ומה שזה קורא „יום" — קורא זה „לילה". אחת היא, באיזה דרך יבחר ביה"ס ואיך תהיה הנהגתו — מבקרים אכזרים ואויבים בנפש לא יחסרו לו שם בכל אופן, ומגלות יהיו עפות מיפו „לאחינו שבגולה". כן בצורת מכתבים פרטיים „לטובי חו"צ" וכן בצורת מאמרים בכה"ע בהעלם שם כותבם; אלו ואלו יהיו כתובים „באש־קודש", מלאים מליצות נשגבות על תחית האומה והלשון ויחד עם זה תלונות מרות על הועד, על המנהלים המקומיים, על המורים — הכל לפי הצורך. וקהלנו יהיה מזדעזע תיכף לשמע כל הנוראות, וימהר לדרוש בחזקה, שיתוקן „המעֻות", כרצון הפטריוטים שביפו. והעומדים בראש ההנהגה, מחסרון אומץ לב ותקיפות־הדעת, יהיו מבטלים רצונם מפני רצון הקהל, כדי לשכך כעסו, — וסוף הכל: יהיו האנשים נושאים את החמור...

קשה הדבר, אבל על האמת צריך להודות: אין אנו מוכשרים עדיין אפילו ליסד בית־ספר הגון ולנהלו בדרך טובה. לא רק ביסוד מושבות, כי אם גם במקצוע החנוך אנו צריכים תחלה להנך את עצמנו, לבלתי פסוע פסיעה גסה בבת אחת עד שנתלמד ללכת מישרים בפסיעות קטנות ומדודות[1]).

ובכן, מה יעָשה עתה בבית הספר שביפו ומי יהיה אדון לו?

התשובה יוצאת מאליה מתוך כל האמור:

שני שותפים יסדו את הבית, כל אחד לשם מטרה מיוחדת לו לבדו: זה רצה להגשים בו רעיון לאומי, לתועלת כלל העם, וזה רצה לעשות חסד עם בני עדה עניה, לתועלתם הפרטית. והנה הראה הנסיון, כי השותפות לא עלתה יפה, כי שתי המטרות דרכים שונים להן וכשהן משמשות בערבוביא כל אחת אינה אלא מעכבת השגתה של חברתה, בעוד שהיא עצמה אינה מושגת, ואי אפשר שתושג. כל זמן שיהיה הבית קנין של שותפות אין תקוה איפוא ממנו לא לזו ולא לזו. אחד מן השותפים צריך מפני זה לצאת ולהניח לחברו לתקן את הבית ולעשותו מכוון כלו למטרה שהוא רוצה

---

[1]) בין שאר שבחיו של ביה"ס שביפו אנו שומעים תמיד גם את זה: הוא היה ל„מופת" לשאר בתי הספר בא"י והרים כבוד החנוך הלאומי והשפה העברית, עד שגם חכי"ח שנתה השקפתה על כל אלה בגללו. ואפשר אמנם, שבשנים הראשונות, בראשית התפתחותו של הבית, היה בזה גרעין של אמת. אבל באיזה מובן הוא עתה למופת — זה נראה מתוך התשובה שהשיב לי מורשה חברת יק"א (שהיה בא"י בזמן אחד עמי) על שאלתי, אם תאות החברה למסור לחו"צ הנהגת בתי הספר במושבות הנדיב שעברו לרשותה. „בתי הספר שביפו — השיבני הנשאל — הם לנו למופת, עד כמה חו"צ מוכשרים לכך" . . . כי אמנם — ראוי שידעו זאת סופרינו — במדה שאנו תולים כל קלקלת בה"ס שביפו בחכי"ח, בה במדה תולים אותה מנהיגי חכי"ח בנו.

ואולם, מלבד הסבה העיקרית, המבוארת עד כה, יש עוד גם סבה צדדית — ואל תהא גם היא קלה בעינינו! — המבטלת את המחשבה, שועד הישוב צריך ויכול לקחת בידו הנהגת בה״ס.

עוד בראשית השנה שעברה, קודם שהלכתי לא״י, נשאל אחד המורים שם מאת הקומיסיא לעניני בה״ס שנוסדה אז על יד הועד באודיסא, אם אפשר להוציא את ביה״ס שביפו מרשות חכי״ח ולהעמידו ברשות חו״צ לבדם. וזה אשר ענה המורה אז:

„הדבר אפשר, אבל יש לחשוש מפני שני דברים: א) פן ישתמשו המתנגדים בכח הממשלה לרעת ביה״ס. בהיות ביה״ס ברשות חכי״ח אין לירא מואת, כי חכי״ח ידועה היטב לפקידי תוגרמא. ב) אם יצא מרשות חכי״ח, ירבו אדוניו מאד. כל הנותן רובל בשנה, כל מי שיש לו דוד נותן, כל היודע לקרוא איזה ספר, כל בעל לשון, כל בעל עט, כל מי שיש לו קרוב או מכר קרוב לחו״צ — יחשוב את עצמו לבעל דעה ולבר סמכא ודרוש ידרוש, כי ישמעו לדעתו. והדבר הזה, אירא מאד, יביא בלבול בהנהגת ביה״ס".

והנה החשש הראשון אמנם אינו גדול כל כך. לפי ידיעתי, קרוב לודאי — וראיות בהחלט אין בדבר זה אף למנהלי בה״ס ופקידי הנדיב — שלא יקשה להשיג ביפו רשיון מקומי (וזה היה מספיק) לפתוח בית ספר על שם מי שיהיה. אבל לעמת זה, כמה נכון הוא החשש השני — ואת ראינו בחדשים האחרונים, מעת שנתעוררה האגיטציא לטובת בה״ס. איזו מליצות רותחות שבאו בכה״ע בלי שם בעליהן הספיקו להלהיב את הלבבות עד כדי לשכוח הלכות דרך ארץ היותר פשוטות. כל „בעל לשון" מצא כאן מקום להתגדר בו ולהוציא רוחו נגד הועד ושאר ה„חוטאים", שעשו קנוניא ביניהם להרוס את הבית הגדול בלי שום סבה, רק כדי להכעיס את ה„חובבים" הישרים והתמימים! והועד עצמו — הנני מוסיף בדאבון לב — לא מצא עוז בלבבו להתרומם על כל השאון הזה, ובחפצו לצאת ידי כל הדעות, החליף את החלטותיו פעם ושתים, עד שהגיע על ידי זה באחרונה להחלטה תמוהה באמת, שעל פיה נפתח ביה״ס שנית; החלטה שעוררה שאון חדש ושאי אפשר למצוא לה דמיון אלא באותו הספור הידוע בספרי הילדים: מעשה באב ובנו שהיו מהלכים בדרך וחמור אחד עמהם. רכב האב והבן הלך אחריו. פגע בהם אדם ואמר: אי לך, זקן, שאינך חס על הנער הרך! ירד האב והרכיב את הבן. פגע בהם שני ואמר: ריקה, אינך חס על רגלי אביך הזקן! רכבו שניהם. פגע בהם שלישי — וחס על החמור. ירדו שניהם. פגע בהם רביעי — ולגלג על „שלשה חמורים המהלכים כאחד". מה עשו בשביל לצאת ידי הכל? הלכו שניהם ברגל ואת החמור הרכיבו על גביהם...

פזרנות שלמעלה מיכלתו, בעת שהחנוך במושבות, ששם עיקר פעלנו ומרכז תקותנו, גם הוא עזוב ופרוע ודורש תקונים יסודיים, שלא יֵעָשו בלי הוצאות מרובות, ובעת שגם שאר צרכי הישוב דורשים תפקידם, ואיך שתהיה השקפתנו על ה„תמיכה", הן לא יוכל הועד, שלכך נוצר, להפטר ממנה? — דרישות כאלה יכולות לבוא רק מתוך התלהבות שהגיעה לידי שעמום, שאינה יודעת מה היא מבקשת ולאן היא פונה.

ובית חנוך למורים עברים?

אמנם, בית־חנוך כזה יכול היה להביא ברכה להתפתחות חיינו הלאומיים, אלו נבנה על יסודות חזקים ועל פי תכנית מושכלת. אבל שאלה זו, שכשהיא לעצמה צריכה היא עוד בירור מצדדים שונים, אינה ענין לשאלת ביה"ס שביפו. כי בית־החנוך למורים הדרוש לנו — בית ספר גבוה יהיה (במובן יחוסי), והתלמידים הבאים בו צריכים להביא עמהם השכלה יסודית, לפחות באותה מדה שיתן ביה"ס שביפו, אם ירימוהו למדרגה המתאורת למעלה. ובכן צריכים יהיו התלמידים לגמור למודם תחלה בביה"ס הפשוט הזה ולבוא אחרי כן לבית חנוך המורים, כדי להשלים בו את ידיעותיהם ולהתלמד בפדגוגיא להלכה ולמעשה במשך שנים אחרות. נניח איפוא רגע אחד — דבר שבאמת אינו לע"ע אלא דמיון כוזב — שיש אפשרות לאסוף את הסכום הרב הדרוש ליסוד בית־עליון זה ולכלכלתו באופן נאות, וגם נמצאו לנו אנשים הראוים מכל הצדדים לנהלו וללמד בו. ואין הדבר חסר אלא תלמידים — וכי יעלה על הדעת, שאי אפשר יהיה למצוא בארץ ישראל ובכל ארצות הגולה מעשרים עד שלשים נערים, שיהיו מוכשרים לכך על פי כשרונותיהם וידיעותיהם ויתרצו להכנס לבית הזה, אשר יספיק כל צרכיהם במשך שנות למודם וידאג להם גם אחר כן, שיוכלו למצוא עבודה נאותה למורים מומחים שכמותם (תנאים, שבכל אופן לא יוכל הבית להתקיים בלעדם)? והאמנם צריך לכלכל בית ספר פשוט, שרוב תלמידיו אינם מסוגלים כלל לעבודה רוחנית, לא לפי תכונותיהם השכליות והמוסריות ולא לפי מצבם החמרי, — רק בשביל להכין, במשך שמונה שנים, איזו תלמידים לבית ספר עליון, בעוד שאפשר למצוא נערים שכבר מוכנים לכך ואינם צריכים אלא לסדר ידיעותיהם ולמלאות את החסר בהן זעיר שם זעיר שם, דבר שיכול להעשות בגוף בית־החנוך למורים, אם יוסיפו לו מחלקה של הכנה לשנה אחת? ובית חנוך כזה — מפני מה מקומו דוקא ביפו, ולא, למשל, בירושלים, שיש בה הרבה והרבה בחורים בעלי כשרונות, מלאי תורה והשכלה, וממשפחות של תלמידי חכמים (והלא גם חוק הירושה לא דבר ריק היא!...), ולא יחסר להם זולתי השלמה באיזו מקצועות ושכלול ידיעותיהם בשיטה מסודרת?

למשמרת כזו, מפני זה עצמו, שאנשי א״י הם ולא יגדל כבורם שם, כדרך „הארץ״... וממילא מובן, כי פרגוגים מנוסים בעלי השכלה רחבה לא יאותו לעזוב מקום מושבם, ששם פרנסתם מצויה, ולילך למדינת הים לחיות בדוחק ובצער הם וביתם, אף אם „מדינת הים״ היא „ציון״, והם עצמם — חובבי ציון. גם התלמידים העניים, כלומר כמעט כל התלמידים, צריכים למצוא בביה״ס כל ספוקם — מאכל בריא (לא רק לחם וירקות) ובגד ללבוש, וכמחלקות העליונות אולי גם דירה לרבים מהם, שאין להם מקום עוד בבית הוריהם. וכל זה ביחד יגדיל את הבודזט השנתי — גם אם נחשב הכל בצמצום האפשרי — של ביה״ס לבנים לבדו עד ליותר מעשרים אלף פרנק, כלומר יותר מחומש ממה שמוציא הועד שנה שנה על כל עניני הישוב יחד (מלבד הוצאות ההנהגה באודיסא וביפו). ואם נוסיף עוד גם בית הספר לבנות, שאף הוא מצבו רעוע מאד, כמו שנראה להלן, — הנה יצא לנו, שאלמלי קבל עליו הועד הנהגתם וכלכלתם של שני הבתים, כדרישת רבים מחו״צ, היה צריך לבזבז עליהם בכל שנה, לפחות, כשליש מכל מה שביכלתו להוציא בארץ ישראל בכלל!

פזרנות כזו לצרכי בתי ספר עירוניים אי אפשר לדרוש ממוסד של צבור שנברא בעיקרו לצרכי המושבות, אף אם היתה התכלית מושגת בודאי, ומה גם שהשגת התכלית העיקרית עדיין מוטלת בספק, גם כשיתוקן בית הספר באופן האמור. לפי שסוף סוף עוד גם אז לא תפתר, ולא תוכל להפתר לע״ע, השאלה החמורה: מה יעשו התלמידים אחר גמרם למודם בביה״ס? ארץ ישראל עדיין לא נתפשטה בכל הארצות, קטנה היא ודלה ודרכי־חייה אבלות ושוממות, ואין מקום בקרבה לעבודת־משכילים (הוראה, עריכת ספרי מסחר וכדומה) אלא במדה מצומצמת מאד. מאלה שיזכו לגמור כל למודי ביה״ס יצטרכו איפוא רובם לגלות לארצות אחרות בשביל לבקש מחיתם, ומי יודע אנה יבואו, באיזו חברה, באיזו „סביבה״, וכמה רחוקה היא התקוה, שהצעירים האלה יגדל כחם לא רק לעמוד בפני השפעת הסביבה עליהם, כי אם גם להשפיע מרוחם עליה. השפעה כזו יוצאת רק מתוך המון גדול של אנשים בינונים או מתוך רוח כביר של יחידי סגולה, העולים בהשכלתם ובסגולותיהם הרוחניות על כל הסובבים אותם. ותלמידי ביה״ס ביפו לא יהיה בהם לא זה ולא זה. לא בהמון יבואו לכבוש דרך לפני „הרוח העברי״, כי אם שבלים בודדות יהיו, מפוזרים בארצות שונות; והשכלתם הכללית, גם אחר כל הרפורמא, לא תהיה גדולה הרבה מזו שנותן בית־ספר עירוני באירופא. ואם יהיה האחד לעורך־ספרים והשני מורה למתחילים, זה במזרח וזה במערב, — הבאלה נבטח, כי יהיו לנביאי הרוח העברי ולמחיי השפה העברית בתוך העם אשר בגולה? ובשביל תקוה מסופקת כזו נדרוש מאת ועד הישוב

והדירית, בסבלנות ובחריצות של נמלים, מבלי לבקש גדולות ולהרעים נפלאות, — לעבודה כזו עוד לא זכינו שימצאו בקרבנו אנשים הגונים באמת. גם „חבתם" של חו״צ אל רעיון החנוך הלאומי בא״י — אם נשפוט על פי הנדבות, לא על פי הצעקות, לטובת בה״ס שביפו — עדיין לא גדלה כל כך, עד כי נוכל לסמוך עליה, שאורגן מיוחד לזה ימצא את האמצעים הדרושים למטרתו. ובכל אופן, גם אם נניח, שיש אחרית ותקוה למחשבה זו במשך הזמן, הנה בית הספר ביפו, העומד לנפול, אין לו פנאי להמתין עד שיתרחש גם כזה. נשאר איפוא רק הועד של חו״צ שבאודיסא, שיש לו אמצעים חמריים במדה נכונה וגם חבר אנשים העובדים עבודתו בשכר, באודיסא וביפו. הוא יכול איפוא, וממילא גם מחויב הוא, להציל מכליה את המוסד הזה, אשר עיני כל חו״צ עליו.

זאת היתה המחשבה הראשונה. אבל התבוננות יותר עמוקה בפרטי הענין הראתה תיכף, שאין למחשבה זו יסוד נכון.

כל זמן שהיה בית הספר מוסד פרטי של משכילי יפו, הנתמך אמנם מיחידים וחברות ואהוב ורצוי לקהל, אך אחריותו רק על ועד בה״ס העומד בראשו, — עוד אפשר היה לסבול את כל החזיונות שראינו עד כה: את שתוף המטרות ורוע ההנהגה, את הפרוגרמא הדלה והבודזט המצומצם. אבל אם הועד המרכזי לחו״צ נעשה אדון לביה״ס ומקבל על עצמו — כלומר על כלל חו״צ שבגולה — את כל אחריותו, הרי הדבר מובן, שאין לו להועד רשות להשאיר הכל כשהיה ולצאת ידי חובתו במה שימלא בכל שנה את החסר להבודזט השנתי הנהוג עד כה. בבית־הספר של חברת חו״צ לא יתכן שירעבו המורים ללחם, לא יתכן שתהיה ההנהגה בידי מנהל הניתן במתנה מחברה אחרת בעלת מטרה אחרת, לא יתכן שתהיה הפרוגרמא העברית פחותה מבחדר הגון, ולא יתכן גם זה, שיניחו לרוב התלמידים לעזוב את הבית, מפני עניותם, קודם שיגיעו לגמר הלמודים, ושלא ידאגו להנותרים, לתת להם איזו הכנה למלחמת קיומם לעתיד, או בלשון אחרת: בית ספר בארץ ישראל שכלל חו״צ אחראי בעדו — צריך שתהיה לו תעודה ברורה, המתאימה למטרת חו״צ הכללית, ושתהיה הנהגתו מתאימה לתעודתו בכל הפרטים. בבית ספר כזה תהיה על כן הפרוגרמא, גם העברית וגם הכללית, רחבה הרבה יותר מזו של עכשיו, ועל כן תרבינה בהכרח גם שנות הלמוד (לפחות עד שמונה), וממילא ירבה גם מספר המורים, וכלם צריכים לקבל שכר הגון, שיוכלו לחיות בלי מחסור ודאגה ויקדישו כל כחותיהם לעבודת הבית. ההנהגה צריכה להיות בידי מנהל — הוא גם ראש המורים — היודע ומחבב את תעודתו ומוכשר עם זה, לפי נטיות־רוחו והשכלתו, למלאותה כראוי. מנהל כזה (וגם רוב המורים) צריך לשלוח מחו״ל, כי בא״י אין לע״ע אנשים כאלה, ואף אלו היו, לא יכשרו

4000 פר'. תמיכת ועד הישוב ונדבות פרטיות — 4974,18 פר'. ס"ה 11,786.53 פר' נשאר דיפיציט — 272,37 פר'.

ובכן אנו יודעים, מה גדלו הקרבנות שהביאו כל חו"צ (מלבד בית ויסוצקי) לבית הספר „שלהם" במשך שנה שלמה: — כחמשת אלפים פרנק בקירוב! אבל צריך להוסיף עוד, כי רק מועט קטן מן הסך הזה בא מנדבות פרטיות, ועיקרו ניתן מקופת הועד, או ביתר דיוק — לא ניתן, כי אם לוקח כמעט בחזקה. תמיכת הועד התמידית נאכלה זה כבר, ונדבות פרטיות באו במדה זעומה מאד, ובכל עת שהורגש מחסור (כלומר בסוף כל חודש — זמן השלום למורים וכו'), לא ידע המנהל מה לעשות ואל מי לפנות: ועד בה"ס איננו עוד, וחכי"ח קשת עורף היא ולא תתן יותר מן הקצוב; לא נשאר איפוא כי אם ועד חו"צ, אשר אמנם גם הוא, בקצבו לבה"ס תמיכה תמידית מוגבלת, לא חשב עצמו מעולם כאדון הבית החייב בכלכלתו, אבל ביפו נשתרשה האמונה — לא ידעתי מאין באה — כי ועד חו"צ הוא אחראי לביה"ס ועליו פרנסתו. מפני זה, בכל שעת הדחק, התחיל המנהל צועק אל הועד, שיחלצהו מן המצר, והועד, בראותו את הסכנה הנשקפת לביה"ס, כי יסגר באמצע השנה, לחרפת כל חו"צ, — מוכרח היה ליתן ולחזור וליתן, בכל עת שדרשו וכמה שדרשו, בלי קצבה ובלי חשבון.

במצב כזה מצאתי את בית־הספר בבואי לא"י בסוף שנת 1899, וכמובן, אי אפשר היה להשאירו כך גם לעתיד, תלוי ועומד באויר תמיד, מתפרנס ברגזה ודאגה, מבלי דעת בראש כל חודש מה יהיה בסופו. צריך היה על כן לפתור קודם כל את השאלה היסודית: מי יהיה מעתה אדון הבית, שישא עליו כל אחריותו, החמרית והמוסרית יחד, תחת ועד־בה"ס שנתבטל.

המחשבה הראשונה, שיכלה לעלות — וגם עלתה באמת — על הלב, היא, כי האדון הזה יהיה בא כחו של קהל חו"צ, כלומר ועד־הישוב שבאודיסא. ביפו והסביבה כבר הראה הנסיון, שאין אנשים אשר נוכל לסמוך עליהם, כי ידעו לנהל את הבית בחריצות הדרושה, ומה גם להמציא לו מקורי הכנסה תמידיים, שלא יהיה תלוי בנדבות מקריות, העולות ויורדות. ולברוא בחו"ל אורגן חדש מיוחד להנהגת עניני בתי הספר בא"י בכלל — כמחשבת אחדים מן המשכילים שם — זה היה בודאי דבר גדול ויפה, לולא ידענו כבר, גם כן על פי הנסיון, מה סופן של בריות כאלה, הנוצצות ברגע של התנשאות הרוח ונובלות אחרי כן מעט מעט, מאין עובדים. אלו היתה תעודת אורגן כזה רק לצעוק ולהרבות שיחה, בכתב ובעל"פ, היינו יכולים לבטוח בו, שיאריך ימים ויעשה תמיד את המוטל עליו בשקידה יתרה. אבל לעבוד עבודה שתקנית

שאינם יודעים כלום זולתי עברית — יש לנו בערי התחום די והותר, והם, לפחות, יודעים עברית, יודעים את ספרותנו העתיקה, ועל הרוב גם החדשה, ויש תקוה מהם, שלא ישכחו תורת בית רבם גם כשיפנו לבם אחרי כן לענינים אחרים; בעוד שביה״ס הלאומי שביפו מוציא נערים מבני י״ג עד ט״ו בלי כל ידיעה נכונה באיזה מקצוע שיהיה, ומכל עמלם אין להם שיור כמעט אלא הדבור העברי, שעתיד גם הוא להשתכח מהם, מאין יכולת להשתמש בו בחיים.

אינני מכחיש אמנם, כי ילדים רבים משחקים ומתקוטטים בלשון עברית — מחזה יפה ונעים הוא, ומודה אני על כן, כי שעה אחת — אבל רק שעה אחת — של קורת רוח בבית הספר שביפו מסוגלת לעשות רושם עמוק בלב ולברוא ברמיוננו אילוזיא נהדרת. אבל מסופק אני אם יש רשות להשתמש בילדים רעבים ללחם בשביל לברוא על ידם „חזיון" יפה, שישעשע נפשנו לשעה, ולשלחם אחרי כן לנפשם — כשלא יצלחו עוד על פי שנותיהם למלאות „תעודתם" — ואחרים יעלו תחתם על ה„במה"...

ובכל זאת היה ה„חזיון" עוד נמשך והולך בדרך זה מי יודע עד מתי, ואיש לא התעורר להקים שאון ולפקוח עיני העם על מצב הדבר לאמתו, — לולא בא הקריסים מאליה מן הצד החמרי. כי אחר שנתבטל ועד בה״ס וגם הנדבות נתמעטו, לא יכול עוד הבית עמוד, מאין בעלים אחראים והכנסה בטוחה, שתספיק לכלכלתו, -- וכה היה כל קיומו ל„שאלה". מה שלא עשו החסרונות הרוחניים שבגוף הבית — עשה החסרון החמרי שבקופתו...

והנה לא אכנים עצמי פה בפרטי החשבונות של השנים הקודמות. די לנו לדעת, כי מאז נוסד הבית, לא יכול למצוא ספוקו הדל והיה חי תמיד ברוחק, למרות הריקלמא על ארותיו, שמלאה כל כה״ע העברים, ולמרות היותו מפרנס את עובדיו בצמצום אכזרי, כמו שראינו למעלה. בשנים הראשונות, בעוד רב הבטחון בלב מיסדיו, לא נמנע אמנם ועד ביה״ס מלהיות ותרן לפעמים שלא לצורך, על חשבון נדיבותו של כלל ישראל, ש„בוראי" תלך ותגדל משנה לשנה. אבל לאחר איזו שנים הגיע ה„דיפיציט" לסך הגון, ורק בעזרת מלוה מיוחד, שהשתתפו בו גם הכי״ח וגם ועד חו״צ, הצליח ועד ביה״ס להשתחרר מחובותיו ולהציל קיום הבית. מני אז התנהל על כן הבודזֶט השנתי ביתר זהירות והלך וירד, עד שנצטמצם בשנת 1899 — השנה שהייתי ביפו בשעת גמר חשבונה — רק בסך 12,058.90 פר׳, בעוד שבשנה שלפני זו נחתם החשבון בסך 14,047.40 פר׳.

ואלו הם מקורי ההכנסה של ביה״ס בשנת 1899:

מאת הכי״ח (שכר המנהל) — 2100 פר׳. שכר למוד מתלמידים משלמים — 551,50 פר׳. בעד ספרים וכו׳ מתלמידים משלמים — 80,85 פר׳. מאת אחד המורים ע״ח חובו מכבר — 80 פר׳. נדבת ה׳ וויסוצקי וביתו —

הרי היתה ההיסטוריא צריכה לתפוס כאן מקום בראש כל המדעים, ובה היה המורה הלאומי יכול באמת להראות כח פעולתו, להרחיב דעת התלמידים בהשכלה אנושית על פי השקפות עבריות, להרגילם בסדור מחשבותיהם בלשון עברית על כל מרום ונשגב בחיי המין האנושי, ובכלל — להשפיע עליהם השפעה קיימת. ומעלה יתרה יש עוד להיסטוריא בנדון זה, שבאין לה שמוש מעשי בחיי הפרט, אין אנו צריכים לכוין אופן למודה לצרכי חייו של התלמיד לעתיד, והרי אנו בני חורין ללמדה בדרכים הרצוים לנו. — כך היה צריך להיות, אבל מה תלמדנו הפרוגרמא? „תולדות העמים" מלמדים רק במחלקה העליונה ורק שעה אחת בשבוע! וכי יש צורך להוסיף, כי תוצאות הלמוד הזה הן — אפס ואין? [1])

זה הוא „הסך הכולל" של המדעים בעברית. והאמנם שוה זה להרים קול תרועת נצחון בהמצאו וקול יללה בהעדרו?

אך כדי „לנחם" מעט את סופרינו בכה"ע, הדואגים קודם כל, שלא יכבוש „הרוח הצרפתי" את ביה"ס ביפו, — אוסיף להודיע גם את זאת, כי בלשון צרפתית ובמדעי הטבע (שגם אותם, כמו שראינו, מלמדים בצרפתית), ידיעת התלמידים עוד פחותה הרבה מבלמודים העברים והמדעים שבעברית. צרפתית מדברים וכותבים תלמידי המחלקה העליונה בשבושים נסים מאד, בתורת הלשון הזאת אינם יודעים לפעמים אף מה שידוע למתחילים, וכל מה שלמדו מעניני הטבע בשנה שעברה לא היה אלא מבנה גוף האדם והמשת החושים, ואף בזה הם נכשלים בדברים פשוטים מאד באופן שלא יאומן [2]). והמנהל, שהוא גם מורה הלמודים האלה, אינו משתדל כלל להעלים את הדבר, אלא שהוא תולה את החסרון במעוט הזמן המוקדש ללמודיו, והעדר־הידיעה של התלמידים הוא בעיניו למופת, כמה מן הקלקול יש בפרוגרמא כזו, שאינה מניחה זמן מספיק לידיעות השמושיות, הנצרכות לתלמידים בחייהם העתידים [3]).

אלו היתה איפוא תעודת בית־הספר הזה, שלא ידעו התלמידים צרפתית ושאר „חכמות חיצוניות", היינו יכולים לאמר, שממלא הוא כמעט את תעודתו באמונה. אבל בשביל זה בלבד, כמדומה לי, לא היה הדבר כדאי. נערים

---

[1]) חכוי"ה, בכלל, מביטה בעין רעה על למוד ההיסטוריא הכללית בביה"ס. והיא הולכת בזה לשיטתה, שלא נברא ביה"ס לגדל „אנשי רוח", בעלי „אידיאות" ו„אידיאלים", כי אם לתת לבני עניים השכלה שמושית שתהיה להם לתועלת בחייהם הפרטיים. הנה איפוא בזה עוד תולדה אחת משתוף המטרות.

[2]) תלמיד אחד לא ידע להבחין בין expiration ובין inspiration, ותלמיד אחר לא ידע להגיד, איזהו האורגן של חוש־הראות!

[3]) בערבית לא יכלתי לבחון בעצמי את התלמידים, מחסרון ידיעתי בלשון זו, ועל כן לא אגיד על זה מאומה.

ומרכיבים ככה בלב בני הדור הבא את החיים הלאומיים עם ההשכלה האנושית הכללית. אבל די להסתכל בהפרוגרמא בעין אחת — והחלום הנעים יעוף לו כרגע.

ה„מדעים" שמלמדים בעברית בביה"ס שביפו — אלה הם:

א) חשבון. מדע זה מלמדים באמת במדה הגונה, והתלמידים במחלקות העליונות יודעים אותו כראוי, לפי מצבו של ביה"ס בכלל. אבל החשבון הוא אולי האחד בין כל המדעים שאינו מקבל השפעה משום „רוח", אינו נפעל מן הלשון שבה ילמדוהו ואינו פועל עליה הרבה להרחיבה ולשכללה. המספר וסימני השעורים — „קוסמופוליטים" הם, ואין „הרוח העברי" מתעשר ביותר, אם במקום האותיות הרומיות, שנתקבלו לצרכי החשבון בכל העולם, משתמשים בביה"ס שביפו באותיות עבריות, או אם מסדרים את „אברי המשויה" מימין לשמאל, ולא משמאל לימין, כמנהגו של כל העולם. דבר זה מטיל על התלמיד רק יגיעה יתרה בחייו המעשיים לעתיד, כשיצטרך להשתמש בידיעתו בפועל, בעסקיו או בעסקי אחרים, שאז יהיה מוכרח לשנות מהרגלו וללמוד לסדר חשבונותיו כדרך שעושים שאר בני אדם, ולא כמו שלמד מרבותיו.

ב) גיאוגרפיא. המדע הזה כבר יש בו מיסודות אותה ה„השכלה" המסוגלת לקבל צורות שונות, ועל כן אין אופן למודו שוה בכל עם, וגם לשון־הלמוד עושה רושם במדה ידועה. ואולם במה דברים אמורים, כשמלמדים אותו בדרך ארוכה ומשתדלים להחיות את החומר „היבש" על ידי רעיונות כלליים שניתנו להתקשר בו מצדדים שונים. אבל בביה"ס ביפו, כמו שתורנו הפרוגרמא, מלמדים גיאוגרפיא רק בשלש מחלקות שתי שעות בשבוע. אם הזמן מספיק ללמדה באופן האמור — ישפטו פדגוגים מומחים, ואני אין לי אלא מה שעיני ראו, כי ידיעת התלמידים בה מעטה וכל עיקרה אינה אלא קבוץ של שמות ומספרים שונים, בלי כל רוח חיים וקשר מדעי[1]).

ג) תולדות העמים. פה יש באמת מקום רחב ידים להשפעת הרוח העברי ולהתפתחות הלשון העברית, והכל יודעים, כמה יסודות לאומיים מכנים כל עם בלב בניו הצעירים על ידי למוד ההיסטוריא, שאין כמותה מסוגלת לתת צורה קבועה לרוחו של אדם ולאחד בו את התרבות הכללית עם האידיאלים הלאומיים. אם יש לנו איפוא צורך ויכולת ללמד מדעים בעברית,

---

[1]) על השאלה, מה היא שנה מעוברת, ששאלתי ארבעה תלמידים מן המחלקה העליונה, ידע רק אחד מהם (מבני השנה השניה) לענות נכונה. — ואמנם די לראות את המחברת הקטנה, שעל פיה לומדים גיאוגרפיא בביה"ס, בשביל להבין, מה תכונת הלמוד הזה.

עניות הלשון אינו מוצא די שמות נרדפים ומליצות שונות לענין אחד, שיתנו לו יכולת לבאר את התוכן הזה, הידוע לו, בסגנון אחר[1]).

ה) תלמוד. אין הדבר צריך ביאור, כמה דלה היא ידיעה זו, השאובה מתוך קרעים נפרדים שבספר המדריך, ארבע שעות בשבוע במשך שנה אחת, כלומר שמונה חדשים.

ו) תולדות ישראל. עד גלות בבל יודעים התלמידים לפחות רוב הדברים כמו שהם מסופרים במקרא, אבל משם ואילך אין להם אלא ידיעה שטחית בחיצוניותם של המעשים, כמעט בלי כל הבנה ברוחם, בקשר הסבות והמסובבים[2]). אך לזכותו של המורה עלינו לזכור, כי הלמוד הזה יש לו רק שתי שעות בשבוע ורק בשתי המחלקות העליונות: במחלקה ב׳ — מחורבן ראשון עד שני, ובמחלקה א׳ — מחורבן שני עד היום.

ז) ספרות ישראל. מספרות ימי הבינים אין להתלמידים שום מושג, אחר כי אין מקצוע זה בכלל הלמודים, ומן הספרות החדשה יודעים הם אמנם איזו דברים מקוטעים על פי „מבחר הספרות", אבל בכלל תחסר להם גם הידיעה בתולדות הספרות וגם ההתפתחות השכלית הדרושה, בשביל להבין דברי סופרים על בורים. איזה ספור קטן או תמונה מחיי הטבע — דברים כאלה מובנים להם ויפרשום באופן מספיק פחות או יותר, אבל בדברים עיוניים (כמובן, לא מתוך ספרי פלוסופיא, כי אם ממה שנמצא באותו „מבחר הספרות" עצמו), אם ידרשו מאת התלמיד לנתח מה שקרא ולבאר את הרעיון המרכזי של המחבר — אינו מוצא ידיו ורגליו, וניכר הדבר, שלא קלט אלא את המליצות החיצוניות.

וברכוש גדול כזה, שגם „חדר מתוקן" באחת מערי ה„תחום" לא היה מתגאה בו, יוצא הנער לשוק להיות ל„מופת", לשאת דגל „הרוח העברי" לפני אחיו! עד היכן תגיע השפעתו על חבריו בבית רבו האומן או ב„מקוה ישראל" וכו׳, ועד מתי יוכל הוא עצמו לשמור בטהרה את רשמי „החנוך העברי", שנתגשם בידיעות כאלה — אינני חושב, שיש צורך לבאר זאת ברוב דברים.

אך הן יש עוד גם „מדעים בעברית"!

כמה מן הנעימות יש בצלצול המלים האלה לאוזן יהודי לאומי, וכמה מן התועלת להתפתחות הרוח הלאומי היה באמת יכול להביא דבר כזה, שבבית־ספר עברי, ולו גם אחד בכל העולם, מלמדים מדעים כלליים בעברית

[1]) דבר זה קרני גם בבתי הספר במושבות. וכמדומה לי, שלמוד הנביאים הוא מפני זה אחד מן היותר קשים בשיטת „עברית בעברית".

[2]) אחד התלמידים הבינונים מן המחלקה העליונה (והוא מבני השנה השניה) לא ידע לבאר כהוגן, מה היא תורה שבעל פה. גם על שאלות אחרות ממין זה לא השיב אף תלמיד אחד תשובה טובה בהחלט.

הוא מתחיל לגמגם, ובאין ביכלתו לסדר דבריו בסגנון ברור, מבקש עזר בתנועות הידים ובשאר אמצעי ה„מימיקא", מרמז על מה שבלבו על ידי מליצה כללית שנזרקה לתוך פיו — ואין נחת[1]).

ב) הסגנון שבכתב. כפי שאוכל לשפוט על פי מחברותיהם של תלמידי המחלקה העליונה, שראיתי בביה"ס, וכן על פי חבוריהם שכתבו על נושא אחד שהצעתי לפניהם („מה לנו השפה העברית"), — רובם כותבים בסגנון הסר־טעם ועני בדעת, המעיד על מעוט התפתחותם השכלית. רק שנים נמצאו במחלקה זו, שסגנונם יכול להניח את הדעת[2]).

ג) תורת הלשון. אע"פ שלמוד זה מתחיל עוד במחלקה ד' ונמשך והולך עד גמר ביה"ס, אין בו לתלמידי המחלקה העליונה ידיעה מספקת. על השאלות בנתוח הפעלים, שנשאלו בפני („שובי", „נחמתי" ועוד), היו תשובותיהם מגומגמות ובלתי ברורות.

ד) תנ"ך. כמו שראינו, לומדים בביה"ס פרשיות התורה, כדרך שהן „נדרשות" ב„חדרים", נביאים ראשונים בסירוגין („תולדות ישראל"), ישעיהו, ירמיהו, מעט מתרי־עשר וחלק מתהלים. הרבה מספרי המקרא, ובהן גם מן היותר חשובים (יחזקאל, איוב), זרים הם איפוא לנערים שגמרו למודם בביה"ס שביפו! אבל את קלוני אני מגלה ברבים, כי גם בספרים שלמדו, ביחוד בנביאים, לא יכלתי לעמוד היטב על ידיעתם והבנתם. הנה התלמיד קורא לפניך פרשה בנביא, קורא ברגש, בהתלהבות, אבל מפני שהוא קורא ואינו מתרגם, קשה להכיר בו, אם הבין רוח הדברים, כונתם הכללית ויפי מליצתם. ואם תבקש ממנו, שיפרש לך בע"פ מה שקרא בספר, הרי הוא חוזר על הדברים כמעט בלשון הכתוב, ואי אתה יודע, אם עושה כן מפני שלא סגל לו את התוכן באופן שיוכל להלבישהו צורה חדשה, או שמפני

---

[1]) דבר זה יקרה לרוב גם את המורים עצמם. בבקרי בתי הספר ביפו ובמושבות היה מנהגי לפנות בשאלותי לא ישר אל התלמידים, כי אם אל המורים, שישאלו הם את תלמידיהם (כדי שלא לבלבל דעתם של הביישנים), ועם זה השתמשתי תמיד באיזו שפה אירופית, כדי לראות איך יתרגמו המורים את הדברים לעברית, במסרם אותם לתלמידיהם. והנה ראיתי על הרוב, כי כשהיתה השאלה לא פשוטה ביותר, נתקשה המורה בתרגומה והוכרח גם הוא להשתמש ברמזים ובעקימת כמה מלים, כדי שיבינו התלמידים מדעתם יותר ממה שנאמר להם מפורש. בכל הארץ ראיתי רק מורה אחד באחת המושבות (ואולי אפשר לאמר, כי עוד אחד או שנים קרובים לו בזה), שלשון עברית באמת שגורה בפיו ונמצאת לו לכל עניני למודיו, כמעט כשפה חיה.

[2]) שניהם הם מן היושבים במחלקה זו שנה שניה, ואחד מהם הוא זה שהעתקתי את מכתבו למעלה.

II. מדעים בעברית.

מחלקה ה׳: חשבון — 5 שעות[1]).
מחלקה ד׳: חשבון — 4 שעות.
מחלקה ג׳: א) חשבון — 2 שעות. ב) גיאוגרפיא — 2 שעות[2]). ס״ה — 4 שעות.
מחלקה ב׳: א) חשבון — 2 שעות. ב) גיאוגרפיא — 2 שעות. ס״ה — 4 שעות.
מחלקה א׳: א) חשבון — 3 שעות. ב) גיאוגרפיא — 2 שעות. תולדות העמים — 1 שעה[3]). ס״ה — 6 שעות.

III. צרפתית וערבית.

מחלקה ה׳: ערבית — 5 שעות.
מחלקה ד׳: ערבית — 8 שעות.
מחלקה ג׳: א) ערבית — 8 שעות. ב) צרפתית — 5 שעות. ס״ה — 13 שעות.
מחלקה ב׳: א) ערבית — 6 שעות. ב) צרפתית — 7 שעות. ג) שעורים ממשיים בצרפתית — 2 שעות. ס״ה — 15 שעות.
מחלקה א׳: א) ערבית — 6 שעות. ב) צרפתית — 7 שעות. ג) ידיעת הטבע בצרפתית — 2 שעות. ס״ה — 15 שעות.

זו היא כל התורה כולה של בית הספר שביפו! וכשנתבונן בפרטיה נמצא, כי כל „הרכוש הלאומי״ שמוציאים אתם מן הבית אלה היחידים המאושרים, אשר היכולת בידם להגיע עד סוף כל למודיו — אינו אלא זה:

א) הדבור העברי. לו מקדישים מיטב הזמן במחלקה התחתונה ועליו משגיחים הרבה גם בכל שאר המחלקות. וצריך להודות כי היה הדבר הזה מעין idée fixe להמורים העברים בא״י, והם מסורים לו באמת בכל לבם ועושים כל מה שבכחם לפתחו ולהרחיב גבולו. אבל תוצאת כל עמלם היא, כי שוטף הדבור העברי במרוצה מפי התלמידים כל זמן שסובב רק על ענינים פשוטים ורגילים, או כשהם מספרים בע״פ דברים שלמדו מתוך הכתב; ואולם, כששואלים את התלמיד, אפילו במחלקה העליונה, שאלה הרחוקה מעט מחיי יום יום ושאי אפשר לפטרה בדברים ככתבם (למשל, לבאר סבתו של איזה חזיון בתולדות ישראל), מיד — גם אם יודע הוא ענין השאלה באופן מספיק —

---

[1]) בלי עזרת ספר, וכן במחלקות האחרות. רק לשאלות ישתמשו בקובץ שאלות-החשבון של בלקינד.

[2]) על פי ספרו של בלקינד, וכן בשאר המחלקות.

[3]) על פי ספרו של בלקינד.

I. למודים עברים.

מחלקה ה׳[1]: א) לשון עברית (התרגלות בדבור, ספורים קטנים, שעורים ממשיים[2]), קריאה וכתיבה) — 14 שעות בשבוע. ב) עניני הדת (תפלות וברכות בספר ובע״פ, ביאור הצומות והמועדים) — 7 שעות. ג) תולדות ישראל (ספורי התורה) עד משה — 3 שעות. ס״ה — 24 שעות.

מחלקה ד׳: א) לשון עברית (קריאה מבוארת[3]), שעורים ממשיים, כתיבה) — 7 שעות. ב) דקדוק לשון עברית — 3 שעות[4]). ג) פרשת השבוע וההפטרה — 9 שעות[5]). ד) תולדות ישראל (ספורי המקרא) עד שלמה — 3 שעות. ס״ה — 22 שעות.

מחלקה ג׳: א) לשון עברית (קריאה מבוארת, חבורים קטנים, כתיבה) — 4 שעות. ב) דקדוק ל״ע — 3 שעות. ג) פרשת השבוע — 5 שעות. ד) תולדות ישראל (ספורי המקרא) עד גלות בבל — 5 שעות. ס״ה — 17 שעות.

מחלקה ב׳: א) לשון עברית (קריאה מבוארת בפרוזא ושיר, חבור, „הכתבה״, דקדוק) — 6 שעות. ב) פרשת השבוע — 2 שעות. ג) נביאים (חלק מישעיהו וירמיהו) — 5 שעות. ד) תולדות ישראל בימי בית שני — 2 שעות[6]). ס״ה — 15 שעות.

מחלקה א׳: א) לשון עברית (קריאה מבוארת ואיזו מושגים מספרות ישראל[7]), התרגלות בנתוח ונקוד, חבור) — 7 שעות. ב) נביאים (המשך ישעיהו וירמיהו, קצת מתרי עשר) וחלק מתהלים — 5 שעות. ג) „המדריך״ — 4 שעות[8]). ד) תולדות ישראל מחורבן שני עד היום — 2 שעות[9]). ס״ה — 18 שעות.

---

[1]) הנני מזכיר פה שנית, שבא״י מתחילים למנות המחלקות מן העליונה באופן שמחלקה ה׳ היא התחתונה („מכינה״), ואני התחלתי פה מזו, כדי שיקל לו להקורא לראות התפתחות הלמודים מראשיתם ועד סופם.

[2]) כך מתרגמים בא״י את הטרמין הלועזי: — предметные уроки — leçons de choses.

[3]) על פי „בית-ספר עברי״ של גרזובסקי, וכן בשאר המחלקות.

[4]) בלי עזרת ספר, וכן בשאר המחלקות. — במחלקה זו ושאחריה למוד הלשון ולמוד הדקדוק מסורים בידי מורים שונים, וע״כ חשבתי את האחרון כלמוד מיוחד. משא״כ במחלקות העליונות.

[5]) למוד זה מסור בידי „רב״ ספרדי, שמתבל את הכתובים בדרשות, כדרך ה„מלמדים״ ב„חדרים״.

[6]) על פי ספרו של בן-יהודה.

[7]) על פי „מבחר הספרות״ של טביוב.

[8]) „המדריך״ הוא ספר כולל לקוטים נפרדים מן התלמוד. — גם למוד זה הוא בידי הרב הספרדי ועל פי שיטת ה„חדר״.

[9]) על פי ספרו של א״ז ראבינאוויטש.

ומסודרת לפרטיה. כל מורה יש לו כך וכך שעות בשבוע, שבהן עליו ללמד ענינים שונים המסומנים רק בשמותיהם הכלליים, אך בלתי מוגבלים בפרטיהם, באופן שיכול הוא המורה לעשות — ועושה באמת — בלמודיו כרצונו: פוחת משעותיו של זה ומוסיף על של זה, בורר לו מכל אחד מה שלבו חפץ ללמד במחלקה זו או זו, ואינו משגיח על מה שמלמד חברו במחלקה שלפניה או שלאחריה, כדי שכל מחלקה תכין את התלמיד לזו שלמעלה ממנה. מפני זה אין קשר פנימי בין המחלקות, והבא מן החוץ קשה לו למצוא את המדה הראויה לכל מחלקה, בשביל לדעת מה יש רשות לדרוש מאת תלמידיה ומוריה. למשל. תלמידים במחלקות העליונות, שכבר לומדים ישעיהו וירמיהו ותולדות ישראל מבנין בית שני ואילך, יש שאינם יודעים דבר פשוט מתולדות ישראל בימי בית ראשון, המסופר בפרטות בנביאים ראשונים. ואם תשאל על זה את המורה, יפרש לך, כי אין זה מפני ששכחו התלמידים מה שלמדו, אלא שלא למדו כלל דבר זה, אע"פ שצריכים היו ללמוד במחלקות הקודמות תולדות ישראל בנביאים ראשונים על הסדר. -- במחלקה העליונה יש לו למורה אחד שלש שעות בשבוע לשני למודים, אחד עברי ואחד כללי, והדבר תלוי ברצון המורה, ליתן שתי שעות לזה ואחת לזה או להפך[1]. — ועוד הרבה כיוצא בזה.

ובכן, פרוגרמא במובן הרגיל אין בבית הספר, ומה שאני קורא פה בשם הזה הוא רק רשימה כללית מן הלמודים השונים, שהיו המורים מלמדים בכל המחלקות בעת היותי בא"י ושהיה בדעתם ללמד עד סוף השנה, עם מספר השעות של כל למוד בכל מחלקה, כפי שהיו נוהגים אז על הרוב. ואת הרשימה הזאת, שעם כל שטחיותה נותנת היא מושג מספיק ממהות הלמודים לכל ענפיהם, — הנני מציע פה לפני הקוראים, ולא רק לפני הקוראים בהוה, כי אם עוד יותר לפני אלו שעתידים לרשת מקומם, למען ידע גם דור יבוא, על מה „רעשה ארץ" בזמננו.

---

[1]) שני הלמודים הם: תולדות ישראל מחורבן שני עד היום ותולדות העמים בימי קדם ובימי הבינים. הצירוף הזה, אשר לנו הוא נראה זר מאד בבית ספר עברי, ביחוד בביה"ס שביפו, מקורו הוא בזה, שחכי"ח אוחזות במנהג הנוצרים, לחלק תולדות ישראל לשנים: החלק הקדום המסופר במקרא — זו היא „ההיסטוריא הקדושה" (Histoire Sainte), שמפני קדושתה נחשבת כלמוד בפני עצמו, ומלמדים אותה מתוך גוף המקרא או בעזרת ספרים שנתחברו על פי ספורי המקרא; אבל מכאן ואילך גם תולדות ישראל אינן אלא היסטוריא של „חול", ועל כן אין מפרידים אותן מן ההיסטוריא הכללית. — להלן אמנם, בגוף הפרוגרמא, חלקתי את הזמן בין שני הלמודים ונתתי לתולדות ישראל שתי שעות ולתולדות העמים שעה אחת, מפני שכך נהג המורה על הרוב, אבל אין חלוקה זו חובה, כי אם רשות.

הבאתי בזה את הפרטים האלה, ראשונה, לפי שמתוכם אנו למדים, כי אחר נכיון ימי החופש וההפסקות (המצטרפים יחד לשלשה חדשים בקירוב) ועוד חודש אחד, שעובר כמעט בבטלה בסבת החום, — נשאר לעצם הלמודים רק כשמונה חדשים בשנה, או — כשננכה גם ימי־שבתות ושלישית זמן הלמוד בערבי שבתות — רק כמאה ותשעים יום. ושנית, רציתי להראות דרך אגב, איך המנהג אצלנו להטעות את הקהל בפומבי, בלי בושה. הנה רבים זוכרים עוד בודאי, כי אחר הצעקה הראשונה שנשמעה בקיץ שעבר בכתבי־העת: „בתי הספר ביפו נסגרים!" — נשמעה מיפו תיכף עוד גם צעקה שניה: „לא רק נסגרים, כי אם כבר נסגרו!" — אך בזה לא אמרו די, וזכורני, שבאחד מכתבי־העת העברים תאר אחד מאנשי א"י גם בפרטות את התמונה המעציבה, איך נסגרו בתי הספר ואיך המורים והתלמידים יתהלכו כצללים, מתאבלים על האסון אשר קרה פתאום את הבתים האלה, כי „נסגרו" בלא יומם. איני מסופק איפוא, כי נמצאו קוראים רחמנים אשר נשבר לבם בקרבם, בראותם בדמיונם תינוקות של בית רבם באים בבוקר לבית הספר בפנים צוהלים וצרור ספריהם בידיהם — והנה הדלת סגורה לפניהם, כי סגרוה אנשים רעים היושבים בעיר אחת במדינת הים!... ומרוב התרגשות לא נמצא אף אחד שתהיה דעתו צלולה למדי בשביל לתמוה ולשאול: הלא אלה המודיעים עצמם פרסמו עם זה בכה"ע האלה עצמם את תוכן „גזרת ההסגר", שבאה מאת ועד חברת הישוב, ושם נאמר מפורש, כי מקבל הועד עליו הוצאות בה"ס עד 1 אקטובר, כלומר עד סוף תשרי, ומדוע איפוא נסגרו הבתים עוד בחודש אב? אבל התשובה על שאלה זו פשוטה היא מאד: בתי הספר נסגרו בשנה זו באב, מפני שכן נסגרים הם בכל שנה באב, מפני שאז מתחילים ימי החופש, ורק מפני המבוכה שבאה בלב המנהלים והמורים על ידי ההחלטות החדשות של חברת הישוב ושל הכי"ח — החלטות שהתיחסו באמת רק לשנה הבאה — הקדימו הם עצמם את ההסגר ימים מספר לפני המועד הרגיל, בהיותם חושבים גם בלעדי זה, שאין ערך רב להלמודים בחודש האחרון שלפני ימי החופש.

אך הנה ארכו הדברים, ועדיין אין הקוראים יודעים את העיקר: את תוכן הלמודים עצמם והתחלקותם לפי הפרוגרמא.

אמרתי „לפי הפרוגרמא", אבל באמת אין בביה"ס פרוגרמא קבועה

---

6 שעות, חוץ מערבי שבתות, שלומדים רק ארבע שעות, עד חצות. במחלקה העליונה מוסיפים עוד שעה אחת בכל יום.

אין הדבר כן. גם המנהל וגם המורים לא ישימו לב להשגיח על הנהגת הילדים בביתם וברחובות, ואנשים שונים מתושבי העיר התאוננו לפני, כי הרבה מן התלמידים סורם רע והנהגתם פרועה. גם המורים עצמם אומרים, כי מורגשת השפעת הערביאים על התלמידים מילידי הארץ ומהם יש שמצוינים לרעה בגסות נמוסיהם ופועלים לרעה גם על חבריהם. אינני חושב אמנם, שיש בכחו של ביה״ס לבטל השפעה זו על ידי השגחה מעולה, אבל חושב אני, כי המורים העברים, אשר בידם הֻפקד רוחו של בית־ספר כזה, שערכו גדול כל כך בעיני העם, — מחויבים היו לבלתי הסתפק ב„הרגשה" בלבד, כי אם להתבונן בעין פקוחה על כל פרטי החזיון המעציב הזה, למען נדע, לפחות, את המצב לאמתו, אף אם אין ביכלתנו להיטיבו.

ואולם, מאחר שהוכרחתי פה ללמד קצת קטיגוריא על המורים, חובה עלי להוסיף מיד, כי אמנם עבודה קשה עובדים האנשים האלה, ורובם מקבלים שכר מועט שאינו מספיק להם לכלכלת ביתם, ועל כן מוכרחים הם לבקש בשעותיהם הפנויות עבודות צדדיות למלאות חסרונם. וזו היא בודאי אחת מן הסבות המונעות אותם מלהשתלם כראוי בדרכי החנוך ומלפנות לבם לעניני בית־הספר הכלליים [1]).

שנת הלמוד בביה״ס מתחילה תיכף אחר חג הסוכות (תחלת אקטובר בקירוב) ונמשכת והולכת בהפסקות קטנות (לפסח, שבועות וכו׳) עד תקופת החום הגדול, בחודש אב (תחלת אוגוסט), שאז סוגרים את הבית ונותנים חופשה לתלמידים עד לשנה הבאה. אך עוד כחודש לפני זה כבר מתנהלים הלמודים בכבדות. „גם המורים וגם התלמידים — אומר המנהל — הם אז רפי־כח, מפני החום, ואינם יכולים לשקוד על עבודתם כבשאר ימות השנה. מפני זה מתחילים בחודש יולי ללמוד בבוקר משבע שעות ולומדים רק עד חצות [2]). ואולם בעת ההיא כבר מגיעים למודי השנה עד סופם, באופן שעוסקים בחודש זה יותר בחזרה על הלמודים שכבר נגמרו".

---

[1]) אלה הם המורים שהיו בזמני בביה״ס לבנים, וזה שכרם: א) המנהל (מלמד צרפתית וידיעת הטבע) יש לו 23 שעות של למוד בשבוע, ושכרו — 2,100 פר׳ ב) מורה ראשי לעברית — 34 שעות, ושכרו 1920 פר׳. ג) מורה שני לעברית — 33 שעות — 1200 פר׳. ד) „רב" ספרדי (מלמד חומש ותלמוד) — 34 שעות — 1080 פר׳. ה) מורה „מדעים" בעברית (וגם תולדות ישראל במחלקות העליונות) — 18 שעות — 960 פר׳. ו) מורה לשון ערבית — 33 שעות — 1080 פר׳.

וצריך לדעת עם זה, כי צרכי החיים ביפו הם ביוקר מאד, כבאחת הערים הגדולות באירופא. ומשפחה בינונית צריכה לפחות כמאתים פר׳ לחודש, בשביל לחיות בצמצום חיים שאין בהם מחסור.

[2]) בכל השנה שעות-הלמוד הן מן 8 בבקר עד חצות ומן 2 עד 4, ס״ת -

גדול כל כך בין שני הבתים עד שאי אפשר יהיה ללמוד מזה על זה. — לכן אביא את הידיעות האלה פה:

מאתים משפחות, ששולחות בנותיהן לביה״ס, מתחלקות על פי מצבן למפלגות האלה: 53 אומנים, 30 אלמנות (מהן 8 תופרות, 2 מקבלות תמיכה, 3 מבשלות, והשאר אצל קרובים), 22 סוחרים (6 עשירים, 7 אמידים, 9 חנונים קטנים), 12 פועלים במושבות, 10 רוכלים, 8 בלי עבודה מוגבלת, 8 פקידים בבתי מסחר, 7 בעלי כהונות דתיות (2 רבנים, 2 שוחטים, 3 שמשים), 6 בעלי „מלאכות חפשיות" (4 מורים, 1 רוקח, 1 רופא שנים), 6 פקידים במוסדות של צבור, 4 מלוי ברבית, 4 שלחנים, 4 עגלונים, 4 בעלי אכסניות, 4 בעלי רחיים ובתי חרושת, 3 קולוניסטים, 3 נודדים בחו״ל לבקש פרנסה, 2 אופים, 2 קצבים, 2 מנגנים, 1 גנן. ס״ה — 195, ועוד חמש יתומות בלי אב ואם.

הרשימה הזאת אינה צריכה לביאור ארוך, רק זאת צריך לזכור, כי ביפו גם האומנים וגם החנונים הקטנים וגם ה„פקידים" השונים ובעלי ה„כהונות" ו„המלאכות החפשיות" — משתכרים על הרוב רק לחם צר, שלא יספיק להם לאכול לשובע. ובכן לא נתפלא עוד על רבוי היוצאים מביה״ס לפני גמר למודם, ולא יפלא עוד בעינינו גם זה, ששכר־למוד של פרנק אחד לחודש נחשב לשמונים % מן ההורים כדבר שלמעלה מכחם, והם משתדלים להשתחרר ממנו.

גם על דבר המצב הגופני והמוסרי של הילדים לא מצאתי בביה״ס ידיעות ברורות. בנוגע לבריאות הגוף, אפשר לאמור בדרך כלל, כי רבו בבית הספר (ולפי עדות המנהל — ביחוד בין בני העניים) ילדים חלשים ומחוסרי־דמים, חולי קדחת וחולי־עינים. שתי המחלות האלה הן כ„אורחים" תמידיים בביה״ס; מתפשטות הן ביותר בימות החמה, אבל אני בקרתי את הבית בימות הגשמים, וגם אז חסרו תמיד בשעות הלמוד תלמידים ממחלקות שונות, שהפילתם הקדחת למשכב, ולבי נשבר בקרבי למראה המון העינים שהביטו אלי בברק זר ומשונה, המעיד על „מחלת מצרים" המקננת בהן. — ובנוגע להמצב המוסרי, מוכרחים אנו גם כן להסתפק רק בידיעה כללית. בגוף ביה״ס הנהגת התלמידים בכלל לא רעה היא, ואם איזו מן המורים אינם מצליחים להביא את המחלקה לידי משמעת וסדרים בשעת שעורם, ואיזו מהם מוצאים צורך גם להכות את התלמידים[1], — הנה נראה לי יותר לתלות הקלקלה באותם המורים עצמם, שיחסר להם הכשרון לכבוש רוח הילדים באמצעים נכונים, מאשר בשחיתות המדות של התלמידים. אבל מחוץ לבית־הספר

[1]) את המעשה המכוער הזה לא יכלתי אמנם לראות בעיני, כי, כמובן, לא יעשוהו בפני זרים, אבל חקרתי ודרשתי היטב — ותנה אמת נכון הדבר.

ליציאת הילדים מביה״ס בתוך הזמן, והסבה העיקרית היא — העניות לבדה. וקצת ראיה לדבר יש ממה שהלומדים בחנם הולכים ומתמעטים במחלקות העליונות, כמו שראינו, בעוד שהלומדים בשכר מרובה מספרם במחלקה העליונה מבאחרות[1]). ואולם אין הדבר צריך לראיות, כי מוכח הוא מאליו. שאלת הפרוגרמא מתעוררת ביחוד בין „המשפחות הטובות" (כדברי המנהל), שיש להן איזה מושג מענינים כאלה וגם שעה פנויה לעסוק ב„שאלות", אבל המון האבות העניים אינם יודעים לשאול ואינם פנוים לכך; שמחים הם, שנפטרים מבניהם כל היום ואינם צריכים להשגיח עליהם או אף להאכילם לחם. ואם אלה מוציאים בניהם מביה״ס לפני זמנם, אינם עושים כן מאיזו סבה פנימית, אלא מפני דחקם הנורא.

המצב החמרי והחברתי של אבות הילדים הוא איפוא דבר עיקרי לבירור שאלת ביה״ס, דבר שראוי היה לדעתו בפרטות. אבל גם בזה אין בביה״ס ידיעות מדויקות. המנהל יודע רק זאת, כי „תושבי יפו מתחלקים לשתי מפלגות: מפלגת האמידים פחות או יותר (בה נמצאות גם שש או שבע משפחות המצליחות בעסקיהן ונקראות מפני זה „עשירות") ומפלגת העניים, והיא הרוב הגדול. זאת האחרונה היא הנותנת לביה״ס את רוב תלמידיו, ועל כן רוב התלמידים לומדים בחנם ומקבלים חנם גם מכשירי־הלמוד [ספרים, מחברות לכתיבה וכו']". — והמורים גם הם אינם יודעים לספר אלא זה: „אבות התלמידים הם ממפלגות שונות — אשכנזים, ספרדים, מערבים, בולגרים; בהם חרדים וחפשים. ועל פי מצבם הם נחלקים לסוחרים ובעלי מלאכה. הרוב הגדול מהם — עניים".

ואולם בביה״ס לבנות נמצאות ידיעות יותר מפורטות על דבר מצב המשפחות שמהן התלמידות באות. ולפי שבדבר הזה לא יתכן שיהיה ההבדל

מן האבות הוציאו בניהם מביה״ס. מפני שאין דעתם נוחה ממנו. ולא המתין הועד עד שיגלו האבות את דעתם בכתבי העת, אלא מהר ושלח מכתב-חוזר (מיום 23 פברואר) לכל אלה אשר נודע לו כי כן עשו בבקשה שיודיעוהו טעמם בזה, מבלי להסתיר דבר. מה שהשיב כל אחד — אין ביכלתי להגיד, כי בכל עמלי לא הצלחתי לדעת תכנן של התשובות האלה, אפילו של אחת מהן! אבל זה עצמו מוכיח, כי בתשובות האלה, שכתב וחתם כל אחד בפני עצמו, בהכרה קודמת, שאין דבריו עתידים להתפרסם, — גלו האבות הנשאלים את לבם בסגנון שונה מזה שבא בכה״ע . . . וכמה מן התמימות יש בבני אדם המביאים ראיה, לסתור מעשים שהיו, מתוך חתימות האבות על מכתב גלוי כללי, שנכתב ונחתם לכתחלה לשם פרסום, — כאלו לא ידענו איך „מאספים חתימות" בישראל לעת הצורך! . . .

[1]) מספר הלומדים בשכר היה ביאנואר: במחלקה ה' — 5, ד' — 7, ג' — 6, ב' — 5, א' — 7.

מספר התלמידים היה בשנה שעברה (יאנואר 1900): במחלקה ה׳ (ה„מכינה״) — 44, ד׳ — 45, ג׳ 37, ב׳ — 25, א׳ — 14, ס״ה — 165; מהם 135 בחנם, 30 בשכר[1]). מכאן אנו למדים, כי התלמידים הנכנסים ל„מכינה״, או למחלקה ד׳ הקרובה לה, פוחתים והולכים (כלומר יוצאים מביה״ס) ממחלקה למחלקה, עד שבמחלקה העליונה נשאר מהם רק כשליש.

מי הם היוצאים ומי הנשארים, ומפני מה אלו יוצאים ואלו נשארים? — על זה אין בפי ראשי בית-הספר תשובה ברורה המיוסדת על מספרים מדויקים, ורק בדרך כלל אומר המנהל:

„אפשר לחלק את היוצאים לשליש כתות: א) העוזבים את הבית מפני עניותם, ב) אלו שאנו בעצמנו מוסרים לאומנים ללמוד מלאכה, ג) אלו שהפרוגרמא שלנו אינה נראית להם. העניות גדולה פה כל כך, עד שלא תמיד יכולים ההורים להמתין לבנם עד שיגמור למודיו בביה״ס. הם ממהרים לבקש לו איזה מקום להשתכר או לתתו ללמוד אומנות, כדי שלא יהיה עליהם למשא ושיוכל גם לעזור מצדו לכלכלת הבית. וזו היא הסבה שהביאה את חכי״ח ליסד (בעזרת הברונית הירש ע״ה) בית-תבשיל בשביל התלמידים[2]). אנו משתדלים גם כן להלביש את התלמידים היותר עניים. אנו עושים איפוא כל מה שביכלתנו בשביל שיוכלו לגמור למודם בביה״ס, ואחר כל זאת יש שיוצאים לפני זמנם ויש שאנו בעצמנו מוסרים לבעלי-מלאכה. ובנוגע לאלה היוצאים בסבת הפרוגרמא, יש בזה שאלה נכבדה הצריכה עיון. זה זמן ידוע שהפרוגרמא שלנו באמת איננה מרוצה עוד לאבות הילדים... הם רוצים שירחיבו יותר למוד לשון צרפתית וערבית ושילמדו את המדעים וההיסטוריא בצרפתית ולא בעברית, כאשר עד כה. הילד בצאתו מביה״ס צריך שיוכל למצוא דרכו בחיים, שיהיה לו כלי נשק להלחם בו, שעל פי ידיעותיו הכלליות יהיה מוכשר לאיזו משרה במוסדות הצבור והממשלה או בבית מסחר פרטי, בעוד שידיעותיו הרחבות בעברית בלבד מעמידות אותו במדרגה שפלה לעמת אחרים. והתלונות האלה כבר התחילו להתגשם במעשה. הרבה משפחות — והן מן היותר טובות — כבר שולחות בניהן לבית-הספר של הגרמנים או של האחים [הקתולים].״

הדברים האחרונים האלה, על אודות יחוסם של הרבה מן האבות אל הפרוגרמא, אמנם אמתיים הם, למרות ה„הסכמה״ על ביה״ס מאת „האבות״, שנדפסה לפני איזו חדשים בכה״ע העברים[3]). אבל זו נראית לי רק סבה צדדית

---

[1]) שכר הלמוד הוא מן 1 פרנק עד 5 פרנק לחודש, ושכר מועט כזה משלמים רק 30 מן 165!

[2]) כששים תלמידים, כלומר יותר משליש, אוכלים סעודת הצהרים בבית-התבשיל הזה. הסעודה היא פשוטה מאד: לחם ותבשיל אחד חם של אורז, תפוחי-אדמה ושאר ירקות. בשר אין נותנים אפילו פעם אחת בשבוע, מפני שאין האמצעים מספיקים לזה. ויש בין התלמידים, לפי עדותו של המנהל, אשר לפני הוסד בית-התבשיל לא היו אוכלים כל היום מאומה, או רק פת לחם יבש.

[3]) גם אל הועד המרכזי של חכי״ח הגיעה השמועה בשנה שעברה, כי רבים

רבה כל השנה, זה נכנס וזה יוצא, זה עולה וזה יורד, עד שאין שום אפשרות לתת צורה קבועה ומתמדת לכל מחלקה בפני עצמה. ואולם כך טוענים המורים רק מחוץ לכתלי בית-הספר, אבל בפנים אין שואל לדעתם ואין שומע להם. בית-ספר של חבי"ח הוא מעין „סַטרַפּיא" קטנה. המנהל הוא השליט לבדו ועושה הכל כרצונו, והמורים אינם אלא משרתיו עושי-דברו, שחובתם לשמוע ולעשות כמצווה עליהם, ואין דעתם נחשבת למאומה אפילו בשאלות פדגוגיות. פעמים אמנם שהמנהל מרצון עצמו נמלך באיזה מורה בדבר שהוא חושבו למומחה, אבל אין זה אלא כמקרה יוצא מן הכלל. ומובן מאליו, כי בבית-ספר שמתנהג בדרך אבטוקרטית כזו אין מקום ל„מועצה פדגוגית" בהשתתפות כל המורים, שאנו, ברוסיא, הורגלנו לחשבה כדבר הכרחי לכל בית-ספר הגון. וכשבקשתי מאת המנהל ביפו ליסד שם מועצה כזו, לא סרב לי אמנם בפה מלא, מפני הכבוד, אבל ניכר היה, שתקון זה אינו בעיניו אלא קלקול, דבר שיש בו סכנה למשמעת ולסדרים ושאין בו צורך לגוף הענין. אם נזכור איפוא, כי המנהל הזה, הדן יחידי, הוא בא-כחה של חבי"ח, שהמטרה העיקרית של ביה"ס היא בעיניה רק זו: להביא תועלת לבני עניים על ידי השכלה „ממשית" שיש לה ערך בשוק, ועם זה הוא, המנהל עצמו, מלמד בביה"ס לשון צרפתית, הנחשבת כבסיס להשכלה כזו, ומכיר מתוך כך מדרגתו של כל תלמיד בצרפתית יותר מבעברית, — אם נזכור כל זה, לא יפלא בעינינו, כי בשעה שהוא קובע מקום לתלמידים ודן דינם לעליה או לירידה, מדרגת-ידיעתם בצרפתית מכריעה לפעמים את הכף ומביאתהו לידי עוות הדין, ואינו מרגיש בצערם של המורים על ההפסד היוצא מזה ללמודים העברים. וכמו כן לא יפלא בעינינו מה שמכנים הוא ל„מכינה" נערים גדולים, שכבר עבר זמנם להתחיל מראשית הלמודים ואינם יכולים לישב בביה"ס אלא זמן מועט, ונמצאו מפריעים סדר הלמוד בלי תוצאות מוחשיות לעצמם, — אחר כי, לפי השקפתו, בית-הספר הוא קודם כל מוסד של חסד לתועלת בני העדה העניה, ולא מוסד לאומי לתחית השפה העברית (שהוא עיקר הלמוד ב„מכינה"), ועל כן הוא אומר בצדק: „אין אנו יכולים להמנע מלקבלם (את הגדולים), אלא אם כן נסכים, שישוטטו בחוצות ויגדילו מספר הריקים והפוחזים"[1]).

וכה אנו רואים כבר על מפתן הבית את התולדות הרעות היוצאות מתוך שתוף המטרות השונות, שזו מושכת לכאן וזו לכאן.

---

[1]) הדברים האלה, וכן שאר הדברים המובאים להלן בשם המנהל או המורים, לקוחים מתוך כתבים שמסרו לי. המנהל לבד והמורים לבד, הכוללים תשובות על השאלות שהצעתי לפניהם (ג"כ בכתב). תשובות המורים כתובות עברית, והנני מביא דבריהם בלשונם, ודברי המנהל אני מתרגם מצרפתית, שבה נכתבו.

ב.

חמש מחלקות מצאתי בבית־הספר לבנים בשנה שעברה: אחת „מכינה", שקוראים לה גם כן „מחלקה חמישית"[1]), וארבע מחלקות עיקריות[2]). זמן הלמוד נחשב להלכה — שנה אחת בכל מחלקה, וביחד איפוא — חמש שנים, אבל במעשה אין הדבר כן. במחלקה העליונה, כמו שראינו למעלה, יושבים התלמידים כמה שירצו הם, ובשאר המחלקות הם יושבים כמה שירצה המנהל, ולאו דוקא שנים שלמות, כי אם גם שנה ומחצה, שנה ושליש וכו', בלי שום הגבלה. כי גם כניסת התלמידים לביה"ס וגם העברתם ממחלקה למחלקה אין להן לא זמן קבוע ולא כללים קבועים. בכל ימות השנה, כל ילד הבא להכנס לביה"ס — מכניסים אותו. מי שאינו יודע עדיין כלום, הוא נכנס ל„מכינה", אף אם לפי שנותיו נאה היה לו כבר לגמור כל למודי ביה"ס ולצאת; ומי שמביא עמו ממקום אחר[3]) איזו הכנה בקצת הלמודים, גורלו תלוי ברצון המנהל, שהוא לבדו הבוחן את התלמידים בחינה קלה וחותך את גזר דינם. רצה המנהל — הוא מטה כלפי חסד ומכניס את זה לאחת מן המחלקות העיקריות, אע"פ שלא בכל הלמודים ידיעותיו שלמות וסדורות לפי צרכי אותה מחלקה שהוא נכנס לה; לא רצה המנהל — הרי גם זה נכנס ל„מכינה", ויושב ומזמר בכל יום פרזות קצרות בעל פה ביחד עם הילדים הרכים[4]). מפני זה יש ב„מכינה" מבני שש עד בני ארבע עשרה, מהם שיודעים כבר לקרוא עברית ומהם שאינם יודעים. — וכמו כן מעלים את התלמידים ממחלקה תחתונה לעליונה, ולפעמים גם מורידים מעליונה לתחתונה, לא בזמן מוגבל, כי אם בכל עתות השנה, כשנראה לו להמנהל, שפלוני התלמיד ראוי לעליה או לירידה, בתור שכר או עונש.

מתוך כל זה ביחד ערבוביא גדולה באה בכל המחלקות, והמורים מתאוננים מרה, שאין ביכלתם לסדר למודיהם בכל מחלקה כראוי לה, בהיות בכל אחת תלמידים ממינים שונים, הרחוקים זה מזה בידיעותיהם, והתנועה

---

[1]) בא"י מונים המחלקות מלמעלה למטה, כנהוג באירופא המערבית, ולא כמנהגנו ברוסיא, למנותן מלמטה למעלה.

[2]) לפנים היו בביה"ס שתי „מכינות" וארבע מחלקות עקריות, אך אחרי הסגר המחלקה העליונה הכניסו את ה„מכינה" העליונה במספר המחלקות העיקריות, כדי שיהיה מספרן ארבע כמקודם.

[3]) רבים מן התלמידים למדו תחלה ב„חדרים" או בתלמוד תורה.

[4]) כדי שלא תקוין נפש התינוקות בלמוד „הדבור העברי", מרגילים אותם לזמר בנגון ובמקהלה את המלים והפרזות הנפרדות שהם לומדים בע"פ („אנחנו פותחים את הדלת", וכדומה).

התלמידים יודעים לקרוא עברית, וגם הם הולכים ופורשים ממנה ושוכחים תלמודם משנה לשנה, וכי, בכלל, רוח־גבורה דרושה לתלמיד בשביל להראות בפרהסיא חבה יתירה לשפת עבר ולא יתבייש מפני המלעיגים עליו.

זה, הוא איפוא ה„אידיאל", אשר אליו נושאים עיניהם, כמו שראינו למעלה, תלמידי בית הספר שביפו בעודם יושבים במחלקה השניה, ואותו זוכים המאושרים שבהם להשיג בצאתם מן המחלקה העליונה.

ושאר התלמידים מה עושים?

על הרוב הם יוצאים לאומנות, כמו שנראה להלן, עוד קודם שגומרים למודם בביה"ס, ואת יחוסם אחרי כן ללשון עברית ול„הרוח העברי" לא יכלתי אמנם לברר לי בעצמי על פי מראה עיני, כי הטרדות הרבות שהקיפוני בלי הרף בכל ימי שבתי ביפו לא נתנוני לחזור אחריהם ולחקור את רוחם; אבל רואה אני אות נאמן, שגם אלה אין תורת ביה"ס מתקיימת בידם, במה שגם ראשי ביה"ס ומוריו לא ידעו להשיבני תשובה ברורה על שאלותי בנוגע לזה, לפי שאין שום קשר עוד בין התלמידים האלה ובין מוריהם לפנים, שנטעו בהם את „הרוח העברי". המורים אינם מבקשים לדעת, מה אחרית מַטעם הרך, ואינם משתדלים לשמרו מפני ה„מזיקים" המצוים בשוק החיים ולהוסיף לו חזוק על ידי שעורי־ערב, שיחות של שבת וכדומה; והתלמידים אינם מרגישים בנפשם, כנראה, שום צורך — אולי מעוני ומרוב עבודה — לבוא ולשאול בעצת רבותיהם, איך להשלים ידיעותיהם ולשמור משכחה את „הדבור העברי", שאין לו מהלכים בעולם שהם שרוים בו עתה.

והיוצא מכל האמור הוא: כי מוכרחים אנו להודות בדאבון לב, שכל עבודתו של הבית הזה, אשר בו קשרנו תקותנו לחנוך לאומי ותחית הלשון, — „אין לה פרי, כי אם פרחים".

והנה עד כה היינו עסוקים לבקש את ה„פרי". ועתה נלך לראות את ה„פרחים"; נבוא אל הבית פנימה ונתבונן על סדריו ומנהגיו, על מוריו, תלמידיו ולמודיו, ובאחרונה גם על אופן כלכלתו של „המכון הלאומי" הזה, אשר רבו כל כך מוקיריו ומגניו, שנראים על פי צעקתם כאלו מוכנים למסור נפשם על קיומו... את כל אלה אתאר במה שיבוא בדיוק האפשרי, כפי שהיה מצב הבית בעת שראיתיו בעיני, בחורף שנה שעברה. את אשר ראיתי — אגיד כמו שראיתי, ואת אשר לא יכלתי לראות — אמסור כפי שנתברר לי על פי עדים נאמנים, אחר שחקרתי ודרשתי היטב, עד מקום שידי מגעת.

כמאתים תלמידים נמצאו במקוה־ישראל בשנה האחרונה, ובהם אד כארבעים היודעים לקרוא בספר עברי. שנות־הלמוד הן חמש, אך בשתים האחרונות עובדים התלמידים כל היום בשדה, ורק בערב לומדים שתי שעות צרפתית ומדעים שונים. לפי זה אין התלמידים הגדולים, שבשתי המחלקות העליונות, לומדים עברית כלל עיקר, וזה מספיק להם לשכוח לגמרי את המעט שלמדו בשלש השנים הראשונות, כי גם מה שלמדו אז הוא לא הרבה יותר מאפס. הלמודים השונים — מדעים, לשונות, מלאכות — שמלמדים במקוה־ישראל, מספרם הוא שלשים, ובהם שני למודים עברים: לשון עברית — ארבע שעות בשבוע, ותולדות ישראל (Histoire Sainte) 2 שעות. אך בשביל להכיר, איזה מקום תופסים הלמודים האלה בהפרוגרמא ואיזה ערך יש להם בעיני המורים והתלמידים, — עלינו לדעת עוד גם את זאת: במקוה־ישראל נוהגים להבדיל בין הלמודים בבחינת ערכם ומגבילים זאת במספרים שונים, מן 1 עד 5, וציון טוב או רע שמקבל התלמיד, למשל, בלמוד שמספר־ערכו הוא 5, שקול הוא כנגד חמשה ציונים כאלה בלמוד גרוע בערכו, שמספרו הוא רק 1. הגבלת ידיעות התלמידים והעברתם ממחלקה למחלקה נעשות איפוא על פי ציוניהם הטובים והרעים לא כמו שהם לעצמם, כי אם כפי הסכום היוצא אחר כפל כל אחר מהם במספר־הערך של הלמוד המתיחס אליו. על פי השיטה הזאת, שלשים הלמודים שבבית הספר, כשהם נכפלים במספרי־הערכין השונים, עולים לששים וששה. ובסולם־הערכין הזה לשון עברית מספרה 1, ותולדות ישראל — 2. כלומר, שני הלמודים העברים יחד תופסים מקום $1/_{22}$ מכל הלמודים, ולשון עברית לבדה — רק $1/_{66}$. ועתה, אם נדע עוד, כי תולדות ישראל אין התלמיד מחויב לדעת דוקא בעברית, ודי שידע להשיב בצרפתית על שאלות המורה, — הנה נבין, כי גם הציונים היותר רעים בעברית לא יוכלו להוריד את התלמיד ממקומו בבה״ס אף כמלא השערה. ודי לו, למשל, לכתוב כתיבה מהודרת (calligraphie) בצרפתית, שגם מלאכה זו מספר־ערכה הוא 1[1]), בשביל לחפות על חסרון ידיעתו בעברית ולעבור למחלקה עליונה אף אם לא ידע גם אלף־בית. ועל כן באמת נמצאים תלמידים המסיחים דעתם במזיד מלמוד העברית, ובלי שום דאגה מקבלים מאת המורה העברי אחר כל שעור ציון של „אפס״. . . ואם נצרף עוד לכל זה גם מה שרוב המורים עצמם אינם יודעים ואינם מכבדים את העברית יותר מן התלמידים האלה, והצרפתית שלטת במקום הזה לא רק בתור שפת הלמודים, כי אם גם בתור תמצית התרבות האנושית, שרק היא לבדה נותנת כבוד ליודעיה, — הנה לא יפלא עוד בעינינו, כי רק חומש מכל

---

[1]) לשון צרפתית מספרה הוא (ביחד עם dictée) — 3.

בעת שהייתי בא״י נמצאו במחלקה הראשונה (העליונה) איזו תלמידים שישבו בה כבר השנה השניה, לא מפני שהיו צריכים לזה לפי ידיעותיהם, אלא מפני שלא ידעו אנה יצאו ומה יעשו. הגדול שבהם — והוא נער כבן ט״ו או ט״ז, ולא חסר־כשרון — פנה אלי במכתב, אשר אחשוב לנכון לתתו פה לפני הקוראים, כדי שיראו מתוכו מצב נפשם של האומללים האלה:

„אדוני הנכבד! זה שש שנים אשר אני לומד בביה״ס העברי אשר לחו״צ ביפו. כל הזמן הזה הייתי תלמיד מקשיב, על זה יעידו גם מנהל ביה״ס גם מוריו — ועתה הנני חפץ להשתלם בלמודי העברים, ואינני יכול כי אבי לא יוכל עוד לפרנסני. חברי בני גילי, אשר למדו אתי פה בשנה שעברה, הלכו למרות חפצם ל„מקוה ישראל״. ואני וחברי האחד נשארנו. חברי כלם חפצו כמוני להשאר בביה״ס ולהשתלם בלמודים העברים. אך לא יכלו עוד להיות למשא על אבותיהם העניים. גם אני ככל חברי אינני יכול להיות למשא על אבי, רק אבי עובד יותר מכחותיו למען אוכל להשתלם בלמודים. אבי המקבל רק שמונים פרנק לחודש צריך לפרנס בם משפחה בעלת שמונה נפשות, והנה נוספתי גם אני עליהן, הלא לעון גדול מנשוא יחשב לי הדבר הזה. נער בשנותי היה צריך לעזר לאביו ולא להיות עוד למשא עליו. ולכן באתי עתה לבקש מאדוני, בשמי ובשם כל חברי החפצים ללמד ולהשתלם בידיעת שפתנו: יפתחו נא בעדנו מחלקות גבוהות ולא נצטרך ללמד יחד עם הקטנים ולחזר עוד הפעם על אשר למדנו, כי אם נלך הלאה הלאה בלמודים הדרושים לנו, ועם זה ישימו לב למצבי ולמצב אבי, לבל אהיה עוד למשא עליו. כן הנני מבקש כי יתנו לי בביה״ס עבודה במעשה: ללמד בשתי המחלקות הראשונות, למען אשתלם גם במעשה . . . ואז אוכל לקוות כי אשאר מורה עברי חובב שפתנו ועמנו.״

ובמחלקה השניה (זו שלפני העליונה) כתבו אז ארבעה תלמידים (כבני י״ב וי״ג), על פי הצעת המורה, את הגות־לבם על דבר „מטרתם בעתיד״, והיה בהם רק אחד — והוא בן אכר — שכתב, כי בגמרו את למודיו בביה״ס, ילך לעבוד את האדמה על יד אביו, „אשר גם לו הפיל ה׳ חבל בנעימים להיות אכר״. ושנים מהם, אע״פ שגם הם רוצים להיות לבסוף עובדי אדמה, אך קודם כל יחפצו, בגמרם למודי ביה״ס, לבוא ללמוד „בבית הספר המהולל בכל העולם — מקוה ישראל״ (לשונו של אחד מהם). הרביעי חשב גם כן כזאת, אך מפני עניותו כבר נואש מחפצו, ללכת למקוה ישראל, ואינו מבקש עוד אלא שיתנוהו ללמוד מלאכה.

לפי חשבונו של אחד המורים, הבקי היטב בענין זה, עברו בשנים האחרונות מבית הספר שביפו למקוה־ישראל כשלשים תלמידים, והם, כמובן, מן היותר טובים, כי התלמידים הפשוטים יוצאים על הרוב לאומנות. ולכן רואה אני צורך לתת בזה ידיעות קצרות על דבר מצב הלמודים העברים במקוה־ישראל, למען יבינו הקוראים, מה יהיה סופו של „הרוח העברי״, שמביאים התלמידים עמהם מיפו לתוך אטמוספירא כזו.

נפסקה התפתחות הבית, וכנפי הדמיון קוצצו. כלפי חוץ השתדלו עוד אמנם ראשי בה״ס להסתיר מצב הדבר בתחבולות שונות, אבל בעמקי לבם הרגישו כבר, כי מחשבותיהם הגדולות היו לאין וכל יגיעתם אינה אלא שאיבת מים בכברה; כי עמידה במקום אחד אי אפשר לזמן ארוך, ומי שאינו עולה, סופו יורד. וכה כבתה „האש הקדושה", שאחדה לפנים את כל בוני הבית ונתנה להם כח לעמוד על משמרתם ולעבוד עבודתם בשקידה, על אף כל הקמים עליהם. עתה התחילו להרגיש „ליאות", ואחד אחר אחד עזבו את הבית מנהליו ומוריו הראשיים, ואנשים חדשים באו תחתם, אשר הביאו עמהם אמנם כונה רצויה, למלאות חובתם באמונה, איש איש לפי רוחו, אך בבואם כבר בימי הירידה ולא ראו לא בצערם ולא בשמחתם של הבונים הראשונים, — לא גבה לבם לבקש גדולות ולא נקשרו זה לזה, כההולכים לפניהם, בקשר של רגש מאחד וזכרונות משותפים... גם „ועד בית הספר" רפתה רוחו וסימני רקבון נראו בו, עד כי די היה לאיזו מקרים חיצוניים להביא רוח רעה בין אחדים מחבריו — והועד עבר ובטל כלו.

והנה לא אלאה פה את הקוראים בספורי „מעשיות" מתולדות בית הספר בתקופת ירידתו, כי אין מנהגי לחטט בקטנות וללמד קטגוריא על אנשים פרטיים, וגם אין בזה צורך למטרתי, אחר כי סוף סוף, כמו שראינו, נשתלשלו המעשים זה מזה בהכרח טבעי. די לנו לדעת, כי כל הבא אל הבית עתה, אם הוא איש אשר עינים לו, יוכל לראות עד מהרה, כי אין כאן לא אחדות המטרה ולא אחדות הכחות, לא אידיאל ברור, המחיה את העבודה, ולא אמונה ותקוה, המחזקות ידי העובדים, אלא כל אחד עושה מה שעושה כמו בעל כרחו; אין דעתו נוחה לא מעבודתו ולא מעבודת אחרים, ולבו מלא תרעומות, על עצמו, על חבריו, על הכלל כלו. . . גם התלמידים עצמם במחלקות העליונות נבוכים ואינם יודעים מה תהיה אחריתם. מי שהיכולת בידו יוצא למקוה־ישראל או ללמוד אומנות, ומי שאינו יכול או אינו רוצה, מאיזו סבה, לעשות כן, יושב בביה״ס ומיצר ודואג על ילדותו העוברת בלי תועלת לעתידותיו.

הודעת אחד מן הבקיאים בדבר. נתפזרו כך: 2 לומדים בבית המדרש למדעים בפריז. 2 בביה״ס למורים של חכי״ח שם. 1 כבר גמר למודיו בביה״ס הנזכר ונתמנה מאת החברה למורה עברית באחד מכתי ספריה שבאפריקא (הוא לע״ע היחיד בכל תלמידי ביה״ס שביפו שהיה למורה עברית אך לפי דברי מוריו עצמם, לא היה מבחירי התלמידים). 5 לומדים במקוה-ישראל. 4 בביה״ס של חכי״ח בירושלים. 1 (בן אכר) נושא משרה בבית הפקידות בראש פנה. 1 לומד מלאכת המרקחת בקונסטנטינופול ועוד אחדים היו לאומנים שונים.

והתנשאות־הרוח ואין לה אלא דברים ממשיים שעיניה רואות. ועם זה יש לה לחכי״ח כלל גדול בכל בה״ס, שאין פותחים מחלקה חדשה בפחות מכ״ה תלמידים, ואינה מותרת על זה אלא לעתים רחוקות. החוק הזה יצא, כמדומה לי, גם הוא כתולדה מחויבת מעצם מטרתם של בה״ס האלה. הם באים בכל מקום למלאות צרכי החנוך של כלל העדה ולא של יחידים. ואם אין המחלקה החדשה מושכת אליה תלמידים במספר הגון, סימן הוא שהעדה בכללה לפי מצבה, אינה יכולה להחזיק ילדיה בביה״ס עוד שנה יתרה, ודי לה בחנוך יותר מצומצם. וע״כ אין החברה רואה הכרח להגדיל ביה״ס המקומי בשביל איזו יחידים המבקשים השכלה יותר שלמה, שאין רוב הצבור יכול לעמוד בה. בשביל יחידים כאלה יש פריז בעולם, ששמה שולחת החברה בחירי התלמידים מכל בתי ספריה ומכניסה אותם לבה״ס למורים אשר לה שם או לבתי ספר אחרים.

ובכן הדבר מובן, כי לא יכלה חכי״ח להסכים להחדשות שנעשו ביפו, ובאותה שנה עצמה שלחה פקודתה לשם, לשוב וללמד את המדעים בצרפתית ולסגור את המחלקה החדשה, שמספר תלמידיה לא הגיע לכ״ה. הפקודה בדבר למוד המדעים בצרפתית נתבטלה אמנם אחרי כן, בשנת תרנ״ז, בבוא לא״י מבקר בתי־הספר מטעם חכי״ח, ומורי בה״ס ביפו הצליחו לקבוע בלבו אמונה, שאפשר ואפשר ללמד „הכל״ בעברית[1]... אבל כל ההשתדלות לא הועילה להטות לב החברה לשוב ולפתוח את המחלקה שנסגרה. וזה לא רק מפני שמספר התלמידים לא היה במלואו. בשביל הדבר החיצוני הזה לא היתה החברה מעמידה על דעתה בקפדנות יתרה נגד רצונם של מנהיגי בית הספר (כמו שנראה להלן, היה גם בשנה שעברה מספר התלמידים במחלקה הראשונה בביה״ס לבנים לא יותר מעשרים, וגם מאלה יצאו עוד באמצע השנה, ולא נסגרה המחלקה בשביל זה), לולא התנגדותה היסודית לעצם החפץ, להרבות שנות הלמוד בביה״ס בלי מטרה מעשית, רק לשם ההשתלמות בעברית, והחוק בדבר מספר התלמידים היה לה אך לכסות עינים.

המחלקה העליונה נשארה איפוא סגורה כשהיתה, ותלמידיה נתפזרו לבקש להם עתידות באשר ימצאו — ויצא מבית הספר כל הדרו[2]. מני אז

---

[1]) אעפ״כ ניכר הדבר ממעשי החברה בעת האחרונה, שגם המבקר הזה לא יכול להוציא לגמרי את הספק מלב מנהיגיה. ואם הסכימו להנהיג למוד המדעים בעברית בביה״ס שפתחו אז בטבריה — עיר של „חלוקה״, שאין לה עסק כמעט עם אירופא — הנה לא בלב שלם נרצו לחדש הדבר גם ביפו, עיר החוף, שהמסחר והאומנות הם מקור חייה ונמצאת במו״מ תמידי עם אנשי אירופא.

[2]) לאן הלכו התלמידים האלה ומה מעשיהם עתה? — על שאלה זו לא מצאתי בביה״ס עצמו שום תשובה, כי אין מנהגו לאסוף ולשמור ידיעות כאלה. אבל ע״פ

לאיזו מטרה מוגבלת או להוציאם החוצה, לאויר השוק, בהיותם כבני י״ב וי״ג. והנה נמצא נדיב לב אשר הוציא את הבית ממצוקתו לשעה, בהתנדבו לתת סך הגון שנה שנה לכלכלת מחלקה עליונה. ותחי רוח ראשי ביה״ס, ותקותם שבה ונתחזקה, כי „מקרים" כאלה יעזרו להם גם בעתיד, ומחלקה אחר מחלקה תפתח, עד שיגיעו לאחרית מטרתם. ובכן נפתחה בשנת תרנ״ו מחלקה רביעית, שבה נקבצו התלמידים היותר מצוינים בידיעותיהם וכשרונותיהם, להוסיף שלמות בלמודים. „כאיזו למודים?" — לשאלה זו לא היה עוד מקום בלב בעלי החנוך העברי, אחרי רואם עין בעין, כי המקרים עוזרים על ידם לתת אחרית ותקוה לפעלם. המחלקה העליונה שנפתחה נחשבה איפוא בעיניהם כעין התחלה להקמת הרעיון על דבר בית חנוך למורים, ובהסכם עם זה היה עיקר יעודה — להרחיב את הידיעות העבריות. ולא זו בלבד, אלא שהתחזקות התקוה על דבר עתידות הבית הביאה את ראשי ביה״ס לעשות עוד צעד אחד נכבד מאד: בעת ההיא עצמה התחילו ללמד גם את ה„מדעים" בעברית בכל מחלקות הבית (וגם בביה״ס לבנות). לא הכניסו עצמם תחלה בחקירות יתרות, אם כבר תוכל העברית להספיק כל צרכי המושגים המדעיים, אם יוכלו המורים למלאות חובתם כראוי בלי ספרי־עזר נחוצים, ואם בכלל לא יהיה התקון הזה קלקול בנוגע להתפתחות הכחות השכליים של הילדים. העיקר היה — לעשות את העברית לבדה שלטת בבית ולבלתי תת לצרתה הצרפתית להתרומם עליה בעיני התלמידים במה שהיא מלמדתם חכמה.

שנת תרנ״ו היתה ככה השנה היותר מוצלחת בחיי בית הספר, אך יחד עם זה הביאה לו גם תחלת נפילתו. ושתי אלה, ההצלחה והנפילה, לא באו במקרה זו אחר זו, כי אם זו בעקב זו, כסבה ותולדתה. כי למוד המדעים בעברית ופתיחת מחלקה הדשה לילדים הגדולים, שגם בה היתה יד העברית על העליונה, הביאו בהכרח לידי גלוי את ההבדל היסודי, שהיה צפון עד כה, בין שתי המחשבות השונות שהונחו ביסוד ביה״ס ושמשו בו בערבוביא. חכי״ח לא יכלה בשום אופן לראות ולשתוק, בהגלות הנטיה לעשות ביה״ס ביפו אמצעי לתחית השפה העברית, מבלי לדאוג עם זה במדה מספקת לאחרית הילדים בחיים. היא, חכי״ח, לפי מטרתה, צריכה ומחויבת היתה לחשוש, שמא אין העברית מסוגלת לבאר בה דברי מדע באופן ברור, ונמצאו הילדים מפסידים בלמודיהם העיקריים לצרכי חייהם בעתיד; היא צריכה ומחויבת היתה כמו כן לשאול לעצמה: מה תועלת יש לילדי יפו, בעצור אותם בית הספר במחלקתו החדשה, בהיותם כבר בני י״ג וי״ד, להיות למשא על אבותיהם העניים, בשביל לעשותם „מלומדים" בלשון וספרות שאינן שוות אף פרוטה בשוק החיים? והתקוה הרחוקה על דבר בית חנוך למורים לא יכלה, כמובן, להניח דעתה של חברה זו, הרחוקה מכל התלהבות לאומית

שבלאומיים, אשר ימצא עוז בלבבו להגיד לבני עוני אלה, שעוד לא טעמו טעם חיים: היו אתם הראשונים להביא את עתידותיכם קרבן על מזבח רעיון החנוך הלאומי ותחית הלשון?...

אינני יודע אמנם, אם נתפתחו אז המחשבות האלה בלב ראשי ביה״ס באופן ברור ומוגבל כזה, אבל דן אני על מציאותן בלבבות, ולו גם כתמונה בלתי ברורה, ממה שנתעורר אז הרעיון, כי התעודה האמתית של ביה״ס הזה היא — להתרומם מעט מעט למדרגת בית חנוך למורים עברים, „אשר מראשית נעוריהם יתקדשו ויוזמנו לתעודתם הגבוהה, ומן הבית הזה יצאו ויפוצו בארץ ישראל ובגולה וישאו אתם דגל היהדות לכל קצות הארץ״[1]. הדברים האלה נכתבו בקיץ שנת תרנ״ג — השנה הראשונה להוסד ביה״ס, והם היו לא הגות לבו של כותבם בלבד, כי אם הד המחשבות והחלומות שמלאו אז ה„אויר״ מסביב לבית הספר ביפו עצמה. הרעיון הזה נראה כאלו בא להשיב על השאלה הנזכרת, שהצירה להם לבעלי החנוך העברי בעמקי לבם, אע״פ שלא גלוה מלבא לפומא. ובאמת אם יש לבית הספר גם מטרה מעשית כזו, הלא אז ימלא לא רק צורך אידיאלי, רוחני, כי אם יהיה גם למקור חיים לאלה שיגיעו עד סוף למודיו, תורתם תהיה אומנותם ולא יצטרכו לבקש למחיתם מקורות אחרים. הדבר הזה מבטל את הנגוד שבין הצורך האישי והצורך הכללי ונותן רשות לביה״ס לשאת ביד רמה דגל החנוך העברי, לעשות את הלמודים העברים מרכז לכל השאר ולהרחיב גבולם ממחלקה למחלקה, כדי שיהיו התלמידים, המתעתדים להיות מורים עברים, מוכשרים למלאות תפקידם כראוי, לטובתם והנאתם. — כמה מן התלמידים יהיה בכחם לישב בביה״ס עד שיזכו לכתר זה? כמה מן הזוכים לזה יזכו גם „להשתמש בתגא״, למצוא עבודה הגונה להם, שתפרנסם בכבוד, בארץ ישראל או בשאר ארצות שיוכלו לגור בהן באין מפריע?... ומאין יבואו האמצעים החמריים המרובים והכחות המוסריים הגדולים, הדרושים לבית חנוך כזה? — בשאלות כאלה ודומיהן לא העמיקו אז ביותר, כי לא היה עוד הרעיון הזה אלא חלום סתמי, לשכך את הלב. ואמנם נקל היה אז, בראשית הוסד הבית, לחלום כזאת וכזאת, כמו שתחלום האם עתידות גדולות לבר־בטנה המוטל בעריסה. רק שלש מחלקות נמצאו אז בבית, התלמידים היו עוד קטנים, זה עתה נכנסו ולא במהרה יצאו, ויש פנאי איפוא להשתעשע בחלומות. אך הנה עברו עוד שתי שנים. התלמידים כבר „מלאו כרסם״ בדבור עברי ובכל שאר הלמודים היסודיים, כבר גם שמעו עד לשובע את תהלתם מפי מומחים שונים מבני חו״ל שבקרו את הבית. וסוף סוף הגיעה העת להוליכם הלאה

[1]) „על פרשת דרכים״ חלק א׳: „אמת מא״י״, מאמר שני

בנקל על השאלה הזאת: הילדים ילמדו ארבע או חמש שנים עברית, צרפתית וראשי פרקים ממדעים שונים, ואז, אם לא תהיה יכולת בידם לעסוק בלמודים עוד, יצאו וילמדו אומנות והיו לאומנים „משכילים". היודעים מעט עברית בשביל בית הכנסת ומעט צרפתית בשביל השוק, וגם כתיבה וחשבון במדה מספקת למלאכתם, וגם לקרוא לפעמים באיזה ספר או מכ"ע — ודי. ואלו שיש להם יכולת ורצון — ישבו בביה"ס עוד שנה או שנתים וישתלמו יותר בלשון צרפתית ומדעים שמושיים, ואז יוכלו להשיג בצאתם גם מדרגה יותר גבוהה, יהיו לפקידי הממשלה או למנהלי בתי מסחר וכדומה. אבל לבעלי „החנוך העברי" קשה היתה השאלה הזאת הרבה יותר. כדי שישיג החנוך הזה את מטרתו ובית הספר יהיה ראוי באמת להקרא בשם „מוסד לאומי", שכל ישראל חייבים בכבודו ותמיכתו, — צריך שירכשו להם התלמידים ידיעה הגונה בכל מקצעות היהדות וגם בכל המדעים והלשונות הנחוצים להם לחייהם בעתיד. ואם יחסר אחד משני התנאים האלה, אם יצאו התלמידים מבה"ס בלי ידיעות עבריות מספיקות או בלי ידיעות כלליות מספיקות, לא השגנו כלום. כי באופן הראשון לא יהיה לו להחנוך העברי שורש עמוק בלב, ורוח מצויה באה ועוקרתו, ובאופן השני יעשה החנוך העברי את חניכיו לחסרי אונים ונחשלים במלחמת החיים, ומי יודע אם לא יגרום זה להשניאו עליהם, עד שישבו ויסירוהו מלבם, כהרבה מבחורי הישיבות שבליטא. ובשביל שיתמלאו שני התנאים האלה כראוי, צריך שישבו התלמידים בבית הספר שנים רבות, לא פחות משמונה ועד עשר, וכל אותן השנים ישקדו על למודיהם העברים והכלליים במנוחת הלב וצרכיהם ימלאו על ידי אחרים. אבל תלמידי בית הספר ביפו הרי הם רובם ככולם בני עניים מרודים, ועוד בטרם יעברו גבול הילדות יצטרכו להביא בנפשם לחמם, ומוכרחים הם איפוא „לחטוף וללמוד", להסתפק רק במה שיוכלו להשיג בארבע או חמש שנים ולצאת אחרי כן מבית הספר לעולם אחר, שאין העברית שלטת בו. וכי אין הדבר קרוב לודאי, שהנער הרך, היוצא לשוק בעודנו בוסר, לא יוכל להתגבר ברוחו על תנאי החיים הסובבים אותו וישוב להיות „אדם פשוט" ככל בני גילו: תורת רבותיו תשָכח הדבור העברי יֵעזב, הרגש הלאומי יפוג, וכל החנוך העברי יהיה כלא היה? ולא עוד אלא שגם בהמצא תלמידים מעטים, שיוכלו ברוחק גרול לישב בביה"ס עוד שנה או שנתים בשביל להשתלם בלמודים, הלא בהכרח תתעורר אז השאלה גם בלבם וגם בלב אבותיהם, ואולי גם בלב מוריהם הלאומיים עצמם: — באיזו למודים? היקדישו התלמידים האלה את הזמן הקצר הזה, שנשאר להם עוד, להשתלם ביחוד בידיעות השמושיות, שיהיו להם לתועלת בחיים, או להוסיף דעת בלמודים העברים, כדי לתת צורה שלמה לחנוכם הלאומי, או לחלק זמנם לחצאים, וזה וזה לא יעלה בידם? ומי הוא הלאומי

גדולה היתה צפונה בלבם בנשתם אל המפעל הזה, — הם יכולים היו לראות מראש, כי מטרה לאומית כללית אי אפשר שתושג כלאחר יד, כמו „דרך אגב"; אי אפשר שתצטמצם באותו המקום הפנוי שתניח לה המטרה האישית הפשוטה, אשר רק בשבילה נפתח הבית בידי חכי"ח. אבל תשוקת לבם לראות את האידיאל שלהם מתגשם במעשה, ולו גם מעוטף טלית שאולה המאפילה על צורתו, לא נתנה להם להרבות מחשבות, ובראותם כי בלי תחבולה זו תקצר עוד ידם מעשות מאומה, לא רצו לחכות לימים טובים מאלה, שיוכלו לבנות ביתם ארזים, ואחזו בקנה שהושיט להם המקרה; לא רצו „למרר חייהם" בדאגות לעתיד לבוא — ושמחו בנצחונם בהפתח בית הספר הזה, אשר מן היום הראשון התחילו ללמד בו „עברית בעברית"[1]) ועשו בו את „הדבור העברי" לחובה על התלמידים. הדבר הזה היה עוד חדש אז, ועל כן לא יפלא כי צלצול הדבור העברי בפי הילדים הרכים מסך רוח שכרון על כל הקרובים אל הבית עד שנראה להם בדמיונם כאלו באמת בזה לבד כבר היתה העברית לשפה חיה ומדוברת... ובכן מהרו לבשר את הבשורה הגדולה גם לאחיהם שבחוץ לארץ, כי בבית הספר שביפו קמה העברית לתחיה, ויריעו כל חובבי ציון תרועה גדולה על „הנצחון הלאומי" הזה, ומכל עברים התחילו לשלוח לבית הספר — כמובן, בפומבי, ע"י כתבי העת — נדבות ותהלות; נדבות אמנם לא בגוזמות יתרה, אבל תהלות — ביד רחבה... וכשראו מנהלי הבית כן, החליטו עוד הפעם „להשתמש במקרה הבא לידם", ופתחו תיכף, עוד באותה שנה עצמה, גם בית ספר לבנות, וגם את זה תחת דגל חכי"ח ובהשתתפותה, מבלי שים אל לב, כי גם בית הספר לבנים, למרות כל ההתלהבות, עדיין היה מצבו רופף ולא היו לו הכנסות בטוחות לכל צרכיו. „הקהל מתלהב ושולח נדבות! נוסיף עצים על האש, ניסד בית חדש, ותגדל ההתלהבות, ותרבינה הנדבות, ומחסורי שני הבתים ימלאו". כך חשבו המיסדים וכך עשו, כמו שכך חשבו ועשו גם כל שאר עסקני היישוב בשאר מעשיהם, וכך נוסדו לא רק בתי ספר, כי אם גם קולוניות שלמות.

אבל מניח אני לע"ע את בית הספר לבנות, אשר עוד אדבר עליו להלן, ואשוב לבית הספר לבנים, שבו ביחוד צריך היה, לפי מחשבת מיסדיו, להראות כח החנוך הלאומי, והוא זה המצטייר בדמיונם של חובבי ציון, כשהם מזכירים בחבה יתירה את השם הנכבד: „בית הספר שביפו".

למרות כל תרועות הנצחון, הנה כבר בשנה הראשונה להוסד הבית אי אפשר היה למיסדיו להתעלם לגמרי מן השאלה המעשית: מה יהיה גורל הילדים בצאתם מבית הספר? חכי"ה, לפי השקפתה, ירעה להשיב לעצמה

---

[1]) את הלמודים הכלליים („המדעים") למדו בראשונה בצרפתית.

להשתלם בידיעת שפת עבר וספרותה, והם מתאספים וקוראים ספרים עברים, על פי התכנית אשר שם לפניהם מורם, ואליו יום יום ידרשו, לשאול בעצתו ולקחת תורה מפיו.

ועוד יותר נראה, עד כמה דבר זה תלוי ברצון המנהל המקומי, כשנסתכל בבתי הספר של חכי״ח שבטבריא ובצפת. שתי הערים האלה קרובות־זו לזו לא רק במקום, כי אם גם בתנאי החיים וברוח יושביהן. ובכל זאת, מה רב ההבדל שבין שני בתי הספר! בצפת אין העברית נחשבת כמעט למאומה, והאבות מתאוננים, שבניהם שוכחים בבית הספר גם את המעט שהביאו עמהם מן „החדר״. לפני איזו שנים נסתה חברת התמיכה שבאודיסא לשלוח לשם מורה עברי על חשבונה, והוכרח לעזוב את הבית אחר עבדו שם ירחים מספר, כי לא יכול נשוא את שפלות העברית ומעוט ערכה בעיני מנהיגי הבית. ובטבריא — לשון עברית היא השלטת בבית הספר, לה מקדישים מיטב הזמן והכח ובה מלמדים גם את ה„מדעים״ (הכל איפוא כמו בבית הספר שביפו, רק בלי שאונו והמונו של זה), וצרפתית מלמדים רק בשתי המחלקות העליונות. וכל זה בשביל מה? בשביל שבטבריא מנהל בית הספר הוא מבני רוסיא, שנתחנך בעצמו ברוח עברי.

הארכתי בענין זה מעט, לא כדי לצדד בזכות חכי״ח ולבטל אחת מן השמועות הכוזבות שסופרינו מפיצים עליה בעם (אם כי גם בשביל זה בלבד היה הדבר כדאי: האמת צריכה להאמר, אף אם היא מוכה מצד אחד את החייבים מצדדים אחרים...), אלא כדי שלא יתפלאו הקוראים הנבונים, איך נהיה הדבר, שחכי״ח — הרוצה, לפי דברי סופרינו, רק להרבות צרפתים בעולם — הסכימה לקרוא שמה על ביה״ס שביפו וגם להשתתף בהוצאותיו, אע״פ שידעה מראש, כי בביה״ס הזה תהיה לשון עברית שוררת וכי בכלל ישתדלו מיסדיו לגדל בו עברים ולא צרפתים. דבר כזה באמת היה מן הנמנעות, אלו היתה לחכי״ח טנדנציא זו שמיחסים לה סופרינו בכה״ע, והשותפות הזאת לבדה דיה להוכיח, שאין האמת כן. חכי״ח לא מצאה סבה לסרב לבקשת משכילי יפו, עם היותה יודעת, שאינם ממעריצי „הרוח הצרפתי״, מפני שהיא עצמה אינה מבחינה בין ה„רוחות״, ואחת היא לה, איזה „רוח״ שולט בבית־הספר, אם עברי או צרפתי או בולגרי וכו׳, הכל לפי תנאי המקום, לו רק ילמדו הילדים מה שנחוץ להם לדעת בשביל למצוא מחיתם בכבוד בצאתם מבית הספר. ועל כן לא הקפידה גם על ה„רוחות״ המנשבות ביפו, כל זמן שלא ראתה בהן הפסד למטרתה העיקרית הזאת.

משני השותפים השונים שהביאו לעולם את בית הספר שביפו, — האחד, חכי״ח, לא חשב איפוא לותר משלו מאומה ולא עשה „הנחות״ אלא בדברים שהם טפלים בעיניו: אבל השותף השני, אלה הלאומיים, שמחשבה

אמתות דברי אלה, שאין כונת החברה אלא לעשות את חניכיה לאנשים המוכשרים לכבוש להם דרך בחיים בעבודה כשרה ומכובדת, ביגיע כפיהם או בידיעותיהם, אבל אין בלבה שום מחשבה רעה על הנשמה היהודית שבקרבם, ואדרבא, גם היא רוצה בשמירת הנשמה הזאת, כפי שהיא מושגת לחברה מַערבית ובמדה שנראה לה הדבר אפשר בלי הפסד למטרתה הראשית [1]).

אין להכחיש אמנם, כי בהרבה מבתי הספר של חכי"ח היהדות מושפלת מאד ונראה באמת כאלו יש להם כונה מיוחדת לגדל צרפתים עם כל נמוסיהם ורגשותיהם. אבל בזה אשמים רק המנהלים המקומיים, שבהיותם כמעט כלם חניכי בית הספר למורים אשר להחברה בפריז, — הם עצמם על הרוב קלטו אל קרבם בנעוריהם רוח „הבולוור" הפריזי ודבקים בו כל כך, עד שלא יוכלו לצייר להם „אדם מן הישוב" בתמונה אחרת, ועל כן הם משתדלים, שיהיו גם חניכיהם „אנשים מן הישוב" כמותם. ואולם בכל מקום שהמנהל עצמו יש בו ניצוץ של יהדות ורוצה הוא להרחיב גבולותיה בבית ספרו, אין מונע אותו מלמנות מורה הגון ללמודים העברים ולהרחיב במדה ידועה גם את הפרוגרמא של הלמודים האלה, ומה שיותר נכבד עוד — להרים ערכם בעיני התלמידים, שיהיו עוסקים בהם בחבה יתרה. כן אנו רואים בבית הספר הגדול אשר להחברה בירושלים [2]), כי מנהלו בשנים האחרונות שם לבו להרים את הלמודים העברים משפלותם ומנה מורה ראשי ללמודים האלה את אחד מטובי המורים שבאו לא"י מרוסיא. והנה בזמן קצר נשתרשה ונתאזרחה העברית בבית הזה במדה נכונה. המורה העברי מכובד מאד על התלמידים, ולמודיו חביבים עליהם עכ"פ לא פחות מן הלמודים הצרפתים. במחלקות התחתונות מלמדים הכל רק בעברית, וגם במחלקות העליונות תופסים הלמודים העברים מקום חשוב בערך וסימן לדבר, שהעברית באמת יקרה ללב התלמידים, אנו רואים בזה, שהגדולים בין התלמידים שעיקר עסקם במלאכה ואין מדקדקים עוד עמהם בלמודים העיוניים — יסדו בתוכם מרצון עצמם חברה מיוחדת

---

[1]) למשל: בצירקולר מן 22 יאנואר 1896 נאמר: „יותר הרבה רצוי לנו, שידעו [התלמידים] תולדות הרדיפות והגירושים שסבל עם ישראל, משידעו כללי הבינוני הצרפתי (participe)." ובזמן האחרון (26 אקטובר שנה זו) כתב הועד המרכזי למנהלת ביה"ס לבנות ביפו כדברים האלה: „אין אנו רוצים לעשות בנות יפו לא מלומדות בעברית ולא מלומדות בצרפתית, אנו רוצים לעשותן מומחות בהנהגת הבית או במלאכה, שתהא יכולת בידן להשתכר לחמן או לפחות להיות לתועלת בהנהגת ביתן."

[2]) בשנה שעברה למדו בבית ספר זה כשלש מאות וחמשים תלמידים ומהם כחמשים החיים בבית הספר עצמו ולומדים מלאכות שונות. עתה בנו בית חדש גדול ונהדר, שיהיה בו מקום לאלף תלמידים.

את המשפט הקדום „שנשתרש עמוק בלבות אחינו המערביים, כי אין הקולטורא שורה אלא על מי שנתחנך ברוח אחת האומות הנאורות שבאירופא", בהראותו להם במשך הזמן „מאות בחורי ישראל שנתחנכו ברוח עברית טהורה על אדמת אבותינו ואינם נופלים עם זה מחניכי בתי ספר אירופיים בידיעותיהם ונמוסיהם"; [1]) — את הנסיון הזה חשבו המשכילים הלאומיים האלה להביא לעולם על ידי בני הגולים העניים שביפו ותחת דגלה של חברת „כל ישראל חברים" . . .

אבל פה מוכרח אני לנטות הצדה מעט ולדבר דברים אחדים על אדות חכי"ח ביחוסה אל החנוך.

רגיל הוא הקהל העברי להאמין, שחברה זו, בקנאתה הגדולה לצרפת ארץ מולדתה, מתאמצת היא להרחיב שלטון „הרוח הצרפתי" בעולם, ובכל בתי הספר שלה נזרה היא מלפניה לחנך את הילדים בכונה עצומה שיהיו „צרפתים טובים" לכשיגדלו. כמה פרזות ממין זה אנו קוראים תמיד בכה"ע העברים, וביחוד בעת האחרונה, משנתעורר הרעש על דבר בה"ס שביפו! אבל באמת אין זו אלא אחת מן ההפלגות, שספרותנו מלאה מהן. חכי"ח עצמה — כלומר הועד המרכזי שלה בפריז — דואגת להרוח הצרפתי לא יותר, ואולי עוד פחות, ממה שהיא דואגת להרוח העברי. בכלל אין לה עסק עם שום „רוח", וכל עיקר מטרתה, ביסדה בתי ספר בארצות המזרח, אינה אלא זו: להרים המון בני עמנו בארצות ההן משפל מצבם החמרי והמוסרי על ידי חנוך אירופי וידיעות שמושיות המחיות את בעליהן. ולפי שברוב ארצות המזרח עדיין שפת צרפת שלטת בין המפלגות העליונות, כן מן האזרחים וכן מבני אירופא הגרים שם, לכן כמעט אי אפשר שיתרומם שם אדם המוני לאיזו מדרגה הגונה פחות או יותר בחיי החברה, אם בתור פקיד במוסדות הממשלה והצבור או בתור נושא משרה באיזה בית מסחר חשוב, בלי ידיעה נכונה בלשון זו; ולכן לא יפלא, כי בבתי הספר של חכי"ח, שכל עצמם לא נוסדו אלא למטרה מעשית כזאת, חושבים ידיעת לשון צרפת — לשון ולא רוח! — לעיקר גדול ומקדישים לה הרבה זמן ויגיעה, כדי שידעוה התלמידים במדה מספקת להשתמש בה בעניני החיים.

מי שנזדמן לו לקרוא את ה„צירקולרים", ששלח הועד המרכזי בשנים האחרונות לכל מנהיגי בתי הספר של החברה, על דבר למוד תולדות ישראל, על דבר החנוך המוסרי שמירת מנהגי הדת וכו' [2]). — הוא יעיד על

---

[1]) עי' „על פרשת דרכים" חלק א': „בית הספר ביפו ושאלת הפועלים."

[2]) צירקולרים כאלה, ע"ד שאלות שונות בעניני החנוך והלמוד, שולח הועד לכל ראשי בה"ס לעתים קרובות, וביחוד, כשאיזה מקרה באחד מבתי הספר מביאהו לחשוב, שמגמת החברה באיזה פרט אינה מובנת עוד להמנהלים כל צרכה.

העדה העניה לא יכלו לשלם שכר למוד די כלכלת הבית, והמיסד לא יכול לכלכל את הבית מכיסו הריק, והבית לא יכול עמוד. אבל מציאות בית ספר בעיר זמן מה חזקה עוד יותר את הרגשת הצורך בו. ומשכילי העיר — גם הם מבני הישוב החדש — בראותם מפלת הבית, החליטו לבקש אמצעים בשביל להקימו על בסיס יותר נכון, בתור מוסד של צבור. ובהיות חברת „כל ישראל חברים" היחידה בכל החברות העבריות שנותנת עיקר דעתה וכחה ליסוד בתי ספר בארצות המזרח, — אין כל פלא וכל זרות בזה, שהמשכילים האלה, בבקשם דרך להשגת מטרתם, נתנו עיניהם בחברה זו, ובתחבלות שונות נסו וגם הצליחו להטות לבה לחפצם, שתיסד בית ספר ביפו על שמה. אך תנאי התנתה עמהם, שלא תהיה פרנסת הבית עליה בלבד, אלא שהמשתדלים בזה יבקשו וימצאו לו בעצמם עוד הכנסות צדדיות. אז פנו אלה בבקשתם אל ועד „חברת התמיכה" שבאודיסא, ובעזרת ראש „הועד הפועל" אשר לחברה זו ביפו, עלה הדבר בידם. והועד קצב לבית הספר תמיכה שנתית, ארבעת אלפים פרנק, בתור שכר למוד בעד בני האומנים והפועלים שיחונכו בו חנם. הנצחון הזה הוסיף אומץ לרוח המשתדלים, ואחר שבחרו מקרבם „ועד" תמידי לעניני בה״ס, לא נחו ולא שקטו עד שיצאה מחשבתם לפֻעולה. ובחודש חשון שנה הנ״ל נפתח ביפו „בית ספר — מתחלה רק אחד, לנערים בלבד — ששם חכי״ח נקרא עליו, ואחד מאנשי חכי״ח עומד בראשו בתור מנהל, ועל גביו עומד עוד „ועד בה״ס", להשגיח על הנהגת הבית ולדאוג לכל צרכיו.

עד כאן הכל פשוט ובלתי יוצא מגדר הרגיל, ואלו לא היה כאן אלא זה בלבד, לא היה לנו עתה אלא בית ספר ביפו, אך לא „בית הספר שביפו", שעיני כל העם נשואות אליו, והארץ רועשת בסגירתו ובפתיחתו. אבל באמת אין האמור עד כה אלא צד אחד שבמטבע זו, ועוד היה לה גם צד אחר, יותר חשוב. כי אלה המשכילים, שיסדו בית ספר זה, לא היו משכילים סתם, כי אם משכילים לאומיים וחובבי ציון, ובהשתדלם כל כך לעזור לבני יפו ביסוד בי״ס להנוך בניהם, לא היתה כונתם לשם „הפצת השכלה" בלבד או לשם גמילות חסדים עם ילדי־עוני נעזבים, אלא עיקר חפצם היה להשתמש במקרה הבא לידם בשביל להוציא לפעולה רעיון לאומי גדול, שנתעורר בעת ההיא בלבות יחידים: „ליסד בארץ ישראל בית ספר עברי, עברי לא רק באיזו דברים טפלים וחיצוניים, כי אם בעצם רוחו הפנימית; אשר לא יהיה קנין איזו חברה או כתה מיוחדת, כי אם ישא עליו חותם לאומי כללי"; בית ספר שיהיה „כעין נסיון, לדעת בעצמנו ולהראות גם לאחרים, במה גדול כחה של היהדות הלאומית בנוגע אל החנוך". ואת הנסיון הקשה הזה, שממנו קוו גדולות לעתיד: כי הוא יהיה „ליסוד תורת החנוך העברי, ובדרך מעשית יתן לנו פתרון השאלה החמורה הזאת"; כי הוא יבטל

התנגדות לבם לכל „מחשבת פגול“ על דבר טיב מעשיהם ותועלתם. וכה עברה שנה אחר שנה, עד שהגיע הדבר לַבסוף — הן כל דבר יש לו סוף — לאותו המצב הנורא שהוא בו עתה.

ולוּ ידענו, לפחות, שעתה באמת הגענו עד ה„סוף“, שמעתה לא יהיה מקום עוד לדמיונות הבונים מגדלים באויר, לחשבונות הנעשים שלא מדעת בעליהם, והכל יכירו ויודו, כי שמונה עשרה שנה תעינו בתהו לא דרך ולא העלינו בידנו כלום, וכעת צריך להתחיל את העבודה שנית מראשיתה בדרכים יותר מושכלים, — לו היינו בטוחים בכל זה, היינו יכולים להתנחם במקצת ולאמר לנפשנו: „גם זו לטובה! אנו אמנם כלינו שנותינו לבהלה, אבל מה היא תקופה של עשרים שנה בתולדות עמנו? כיום אתמול! אנו עם מעשינו המקולקלים נחלוף כצל, והעם שנותיו לא יתמו ויש לו די זמן וכח ליאש לבו מכל המעשים שלא עלו יפה ולמצוא אמצעים יותר נאותים למטרתו“.

אבל, אם סימנים ידועים אינם מטעים אותי, הנה גם עתה, אחר כל המכות אשר הוכינו, עדיין לא שבנו מטעותנו, ועוד אנו עתידים להחזיק בשיטתנו הישנה: להעלים מעיני העם כל מה שאפשר עוד להעלים ולהוסיף קלקלה גם בעתיד בשביל לחפות על מעשי העבר.

ולפי שהסימנים האלה נראו ראשונה בשאלת בתי הספר ביפו, באופן התעוררותה ויחס הקהל אליה, מן הרעש הראשון בקיץ שעבר, על דבר ה„הסגר“, עד הרעש השני עתה, על דבר „הפתיחה“, — לכן אקדיש את המאמר הראשון לשאלה זו, שעדיין לא נתבררה כל צרכה[1]).

א.

בתי הספר ביפו נוסדו בשנת תרנ״ג — נוסדו, ככל שאר מוסדי הישוב החדש בא״י, בדרך מקרית: בלי מטרה מוגבלת, בלי תכנית ברורה, בלי פרוגרמא מושכלת, בלי מקורי־הכנסה בטוחים. זרם הישוב הביא ליפו איזו מאות גולים מבני ישראל, רובם אומנים, פועלים או עניים סתם, וילדיהם, אשר שוטטו בחוצות העיר משוללי השגחה וחנוך, הראו לכל באופן מורגש, כי צריכה העדה לבית ספר. אז נתעורר אחד המורים המשכילים שם למלאות את הצורך הזה בכחו לבד — ויפתח בית ספר על אחריותו הפרטית. אך בני

[1]) [מי שאינו בקי בדבר ורוצה לדעת מה הם „הרעשים“, שהזכרתי פה, יוכל למצא פשרם במכתבי אל „אחיאסף“, שנדפס בלוח „אחיאסף“ לשנת תרס״א ושלא נתתי לו מקום בקובץ הזה, מפני שעוסק הוא יותר מדי במקרים פרטיים, שכבר עבר זמנם ואין בידיעתם תועלת. ואולם את המאמר ע״ד בתי הספר הנני נותן בזה, אע״פ שגם הוא עוסק בדבר שנשתנה כבר תכלית שנוי, — מפני שכולל דברים רבים הראויים להשאר לזכרון בתולדות הישוב ויש בהם גם לקח טוב בשביל העתיד . . .]

עד שלא יוכלו לסבול את הכפירה בהם. המשיח עתיד היה לבוא מאליו, על פי רצונו של מקום, והעם לא היה צריך לעשות כלום, כי אם להאמין בביאתו ולחכות לו אע״פ שיתמהמה, או, לכל היותר, להחיש רצונו של מקום על ידי תשובה ותפלה. ועל כן לא גדול היה הקרבן מצד המאמינים, כששמעו בסבלנות דעות היחידים ההם, אשר כפרו בכל הגדולה והתפארת של המלך המקווה ונתנו לתקוַת הגאולה צורה יותר „דימוקרטית״: בכל אופן הרי לא היתה התשובה והתפלה לבטלה — כי גם הגאולה על ידי הקב״ה בעצמו לרחמים היא צריכה — ולא הוציא איפוא העם מכחותיו בלי תועלת, גם לדעת הכופרים, זולתי מעט כח הדמיון, בעמלו לצייר ולקשט יפה תמונת „בן דוד״ ומלכותו העתידה. — לא כן עתה. אמצעי הגאולה החדשים אינם אמונה שבלב בלבד, כי אם מעשים שהולכים ונעשים על ידי העם עצמו ושכבר עלו לו בכחות מרובים, חמריים ומוסריים, וגם בקרבנות אדם לא מעט. ואם אחר כל אלה באים יחידים ואומרים: „לא זה הדרך״, הרי הם קוראים מלחמה לא רק על האמונה הכללית בישרת הדרך הכבושה, כי אם גם על הצורך הפרטי שבלב כל איש מעשה, למצוא נחת רוח במעשיו ולבקש שכר יגיעתו בהכרת התועלת היוצאת ממנה. ולפיכך אין להתפלא, כי כפירה כזו תפגוש בהתנגדות עצומה מצד אנשי המעשה, התנגדות המתפרצת במרירות וחמה עזה ושואפת לבלע ולהכחיד את אויבתה ביד חזקה, מבלי להשגיח בטענותיה וראיותיה. לפי שכל ראיות ההגיון וטענות הנסיון אינן יכולות לעמוד בפני הטענה האחת הזאת — החזקה מכלן, בהיותה יוצאת מן הלב: — „אם כן, לשוא היתה כל העבודה הקשה, כל הקרבנות הגדולים, ואף להבל כלינו ימינו וכחנו?״ . . .

גם לפני עשר שנים וגם לפני שמונה שנים היתה זאת הסבה העיקרית שגרמה לאנשי מעשה שלנו לאטום אזניהם משמוע „אמת מארץ ישראל״ ולשפוך כל חמתם על משמיעיה. האמת הזאת היתה כבר אז גלויה ובולטת כל כך, עד שלא היתה צריכה כלל לבינה יתרה בשביל להאמר, וכל שכן בשביל להשמע. אבל — הרי כבר נעשה מעשה! כבר נבנו מושבות שהשליכו כל יהבם על הכרמים, כבר הורגלו האכרים לקבל „תמיכה״ באהבה, כבר נקבצו מאות פועלים ממרחק בדרך מלאכותית, כבר נקנתה אדמת־בצות שאוירה סם המות, — כבר וכבר... ולפי שקשה היה להם לאנשי המעשה להודות לעצמם ולאחרים, כי כל המעשים האלה שכבר נעשו אין להם יסוד ואפשר שיהיה סופם חורבן תחת בנין, — לכן גזרו על האמת, שלא תשָמע ולא תעלה על לב, והוסיפו ללכת בדרכם הלאה והלאה, הוסיפו לעשות מעשים דומים להראשונים, כדי להראות, שגם על הראשונים אינם מצטערים. ויותר שהוסיפו להשקיע כחם במעשים כאלה, יותר נתחזקה בהכרח גם

שאין האמונה בתחית האומה „עיקר" כלל[1]). הצד השוה שבהם, שאלו ואלו לא הבדילו בין תחית האומה וביאת המשיח, אלא ראו בשתיהן רק אמונה אחת, עיקרית או בלתי עיקרית. אבל הפרשן הלאומי הגדול, המוצא על הרוב את האמת בלי התחכמות יתרה, רק בחושו הלאומי הדק, — הוא הולך גם פה לבטח דרכו ומפרש את המאמר לתומו: „אין משיח לישראל, אלא הקב"ה ימלוך בעצמו ויגאלם לבדו"[2]). כלומר, בעל המאמר כופר רק באמצעי־הגאולה המקובלים בעם, אבל מודה הוא בעצם הגאולה, כי בוא תבוא, אם גם בדרך אחרת, ועל כן לא נערו בו חבריו בנזיפה.

ובדורנו אמנם רבו האומרים „אין משיח לישראל", הנוטים מן הציור המקובל בנוגע אל התקוה הלאומית ומאמינים באפשרות השגתה בדרך יותר טבעית, אם בדרך הישוב שבחשאי, הנוהג זה כשמונה עשרה שנה, או בדרך ה„פוליטיקא" שבקולי קולות, הנהוגה בשנים האחרונות. וכל אלה ה„חובבים" וה„ציוניים" חושבים עצמם — ובצדק — ליהודים לאומיים כשרים, בהיותם מאמינים בתחית האומה, אם בדרך זו או זו. אבל סבלנותם וחירות דעתם אינן מגיעות על הרוב אלא עד מקום שהם עצמם צריכין להן. כשפוגעים בהם קנאים מצד הדת, הבאים בכח האמונה המקובלת, להטיל ספק ב„כשרותם" של המאמינים בגאולה טבעית, — מתרוממים הללו למעלה מכל קנאה וצועקים מרה על אלה ה„שחורים", שאין להם לב להבין, כי יכול אדם להיות בן נאמן לעמו ולהקדיש כל כחו לתחיתו, אף אם אינו משתתף עם ההמון בהשקפתו על מהלך העולם ואינו מאמין בנסים. ואולם הם עצמם, כשפוגשים באדם שכמותם, הרוצה ומאמין גם הוא בתחית העם בדרך הטבע, אלא שגם הדרכים החדשים שאלו הולכים בהם נראים לו בלתי טבעיים ואינו רואה אפשרות להשיג המטרה על ידם בלי מעשי נסים, — מיד הם מתמלאים חמה וקנאה לאמונתם, לא פחות מאויביהם השחורים, ומוכנים לשרוף בהבל פיהם — אלו היה „הבל" שורף — את הכופר הזה, שאינו תולה כל עתידות ישראל בהצלחת ה„דיפלומטיא" או בטיב „היין המשומר"; כאלו באמת חובה על כל איש ישראל להאמין, שאין אחרית ותקוה לעמנו בארץ אבותינו, אם חלילה לא תהיה תקומה להמושבות הנמצאות, שנבנו מראשיתן על תהו, או לא יצליחו ה„צעדים" המפורסמים, שהדיפלומטיא צועדת וצועדת ואינה זזה ממקומה.

ואולם צריך להודות, כי הבדל אחד גדול יש בין אמצעי הגאולה הישנים והחדשים, הגורם לאלו האחרונים שיהיו חביבים על בעליהם ביותר,

---

1) עי' עקרים מאמר א' פרק א' ומאמר ד' פרק מ"ב.

2) רש"י, סנהדרין צ"ט ע"א.

שאלת ארץ ישראל לא היתה ולא תהיה לישראל — דבר זה צריך להאמר בראש כל ה„שאלות״ — כל זמן שאינו עדיין הוא עצמו שאלה בעיני עצמו. חקירות „מיתאפיסיות״ כאלה, על דבר ה„ממשיות״ של ה„מציאות״ ומושג ה„מקום״, הן לע״ע רק נחלת יחידים, המטפלים בהן בספרות, אבל העם בכללו עדיין לא הגיע לכך; הוא מסתפק בהרגשת „מציאותו״ ואינו צריך לשום „ergo sum“, והוא כמו כן מכיר את „מקומו״ ושואף אליו תמיד בנטיה טבעית, מבלי להעמיק חקר אם ה„מקום״ הוא דבר ממשי ואם יש אפשרות למציאות בלעדו. וכמו שבשאלת ה„מציאות״ עצמה לא ה„פלוסופיא״ היא המכרעת, כי אם הרגשת העם, כן גם שאלת ה„מקום״ ביחוסו אל המציאות היא קודם כל שאלת ההכרה הלאומית. לא מן ההגיון, כי אם מן ההיסטוריא עלינו לבקש תורה, בשביל לדעת, אם אפשר להעמיד מציאות עם ישראל בעתיד על יסודות דתיים או לאומיים שאינם אחווים במקום. מי שאומר „הן״, עליו להביא ראיה מאיזו תקופה חשובה בתולדות עמנו, שבה היתה התקוה לשיבת העם אל מקומו נעדרת לגמרי מן ההכרה הלאומית, והחיים הלאומיים לא חדלו בכל זאת להתפתח בדרך נאותה. כל זמן שלא ראינו עוד ראיה כזו, יש לנו רשות להאמין, בסמכנו על הנסיון ההיסטורי, שלא תצויר מציאות ישראל בעתיד, כמו שלא ראינוה בעבר, בלעדי השאיפה התמידית אל המרכז הלאומי והאמונה בהתחדשותו בזמן מן הזמנים באיזו אמצעים שיהיו.

שאלת ארץ ישראל אין לנו איפוא גם עתה, למרות כל המכשולים העצומים שעל דרכנו, הגלוים כבר לעיני הכל. אבל שאלות היו לנו גם בעבר, ובמדה יותר מרובה ישנן בהוה. כי רק המטרה לבדה אחת היא לעמנו בכל הדורות, ואולם האמצעים להשגתה — אמצעים גשמיים או רוחניים — מתחלפים מתקופה לתקופה, לפי התחלפות מצב הקולטורא ותנאי החיים. ולא עוד אלא שגם בכל תקופה ישנם יחידים המציירים להם את האמצעים באופן בלתי מתאים לאמונת הרוב בזמנם. הקנאים אמנם דנים את היחידים האלה ככופרים ב„עיקר״, אבל טובי העם, אלו ש„החוש הלאומי״ חי בלבם באמת, יודעים להבחין בין המטרה ובין האמצעים, בין השאלה, על דבר עצם תחית העם בארצו, ובין השאלות, על דבר איך ומתי ועל ידי מי.

עוד בימי התלמוד, שהאמונה בביאת המשיח העסיקה את דמיון העם אולי יותר מגוף רעיון התחיה, נמצא מי שאמר: „אין משיח לישראל״, וחבריו לא דנוהו ברותחין, אע״פ שלא היתה רוחם נוחה מדבריו. רק בזמן מאוחר, כשההתפלספות בעניני היהדות מלאה מקומו של החוש הלאומי שקהה, היה דבר זה לפלא בעיני רבים, עד שנדחקו אחדים להוציא את המאמר מפשוטו, כדי להציל את אומרו מכפירה בעיקר, ואחרים, להפך, הביאו מכאן ראיה,

שחור . . . ומי יודע אם יכלתי אז לכלוא סער רגשותי, בעוד לבי רותח מכל מראה עיני ומשמע אזני.

אבל אז לא היתה בידי יכולת לדבר, מפני סבות חיצוניות שונות, — ובינתים כבר התפרצה ה„אמת" מאליה מעבר לגבול הארץ וכבר נודעה בעולם בכל מרירותה, אם גם לא בכל פרטיה. הדבר הזה פוטרני, מצד אחר, מלתת הפעם ציור כללי ממצב הישוב בהוה, ומטיל עלי חובה, מצד אחר, להכנים עצמי יותר בביאור שאלות פרטיות שונות, שעדיין העולם נבוך בהן. כל עניני הישוב אחוזים וסבוכים אמנם זה בזה כל כך, עד שבאמת קשה מאד להשיב כהלכה על איזו מן השאלות מבלי לגעת עם זה גם בהרבה שאלות אחרות. שאלות החנוך, למשל, תלויות הרבה בשאלות המצב החמרי, ואלו האחרונות קשורות גם הן בשאלות המצב המדיני, וכן הלאה. הסדר ההגיוני היה דורש איפוא להוליך את הקוראים בדרך ארוכה מאד: לברר תחלה אחד לאחר, בסבותיהם ותולדותיהם, כל התנאים השונים — האיקונומיים, המדיניים, החברתיים והמוסריים — שעבודת הישוב תלויה בהם, כדי להגיע באחרונה למשפטים כלליים ויסודיים, שמתוכם היו יוצאות מאליהן תשובות ברורות על אותן השאלות המעשיות, המעסיקות עתה דעת הקהל במדה בלתי רגילה וממלאות כל הלבבות דאגה והתרגשות יתרה. אבל „בשעת חירום" אין לבם של בני אדם פנוי לדברי הלכה הסדורים בשיטה עיונית, והכל מתאוים קודם כל להגיע בדרך קצרה לתשובות מספיקות פחות או יותר על השאלות „הבוערות", המענות את נפשם. לכן אחשוב, כי עושה אני רצון הקהל, בבחרי בזה, בנוגע להרצאת הדברים וסדורם, דרך מעשית: לא אנסה סבלנות הקוראים ב„הצעות קודמות" על דבר ה„פקטורים" הכלליים, אלא אעשה מרכז לדברי את השאלות העומדות על הפרק ואשתדל לברר כפי היכולת כל אחת לעצמה במאמרים נפרדים, אף כי בשביל זה אצטרך לדלג מענין לענין, להקדים את המאוחר ולאחר את המוקדם לפי הסדר ההגיוני. סוף סוף הרי כל עיקרו של ישוב א"י בהוה אינו דבר של סדר והגיון; תמיד היה בו המעשה קודם למחשבה והערבוביא דוחה את הסדר, ומראשית הוסדו ועד עתה אנו נדחפים על ידי המעשים ונמשכים למקום שהם מוליכים אותנו, ואין לנו פנאי לסדר מחשבותינו בדעה מיושבת . . .

תעודת המאמרים הבאים בזה היא איפוא — לא לצייר בחרט ה„אמת" את המצב הכללי של הישוב בא"י בעת הזאת ולבאר בשיטה סדורה כל פרטי סבותיו ותולדותיו של המצב הזה, כי אם רק להכנים איזו קרני אור באותן הפנות האפלות, שמתוכן עולות בעת האחרונה ומחרידות לב העם, כצלמי בלהות, שאלות ארץ ישראל!

שאלות — אך לא שאלת ארץ ישראל!

שאלות ארץ ישראל.

מאמר ראשון. *)

בתי הספר ביפו.

במעט הנני מחזיק טובה למעצורים חיצוניים שונים שהפריעוני מכתוב „אמת מארץ ישראל" מיד בשובי מתור את הארץ, בשנה שעברה, כמו שעשיתי בשני מסעי הראשונים, בשנת תרנ"א ותרנ"ג [1]). רצה מזלי לשחק בי באכזריות יתרה והביאני הפעם לא"י, להיות עד־ראיה גם בשעת „גמר החשבון", בשעה שאותם המעשים המקולקלים והמבוהלים, שראיתים לפנים בהעשותם והכרזתי עליהם בפומבי, גמלו פרים והביאו את הישוב במיצר שקשה למצוא מפלט ממנו. ואלו הייתי באמת ראוי לעונש על שגליתי אז טפח מן הקלקול שבמעשינו, לא היו גם אנשי ריבי — הללו שהתנפלו עלי אחר פרסום ה„אמת" — יכולים להמציא בשבילי ענוי קשה לגוף ונפש יותר מזה שנגרמתי לי בעצמי, בעברי בעת כזאת „מדן ועד באר שבע" (כלומר מ„מטולא" שבצפון עד „קסטינא" שבדרום), לראות בעיני בבוא האסון אשר יגרתי ולשמוע באזני את הזעקה המחרידה אשר הקיפה את כל המושבות — זעקת היאוש. במצב כזה, אלמלי באתי תיכף לספר בקהל את אשר ראיתי ושמעתי, צריך הייתי לבשר בשורות רעות ומרות מאד, שהיו אולי נחשבות בעיני רבים כהפרזה יתרה, בהיותן נשמעות מפי איש שכבר הוחזק „מחפש מומים" ורואה הכל שחור על גבי

---

*) נדפס ב„השלח" כרך ז' חוב' א—ג' (שבט—ניסן תרס"א). —

[1]) עי' על פרשת דרכים חלק א'. — מעין השקפה כללית על מצב הישוב הצעתי אנכי בעל פה גם עתה בשובי מן הארץ, לפני ועד חברת הישוב, אשר בשליחותו הלכתי לשם, וגם נדפסו עיקרי הדברים במחברת מיוחדת, שהוציא הועד בימים האלה בלשון רוסית ובתרגום עברי. אבל, מסבות שנזכרו במחברת, יצאה ההשקפה ההיא חסרה ומקוטעת, והועד הוכרח להדפיסה בצורה כזו ולא יכול להמתין עד שיהיה בכחי לכתוב בעצמי השקפה יותר שלמה, כי חזקה עליו דרישת הקהל, למהר ולפרסם תוצאות השליחות.

ובזה חושב אני, כי מלאתי את אשר הבטחתי בראש המאמר: לברר „שאלת הקולטורא" לפי מובנה הפשוט, בלי חרושים יתרים ופלפולים עמוקים. אפשר אמנם, שרבים מן הקוראים קוו למצוא פה גם עצות והצעות יותר „מעשיות", איך לסדר את עבודת הקולטורא הכפולה — הן בעת האחרונה היה „סדור העבודה" או „שאלת האורגניזציא" לענין חשוב ביותר בעיני הציונים — אבל, לפי דעתי, לא זה הוא העיקר. הרעיון עצמו, כשהוא מובן כל צרכו ונהיה להכרה פנימית ברורה, הוא הוא ה„אורגניזַטור" היותר נאמן והוא בורא לו תמיד את האורגנים הדרושים לו בצורה מתאימה למטרתו. וכל מקום שאתה מוצא בני אדם ממשמשים יותר מדי באיזו אורגניזציא והולכים ומתקנים בה תקון אחר תקון — סימן הוא, שעצם הרעיון המונח ביסוד האורגניזציא עדיין אינו ברור כראוי . . .

מי יתן איפוא ויועילו דברַי לברר את המושגים ולקבוע בלבבות הכרה נכונה במהותה ותכליתה של „עבודת הקולטורא" — וסוף המעשה לבוא.

בהכרח מתוך השקפתם היסודית. אבל האורתודכסים העומדים במחנה הציונים, שאינם מקפידים על הדבר לעבוד כאחים יחדו עם אנשים הרחוקים מהם בהשקפותיהם הדתיות, — הרי בזה עצמו הם כאלו מגלים דעתם, שגם אנשים כאלה יש להם חלק בעמנו ועבודתם רצויה ומועילה לו. ואם מודים הם, האורתודכסים הללו, בזכות קיומה של מפלגה לאומית כזו בהוה, איך יחפצו עם זה לשלול ממנה את הזכות הזאת לעתיד, כלומר איך יוכלו להכחיש בהועלתו ונחיצותו של החנוך הלאומי המושכל, שמטרתו היא לגדל דור חדש ברוח ההשכלה הלאומית של המפלגה הזאת, תחת ההשכלה הנכרית השולטת בחנוך בתי הספר עד כה ומסירה לב הבנים מאחרי עמנו? אורתודכסים ציוניים כאלה — נוכל לאמור איפוא בסגנונו של הרב הנזכר — הם גם כן ציוניים, אלא שאינם ציוניים „בעלי־הגיון". ואת ה„הגיון" הזה צריך ללמדם לא בפרזות דיפלומטיות סתמיות, כי אם בדברים ברורים ומפורשים, עד שיסכימו בעל כרחם, בהכנעם לפני ה„הגיון", לשווי־זכיות גמור של שתי המפלגות בעבודת החנוך הלאומי, כל אחת בתוך ה„סביבה" הקרובה לה ברוח ונוחה לקבל את השפעתה. רק הסכמה גלויה כזו בלב שלם תשים קץ לבלבול הדעות בשאלת ה„קולטורא", תגביל את שדה העבודה של כל מפלגה ותביא אולי גם את המנהיגים להכיר, כי עליהם מוטל להשגיח בעצמם על מהלך העבודה הזאת בכל מקום לפי צרכיו, ולא ישתדלו עוד להשתמט מן הענין „המסוכן" הזה ולהעמיסו על „קומיסיות" שונות, שאין בכחן לעשות מאומה.[1]

---

[1]) אין ספק, שגם יסוד „הקומיסיות הקולטוריות" לא היה עד כה למנהיגי הציוניות אלא תחבולה דיפלומטית להפטר מענשה של ה„קולטורא" הגע בעצמך, וכי יעלה על דעתם של המנהיגים האלה בכל מקום שהם להסיר מעליהם עול העבודה במכירת האקציות של הבאנק וכדומה ולמסור כל הענין בידי איזו קומיסיא, שתעשה בו כרצונה? או היעלה על הדעת, כי קומיסיא של שלשה או חמשה חברים היושבים במקומות שונים תוכל לעמוד בקשר תמידי עם כל מאות האגודות המפוזרות על פני ארץ גדולה ורחבה, תדע תמיד צרכי כל מקום וכחות-העבודה הנמצאים שם ותשגיח מרחוק על ענין דק ומסובך המלא שאלות קשות, כמעשה החנוך, שיהיה נעשה בכל מקום כהוגן? אבל בהיות כל הדבר למשא על המנהיגים, ולפטרו בלא כלום גם כן אי אפשר, — לכן המציאו תחבולה זו, שתרגיע רוחם של הדורשים „עבודה קולטורית" ועם זה תשחרר אותם, את המנהיגים עצמם, מעבודה הנחשבת בעיני רובם כדבר טפל, „שאינו מגוף הענין" וגורם רק סכסוכים יתרים. וכה היו הקומיסיות האלה מעין „דיקורציא" מופרחת, והן נבראות לכתחלה לא לשם עבודה פוריה, כי אם בשביל לצאת ידי כל הדעות. ועל כן לא יפלא, כי עד עתה לא שמענו, שיקבע הקונגרס, או „הועד הפועל", כללים לעבודת הקומיסיות הקולטוריות, למען ידעו חובותיהן וזכיותיהן וגבולי עבודתן, ולא שמענו גם כן, שיעיינו בכובד ראש בשאלת האמצעים, החמריים והמוסריים, הדרושים לעבודה גדולה כזו, ויבקשו להם איזה מקור תמידי ומספיק.

היתה ההחלטה ברורה ומוגבלת באופן כזה, לא היה עוד מקום לפחד האורתודכסים, והכל היו מבינים, כי מעתה חייבות שתי המפלגות להתאים דרכי ההנוך שלהן, כל אחת במחיצתה, לדרישות הרוח הלאומי ולצרכי התחיה הלאומית.

ובזה אמנם אין רצוני לאמור, כי החלטה ברורה כזו היתה משתקת את כל האורתודוכסים לגמרי. אדרבא, קרוב בעיני מאד, כי גם אז היו הקנאים שביניהם צועקים מרה על העול הנעשה להם ועל הסכנה הנשקפת לכל קדשי בני ישראל מן ההחלטה הזאת, המקיימת בפומבי לא רק מציאותה של מפלגה ציונית חפשית שאינה משועבדת להם, כי אם גם את זכותה של מפלגה זו לעבוד עבודת החנוך הלאומי לפי רוחה. אבל אז לא היה להם פתחון פה להתאונן, כי מתנגדיהם רוצים לבוא בגבולם בעל כרחם ולשלול מהם את „חירותם" בחנוך בניהם; אז היו מוכרחים להודות בפה מלא, כי כל צעקתם על דבר ה„סכנה" שבחבור ה„קולטורא" עם הציוניות — סבתה היא אך העדר־סבלנות מצדם, בחפצם שיהיה החנוך הלאומי כלו שלהם, וכי „חירות" זו, שהם דורשים לעצמם, אין פירושה אלא — כמו שכך משמשת מלה זו על הרוב בפי קנאי הדת — חירות לשעבד אחרים לרצונם הם. וכשהיתה כונתם מתבררת באופן כזה, לא היו עוד, כמדומה לי, גם „רודפי שלום" שבין הציוניים דורשים להשתיק המחלוקת באמצעים מלאכותיים, כי הכל היו רואים אז את הצורך לגלות את המצב כמו שהוא ולדרוש בחזקה מן הקנאים האלה, שיהיו יותר סבלנים, בבואם לחסות תחת דגל הציוניות ולהשתתף עם זולתם בעבודת התחיה. „אי אפשר לעבוד שני אדונים כאחד". אם האינטרסים של המפלגה האורתודכסית יקרים בעיניהם מן המטרה הלאומית הכללית, יותר נאה להם להתרחק לגמרי מן הציוניים המשכילים, כמו שעושים שאר חבריהם. אלו האחרונים ראוים לשבח מצד זה, שיש להם יסוד אחד קבוע בכל מעשיהם מראש ועד סוף, בלי רפיון וסתירות פנימיות. הם חושבים כל הנוטים מדרכם כאלו יצאו מכלל ישראל, ומפני זה לא יסכימו בשום אופן לתת יד ל„פושעים" ולהיות עמהם בעצה אחת. „לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו"! — הם הוזרים ומשיבים לנו תשובת אבותינו ל„צרי יהודה", אלא שאבותינו דחו את שונאיהם והלכו ובנו בעצמם, וההללו יושבים בחבוק ידים ומוטב להם שלא יבָּנה הבית משיבנה על ידי „אפיקורסים". על פי השקפתם זאת נאה ויאה להם להלחם בכל כחם גם נגד השתתפות המשכילים בעבודת החנוך הלאומי, אף אם לא יכנסו לתוך גבולם ויכונו בעבודתם רק להכניס רוח ישראל בבתי ספר של השכלה, המשוללים עתה רוח זה. לפי שיותר נוח להם, להקנאים הללו, ש„האברים המדולדלים" ייבשו ויתפרדו לגמרי מגוף האומה ולא יהיו לה למכשול על „דרך הקודש", משתבוא בם רוח חדשה, „יהודית למחצה", אשר תשוב ותחברם אל הגוף ותתן להם יכולת להשפיע מרוחם עליו . . . כל זה מובן ויוצא

כמה פשוט וטבעי הוא פתרון השאלה באופן זה וכמה תמוהה היא על כן המחלוקת הרגונית שאינה פוסקת במחנה על דבר החנוך!

אבל בזה, כמדומה לי אשמה היא הדיפלומטיא היתרה, שמנהיגי הציוניים אוחזים בה בכל עת שמתעוררת איזו שאלה הנוגעת ברב או במעט לעניני הדת. הם משתדלים בכל כחם תמיד לכסות על הנגוד הפנימי הנמצא בהכרה בענינים אלו בין שתי המפלגות, בחשבם בטעות, כי גלוי הנגוד הזה יביא פרץ במחנה ויהרוס את השלום והאחדות, ועל כן, תחת לפתור באמת את השאלה העומדת על הפרק, הם מבקשים מפלט ממנה באיזו החלטה כללית, אשר לא תגע בעצם ה„פצע", לא תרחיבהו, אך גם לא תרפאהו. החלטה מעין זו נתקבלה, אחר מלחמה עצומה, בקונגרס האחרון, בנוגע לשאלת ההנוך ההחלטה הזאת אומרת, כי החנוך ברוח הלאומי הוא חלק עצמי מן הפרוגרמא הציונית וחובה על כל הציוניים להשתתף בעבודתו. אך לפי שהעלימו עם זה, „מפני השלום", את הסוד הגלוי לכל, כי יש בקרבנו שני מיני „חנוך ברוח הלאומי", המתנגדים זה לזה גם בתכנם וגם בצורתם, לא יכלה גם ההחלטה הזאת להרגיע את הלבבות ולהחשב באמת כפתרון השאלה באופן מוחלט. כי מקום הניחה עוד לחזור ולשאול: איזהו „החנוך", בה"א הידיעה ובלשון יחיד, שכל הציוניים חייבים להשתתף בעבודתו — החנוך המקובל או החנוך החדש? ואם כך או כך, מה יעשו בני אותה המפלגה, שחנוך זה או זה מתנגד להשקפותיהם והכרתם הפנימית? האמנם מחויבים הם בכל זאת לא רק לסבול ולשתוק, כי אם גם „להשתתף" בעצמם בעבודה זו?

ביחוד נפל פחד ההחלטה הזאת על האורתודכסים, אשר אמנם רק בשבילם, כדי להניח דעתם, נאמרה בלשון סתמית כזו. הם יראו בצדק, כי אם יהיה אחד משני מיני החנוך לחובה על כל הציוניים, יהיה ה„אחד" הזה — החנוך החדש, אשר גם בלעדי זה הוא הולך ומתפשט יותר ויותר, ועתה יהיה נצחונו שלם, בהיות גם האורגניזציא הציונית בעזרתו. ועל כן לא יפלא, כי גם אחר החלטת הקונגרס לא נראה שום שנוי לטובה בענין זה. השאלה עמדה בעינה, כאלו לא החליט הקונגרס דבר, ולהאספה הגדולה במינסק באו האורתודוכסים בהמון, מזוינים ומוכנים „לתפלה ולמלחמה", אם אך ישובו שם המשכילים להזכיר עניני החנוך. כך סופה של ה„פשרנות" תמיד, שאינה מניחה אף דעתם של אלו שבשבילם היא באה. ואולם אלו היה הקונגרס מסלק לצדדים את ה„דיפלומטיא" העמוקה והיה מפרסם ומקיים בקול רם את דבר הנגוד העצמי השולט במחנה בעניני הדת, וממילא גם בעניני החנוך, ובעשותו לחובה את החנוך ברוח הלאומי, היה אומר גלוי ומפורש, כי החובה הזאת מתיחסת לשתי המפלגות יחד, אך לכל אחת על פי דרכה ורוחה, — אלו

יתעורר בעליצות נפש, בשמעו את הקריאה הגדולה לעבודת התחיה, ויהיה מן הראשונים לתת ידו ולבו לעבודה זו. ואם אינו עושה כן, אין זה אלא „טעות" מחסרון „הגיון". ביאור כזה אמנם לא יוכל להניח דעתנו בדורות הללו, שכבר למדונו חכמים, כי אין „טעות" בחיים ולא על פי ההגיון יאהבו או ישנאו בני האדם. אבל למטרתנו פה אין לנו צורך לירד לעומקה של השאלה. כי אף אם נניח, כדברי הרב, שרק חוסר הגיון הוא הגורם בדבר, הרי מוכרחים אנו להודות, כי מאחר ש„מחוסרי הגיון" כאלה הם רוב חניכי החדר, אי אפשר שיהיה הדבר רק מקרה בלבד, אלא בודאי יש איזה חסרון עיקרי בעצם שיטת החנוך של ה„חדר", המקלקל את ה„הגיון" של חניכיו ושולל מהם את הכשרון להבין ולהרגיש את הקשר אשר בין „כנסת ישראל" שב„שיר השירים", המתרפקת על „דודה" שבשמים וממתנת לו שיבוא ויגאלה, ובין עם ישראל שבמציאות, המתרפק על הארץ אהובתו ומתעורר לגאלה בכח עצמו. . .

ואם הדבר כן, על מי מוטל להשתדל בתקון החנוך הזה, כדי לפשט את העקמימיות שב„הגיונו", אם לא על האורתודוכסים הציוניים, שהם עצמם כבר נשתחררו מן הסתירה ההגיונית הזאת ועם זה הם מכירים ומודים במציאותה בקרב העם אשר על דגלם?

„האורתודוכסים הציוניים" — אמרתי. כי אמנם, אין אנו צריכים ואין אנו רשאים לדרוש משום מפלגה, שתמסור חנוך בניה לידי מפלגה אחרת המתנגדת לה בעיקרי השקפותיה על האדם וחייו. וכשם שאין המשכילים יכולים לותר על החנוך הרצוי להם בשביל להניח דעת האורתודוכסים, כך לא יוכלו גם אלה האחרונים לותר משלהם כלום בדבר זה, אשר בו תלוי קיומו של אותו הבנין העתיק שהם נותנים נפשם עליו. לחנך בניו הקטנים באופן שיהיו קרובים לו ברוחם לכשיגדלו — זו היא אחת השאיפות הטבעיות שבאדם, וממילא גם אחת מזכיותיו הטבעיות, שאין אחרים רשאים לשלול ממנו. ומאחר שהתחברו תחת דגל הציוניות שתי המפלגות הראשיות שבעמנו, צריכות הן גם שתיהן להכיר היטב את הגבול שבין הבורן ופירודן בכל ענפי החיים, וביחוד בענף החנוך. שתיהן מחויבות להכנע לפני דרישת הרעיון הכללי המחבר אותן, וכל מה שיוצא כתולדה מוכרחת מעצם מהותו של זה משותף הוא לשתיהן ואין שום אחת מהן יכולה לשחרר עצמה מחובתה לו. אבל מעבר לגבול הזה הרי הן חוזרות להיות מפלגות נפרדות ושונות, ורשות נתונה לכל אחת להתנהג בכל עניניה לפי רוחה בהירות גמורה. על פי הקריטריון הזה מחויבת הציוניות לדרוש משתי המפלגות — והן מחויבות להכנע בהחלט, בלי שום אמתלאות — שזו וזו תעשה את רעיון התחיה הלאומית במובנו החדש ליסוד החנוך, אבל מן היסוד הזה ומעלה תבנה לה כל אחת את בנינה לעצמה על פי דרכה ותשלוט בו כרצונה, וזר לא יתערב במעשיה.

שעדיין לבם נייר חדש ואפשר לכתוב עליו כטוב בעינינו בלי יגיעה יתרה? ואם ברבות הימים נוציא מבית הספר אל המערכה מחנה גדול של „בנים" נגד מחנה ה„אבות" של בית-הקהלה — מי ינצח את מי? תבוא ההיסטוריא ותעיד, כי במלחמת האבות והבנים סוף סוף יד האחרונים תמיד על העליונה והעתיד להם הוא. —

אבל חובת הציוניות ביחס לחנוך העם אינה מצטמצמת רק בבתי ספר של השכלה בלבד. עלינו לזכור, כי מלבד החנוך „המושכל", יש בקרבנו עוד שיטת-חנוך אחרת, השיטה הישנה והמקובלת בישראל מדור דור, אשר אם אמנם היא פוחתת והולכת משנה לשנה, עדיין כחה גדול ועדיין נלחמת היא על קיומה בכל עוז, ואין ספק, שעוד זמן רב תהיה תופסת מקום גדול בחיי עמנו ורבבות ילדי ישראל עוד יתחנכו על פיה ויגדלו ברוחה. הדבר הזה מחיבנו לשים לב גם לחנוך זה ולתקן גם אותו באופן מתאים למטרתנו. לא יעלה אמנם על דעת אדם להחליט, כי גם החנוך המקובל מתנגד לרוח לאומנו, כחנוך ההשכלה הנהוג עתה. הכל יודעים, כי האטמוספירא של ה„חדר" מלאה רוח ישראל במדה שאין למעלה הימנה; „כנסת ישראל" עם צרותיה ותקותיה היא התמונה הראשית העוברת שם לפני הילדים יום יום ונרשמת עמוק בלבם מבלי להמָחות עוד לעולם; אין ספר ב„חדר" שלא יזכיר לקוראיו הקטנים את עמם וכל המוצאות אותו בימי שלותו וגלותו, עד שגם „שיר השירים" — שיר-האהבה היחידי שנשאר לו לעמנו מימי נעוריו — פשט שם את צורתו הטבעית והיה להימנון לאומי, שבו כנסת ישראל שופכת לבה לפני „דודה", בוכָה ושמחה, מתחננת ומתגעגעת, ואין קץ להאהבה הלאומית השופעת מתוך השיר הזה לתוך לבות הילדים הרבים חניכי החדר. — ובכל זאת אי אפשר להכחיש את החזיון הזר הגלוי לכל, כי רוב האורתודוכסים שנתחנכו על פי שיטה זו, עם כל אהבתם העזה לכנסת ישראל, אינם מוכשרים להבין את האידיאל של תחית עם ישראל. ההמון הגדול עומד מרחוק ומביט בקור רוח על התנועה החדשה, והעומדים בראשו הם על הרוב מתנגדי התנועה, המשתדלים בכל כח קנאתם ושנאתם להניח מכשולים על דרכה.

והנה אמנם לא פה המקום להאריך בביאור סבותיה של הסתירה הפנימית הזאת. אבל מוצא אני לנכון להזכיר כאן דבור אחד שנזרק מפי רב מפורסם בעת הוכוחים על אדות הקולטורא בקונגרס האחרון. „הנני חושב — אמר הרב ברמזו על חבריו האורתודוכסים — כי יהודי שאינו ציוני הוא גם כן יהודי, אלא שאינו יהודי בעל הגיון[1]). בלי ספק היתה כונת הרב לאמור, כי ההגיון הישר מחייב בהכרח, שהיהודי, ה„חדר" על קניני אומתו והורגל מראשית ילדותו לבכות ענות עמו ולחלום שיבת שבותו, — שהיהודי הזה

[1]) הפרוטוקול הסטינוגרפי ע' 394.

אין ספק איפוא, כי יש ויש לעמנו צורך גדול בהרמת מצבו הקולטורי בכלל עד מקום שידו מגעת. אבל העבודה הזאת, בכל חשיבותה, אינה עבודה ציונית מצד עצמה, אלא מן הצד הלאומי שבה. כלומר, אין הציוניות צריכה ויכולה להיות מעין „חברת מפיצי השכלה", לפי שההשכלה, כשהיא לעצמה, אינה קשורה בהכרח באידיאל הציוני ויש לה „מפיצים" הרבה גם בלי עזרת הציוניות. החיים עצמם בזמננו מכריחים את בני עמנו לבקש השכלה, וגם טובי „המפלגות העליונות" שלנו הורגלו כבר זה שלשה דורות להשקיע כחם בעבודת השכלת העם ולבקש בה ספוקו של הרגש הלאומי, המציק להם לפעמים בלבם ומעוררם להראות באיזו פעולה מוחשית את הקשר שבינם ובין עמם. ובכן אין הציוניות צריכה לעמול גם מצדה בשביל להכנים „תבן לעפריים". אבל לעומת זה חובה מוטלת עליה להכנים בעבודה זו את היסוד הלאומי שהיא חסרה עד עתה. הכל יודעים, מה מהותה של אותה „השכלה", שה„פטרונים" של עמנו עמלים להפיץ בתוכו. ההשכלה הזאת מתיחסת להתפתחות הרוח הלאומי בערך מהופך: כל מה שהיא, ההשכלה, מתפשטת יותר, כן הולך וכלה הרוח הלאומי בלב העם יותר ויותר, באופן שהרמת המצב הקולטורי, עבודה שמצד עצמה היא סם־חיים לכל עם, להגדיל ולהאדיר כחו במלחמת קיומו, נהפכה לנו לסם־מות, המכלה גוף אומתנו וקורע ממנו אברים אברים. לכן לא תוכל המפלגה הציונית, השואפת לתחית הרוח הלאומי, להוציא את השכלת־העם מחוג עבודתה העצמית ולהניח למתנגדיה שישתמשו בכח הזה לחפצם. השגחה מעולה על „הפצת ההשכלה", שתהא נעשית ברוח לאומנו ותביא לו ברכה, ומלחמה תמידית נגד אותו הרוח הזר, שמכניסים עמה לתוך גבולנו בדרך מלאכותית ושבאמת אינו מגופה, — זהו אחד מענפי־העבודה הראשיים של הציוניות, אשר לכל הדעות דורשת היא למטרתה לא רק שקלים ואקציות, כי אם עוד יותר — נפשות, ושקולה נפש אחת מישראל המוצלת מפח האסימילציא, כנגד כמה וכמה אקציות.

באחד הקונגרסים הראשונים יצא הכרוז: „כבשו את בית־הקהלה!" — ומיד נזדרזו הציוניים בכל מקום לקיים מצוה זו והרבה זמן וכח הוציאו כבר במלחמה עם ראשי הקהלות התקיפים מהם, אך עד כה לא נראה עוד ברוב המקומות תוצאות ממשיות מכל העמל הרב. ואולם לפי דעתי, יותר נכון היה להכריז תחת זה: „כבשו את בית־הספר!" בבית הקהלה יש לנו עסק עם „האבות", ובבית הספר — עם „הבנים". לכבוש את האבות, לפחת רוח חדשה בלבות הגדולים, שכבר נשתקעו בארחות חיים ידועים ודעותיהם ורגשותיהם כבר „נתאבנו" בצורה ידועה שקשה להם לשנותה — עבודה זו יגיעתה מרובה מתועלתה ועל הרוב אין תוצאותיה הקלות שוות באבוד הכחות היוצאים בה. וכי לא יותר מועיל היה למטרתנו להקדיש את הכחות האלה ל„כבוש הבנים".

של העמים אשר בקרבם הוא יושב. היהודים הם יודעי לשון וספר, בעלי דעה ותכונות נפשיות מצוינות, הנותנות להם יכולות להסתגל לתנאי קיומם בכל מקום, הרבה יותר מעמים אחרים. ובכן, מה להם כי יצעקו? אין זה כי אם תואנות מבקשים איזו סופרים בעלי מרה שחורה, והם המה אשר בדו מלבם את „צרת היהודים״!

זהו מהלך־המחשבות של העבדים, שאין להם אידיאל יותר גדול מהדַמות לאדוניהם בכל הדברים! ה„אדון״ הוא להם קנה־המדה, שבו הם מודדים את עצמם וערכם הפנימי, ואם מוצאים הם, שכבר הגיעו למדה זו ואין להם להתביש בפני אדונם, ישמחו בחלקם ולא יעיזו לבקש יותר. אבל אדם בן חורין מודד את נפשו ומצבו לא במדתם של אחרים, אלא בזו של עצמו; האידיאל שלו הוא — לא להגיע למדרֵגתם של האנשים הסובבים אותו, אלא להגיע לאותה המדרגה שכחות נפשו מכשירים אותו להשיגה. ואם תנאי קיומו מעכבים התפתחותו ואינם מניחים לו להשתמש בכל כחותיו במלואם ולהיות מה שאפשר לו להיות, לפי תכונותיו העצמיות — הרי אין גבול לצערו וצרתו ואינו יכול להתנחם בזה, שגם במצבו עתה עולה הוא על רבים אחרים. שאלו נא בחורי ישראל בערים החשוכות, המבקשים דעת בעמל אין קץ ונמקים בינונם מבלתי יכולת לצאת למרחב ולפַתח כחות נפשם כחפצם, — שאלו נא את הבחורים האלה: „מה תתאוננו על גורלכם? הן גם במצבכם עתה כבר הגעתם למדרגה של השכלה שלא זכו לה הרבה מיושבי כרכים, ומה לכם עוד?״ — ויאמרו לכם, כמה מטמטום־הלב וכהות־הרגש צריך שיהיה באדם בשביל שלא להבין את הצער הפנימי הגדול, בהיות הנפש מרגשת בקרבה כחות מרובים, המבקשים להם מוצא — ואין!

ואם בקנה־מדה זה נמוד את המצב הקולטורי של עמנו, הנה לא נוכל להכחיש, כי רע הוא מאד, רע הרבה יותר מזה של עמים אחרים. לפי שהללו חפשים הם לעלות בסולם הקולטורא עד מקום שכחם מגיע, ואם יעמדו במדרגהַ שפלה, סימן רע הוא להם עצמם, שאינם מוכשרים לעלות יותר. אבל אנו הרי אנו מוקפים חומה של מעצורים מכל המינים ובשארית כחנו עלינו להלחם על כל צעד בעד דברים שהכל זולתנו משיגים אותם בלי יגיעה. וכשאנו רואים, בכל זאת, שאין אנו נופלים מאחרים ואין לנו ליבוש מפניהם, אין זו נחמה לנו, כי אם, להפך, צער הוא לנו, בהיותנו מכירים על פי זה, כמה היינו מוכשרים לעלות ולעלות עוד, אלו יכלנו גם אנחנו להשתמש בכחותינו בלי מעצור ולהתפתח איש איש במסלתו הרצויה לו, כדרך שאחרים עושים. והצער הלאומי הזה על העדר היכולת להגיע למצב קולטורי נאות לנו לפי כחנו העצמי — רק לב עבד לא ירגישנו ורק פי עבד יאמר כי איננו.

והנני חושב כמו כן, שאפילו הרבנים וכל ה„חרדים" אשר על דגלם, המרעישים את העולם על „הקולטורא", אין להם סבה נכונה להתנגד ליסוד אורגניזציא כזו. כי גם הם -- מלבד אולי יחידים שאינם מן הישוב — אי אפשר שלא יהיו הקנינים הקולטוריים של עמנו חשובים בעיניהם ולא יהיו רוצים בתקנתם והתפתחותם. כל התנגדותם אל ה„קולטורא" אינה מכוונת, כמדומה לי, אלא נגד העבודה להרמת המצב הקולטורי של העם, שבה הם מוצאים, כמו שנראה להלן, סכנה להחנוך המקובל בעמנו מדורות שעברו. ורק מפני ששני המושגים האלה — הקולטורא והמצב הקולטורי — עלו בלולים עד כה לפני הקונגרסים הציוניים, לכן לא ברור לעצמם גם מתנגדי ה„קולטורא", מה הוא באמת נושא התנגדותם, ולכן נהיה ה„פלא" הגדול הזה, שבשעה שעברו בקונגרס האחרון מן המחלוקת העצומה על דבר „קולטורא" סתם אל ההצעות הפרטיות של הקומיסיא הקולטורית, היו הרבנים הראשונים שקימו וקבלו בחתימת ידם פעולות קולטוריות שונות שהציעה הקומיסיא: לתמוך אוצר הספרים שבירושלים, לעורר את הלבבות על דבר נחיצות אנציקלופדיא עברית ועוד כאלה, אבל השמיטו מתוך הצעות הקומיסיא את הסעיף הראשון, המטיל חובה על הציוניים לעסוק בעניני החנוך הלאומי[1]). מנהיג הקונגרס השתמש בזה להפליא את הלבבות בהודיעו פתאום, אחר שנתקבלו ההצעות הנזכרות, כי הן הנה הצעות הרבנים עצמם, ובזה חפץ להראות, כי באמת אין הרבנים מתנגדים כלל למעשים קולטוריים וכל המלחמה בשם הקולטורא אינה אלא מעין מלחמת דון־קישוט ברחיים של רוח. אבל טעות היתה בידו. הרבנים הראו אמנם בהצעתם, כי לא יתנגדו להעבודה המתיחסת להקולטורא האוביקטיבית, אבל יחד עם זה הראו בהשמטתם, כי מתנגדים ומתנגדים הם להכנים להפרוגרמא הציונית את העבודה להרמת המצב הקולטורי של העם, או בלשון יותר פשוטה — עבודת החנוך הלאומי.

ובזה הננו עוברים אל הענף השני של העבודה הקולטורית, אשר, אף כי, כאמור, הוא הוא המפיל פחד על ה„חרדים ומביא לכל אותם הסכסוכים שהיו כבר בצדק למשל ולשנינה, — בכל זאת הוא באמת פשוט הרבה יותר מן הראשון ובירורו אינו דורש אריכות יתרה.

היש צורך לעמנו בהרמת מצבו הקולטורי בכלל?

לפני ירחים אחדים נסה איש יהודי להוכיח במפ"ע רוסי, כי באמת אין עמנו רשאי כלל להתאונן על גורלו, לפי שמצבו הקולטורי טוב מזה

---

[1]) עי' המו"מ ע"ד ה„קולטורא" בהפרוטוקול הסטינוגרפי של הקונגרס החמישי ע' 389 ואילך.

ספוקם ־בעבודת־הציוניות הקבועה ומבקשים להקדיש עצמם לתחית הקולטורא הלאומית, — ילכו ויתאחדו ויסדרו להם בעצמם את האורגניזציא הדרושה להם, ואנו אין לנו לבלות כחנו ביצירת דברים היוצאים מגדר העבודה שלמענה נוצרה האורגניזציא שלנו". ואחרים יאמרו: „לא לבד שפטורים אנו ממעשה זה, אלא שאין אנו רשאים כלל לעשותו, מפני שאין אנו בטוחים, כי האורגניזציא החדשה לא תסור ברבות הימים מן הדרך אשר תתיצב עליה בראשיתה, ובהיותה חפשית במעשיה וגם מקבלת חברים שאינם ציוניים, — מי יודע אם לא תהיה לעתיד גם צוררת להציוניות, ונמצא שאנו בוראים בידנו כח גדול נגדנו". — אבל באמת שתי הטענות האלה מבטלות זו את זו. כי אמנם, מי שמתבונן היטב אל כל החזיונות הנראים בעת האחרונה בחיי עמנו בארצות שונות, לא יוכל להטיל ספק בדבר, כי קניני הקולטורא שלנו חוזרים ונעשים חביבים על טובי העם גם במקומות שלא פללנו עוד לראות כזאת. וקרוב על כן מאד, שסוף סוף יכירו רבים בנחיצותה של אורגניזציא גדולה אשר תעמול להרים מצבם של הקנינים האלה. ואם המתחילים בדבר יהיו אנשים הרחוקים מן האידיאל הציוני, אז באמת לא רחוק הוא חשש זה, שהאורגניזציא החדשה תהיה ברבות הימים למכשול על דרך הציוניות, במשכה אליה את הכחות היותר טובים שבעמנו ובתתה לכל העבודה צורה בלתי מתאימה למטרת הציוניות ורוחה[1]). לא כן אם תִבָּרא על ידי הציוניות עצמה ותהיה מתאימה ברוחה מראשיתה למטרת התחיה הלאומית בארץ אבותינו, אז לא נקל יהיה למתנגדי הציוניות להטותה אחרי כן לחפצם ובעל כרחם ישלימו עמה כמו שהיא, אם אך תתן להם יכולת לעבוד בתוכה עבודה הקרובה ללבם מבלי להעמיס עליהם „אני מאמין" שאינו לפי רוחם. והרי אנו רואים, כי מכיון שבאו מנהיגי הציוניות לידי הכרה, שנחוץ ליסד באנק מיוחד לצרכי הציוניות, לא נרתעו לאחור מפני החשש, שמא יבאו האקציות במשך הזמן לידי מתנגדי הציוניות או גם לידי שונאי ישראל, והמוסד אשר נברא לצרכינו יהָפך לכלי־משחית בידי מבקשי רעתנו, — אלא עשו מה שמצאו לנחוץ לעשות ועם זה בקשו ומצאו אמצעים, איך להנצל מן הסכנה הזאת. ואם כך הדבר במוסד של כספים, שכל הרוצה בא וקונה שטרותיו באין מפריע, כל שכן שלא יקשה למצוא אמצעים מראש, איך לשמור על מוסד של עבודה רוחנית, שלא יתרחק מן המטרה אשר בשבילה נוצר.

---

[1]) אחר שנאמרו הדברים האלה באה ידיעה בכה"ע, כי באשכנז נתעורר עתה הרעיון ליסד אורגניזציא גדולה להרחבת „חכמת־ישראל". ובאספה שהיתה למטרה זו דרש לודוויג גייגר בשבחו של הרעיון הזה והטעים ביחוד את הצורך לשים לב לא רק לספרות העברית של העבר (כמנהגה של חכמת ישראל עד עתה), כי אם גם לזו של ההוה! ואנו יכולים לצייר לנו בנקל, מה יהיה טיבה של חברה כזו, אם אנשים כגייגר יבראוה.

מטרות כאלה, אשר אם גם קשורות הן זו בזו, שונות הן זו מזו בתכונתן ודורשות כל אחת דרכים אחרים ואנשים אחרים. לא כל מי שמסוגל לאסוף שקלים ולמכור אקציות מסוגל גם כן להכיר בטיבו של כשרון נוצץ ולכבוש דרך להשתלמותו, ולא כל מי שראוי „להתיצב לפני מלכים" ולברוא מוסדים מדיניים ראוי גם כן להתיצב בראש תנועה רוחנית ולברוא מוסדים מדעיים וספרותיים. ושלישית, מפני שעדיין לא הגענו לאחדות הרעיון הלאומי במדה כזו, שכל המחזיקים בו יהיו שוים בהשקפותיהם על כל חלקיו, גם ביחס אל המטרה וגם ביחס אל האמצעים. יש בנו „ציוניים מדיניים", שכל הצד הרוחני שבדבר נראה להם כטפל ובלתי שוה בעמל העבודה, ויש, להפך, ציוניים „רוחניים", שהעבודה המדינית, לפחות בצורתה של עכשיו, אינה מניחה את דעתם ואינם רואים בה תועלת. ועוד יש בנו גם „לאומיים" ממינים שונים, שאינם מאמינים בציוניות כל עיקר, אבל הקולטורא הלאומית חביבה עליהם והתרכזות הכחות בעבודתה היא בעיניהם מטרה לאומית גדולה הראויה למשוך אליה את כל הלבבות. במצב כזה, אם רוצים אנו שלא לאבד כלום מכחותינו, המעטים גם בלעדי זה, ושיהיו כלם משתתפים בהעבודה הלאומית הכללית, כל אחד לפי נטיתו, — צריכים אנו לברוא בשביל עבודת הקולטורא אורגניזציא מיוחדת, שתאסוף אל קרבה את כל אלה המכירים ערכה של הקולטורא הלאומית ושואפים לגידולה והתפתחותה החפשית, בין שמודים הם בציוניות על פי הנוסח הקבוע או לא, וכל סדריה ופעולותיה של האורגניזציא הזאת צריכים להיות מכוונים רק למטרתה בלבד, מבלי לשמש את חברתה המדינית ומבלי היות תלויה ברעתה של זו. מובן אמנם ממילא, כי בהיות שתי האורגניזציות מתכונות סוף סוף לדבר אחד: לתחית ישראל, אלא שהולכות ומתקרבות אל המטרה כל אחת מצד אחר, — אי אפשר שלא יִמָצא ביניהן יחס פנימי ושלא יצטרכו זו לזו במהלך פעולתן. אבל, אם אך יבינו שתיהן את המטרה האחרונה המשותפת להן, יהיה היחס הזה לא קנאה ותחרות, כי אם שלום ואחוה ועזר תמידי אשה לחברתה, אולי במדה יותר גדולה ממה שאנו מוצאים עתה בגוף האורגניזציא הציונית בין הכחות השונים המשמשים בה בערבוביא ומושכים אותה הללו לכאן והללו לכאן...

ומפני זה הנני חושב, כי האורגניזציא הציונית הקיימת, כאשר אך תגיע להכיר את הצורך הלאומי הגדול ביחס לעבודת הקולטורא ואת חסרון־יכלתה היא למלאות את הצורך הזה בלי אמצעי — תהיה מחויבת לברוא בעצמה את האורגניזציא החדשה, שתשלים את החסרון ותהא מוקדשת כולה רק לעבודה זו ומסודרת מתחלת בריתה באופן נאות למטרתה המיוחדת לה. מעשה כזה אפשר אמנם שימצא לו בין הציוניים מתנגדים משני צדדים שונים. יש שיאמרו: „אם באמת נמצאו בתוכנו כחות מרובים שאינם מוצאים

נעשה מה שאנו מוכרחים לעשות לפי מצבנו המיוחד, ונסמוך על כח הרצון והסבלנות שבעמנו, שהם עמדו לו להתקיים בגם עד עתה והם יעמדו לו גם במעשיו לעתיד.

ואולם מראש אנו צריכים לדעת, כי „קבוץ־גליות" זה של כחותינו הרוחניים לא עבודה קלה היא שאפשר לה להעשות כלאחר יד. יסוד „מקלט־רוחני להקולטורא הלאומית דורש הכנות גדולות ואמצעים מרובים אולי לא פחות מיסוד מקלט חמרי לנדחי ישראל. ועל עבודת־ההכנה הזאת בשביל העתיד נוספה עוד גם עבודה רבה ביחס אל ההוה. הכל יודעים את המחלוקת שבמחנה הציונים על דבר „הפרוגרמא של ההוה". כשאני לעצמי הנני חושב, כי העבודה להטבת המצב החמרי והמדיני של עמנו בארצות גלותו בהוה, עם היותה בלי ספק נחוצה ומועילה, בתור אמצעי זמני להקלת הצער, ולו גם כל שהוא, וכל מי שהיכולת בידו מחויב על כן להשתתף בה כפי כחו, — אינה נכנסת בכל זאת בגדר העבודה הציונית העצמית. כי חיי הגלות, גם במצבם היותר טוב, ישארו תמיד חיי־הגלות, כלומר ההפך מחיי החירות הלאומית, אשר הם המה מטרת התנועה הציונית, ואין שני הפכים יכולים להיות לנושא תנועה אחת. לא כן הדבר ביחס אל העבודה הקולטורית. כח היצירה שבעמנו, כמו שאמרתי למעלה, אחד הוא בכל הדורות וגם בגולה לא חדל מלעבוד עבודתו על פי דרכו. כל ניצוץ מן הכח הזה הנפרד ממקורו ונתעה לגבול זרים הוא על כן אבדה לאומית שאינה חוזרת, וקבוץ הניצוצות האלה ושמירתם בתוכנו, לתועלת הקולטורא הלאומית שלנו, היא עבודה ציונית בעצם, לפי שהיא מגדילה את רכושנו הרוחני בהוה וכובשת בזה את הדרך לפני העבודה הקולטורית הגדולה העתידה לבוא, אחר הוסד המרכז בארץ ישראל, אשר תשתמש אז בפרי עבודתם של הכחות המקובצים האלה ותמשיך פעולתם באופן יותר שלם.

ולעבודה רבה וקשה כזו נחוצה בלי ספק אורגניזציא גדולה ומסודרת כהוגן, אשר תאסוף על יד את האמצעים הדרושים ותעמוד על המשמר להגן על הכחות האובדים והנדחים, שלא יכלו בחושך ולא יצאו לרשות אחרים, ותתמוך כל פעולה וכל יצירה אשר ברכה בה לאיזה מענפי הקולטורא, ועל הכל — תעמול להתקרב לאט לאט אל המטרה העיקרית: יסוד המרכז הרוחני בארץ אבותינו. האורגניזציא הציונית הקיימת עתה, בכל מגרעותיה, היא עד כה האחת בעמנו שנוצרה לשם התחיה הלאומית. אבל להטיל עליה גם את העבודה לתחית הקולטורא — אי אפשר. ראשונה, מפני ישדי לה להאורגניזציא הזאת בעבודתה להרחבת הרעיון, לחנוך העם ולחזוק המוסרים הציוניים, מאחר שגם הענפים האלה, הקרובים יותר לרוחה ומטרתה, יתרים הם על כחה. ושנית, מפני שאין אורגניזציא אחת יכולה לרדוף אחר שתי

ידעתי אמנם, כי לא כך הוא מנהגו של עולם. ההתפתחות הבריאה והטבעית של כל עם הולכת מלמטה למעלה. מתחלה הוא מתאמץ לבצר את עמדתו החמרית והמדינית, ורק אחרי כן, כשהצליח כבר לברוא לעצמו תנאים חיצוניים נוחים לקיומו, הוא מסנה לבו גם לעבודת הרוח והולך ובורא מה שבכחו לברוא מקניני־הקולטורא הרוחניים. אבל במה דברים אמורים, בעם צעיר העולה ראשונה על במת ההיסטוריא והולך ומתרומם בסולם ההתפתחות מעלה אחר מעלה כסדרן. לא כן עם ישראל. הוא עבר את המעלות התחתונות בדרך התפתחותו עוד לפני אלפי שנה, ואחר שהגיע כבר למעלה קולטורית גבוהה, נפסק מהלך־חייו הטבעי ביד חזקה, נעקרה האדמה מתחתיו ונשאר תלוי באויר, מסובל בקנינים רוחניים רבים ונכבדים ומשולל כל יכוד לקיומו הבריא והתפתחותו החפשית. דורות הלכו ודורות באו — והעם האומלל הזה היה תלוי ועומד, חוגר שארית כחו לשמור את רכושו הרוחני ולבלתי נפול לאחור מן המעלה שהגיע אליה בימי שלותו. ועתה, כשנצנצה בו התקוה לשוב ולעמוד על הקרקע ולבסס חייו הלאומיים על עמודים חזקים וטבעיים, — וכי נוכל לאמור לו עתה, ישליך מידו את משאו הרוחני, כדי שיקל לו לצמצם כל כחו בעבודה החמרית, הקודמת בטבע, ואחרי כן ישוב ויתחיל מהלכו מתחתית הסולם, כמנהגו של עולם?

„אין בכלל אלא מה שבפרט". בשום אומה אין אנו מוצאים במספר רב, כמו בתוכנו, אנשים שהגיעו למדרגה גבוהה בהתפתחות רוחם ועם זה יחסרו להם הידיעות היסודיות, האלפא־ביתא של ההשכלה, והם מוכרחים למלאות חסרונם זה לאחר שהגיעו לימי העמידה ולבם כבר ראה הרבה חכמה ודעת. שלמה מיימון, למשל, נכנס לבית ספר ולמד ביחד עם התינוקות לשון אשכנז ושאר הידיעות הפשוטות בעת שהיה כבר בחצי ימיו ושמו נודע באשכנז כפלוסוף עמקן. ומה היו אומרים הוא והדומים לו — אשר רבו בישראל בדורות האחרונים — אלו היה בן אדם בא ומשיא להם עצה נבערה, שיסירו מלבם את כל החכמה אשר רכשו להם לפני זה וישקיעו כל מחשבותיהם רק בלמודי התינוקות, עד שיגיעו שנית לאט לאט למדרגת אנשים בעלי דעה, מן הקל אל הכבד, כדרך העולם? — ובמצב דומה לזה נמצא עתה גם עמנו בכלל. קטן וגדול הוא כאחד. רוחו כבר עברה גבול הילדות עוד לפני מאה דורות ומבקשת לה מזון של גדולים, בעוד שתנאי חייו מכריחים אותו להקדיש כחו שנית ל„מעשי ילדות", לה„אלפא־ביתא" של חיים לאומיים. מה יעשה? יאחז בזה וגם מזה אל ינח ידו; יבנה ביתו מלמטה ומלמעלה בבת אחת! אמנם, בנין לאומי כזה יוצא מגדר המצוי. אך הן גם חיי עמנו בכללם יוצאים מגדר המצוי. ואיך שנבנה — יהיה בנינו דבר שלא היה לעולמים. לכן אין לנו לבקש סמוכים בענין זה מחיי עמים אחרים, אלא

ומבקש ספוקו בחוקה, בעוד שהצרה החמרית של עמנו לא תעבור מן העולם גם אחרי הוסד המקלט הבטוח, מפני שאין שום יכולת בדרך הטבע להמעיט מספר בני ישראל — על ידי העברתם אל המקלט — בארצות ששם עתה רוב מנינם ושהרְבִיה הטבעית מוסיפה עליהם הרבה רבבות בכל שנה. דבר זה השתדלתי לבאר כבר במאמרים אחרים, הידועים לרוב הקוראים, ואין מן הצורך על כן להאריך בו כאן. אבל ההכרה הזאת אינה מחייבת כלל, שעלינו להסיח דעתנו עתה מצרכי התחיה הרוחנית ולישב ולחכות במנוחה עד שתבוא מאליה, לכשיִבָּנה וישוכלל הישוב החמרי במדה הדרושה לזה. אי אפשר, כמדומה לי, להכחיש, שאותה „המדה הדרושה“ גדולה היא מאד. לא עשרים ואף לא מאה קולוניות של עובדי אדמה, ולו גם יהיו מתוקנות באופן היותר טוב, יביאו מאליהן את תשועתנו הרוחנית במובן הקבוץ של הכחות המפוזרים והתרכזותם בעבודת הקולטורא הלאומית. דבר כזה אפשר שיבוא רק בהִמָּצא מרכז לאומי גדול ושלם, אשר יקיף כל ענפי החיים ויברא בכולם צרכים חדשים ודרכים חדשים למלאותם. והאמנם נשב ונחכה עד בוא החלום הגדול הזה — אשר הכל מודים, כי לא במהרה יבוא — ונניח בינתים לכחותינו הרוחניים שיהיו הולכים וכלים לעינינו?

כי על כן הנני אומר, שעבודת התחיה אינה יכולה להצטמצם בישוב החמרי בלבד. עלינו לאחוז את החבל בשני ראשיו בבת אחת. בהיותנו עמלים, מצד אחד, לברוא בארץ אבותינו ישוב גדול ומתוקן, אין אנו בני חורין, מצד אחר, להבטל עם זה מן ההשתדלות לברוא שם גם מרכז קבוע וחפשי להקולטורא הלאומית שלנו: למדע, לאומנות ולספרות, ובעת אשר, מצד אחד, יתאספו לארצנו מעט מעט ידים חרוצות, לבנות הריסותיה ולהשיב לה את כבודה והדרה מקדם, — עלינו לאסוף שם, מצד אחר, גם לבבות מלאי דעת ורגש וכשרון, אשר יבנו את הריסות רוחנו וישיבו לעמנו את כבוד שמו ומקומו הראוי לו בהיכל הקולטורא האנושית. יסוד בית־מדרש אחד גדול בארץ ישראל לחכמה או לאומנות, יסוד אקדימיא אחת שם ללשון ולספרות — זהו על כן, לפי דעתי, מפעל לאומי גדול ונשגב, המקרב אותנו אל מטרתנו יותר ממאה קולוניות של עובדי אדמה. לפי שהקולוניות האלה אינן, כאמור, אלא אבנים לבנין העתיד לבוא, אך כשהן לעצמן לא יוכלו עוד להחשב ככח לאומי מרכזי הצר צורה חדשה לחיי העם כלו, בעוד שמוסד רוחני גדול בארץ ישראל, אשר יִקָּבצו אליו המון חכמים ובעלי כשרון מבני עמנו לעבוד עבודתם ברוח ישראל, בלי לחץ והשפעה יתרה מן החוץ, — מוסד כזה מוכשר היה גם עתה לחדש רוח כל העם ולפחת חיים אמתיים בכל קנינינו הלאומיים.

בשם זה, — כל „טובו" הוא, שדומה הוא מעט או הרבה לפרי ספרותי נאה שאנו רואים אצל אחרים... מראשית ספרותנו החדשה ועד עתה כמעט לא נראה בה ספר מקורי באמת, שנוכל להראות עליו, כי בו התגלה רוחנו הלאומי בדרך מיוחדת. כמעט הכל הוא תרגום או חקוי, וזה וזה נעשה על הרוב שלא כהוגן: התרגומים רחוקים מן המקור ביותר והחקוים קרובים אל המקור ביותר... הצד השוה שבהם, שאלו ואלו רוח נכריה מרחפת עליהם, ואין אנו יכולים להרגיש בלבנו קשר לאומי אמתי עם ספרות כזו, שכל עצמה לא באה אלא להעניקנו מטובם של עמים אחרים, בהלבישה את השקפותיהם ורגשותיהם של אלו צורה גרועה הרבה מזו שהלבישום בעליהם עצמם.

בבושת פנים עלינו להודות, שאם נחפוץ למצוא איזה צל של ספרות עברית מקורית בתקופה זו, צריכים אנו לפנות לספרות החסידות, אשר, עם כל הבליה, יש בה כה וכה גם רעיונות עמוקים, שחותם המקוריות העברית טבוע עליהם, הרבה יותר מאשר נוכל למצוא בספרות ה„השכלה".

הנה זה הוא איפוא מצב „הקולטורא הלאומית" שלנו לכל ענפיה...

לקול שועת עניינו הנודדים ללחם מזדעזע עתה כל העולם. מכל עברים יהושו לעזרתם, אם מעט ואם הרבה, וסוף סוף ימצאו מנוחה, ולו גם זמנית, זה בכה וזה בכה, ובית ישראל לא יכלה. אבל באותה עת עצמה החורבן הולך וגדול בבית פנימה בלי צוחה ורעש; כליון בא על רוחנו הלאומי — ואין דובר דבר; קץ קנינינו הלאומיים הולך וקרב לעינינו — ואנחנו מחשים! —

אמנם, פלאים ירדנו, אם אין לנו לב להבין ולהרגיש עוד דבר זולת „הצרה החמרית" הנוגעת אל עצמנו ואל בשרנו . . .

יש אמנם „יחידי סגולה" בין הציוניים המכירים ומודים, כי „הצרה הרוחנית" שדברתי עליה עד כה קשה ומסוכנת היא לעתידות עמנו לא פחות מן „הצרה החמרית", וכי על כן „מקלט בטוח" לרוח עמנו הוא דבר הנחוץ לנו לא פחות ממקלט בטוח לנודדי עמנו, — אלא שהם חושבים עם זה, כי שתי המטרות האלה, החמרית והרוחנית, דרך אחד להשגתן; כי בהיותנו משתדלים לברוא בארץ ישראל ישוב בריא ומסודר כראוי, הרי בזה עצמו אנו בוראים את הבסיס הטבעי הנחוץ לתחית רוחנו שם, בסיס שבלעדו לא יהיה חזוק וקיום לאותו המרכז הלאומי הרוחני אשר אליו נשואות עינינו. ובאמת אין אדם יכול לאמור, כי הישוב החמרי אין לו שום יחס לשאלתנו הרוחנית וכי אפשר לה לזו למצוא פתרונה בהחלט בלי עזרתו של זה. אדרבא, לפי דעתי, כל עצמו של הישוב החמרי לא בא — אחת היא אם בוני הישוב עצמם מרגישים בזה או לא — אלא בשביל להיות היסוד להמרכז הלאומי הרוחני, שעתיד להברא בארץ אבותינו על ידי הצורך הפנימי החי ברוח העם

עולם. יכולים אנו אמנם להשתמש בכל לשון אחרת המובנת להמוננו, בשביל להפיץ בתוכו דעות וידיעות שונות, ובודאי יש בזה תועלת מעשית לשעה, שאין אדם יכול להכחישה; אבל מן התועלת הזמנית הזאת עד מעלת ספרות לאומית נצחית — המרחק רב כל כך, עד שיש להתפלא על אנשים שלמים בדעתם, איך יוכל להקלט במוחם ערבוב מושגים כזה. ואם לא אשגה, הנה גם טובי הסופרים הז׳רגוניים עצמם מרגישים בלבם, שעתידה לשון זו להשתכח מישראל ביחד עם ספרותה, ורק הספרות העברית לבדה תחיה בקרבנו לנצח. ועל כן הם משתדלים להכניס פרי עבודתם לאוצר ספרותנו הלאומית על ידי תרגומים עברים, כדי לתת להם שארית לעתיד לבוא.

הארכתי אולי יותר מדי בשאלה זו, שאינה מגוף עניני כאן, כי לא יכלתי להתעלם מן הערבוביא השולטת בקרבנו בעת האחרונה בנוגע למושג הספרות הלאומית. ועתה אשוב לענינּנו.

הנה באנו לידי מסקנא, כי רק הספרות העברית לבדה היא ספרותנו הלאומית באמת, — וכמה עניה ועלובה היא הספרות הזאת בדורות האחרונים!

לפני זמן מה נזדמן לי כבר לדבר על מצבה של ספרותנו עתה[1]) ועל כן לא אאריך כאן בענין זה, שאמנם אינו צריך כלל לביאור ארוך. כל הבקי בדבר מוכרח להודות, כי רק בענף אחד הגיעה ספרותנו באמת לשלימות גדולה: — בענף הריקלמא. מי שישפוט על מצבה רק על פי הריקלמא הזאת, שהיא עושה לעצמה בזמן האחרון, יוכל להאמין אמנם, כי מחוללת היא נפלאות ועשרה הולך ורב מיום ליום. אבל האמת היא, כי הריקלמא הזאת היא היא כל עשרה של ספרותנו עתה, וזולת זה כמעט „לית לה מגרמה כלום“.

לפנים, עד תקופת ה„השכלה“, היתה לנו באמת ספרות לאומית מקורית. אפשר לדון את הספרות הזאת לחובה מצדדים שונים, אפשר להוציא עליה משפט קשה, כן מצד תכנה וכן מצד צורתה (אף כי רוב שופטיה באו בזה לידי הפרזה יתרה), אבל אי אפשר להכחיש, כי הספרות הזאת היתה שלנו, נבראה ברוחנו ונבעה מתוך עצם נשמתנו הלאומית, לפי מצבה אז, וכי בבריאתה השתתפו כל טובי הכחות הלאומיים שהיו בעמנו בכל דור. ואולם בעת החדשה, משיצא עמנו מתחומו והתחיל לפזר כחותיו לארבע רוחות השמים, באה גם על ספרותנו אותה הרעה שהשיגה את כל יתר ענפי הקולטורא הלאומית שלנו: הכשרונות האמתיים, המקוריים, עוזבים את עמם הדל והולכים להעשיר בכחם את העשירים גם בלעדם, ושדה ספרותנו שומם, מרמס לחסרי טעם וכשרון, המתהלכים בו ב„חירות“ יתרה, כבחדר משכבם. גם הטוב שבספרותנו, מעשי ידי הסופרים המעטים הראוים להקרא

1) עי׳ עוד על ענין זה מאמרי „ריב לשונות“ בחלק ד׳.

2)עי׳ חלק ג׳: „אחר עשר שנים“.

ותמעט במשך הזמן, ועמה יחד ימעטו שם משנה לשנה גם בעלי הזרגון, עד כי יכחד מן הארץ. גם בארצות מולדתו של הזרגון — רוסיא, גליציא ורומניא — הוא הולך ונדחה מפני לשון עם הארץ במדה שההשכלה מתפשטת בין המון בני עמנו, באופן שגם עתה כבר נמצאות בכל הארצות האלה משפחות לאלפים אשר גורש הזרגון מקרבן ולא יִשָׁמע עוד על פיהן. אין ספק איפוא, כי לא יארכו הימים וחדלה הלשון הזאת מהיות חיה ומדוברת, וכל עמל מגיניה, לחבבה על העם על ידי ספרות יפה, לא יועיל לעצור בעד הפרוֹצֶס הזה, שתנאי־החיים מחייבים אותו, כמו שלא הועילה הספרות העברית, שהיתה בודאי חביבה על עמנו תמיד, להגן על לשון עברית שלא תִכָּרֵת מפיו, כשתנאי החיים הכריחוהו להחליפה בלשונות אחרות. התולדה היחידה שתוכל לצאת מכל העבודה הזאת, המכוונת לרומם את הספרות הזרגונית, היא איפוא רק זו, שלאחר שנים שלשה דורות יהיו לנו שתי לשונות ספרותיות מתות, תחת האחת אשר לנו עתה, ובנינו אחרינו יהיו „חייבים" איפוא ללמוד את שתיהן מתוך הספר, לשם „הלאומיות".

אבל מובטחני, שלא נגיע למצב מוזר כזה. הזרגון, ככל יתר הלשונות שהשתמש בהן עמנו בזמנים שונים, לא היה ולא יהיה לעולם בעיני העם אלא אמצעי חיצוני וזמני להבין איש את רעהו, וגם ספרותו לא תחיה על כן אלא כל זמן שהוא עצמו חי. אבל מיד כשיחדל הזרגון מלחיות בדבור פה, יִשָּׁכַח גם מלב העם ביחד עם ספרותו, ולא יִמָּצֵא אז בקרבנו שום אדם שידרוש לעשות למודו חובה, בשם הרגש הלאומי, כמו שדרשו טובי העם בכל הדורות למוד שפת עבר.

הרופאים מעידים, כי במחלת ה„אפָּזיא" (שכחת־הלשון) יקרה פעמים רבות, שהחולה שוכח כל הלשונות שלמד בימי חייו בדרך עיונית, ואף את זו שבה היה רגיל להשתמש לפני חליו, אבל זוכר הוא אז ומשתמש בנקל בלשונו הטבעית, לשון אמו, אף אם עזבה עוד בילדותו ולא דבר בה מני אז. זהו כח הקשר הטבעי, האורגני, שבין האדם ולשונו העצמית! וקשר כזה נמצא גם בין העם ולשונו הלאומית האמתית. גורלנו המר הכרית אמנם מפינו את לשוננו הלאומית והכריחנו להחליפה בלשון עם ועם, אבל את מקומה בעמקי רוחנו לא ירשה ולא תירש לעולם שום לשון אחרת. כלן, וגם הזרגון בכלל, משתרשות בתוכנו על ידי צרכי־החיים הזמניים וחוזרות ומשתכחות מאתנו בזמן שהחיים משתנים ואין לנו בהן צורך עוד. ואולם הקשר הפנימי והנצחי שבין עם ולשונו — אותו אנו מוצאים בעמנו רק ביחוסו ללשון אחת, הקיימת בתוכנו כל הדורות מאז היותו, — היא הלשון העברית. ועל כן רשאים אנו להחליט, כי רק הלשון הזאת היתה, הוָה ותהיה תמיד לשוננו הלאומית, ורק הספרות הכתובה בלשון הזאת היא היא ספרותנו הלאומית מעולם ועד

העברית, שאינה נהוגה בדבור פה זה אלפי שנה ושגם יודעיה בתור לשון ספרותית מעטים בדור הזה. ומתוך השקפה כזו על הלשון הלאומית יוצאת בהכרח גם השקפה חדשה על הספרות הלאומית: אם לשוננו הלאומית היא הז׳רגון, הנה גם ספרותנו הלאומית היא הספרות הז׳רגונית, ואותה אנו „חייבים" לאהוב ולכבד, ולה אנו „חייבים" להקדיש מיטב כחותינו, בשביל להרחיבה ולשכללה ולעשותה ראויה לשם הנכבד הזה, מבלי לאבד עוד זמן וכח לבטלה בעבודת הספרות העברית, שכבר עבר זמנה וכל חייה עתה אינם אלא מלאכותיים.

והנה אמנם לא פה המקום לברר שאלה זו לכל פרטיה, אבל בכלל נראה לי, שבעלי ההשקפה הנזכרת, המיסדים טענותיהם על „המציאות", הם המה המעלימים עין מן המציאות ורוצים לברוא מצב מלאכותי על יסוד רעוע.

ראשונה, הנה „המציאות" ההיסטורית מעידה, כי חזיון כזה לא היה עוד בעולם, שיחשוב עם ללשונו הלאומית איזו לשון זרה אשר דבקה בו בארץ נכריה, לאחר שעברו עליו תקופות היסטוריות ארוכות, שבהן לא ידע את הלשון הזאת, ולאחר שברא ספרות גדולה ונכבדה, שבה נתגשם רוחו הלאומי בכל היקפו, בלשון אחרת, אשר חשבה ללשונו הלאומית עד כה. אין לנו אף עם אחד, בין מן החיים היום ובין מאלו שכבר מתו, אשר נוכל לאמור עליו, כי הוא עצמו קדם בזמן ללשונו הלאומית, כי תקופות שלמות עברו עליו בחייו ההיסטוריים בטרם נודעה לו לשונו הלאומית. כשם שאין האיש הפרטי יכול לחשוב ללשונו העצמית והטבעית שום לשון שלמד בהיותו כבר בר־דעת, אלא זו שבה שרו לו שירי־ערש, שנשרשה בנפשו בטרם עוד ידע את עצמו והלכה ונתפתחה בו יחד עם הכרתו העצמית, — כך גם עם שלם אין לו לשון לאומית אלא זו שנמצאה עמו כבר בעמדו על מפתן ההיסטוריא, בטרם עוד התפתחה הכרתו הלאומית בכל תקפה, והיתה מלוָה אותו על דרכו בכל התקופות אשר עברו עליו, באופן שאינו זוכר את עצמו בשום זמן בלעדה.

ושנית, הנה „המציאות" של ההוה מעידה גם היא, כי הז׳רגון הזה, עם היותו עוד עתה לשונם של רוב בני עמנו, הולך הוא ונשכח בכל הארצות וסופו להבטל מן העולם בעוד איזו דורות. באמיריקא, ששם ביחוד „פורח" עתה הז׳רגון וספרותו, אינו באמת אלא לשון ה„אבות", שגדלו באירופא ובאו לאמיריקא ולשונם עמהם, אבל בניהם, הנולדים ומחונכים בבתי הספר באמיריקא, לשונם היא אנגלית ואת הז׳רגון לא ידעו עוד. ולולא האימגרציא, המביאה לשם בכל שנה המונים המונים חדשים מן המדברים ז׳רגונית, לא היה זכר עוד ללשון זו בארץ החדשה. אך האימגרציה לאמיריקא הלא בהכרח תלך

אשר מקרב עמה יצאו; ואם כותבים הם רק על ענינים המתיחסים לעמנו ולחייו הלאומיים, הרי הם בונים „גֶטו" לעצמם בתוך ספרות זרה, וככל „גטו", לא נחשב גם זה בעיני „האורחים" למאומה. וגם הקהל העברי חושבהו רק לחזיון זמני, שאין לו עתיד בחייו הלאומיים, ועל כן, בכל היותו נהנה מפרי הספרות הזאת בזמנה ובארצה, אין בלבו ביחוסו אליה אותו הרגש החי המקשר כל עם לספרותו הלאומית לדורי־דורות. ככה, למשל, כמעט נשכח כבר שם ליוונדא מלב קהלנו, וספוריו מחיי היהודים ברוסיא, אשר לפני עשרים שנה היו עדיין מן היותר מפורסמים בין בני עמנו בארץ הזאת, עתה מעטו דורשיהם מאד; בעוד שספורי סמולנסקין, הקרובים בנושאם לספורי ליוונדא ונופלים מהם הרבה בכשרון וטעם, גם עתה נקראים וחביבים על העם, כאלו אתמול נכתבו. ואין אני מוצא שום סבה לדבר זולתי זו, שסמולנסקין כתב ספוריו עברית, וליוונדא — רוסית. החזיון הזה, שאינו יחיד במינו, מראה לנו, כי העם עצמו רואה ספרותו הלאומית רק במה שכתוב בלשונו, ועל כן שמורה אהבתו לסופרים כסמולנסקין, שהעשירו את ספרותו הלאומית, גם לאחר שעבר זמנם, אבל סופרים כליוונדא, המדברים אליו בלשון נכריה, חביבים עליו רק לשעתם, כל זמן שדבריהם חדשים לו, ואחרי כן הוא שוכחם, כחזיון עובר, שהביא אמנם תועלת בזמן ידוע, אך לא הגדיל את הרכוש הלאומי[1]).

אבל פה הגעתי לשאלה חדשה, שנתעוררה ראשונה בימינו אלה: — שאלת ה„זרגון". אבותינו ואבות אבותינו מדור דור, אע"פ שהיו מדברים תמיד בלשונות הארצות שגלו לשם, הכירו וידעו בלי שום פקפוק, כי אין לשון לאומית אלא אחת: — העברית. גם אותו ה„זרגון" היהודי־האשכנזי, השגור בפי בני עמנו בארצות הצפון זה כמה מאות שנה, לא היתה לו בתוכם מעולם שום חשיבות יתרה על שאר לשונות הגלות ולא השתמשו בו שמוש ספרותי אלא מאונס, כבשאר לשונות, בשביל עמי־הארץ שאינם מבינים עברית. אך עתה הנה קמו בתוכנו אנשים האומרים להרים את הזרגון הזה בישראל למעלת לשון לאומית. הם באים בשם המציאות וטוענים, כי אחר שרוב בני עמנו סגלו להם במשך הדורות לשון חדשה, המיוחדת להם לבדם ואין לזרים חלק בה, הרי אנו צריכים להשלים עם „המציאות" כמו שהיא ולהודות בעל כרחנו, כי הלשון הזאת היא היא לשוננו הלאומית בהוה, ולא

---

[1]) גם ר"א גייגר, בכל היותו רחוק, על פי השקפותיו בכלל, מלהכיר ערכה של לשון עברית בזמן הזה בתור לשוננו הלאומית, הוכרח להודות, כי דברי חכמת וספרות הכתובים בלשון עברית קרובים ללב עמנו ומשתמרים בקרבו לדורות באהבה וכבוד יותר הרבה מן הדברים הכתובים בלשונות אחרות על עניני היהודים והיהדות.
(A. Geiger's Nachgelassene Schriften II, 286—288).

בלבד[1]. — השקפות כאלה לא יכלו, כמובן, לשחרר את הרוח ולעשותו מוכשר לעבודה מקורית פוריה, וכה היתה „חכמת ישראל" גם היא אך מצבת זכרון לעבדותנו הרוחנית.

ומצבת זכרון לעבדותנו זו אנו רואים גם בענף אחר של עבודת הרוח, שבו ביחוד מתגלה הרוח הלאומי בכל עם: — בספרות הלאומית.

רבים אמנם רגילים להרחיב את המושג הזה ולכלול בספרותנו הלאומית כל מה שכתבו ושכותבים אנשים מבני עמנו בכל לשון. אם כך נציב גבולותיה של ספרותנו הלאומית, אז באמת לא נוכל להתאונן, כי עניה היא הספרות הזאת; אז גם שירי הֵינה על האהבה לנו הם, וגם מלחמתו של בֶּרנה נגד הריאקציא המדינית באשכנז ומאמרי הבקרת של בּרַנדס על כל הספריות שבעולם חוץ מן העברית — הכל היא ספרותנו הלאומית. אבל מושג כזה מוטעה הוא בעיקרו. הספרות הלאומית של כל עם היא רק זו שנכתבה בלשונו הלאומית. כל מה שכותבים בני העם בלשונות אחרות יש אמנם שנראו בו עקבות רוחם הלאומי, אף אם נושא דבריהם אין לו שום יחס לעמם (כמו שכן הוא באמת בנוגע להסופרים היהודים הגדולים שהזכרתי פה ושלא הזכרתי), ויש גם שדבריהם עושים רושם על מהלך החיים של אחיהם בני עמם, אם עוסקים הם בשאלות המתיחסות אל החיים האלה, אבל ספרות לאומית אין בכל זה, כי הכל נבלע בספרות הכללית של אותו העם אשר בלשונו נכתבו הדברים. באמיריקא הצפונית נמצאים הרבה סופרים בעלי כשרון, והמון ספרים חדשים, וכהם גם גדולים וטובים, יוצאים שם בכל שנה, מלבד כתבי־עת לאין מספר, — ובכל זאת אין עדיין ספרות לאומית אמתית לבני אמיריקא, מפני שאין להם לשון לאומית מיוחדת ואין גבול ברור וניכר בין הספרות האמיריקנית ובין אחותה הכבירה והעשירה ממנה — האנגלית, הבולעת אל קרבה כל הכתוב בלשונה. וכן הדבר גם בעם שווייץ, שפרי רוחו בעבודת הספרות נכנס להאוצר הספרותי של שלשת העמים הגדולים אשר בלשונותיהם מדברים וכותבים בני שווייץ, ואלה האחרונים אין להם ספרות לאומית לעצמם, אם אך לא נקרא בשם זה את המעט שנכתב בדיאלֶקט השולט בשווייץ האשכנזית.

גם הספרות הלאומית שלנו אינה אם כן אלא זו שנכתבה בלשוננו הלאומית, אבל כל מה שכותבים בני עמנו בלשונות אחרות אינו נכלל במושג זה. אם כותבים הם על ענינים הנוגעים גם — או רק — לעמים אחרים, דבריהם נבלעים בספרות העם שבלשונו נכתבו, והטובים שבהם מוצאים להם מקום בתולדות הספרות ההיא (אם כי לא תמיד לפי ערכם) בין שאר סופריה,

[1]) החוברת של ה„מאנאטססשריפט" שבה באו הדברים האלה אינה עתה לפני. והנני מוסר את תכנם כפי הרשום בזכרוני.

ארצו ואשר חייו ומעשיו לא בנקל יובנו לאיש שלא מבני עמו, היא יותר „אנושית", יותר עשירה ומלאה, מזו של הורדוס, אשר באלפי חוטים היה קשור להקולטורא הכללית של זמנו ועשה רושם ידוע על מהלך ההיסטוריא האנושית, ואשר גם הוא, האומן עצמו, בודאי ידע אותו ואת מעשיו בטרם עוד שמע גם את שמו של יוהן האיום? — והנה עוד דוגמא שניה: כשרצה אנטוקולסקי לברוא טופס של פרוש היושב כלוא בחדרו, בדול מן העולם, ועוסק בכתיבת ספרים, — בקש ומצא בבית־נזירים בעיר קיוב, במאה העשתי עשרה, את הנזיר הרוסי, הכרוניסט הידוע נֶסטור; בעוד אשר בווילנא עיר מולדתו ראה אנטוקולסקי „פרושים" כאלה בעיניו בקרב בני עמו בצורה יותר „אנושית" ויותר קרובה לרוחו הוא: בצורת אותו „מתמיד" שהפליא לתארו המשורר העברי, אותו „פרוש" שאינו פורש מן העולם ללכת להסגר בבית נזירים, אבל, בשבתו בתוך עמו, רחוק הוא מן החיים וכל שאונם לא פחות מן הנזירים של אחרים ואין לו בעולמו אלא ספריו בלבד, ספריו שהוא קורא, או — בהיותו לאיש גדול — ספריו שהוא כותב. כשהיה אנטוקולסקי נער קטן, בודאי הקשיב בחרדת קודש לספורי זקני עירו על דבר ה„פרוש" הגדול אשר חי שם לפני מאה שנה, שכל חייו היו אך יום ארוך של תלמוד תורה וכתיבת ספרים, בלי הפסק ובלי מרגוע. וכשהיה אנטוקולסקי לאומן גדול, לא זכר את האיש ההוא — את הגאון מווילנא — אשר הלהיב דמיונו בנערותו, והרחיק נדוד לבית נזירים רוסי מימי הבינים, אשר לא ידע הוא ואבותיו, בשביל לבקש מה שיכול למצוא בעמו ובעירו. . .

והאמנם היה כל זה נחוץ ומוכרח לטובת האומנות, לתועלת האנושיות, עד שאין אנו רשאים מפני זה להצטער על אבדתנו ולהביע צערנו בקול רם?

ובכל זאת נמצאו בקרבנו אנשים אשר חשבו להם לחובה להסתיר את הצער הלאומי הזה תחת מסוה האהבה להאנושיות, ומהם שהתירו לעצמם, לפי הודעות כה"ע, גם להעיד עדות שקר בעמנו לפני ארון המת בשעת קבורתו: כי מאושר הוא כלל ישראל בזה, שרוחו ויצוריו של אנטוקולסקי יצאו לרשות אחרים![1]) ומרוב השתדלות „להראות העמים והשרים", עד כמה אנו מוכנים ומזומנים תמיד להתכוץ ולהצטמצם בשביל לפנות מקום להם, — לא נמנעו סופרים יהודים גם לוַתר ב„נדיבות" יתרה על תכונות רוחו של עמם וליחסן לאחרים, בשביל שיוכלו להטעים, כי היה אנטוקולסקי לרוסי גמור גם ברוחו הפנימי. „תכונות יצוריו של אנטוקולסקי — כותב איש יהודי במכ"ע יהודי — מראות לנו את התכונות העצמיות של האומנות הרוסית בכלל: אידיאליסמוס בהרעיון היסודי וריאליסמוס באופן הגשמתו. . . אינכם מוצאים

---

[1]) Восходъ, 11. Іюля 1902 (№ 28).

לעם שלם בחייו הלאומיים? לא לנו על כן למצוא תשובה על שאלתם של אלו: „מה מפסידה האנושיות בהפסדנו?" כי אם להפך. ישיבו הם לנו על שאלתנו: מה מרויחה האנושיות בהפסדנו ומה היתה מפסידה אלו הוצאנו אנחנו, ולא עם זר, תועלת לאומית מן הכשרונות הנולדים לנו; אלו העשרנו אנחנו, ולא עם זר, את האנושיות בפרי עבודתם של בנינו, אשר על ברכינו נולדו ומרוחנו אצַלנו עליהם?

הנה, למשל, אך לפני זמן מועט קברנו והספדנו את אנטוקולסקי. עוד לא חדלו האנחות על מות האומן הגדול הזה בלא עת, ולא הגיעה עוד על כן השעה לבקר בפרטות ובלי משא פנים את יחוסו לעמו, אשר נתן לו שאר־רוח וכשרון, ואת יחוסו לעם נכרי, אשר נתן לו עושר וכבוד. אבל את האמת בכללה אין לנו לכחד: כי המספד הגדול אשר עוררו על המת בכל העולם, וביחוד בארץ מולדתו, מוכרח היה לעורר כאב עצום בלבנו אנו, בראותנו אחרים נוטלים להם את תפארת שמו במותו, כמו שנטלו להם פרי כשרונו בחייו, ואנו אין אנו יכולים אלא לחשוב מחשבות נוגות על דבר מה שהיה אנטוקולסקי יכול ליתן לעמו ולא נתן, ועל דבר מצבנו הלאומי בכלל, שלולא היה דל ושפל כל כך, לא היו אנשים כאנטוקולסקי מבקשים מפלט לרוחם בין זרים . . .

ומי זה איפוא יעיז לאמור, כי כאב־לבנו זה הוא חטא להאנושיות ולהפרוגרס? מה היה הפרוגרס חסר ומה היתה האנושיות מפסידה. אלו הקדיש אנטוקולסקי את כשרונו, או לפחות חלק נכבד מכשרונו, לעבודת הקולטורא של עמו, והיה צר צורה ונותן נשמה לחומר הלקוח מחיינו הלאומיים, אשר בלי ספק היו קרובים לרוחו ומובנים לו הרבה יותר מאותם החיים הזרים שבהם נסתכל וברא מה שברא?

בפרַזות כלליות אפשר אמנם לתרץ הכל בנקל אפשר לאמור — מה שאנו שומעים באמת פעמים רבות — כי עניים הם חיי עמנו בתכנם ואינם נותנים די חומר ליצירה גדולה, גאונית, וכי על כן מוכרחים הם היוצרים הגדולים לנוע על חיים זרים בשביל להלביש בהם את רעיוני־לבם. אבל התשובה הזאת תבָטל מאליה, כשנעבור מן הפרזא הכללית אל המעשים הפרטיים. הנה דוגמא אחת: רצה אנטוקולסקי לברוא תבניתו של מושל רגזני ואכזרי, העושה מעשה־רצח בכל יום ונורא הוא על כל סביביו, ובכל זאת לא מת „אלהים" בלבבו, והוא חוטא ומתחרט, חוטא ומתחרט, — וכי יש לך נושא יותר נאות לזה מהורדוס המלך, כפי שמסרה לנו ההיסטוריא את תכונותיו ומעשיו? ואם בכל זאת בחר אנטוקולסקי למפעלו זה, כידוע, לא בהורדוס מלך ישראל, כי אם ביוהן האיום מלך רוסיא, — האמנם עשה כן מפני שצורתו של המלך החשוך הזה, אשר כמעט לא נודע טיבו מעבר לגבול

עליה קהלת כי „רבה היא על האדם": „איש אשר יתן לו האלהים עושר ונכסים וכבוד... ולא ישליטנו אלהים לאכול ממנו, כי איש נכרי יאכלנו".

אך בטול הישות הלאומית כבר הצליח להמית בקרב לבנו גם את הרגשת הרעה, עד שכמעט אין אנו מצטערים כלל על פזור כחותינו הקולטוריים; אדרבא, כשאנו רואים אחד מבני עמנו קונה שם טוב במפעליו המצוינים על שדה הקולטורא של עם זר, מתמלא לבנו גאוה ושמחה ואנו ממהרים להכריז ברבים, כי פלוני זה „אחינו הוא", אע״פ שהוא עצמו משתדל בכל כחו לשכוח ולהשכיח את „האחוה" הזאת. ואם לעתים רחוקות תצא במקרים כאלה גם אנחה מקרב לבנו על גורלנו המר, שכחותינו הלאומיים נעשים „זבל" לכרמי אחרים, בעוד אשר כרמנו עזוב מאין עובד, — הנה יִמָצאו בתוכנו הרבה והרבה מן החושבים עצמם ל„בני עליה", בעלי „השקפות רחבות", אשר יניעו ראש אחרינו בגאוה ובוז ויחשבו לנו את אנחתנו זו לחטאה, לבגידה ב„האנושיות". „מה לנו — יאמרו האנשים האלה — אם עובד אדם עבודתו לעמו או לעם אחר? דיינו שהוא עובד ומביא תועלת ל„האנושיות". כי רק תועלת האנושיות היא האידיאל היחידי של העתיד, וכל השאר אינו אלא צרות־עיין וקטנות המוחין". ואמנם „רחבה" היא ההשקפה הזאת, אלא שבעליה שוכחים, כי גדלו של דבר אינו נערך רק לפי רחבו, כי אם גם לפי עמקו. וההשקפה הזאת, עם כל רחבה, שטחית היא מאד. כי האמנם אין שום הבדל בין עבודתו של אדם בתוך עמו, בתוך אותה „סביבה" שהולידה אותו ונתנה לו את כשרונו, שבה התחיל כחו להתפתח וממנה נחל ראשית הכרתו האנושית, מושגיו ורגשותיו היסודיים, אשר נשתרשו בלבו לעולם באותה צורה שנקבעו בו בילדותו, ובין עבודת האדם בתור עם זר ומתנכר לו, בעולם שאינו שלו ושאי אפשר לו להתאזרח בתוכו אלא אם כן ישנה את טבעו והלך־רוחו בדרך מלאכותית: דבר שלא יוכל האדם לעשותו מבלי שתקרע נפשו לקרעים שאינם מתאחים ומבלי שיֵרָאו רשמי הקרע הזה גם בתכונת עבודתו ופריה? — גם האנושיות סובלת איפוא נזק ידוע מפזור כחותינו הקולטוריים, ויש אם כן „רשות" גם ל„האנושיים" שלנו להשתתף בלי שום פקפוק בצערנו הגדול על הפזור הזה. אבל גם אם יחשבו אלו, שאין הפסדה של האנושיות גדול כל כך עד שיהיה „מותר" להם להצטער על זה, הנה אנחנו הלאומיים אין אנו צריכים, כמדומה לי, להתבייש מפני שום אדם, כשאנו מגלים ברבים את כאב לבנו על שעבוד כחותינו לזרים ועל ההפסד הבא מזה לחיינו הלאומיים מבפנים. גם ה„ליברלים" היותר נלהבים, המדברים תמיד רק בשם האנושיות ועושים הכל רק לשֵם הפרוגרס, — גם הם בודאי מתירים לעצמם ולאחרים לבקש תועלתם הפרטית באמצעים „כשרים" שאינם מביאים הפסד להאנושיות ולהפרוגרס. ומה שמותר לאנשים יחידים בחייהם הפרטיים, מדוע יהיה אסור

ומצות", — ומיד כשהתיצב עמנו על הדרך הזאת של רבוי המצות, הרבה והרבה אותן עד לאין קץ, ושוב לא הבחין בין דבר גדול וקטן ולא רצה לותר אף על דקדוק קל שבקלים.

כח היצירה שבעמנו לא מת איפוא, לא נתחלף ולא חדל מעשות פרי על פי דרכו בכל הזמנים, אלא שפריו נשתנה בטעמו לפי השתנות תנאי החיים. אינו דומה פריו של העץ, כשהוא נמצא במקום גדולו הטבעי והחפשי, לפריו במקום זר לו, שהוא שתול ומשתמר שם בדרך מלאכותית, אבל העץ אחד הוא בטבעו הפנימי גם פה וגם שם, וכל עוד לא מת גזעו, הוא עושה פרי למינו. גם רוח עמנו עשה פרי למינו, ברא קנינים קולטוריים בדרך מקורית המיוחדת לו, לא רק בשבתו על אדמתו, כי אם גם בארצות גלותו, כל זמן שתנאי קיומו הניחו לו מקום כל שהוא לעבוד עבודתו לעצמו ולהשתמש לזה בכל כחותיו הפנימיים.

רק בתקופה האחרונה, תקופת האימנציפציא והאסימילציא, באמת עמדה הקולטורא העברית מלדת ופרי חדש כמעט לא נראה בה עוד. לא שנעלם פתאם כח־היצירה שברוחנו ואין אנו מוכשרים עוד לעבודה מקורית, אלא שהנטיה לבטול הישות הלאומית ולהתבוללות בעמים זולתנו היא שגרמה לנו בתקופה זו, מצד אחד, להתרחק בכונה ורצון מן הסגולות המקוריות של רוח עמנו ולהשתדל בכל כחנו להדמות לאחרים ולעשות הכל ברוחם הם, ומצד אחר הרחיקה מגבולנו הנטיה הזאת את מיטב הכשרונות שנולדו לעמנו בדורות האחרונים, אשר עזבו לגמרי את שדה עבודתנו הלאומית והלכו להם באשר הלכו, לתת לזרים חילם.

הכשרונות האלה, העובדים בשדה אחר, מעידים אמנם גם הם על היות כח־היצירה עוד חי בקרבנו, כמעין שאינו פוסק. כי בכל השתדלותם להסתיר תכונותיהם היהודיות ולהגשים ביצירותיהם את הרוח הלאומי של של העם הנכרי אשר אותו יעבדו, — הנה הבקרת הספרותית והאומנותית הראתה ברור, כי על הרוב לא יצלח חפצם בידם, ולמרות רצונם מבציץ ועולה רוח היהדות בכל אשר הם עושים, והוא נותן למפעלם תכונה מיוחדת, מקורית, אשר לא תמצא במפעלי חבריהם שאינם יהודים. אין ספק איפוא, כי לו התקבצו אל תוך גבולנו כל אלה הכחות המפוזרים ועבדו יחד עבודת הקולטורא הלאומית שלנו, כמלפנים, כי עתה היתה זו אחת מן היותר עשירות והיותר מקוריות בכל העולם. אבל ה„נחמה" הזאת מסוגלת אך להדאיב לבנו עוד יותר, בראותנו את עמנו מוציא ואינו מכניס, מפזר נצוצי רוחו לכל עבר, להגדיל עשרם וכבודם של שונאיו ורודפיו, והוא עצמו אינו נהנה משלו ואין אוצרו הלאומי מתמלא מכל העבודה הרבה של בעלי הכשרונות הגדולים אשר יצר בכחו. בכל תקפה באה עלינו עתה אותה ה„רעה" אשר כבר תעיד

כי עמנו עודנו חי. רשאים היינו להאמין גם כן, מבלי לבקש לזה ראיות מיוחדות, כי גם כח היצירה של עמנו עודנו חי בעמקי רוחו ועודנו מוכשר לברוא חרשות כמאז, — לולא נתפשטה בימינו אמונה אחרת, שמצאה לה מהלכים ביחוד בין הציוניים, כי רק המקרא לבדו הוא הקולטורא העברית האמתית, שברא העם ברוחו בהיותו יושב על אדמתו וחי ופועל על פי דרכו, אבל כל העבודה הקולטורית של עמנו בגולה לא נראה בה רוחו האמתי ואין שום קשר בינה ובין הקודמת לה, כי מפני עול הגלות תש כח־היצירה המקורי ופסק מלעשות פרי. כנראה, חושבים הציוניים המחזיקים בדעה זו, שהיא מוסיפה חזוק להרעיון הציוני, בהשפילה בעיני העם את ערכם של חיי הגלות גם מן הצד הזה. אבל באמת, אלו היתה הדעה הזאת נכונה, היינו מוכרחים להטיל ספק בדבר, אם בכלל יש עוד תקוה להחיות כח־היצירה של עמנו אף בשובו לארצו. כל כח חיוני שפוסק מלעבוד, הרי הוא הולך ומתדלדל יותר ויותר עד שיהיה לאין. ושני אלפים שנה של בטלה — זמן מספיק הוא להחריב ולכלות עד היסוד גם את הכח היותר עצום. ואולם, לאשרנו, אין לדעה זו רגלים. תנאי־חיינו הקשים, משגלינו מארצנו, הטביעו אמנם בהכרח את חותמם גם על יצירת רוחנו, אבל הרוח עצמו לא נשתנה בתכונותיו היסודיות ולא חדל לעבוד עבודתו גם בגולה. הנה, למשל, רגילים חכמי העמים — ואחריהם, כנהוג, גם הרבה מחכמי ישראל — להטעים את ההבדל היסודי והפנימי שבין תורת הנביאים לבין „היהדות" המעשית שנולדה בימי בית שני וקבלה צורתה האחרונה בדורות שלאחר החורבן: כי הראשונה היא כולה מוסרית ושואפת לאידיאל רוחני רם ונשא, בעוד שהאחרונה נשתקעה בחקים חיצוניים ובזבזה כל כחה ביצירת המון דקדוקים של מה בכך, שאין להם שום ערך מוסרי. ההבדל הזה גלוי הוא ונראה כל כך, עד שאין שום אפשרות להכחיש מציאותו. ובכל זאת, אם נעמיק בדבר, הנה נמצא, כי שני מיני־היצירה האלה, למרות המרחק הרב שביניהם בנוגע לתכנם, רוח אחד בראם וחותם אחד טבוע על צורתם. כי זו היא אחת התכונות היסודיות של רוח עמנו: שאינו נוח ל„פשרה" ואינו אוהב לעמוד בחצי הדרך, אלא, מאחר שהכיר אמתותו של איזה רעיון ועשאהו יסוד לפעולתו, הוא מתמכר אליו בכל כחו ועמל להגשימו בחיים בכל פרטיו ודקדוקיו, מבלי להסתכל לצדדים ולעשות „הנחות" לשם איזו מטרה שתהיה. התכונה היסודית הזאת היא שהולידה לנו תחלה, בימי חירותנו, את תורת הנביאים בכל קיצוניותה המוסרית, והיא היא שהולידה לנו אחרי כן, בימי עבדותנו, את תורת התלמוד והשלחן־ערוך בכל קיצוניותה המעשית. הצורך לשמור על קיומה בעבדותה ופזורה משך את האומה לצד המעשה החיצוני וקבע בלבה את האמונה, כי „רצה הקב"ה לזכות את ישראל והרבה להם תורה

בנפשם של אנשים מספר, גאונים ובעלי כשרון, והם יוצרים לו קולטורא מקורית גדולה, שאין העם בכללו, לפי מצבו הקולטורי באותו זמן, מוכשר גם להבינה כראוי. תקופה כזו היתה, למשל, באנגליא במאה השש־עשרה והשבע־עשרה. שכספיר בֵיקן, לוק, יוּם וכל שאר גדולי הרוח, שהעמידה אנגליא בדורות ההם במספר רב בערך, בנו עולמות חרשים בספרות ובחכמה, אשר היו לאור גוים עד היום הזה, בעוד שהעם האנגלי ברובו נמצא אז, כידוע, במצב קולטורי שפל ובלתי מתאים כלל למדרגת הענקים ההם שיצאו מקרבו. ויש גם, להפך, שכחו הרוחני של העם מתגלה בתקופה ידועה במצבו הקולטורי בכלל: כל בניו למודי לשון וספר ובכל ענפי החיים ניכרים סימני השכלה ותרבות במדה מרובה, אבל יחד עם זה אין הקולטורא שלו נושאת פרי, אינה מעמידה יוצרים ובונים, שיבראו חדשות מקוריות, לפי רוח העם ההוא, וכל רכושה בא לה בירושה מתקופות אחרות או לקוח בהקפה מעמים אחרים. במצב כזה נמצא, למשל, עם שווייץ בזמננו. בני העם הזה כלם מחונכים בבתי ספר טובים ברוח התרבות האירופית, ובהרבה מענפי החיים הגיעו למדרגה קולטורית גבוהה, שאולי אין דוגמתה בעמים אחרים. אבל לעומת זה עקרה היא שווייץ מצד הקולטורא האובייקטיבית ולא עמדו לה עד עתה יוצרים גדולים, שיבראו לה קולטורא לאומית מקורית, לפי רוחה, ואף גדולי המורים בבתי מדרשיה הרבים היא מוכרחת להביא מן החוץ.

ובכן, כשאנו דנים על העבודה הקולטורית בעמנו, צריכים אנו לזכור, כי שני נושאים להעבודה הזאת — הקולטורא כשהיא לעצמה, והעם ביחוסו אליה — ועלינו איפוא לברר לנו מצבו וצרכיו של כל אחד מהם בפני עצמו, כדי לדעת מה אנו צריכים ויכולים לעשות בנוגע לזה ולזה: מצד אחד — בשביל לשכלל את הקנינים הקולטוריים שיצר עמנו עד כה ולעורר כח־היצירה שבו לעבודה הדשה ברוחו, ומצד אחר — בשביל להרים את המצב הקולטורי של העם בכללו ולעשות את הקולטורא האוביקטיבית שלו לקנין סובייקטיבי של כל בניו.

ובהסכם לחלוקה זו אדבר פה על שני צדדי השאלה, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

אין מן הצורך להוכיח בראיות מציאותה של קולטורא עברית מקורית. כל זמן שספר התנ״ך נמצא בעולם לא יוכל שום אדם להכחיש בכח־היצירה המקורי הצפון ברוח עמנו, וגם אלה המכחישים במציאות עם ישראל בהוה מוכרחים להודות, כי בעת היותו — היה עם יוצר, וכי היצירות הקולטוריות שהניח אחריו נושאים עליהן חותם רוחו המקורי, אשר לא יִמָחה לעולם. ומכיון שהדבר כן, הנה אנחנו כלנו המאמינים (או ביתר דיוק: המרגישים),

ובשיחות ריקות. אבל, אם אין צורך בהסכמה זו להקולטורא, הנה יש ויש בה צורך להציוניות עצמה, וכל מי שהציוניות קרובה ללבו באמת לא יוכל להתעלם מן הסכנה הנשקפת לה על ידי התפשטותו של המושג הזה, שכל עצמה של הציוניות אינה אלא „דיפלומטיא" ועניני „מקח וממכר", וכל העבודה הלאומית הפנימית הוא דבר נבדל לעצמו, שאינו נכנס בגדר הציוניות ואינו נחשב כחלק ממנה. המושג הזה, אם יצליחו בעליו לקבעו בכל הלבבות, סופו להוריד את הציוניות למדרגה שפלה מאד, לעשותה לדבר ריק שאין בו שום תוכן ממשי, זולתי „ספורי נפלאות" על דבר „מסעות", „ראיונות", „הבטחות" וכו׳, המשעשעים את הדמיון בלבד, מבלי לתת מקום לפעולה חיה המבַוָה את הצמאון לעבודה.

כשאנו דורשים איפוא גלוי דעת ברור ומפורש, שהעבודה לתחית רוח האומה והתפתחות קניניה הקולטוריים הוא חלק מעצם הציוניות, אשר לא תצויר בלתו, — אין זה פורמליסמוס ריק, מלחמה בעד „מלה" בלבד, כי אם השתדלות להציל כבוד הציוניות עצמה ולשמרה מהתכווצות ודלדול כח החיים שבה, שעתידים לגרום לה שלא מדעתם אלה ממנהיגיה ומגיניה הרוצים לצמצם כל עצמותה רק ב„מדיניות" בלבד.

אבל בדרשנו להכניס את העבודה הקולטורית לתוך הפרוגרמא של הציוניות, צריכים אנו להבדיל קודם כל בין שני חלקי העבודה הזאת, אשר עם היותם שונים זה מזה במהותם, ערבבו אותם יחד עד כה, ועל ידי זה נסתבכה השאלה עוד יותר.

מדרגתו הקולטורית של כל עם תוכל להבחן משני צדדים: מצד הקולטורא שברא ברוחו, ומצד המצב הקולטורי שנמצא בו הוא עצמו. הקולטורא הוא קנין „אובייקטיבי", בריה קיימת ועומדת בפני עצמה, שבה מתגשמים בכל תקופה מיטב הכחות הפנימיים של העם, ובקבלם צורה מוחשית מוגבלת הם נשמרים לדורות בצורתם זו, שאינה תלויה עוד ביוצרה, כפרי שנפל מן האילן. אנו נהנים, למשל, עד היום מן הקולטורא של עם יון, מתחממים לאורם של הפלוסופים ומתענגים על שירי המשוררים ויצירות האומנים, שהשאיר לנו העם הגדול הזה לנחלה, אע"פ שהוא עצמו, בורא כל הקנינים האלה, כבר עבר ובטל מן העולם. ואולם המצב הקולטורי אינו אלא חזיון „סובייקטיבי" וזמני: מדת התפשטותה של הקולטורא בין אישי העם והתגלותה בדרכי חייהם הפרטיים והצבוריים, — חזיון שאין לו אחיזה אלא בנושאיו ויחד עמהם הוא עובר ומתחלף מתקופה לתקופה.

שני הצדדים האלה של החיים הקולטוריים לא תמיד שוים הם זה לזה במדרגת התפתחותם. יש תקופות בחיי עם שבהן הכח הרוחני שלו מתרכז

וכה נולדה „שאלת הקולטורא" על ברכי הציוניות המדינית. אלפי שנה סבל עמנו ענוים נוראים בגלל שמירת קניני רוחו הלאומי, שבהם ראה כל מטרת חייו, ועתה, כשהגיע באחרונה לידי הכרה, שאין די לו בסבלנות בלבד, אלא צריך גם לעמד בפועל בשביל תחיתו הלאומית, — עתה היה הדבר ל„שאלה", אם חזוקו של הרוח הלאומי והתפתחותם של הקנינים הלאומיים הם דברים עיקריים בעבודת התחיה הלאומית, — ועל השאלה הזאת משיבים רבים בשלילה!

ואולם צריך להוסיף, כי השלילה הזאת, לפי דברי בעליה, אינה מתיחסת לעצם העבודה הקולטורית. „חלילה לנו — טוענים הם — להכחיש בתועלתה של עבודה זו, ואע"פ שאין אנו מכניסים אותה לתוך חוג העבודה הציונית, אין אנו אוסרים על הציוניים לעסוק בה, אדרבא, אנו בעצמנו מעוררים אותם לכך, להשתתף בעבודת הקולטורא כפי יכלתם. אבל אין אנו רוצים לעשותה חובה עליהם, שלא לערבב בציוניות דברים שאינם מגופה ואין בינה וביניהם קשר עצמי ופנימי". ובאמת אי אפשר להכחיש, שהרבה מן הציוניים האלה, החושבים את ה„קולטורא" כדבר זר למושג הציוניות, עוסקים בפועל בעבודת הקולטורא, מיסדים בתי־ספר לקטנים ובתי מקרא לגדולים, ויש גם שמשתדלים בהרחבת הספרות העברית וכדומה. ולא זו בלבד, אלא שאם נתבונן על מצב האגודות הציוניות במקומות שונים, הנה נראה, כי עבודה זו היא היא חייהן ואורך ימיהן. כל אגודה שאתה מוצא בה רוח חיים, על הרוב באה הרוח הזאת מתוך עבודה קולטורית, המעסקת לב החברים ונותנת להם יכולת להקדיש כחם בתמידות למעשים ממשיים, שתועלתם גלויה לעין; ולהפך, במקום שהאגודות יוצאות ידי חובת הציוניות רק במכירת שקלים ומניות ובשיחות „מדיניות", שם על הרוב מורגשת ריקנות והעדר כח חיוני, וסופן מתדלדלות ומתנונות, מאין עבודה מוחשית ותמידית אשר תפרנס את הלב, תעסיק את המחשבה, ותעורר את הרגש ואת הרצון בלי הרף. — כל זה אמת. אבל מה תלמדנו האמת הזאת? מתנגדי הקולטורא למדים מכאן, שאין שום צורך „להרבות שיחה" על דבר העבודה הקולטורית, לעורר וכוחים ומדנים בגלל השאלה העיונית: אם עבודה זו נכללת במושג הציוניות או לא, מאחר שאין המחלוקת אלא „להלכה", אבל במעשה רוב הציוניים עושים במקצוע זה מה שביכלתם. ואולם המסקנא הזאת נכונה היא רק מצד אחד: מצד טובת הקולטורא, ולא מצד טובת הציוניות. עבודת הקולטורא אולי באמת אין לה צורך לבקש הסכמה מפורשת מצד הציוניות, כל זמן שזו האחרונה, בצורתה המדינית בלבד, אין ביכלתה לתת לבעליה עבודה אחרת יותר נאה ומושכת את הלב, ובעל כרחה היא פונה לעזרת חברתה, המסוגלת יותר למלא את הנפש ולהעביר את הכחות המואסים בבטלה

חֶבר ציוניים בעיר ווארשא, למשל, יסד בעת אחת מושבה בארץ ישראל, בית־ספר מתוקן בוואַרשא ומוסד ספרותי להרחבת הספרות העברית, כלומר, האנשים האלה חשבו להם לחובה לעסוק בעבודת ה„מדינה“ ובעבודת ה„קולטורא“ כאחת, והכל בשם הציוניות (או, כמו שנקראה או — „חבת ציון“), ולא היה אדם שערער על התאחדות המעשים האלה תחת דגל הציוניות, ולא נתעוררה שום שאלה, אם „קולטורא“ זו מותרת או אסורה, חובה או רשות, לפי שהכל הבינו, כי מושג הציוניות כולל בהכרח כל מה שנכנס בגדר הלאומיות העברית, וכל מעשה המועיל לחווקה והתפתחותה של זו — הרי הוא מעשה ציוני בלי שום פקפוק.

והנה נולדה הציוניות החדשה ולקחה לעצמה את התואר „מדינית“. מה בא התואר הזה ללמדנו? הוא לא הוסיף על הציוניות הישנה מה שלא היה בה. כי הן גם לפני זה היתה הציוניות, במובן התקוה לימים רחוקים, „מדינית“ בעצם, בהיות התקוה הזאת, להגיע במשך הזמן בארץ ישראל לחירות גמורה בהנהגת החיים הלאומיים, מונחת בהכרח ביסודה של הציוניות מיום הולדה, כתנאי שבלעדו לא תצויר התפתחות חפשית ושלמה של העצמות הלאומית. ומכיון שגם הציוניות החדשה לא תוכל להביא את המשיח „היום או מחר“, הרי גם „מדיניותה“ אינה אלא תקוה „לעתיד לבוא“, ועל כן אין פלא, כי התואר הזה, שלא בא להוסיף, הובן לרבים כאלו בא לגרוע, כאלו היתה הכונה בו לאמור: הראשונים כללו בציוניות כל המתיחס להתפתחות עצמותה של הלאומיות העברית, ואנו אין אנו רואים בה אלא מטרה מדינית בלבד: ליסד בארץ ישראל, על ידי משא ומתן דיפלומטי עם תוגרמא ושאר הממשלות, „מקלט בטוח“ לכל האובדים והנדחים מבני עמנו, אשר צר להם המקום בארץ מולדתם ומבקשים מפלט להם מעוני ורעב. גם הפרוגרמא הבוילית עזרה לקבוע בלבבות את המושג הזה, בהגבילה בסעיף הראשון את מטרת הציוניות: „ליסד בארץ ישראל מקלט בטוח להעם היהודי“, מבלי להזכיר עם זה את הלאומיות היהודית. והדרשות השונות של המנהיגים בבזיליא, בלונדון ובשאר מקומות, שהיו כעין פירוש לסעיף זה, הטעימו פעמים רבות, כי הציוניות באה לפתור פתרון מוחלט את שאלת היהודים האיקונומית והמדינית, בהיות מטרתה לקבץ כל נדחי ישראל למקום אחד, למדינת היהודים, ששם ישבו בשלוה ולא יהיו עוד גרים גְרורים, המעוררים קנאתם וצרת־עינם של שכניהם האורחים במלחמתם בעד קיומם. והנה לא פה המקום לבדוק אחר הציוניות הזאת, עד כמה מתאימות הבטחותיה, בנוגע לפתרון שאלת היהודים, עם מהלך־החיים הטבעי. מה שיש לי להגיד בזה כבר הגדתי פעמים רבות במקומות אחרים, ופה אין חפצי אלא לאמור, שכל זה גרם למשוך את הלבבות ביותר כלפי הצד המדיני שבדבר, עד שנתכוץ מושג הציוניות ונתרוקן מחצי תכנו.

כבר נשפך. כמה דרשות כבר נשמעו בשביל להציל כבודה של עלובה זו, בשביל „לברר" צדקתה ותועלתה — והכל לחנם. די להשמיע מעל הבמה את המלה הנוראה: „קולטורא" — מלה שאין אולי נעלה ונשגבה ממנה בכל אוצר הלשון האנושית — ומיד יזדעזע האויר מן הקולות הנשמעים גם מימין וגם משמאל, כאלו הגיע יום הדין הגדול, שבו יֵצא משפטה של הציוניות לחיים או למות. בשופר גדול יתקעו ה„מדיניים" על הסכנה הקרובה לבוא, ורבנים יחפזון, וחיל ורעדה יאחזון, ובבכי ובתחנונים יבואו לבקש רחמים על עמם, להסיר את „המכשלה" הזאת מעל דרך גאולתו . . . שתי הכתות האלה — הקנאים המדיניים והקנאים הדתיים — המתנגדות זו לזו ברוחן, עושות שלום ביניהן באותה שעה, כאלו הרגישו בקרבתו של אויב נורא, הבא לכלות את שתיהן יחדו.

מאין איפוא באה האימה הזאת שמטילה הקולטורא על הציוניים? כמדומה לי, שלא באה אלא מתוך „עב הענן", שנתכסה בו הענין הזה על ידי ההשתדלות היתרה לירד „לעומקו" ולהאיר עליו „אור חדש" בכל יום. כי מרוב הירידה לעמקי־מעמקים נתעלם האור מן העין, והננו מגששים באפלה בלב מלא פחד־אויב, מבלתי יכולת לראות ולהכיר איש את אחיו . . . ועל כן אל נא תחָשב לי ליהירות יתרה, אם אומר לנסות את כחי פה ב„בירור" הענין מחדש, בשביל לשים קץ למלחמה זו, שאין לה לא פרי ולא פרחים. יודע אני, שאחר כל מה שכבר נאמר בזה, אין אדם יכול עוד לחדש דבר מעתה, אלא שנראה לי, כי לא לחדש חדושים אנו צריכים כאן, כי אם להפך, להחזיר את המושג הישן והפשוט למקומו, להעלות את השאלה מתהום הפלפול המסובך ולהעמידה בקרן אורה, בשביל שיוכלו הכל להסתכל בה בעין פשוטה, אולי יראו ויִוָכחו אז, כי לא היתה פה באמת שום סבה נכונה למלחמת אחים, וכל הסכסוכים יצאו אך מתוך ערבוב המושגים, מדעת או שלא מדעת.

לא אך מקרה בלבד הוא זה, שנולדה שאלת הקולטורא בעת אחת עם הציוניות החדשה, הנקראת „מדינית". גם לפני זה היתה ציוניות בעולם, ציוניות סתם, בלי שם לואי, והציוניות ההיא לא ידעה את שאלת הקולטורא. היא ידעה אך את המטרה הפשוטה והברורה, אשר אליה נשאה את נפשה: להעמיד את הלאומיות העברית בתנאי־חיים חדשים, שיתנו לה יכולת לחוק ולפַתח את עצמותה מכל הצדדים. ובהסכם למטרה זו, היתה ראשית שאיפתם של הציוניים אז — לברוא ללאומיותנו מרכז קבוע וחפשי בארץ אבותינו, ויחד עם זה לא העלימו עינם גם מכל ענפי חייה של הלאומיות העברית בהוה ולא נמנעו מלהשתמש בכל האמצעים הנאותים לחזוקה ולהתפתחותה.

היתה בלי ספק מועילה הרבה לחנכם ברוחה, רוח האריאליסמוס הטהור, שכבוד העם כלו חביב עליו יותר מן התועלת האישית, שאינו נסוג אחור מפני שום סכנה, אינו דוחק את הקץ ואינו דורש ערובה נאמנה להצלחת מפעלו. ואז לא היו גם המנהיגים מוכרחים לבקש תחבלות תמיד, איך להחזיק את ה„חום" במדרגה הדרושה, ולא היו מסתבכים בהבטחות נפרזות ובסתירות פנימיות, אשר רק התלהבות עורת תוכל לכסות עליהן לפי שעה.

אבל ההתלהבות אש מתלקחת היא, אשר לא תתמיד. רק אש־תמיד היוקדת במנוחה היא אשר תוכל להוליד את הכח הגדול הדרוש למפעל לאומי כזה במשך דורות רבים. ועל כן הנני מאמין, כי עוד יבוא יום אשר כל אותם ה„צעצועים" היפים והדיקורַציא החיצונית לא יוכלו עוד להשביע את הלבבות הצמאים לאידיאל לאומי, ואז ישובו רבים ויזכרו את פינסקר ואת תורתו הטהורה והנשגבה — תורה של עבודה בלי גבול וקרבנות בלי גמול, רק לשם כבוד עמנו והרמת ערכנו האנושי.

ה, *)

תחית הרוח.

לא כל „השאלות הקשות", שבני אדם מתחבטים בהן ואינם יכולים למצוא הדרך לפתרונן, קשות הן באמת לפי עצם טבען. יש שגם דברים פשוטים וברורים מצד עצמם נעשים קשים ומסובכים בדרך מלאכותית, מתוך שנמצאו גואלים להם, שהשתדלו „לבארם ולבררם" יתר הרבה מכפי הצורך, עד שנעלם המושג הפשוט בין המון הסברות הדקות שהעמיסו עליו. מן המין הזה הוא בלי ספק אותה „השאלה הקשה" — „שאלת הקולטורא" — שעצם מציאותה בתנועתנו הלאומית הוא דבר זר ומתמיה, ועוד יותר זר ומתמיה הוא ה„רעש" הגדול שנתעורר בגללה במחנה הציוניים בראשית הִגָלותה ושחוזר ונעור תמיד בכל אספה גדולה או קטנה, מן הקונגרס בבזיליא עד האספות המדיניות והגליליות, כאשר אך תעלה ה„קולטורא" על סדר היום. כמה דיו

*) נדפס ב„השלח" כרך י' חוב' ה'—ו' (חשון—כסלו תרס"ג). — המאמר הזה כולל (בתקונים ומלואים שונים) עקרי הדברים שהרציתי בעל פה על אדות „שאלת הקולטורא" לפני האספה הכללית של הציוניים הרוסיים, שהיתה בחודש אלול תרס"ב בעיר מינסק.

כללו של דבר: התורה העיונית והעבודה המעשית הם שני מקצועות, הזקוקים אמנם זה לזה, אבל כל אחד דורש כשרונות מיוחדים ותכונות נפשיות שונות, אשר קשה להם להמצא יחד באיש אחד. לכן עלינו לתת כבוד לכל איש לפי ערכו במקצוע שלו. ואלו ניתנה רשות להשתמש פה בדמיון מעולם הדת, הייתי אומר, כי פינסקר הוא ה„מחוקק" של הציוניות המדינית, והרצל — ה„אפוסטול" שלה; פינסקר הוא שנתן את התורה הזאת, והרצל עשאה לקנין הרבים. אבל בנוהג שבעולם, האפוסטול מכיר את המחוקק ומודה בגדולתו, וכשהוא כובש דרך לתורתו, הוא מפרסם ומקדש עם זה גם את שם נותנה. לו כן עשה גם האפוסטול הציוני, היה כבודו של פינסקר מלא כל העולם עתה ושמו וזכרו קדוש לכל הקוראים בשם ציון. אבל הרצל לא רצה להסתפק בתעודה מעשית כזו, שבאמת לכך נוצר, וחזר ו„ברא" גם את התורה עצמה, אם כי בצורה יותר פחותה, והרי היא כלה שלו... וכה נהיה החזיון הזר הזה, כי ככל אשר תתפרסם התורה יותר ויותר, כן הולך ונשכח יותר ויותר יוצרה האמתי.

אך לא על כבודו של פינסקר אני חס. הוא בחייו רחוק היה כל כך מתאות הפרסום והשררה, עד שאינני מסופק, כי אלו היה חי עוד עמנו היום, היה שמח בכל לבו על התפשטות רעיונו, ואף צל קל לא היה מחשיך את פניו בגלל העָול הנעשה לו לעצמו. אלא על מה אני מצטער? על כי יחד עם פינסקר ירדה ממעלתה גם מחברתו הנפלאה, ותורת הציוניות עצמה נעשתה יותר שטחית ויותר חמרית[1]). הציוניות היא אמונה, וככל אמונה צריכה היא ל„ספר תורה" אחד יסודי, שיהיה שגור בפי כל ה„מאמינים" וישפיע מרוחו עליהם. עתה אין לה להציוניות ספר כזה. בכל השפעתו הגדולה של הרצל על הציוניים החדשים, לא יכלה מחברתו להתרומם למעלת „ספר הספרים" של המפלגה הציונית. אבל הרוח הכללי של המחברת הזאת הוא השליט גם בכל שאר הקונטרסים והדרשות, שבהם נזונים הציוניים ומתוכם הם שואבים את אמונתם, והרוח הזה, כמו שראינו, אינו מסוגל לרומם את ההמון על האינטרסים החמריים ולעשותו מוכשר להביא קרבנות גדולים למטרה לאומית יותר נשגבה. רק מחברתו של פינסקר היא האחת שראויה היתה לעמוד בראש הספרות הציונית ולהכבד בעיני המפלגה כיסוד לכל דעותיה ומעשיה. המחברת הזאת, אלו היתה מתפשטת בין הציוניים ושגורה בפיהם,

---

[1]) גם בזמנו לא זכה פינסקר, שיבינוהו בני דורו ויכירו כל ערכה של מחברתו. סמולנסקי, בבקרו את המחברת הזאת, לא מצא בה שום חדוש והוספה על „חבת ציון" השטחית, שהיתה מתפשטת אז בספרות העברית, וכל השבח שיכול להגיד עליה הוא רק זה, כי נכתבה בשפת אשכנז, שפה שבה „לא נשמעו דברים כאלה... עד היום הזה" („השחר", שנה י״א, ע׳ 185).

ואולם צריך להודות, כי במקצוע המעשי בכלל, ולו גם במובן ההכנה והפרופגנדא, לא עשה פינסקר גדולות ולא השיג בעשר שנות פעולתו אף החצי ממה שהשיג מנהיג הציוניות החדשה בחמש שנים. פינסקר היה איש־תורה בלבד; את התורה הציונית ברא הוא באופן יותר שלם ויותר נאה, אבל, ככל אנשי־תורה, לא מצא ידיו ורגליו במעשה. אנשים כמהו, בעלי נפש תמימה ודעת נקיה ביותר, שאינם יודעים שום התחכמות ותחבלות של דיפלומטיא, זולתי האמת הערומה בלבד, — אנשים כאלה אינם מוכשרים למצוא את הדרך אל לב העם. דבריהם אמתיים יותר מדי ומעשיהם פשוטים יותר מדי. למשוך אליהם את ההמון ולשעבדו לרצונם — יוכלו רק אלה המוכשרים לירד אליו, „לשכון אתו בתוך טומאתו", לדבר אליו „בשבעים פנים", בכל שעה לפי צרכה, — ואת כל אלה לא ידע פינסקר לעשות. אלו, למשל, היה פינסקר הולך לחצר השולטן להשתדל בדבר ישוב ארץ ישראל, והיו אומרים לו שם: אם יש בידכם עשרים מיליון רו"כ, ניתן לכם זאת וזאת, ואם לאו, לא ניתן כלום, — מה היה פינסקר עושה? בלי ספק היה משיב תיכף: „עושר כזה אין בידינו ואין תקוה להשיגו עתה", והיה שב לביתו בידים ריקניות, וכל העם לא היה יודע בלכתו ובשובו, או, אם אי אפשר היה להסתיר הדבר, היה העם יודע, כי „נעשו צעדים" בחצר השולטן, אך לא הצליחו. והדבר היה עושה, כמובן, רושם רע והיה גורם להחליש במדה ידועה את האֶנרגיא בלב העובדים המעטים. — והנה כלנו זוכרים עוד, איך נהגו ראשי הציוניים החדשים במקרה כזה בשנה שעברה. הנהגה כזאת אמנם לא תוכל להניח דעתם של אוהבי האמת התמימה, אבל אין ספק, כי לה היתרון מצד התועלת המעשית: מתחלה שמע העם רק בשורה טובה, אשר „עפה ביום אחד לקצוי ארץ", כי קבל השולטן ברצון את מנהיגי הציוניות והבטיח להם מה שהבטיח, אלא שלא ניתנו הדברים להגלות עדיין. הבשורה הזאת עוררה את הלבבות, והכל, אוהבים ואויבים יחדו, עמדו משתאים ומחכים בקוצר רוח לעת הגלות הנסתרות. ואז, אחר שהיתה כבר ה„בשורה" לקנין כל העם והזקה את התקוה בלב הציוניים, הוסיפו המנהיגים לגלות, כי ההבטחות הגדולות ניתנו להם על תנאי ואינן יכולות להמלאות אלא בהיות בידיהם עשרים מיליון רו"כ. כל היודעים מצב הדברים הבינו איפוא מיד — ובודאי הבינו זאת גם המנהיגים עצמם עוד בעמדם לפני השולטן — כי בתנאי הזה אי אפשר לעמוד, והרי כל הבטחות רק דברים בטלים בלבד. ובכל זאת לא נמחה הרושם הראשון לגמרי, והאמונה נתחזקה על ידו בלב רבים, כי יש אפשרות לעשות גדולות, אלו היה העם עצמו, לכל מפלגותיו, נכון להקריב לזה כל כחו. ואמונה כזו הלא מסוגלת היא לחזק את האנרגיא בלב העובדים ולעוררם לעבודה ביתר עז. —

בלי אחדות ואורגניזציא כללית, אשר תקיף את כל העם, אין שום יכולת להגשים במעשה את רעיונו הגדול; כי לא הסכמתם של מושלים אדירים, לא אותות־רצון של „הפורטא הרמה", ואף לא „טשרטר" כתוב וחתום — לא יועילו לנו כלום, כל זמן שאין אנו עם אחד, תקיף באחדותו וברצונו הכביר, מרגיש בכל בתי נפשו את שפלותו הלאומית בהוה ומוכן להקריב כל מה שיש לו בשביל להתרומם משפלותו זו לעתיד. ועל כן, כשראה פינסקר את האינדיפירנטיסמוס הלאומי השולט בכל מפלגות העם מסביב, כשראה את הרושם הקלוש שעשתה מחברתו בלבות בני „המפלגות העליונות", אשר בהם שם מבטחו, כי יהיו הראשונים להתאסף תחת דגלו, וכשראה עם זה אנשים מספר, מן העניים והבינונים, חותרים בכל כחם ליסד מפעל לאומי, אם גם קטן ודל בערך לרעיון־לבו הוא, — אי אפשר היה לו לפינסקר לבלי תת ידו להפועלים האלה, שבתוכם מצא כעין רמז לאורגניזציא והתחלה קטנה ל„החלטה לאומית". העבודה בארץ ישראל לא היתה לפינסקר ראשית הגשמת תורתו במעשה, כי אם אך ראשית ההכנה לגוף המעשה, ראשית תחית הרגש הלאומי ואחדות העם בשם האידיאל הכללי. על ידי מעשים לאומיים קטנים קוה פינסקר להגיע ברבות הימים לאותה „ההחלטה הלאומית" הכללית, אשר צפה לה במחברתו, — ואז תחל העבודה האמתית.

ומי אשר עינים לו הלא יראה, כי בדרך הזה ממש ילכו עתה גם הציוניים החדשים, אע"פ שהם עצמם, כנראה, אינם מרגישים עוד בזה. מה רב המרחק, למשל, בין „האגודה היהודית" שראה הרצל בחזון — אשר הונה יגיע למיליארד מרקאות אשכנזיות ואשר תקבל על עצמה לא רק יסוד הישוב במדינת היהודים, כי אם גם מכירת נכסיהם והנהגת עסקיהם של כל היהודים בארצות הגולה — ובין אותו הבנק הדל, בעל חמשה מיליון מרקאות, שנפתח עתה, אחר עמל אין קץ, בשביל לעשות איזה עסקים קטנים ופשוטים בארץ ישראל וברוסיא! או היש איזה יחס ודמיון בין „חברת היהודים" שצייר הרצל במחברתו, חברה שתעמוד בראש כל העם ותסדר כל עניניו הלאומיים, כמשה בשעתו, — ובין „הועד הפועל" העומד בראש האורגניזציא הציונית עתה? ואיזה דרך יוליכו אותנו ל„מדינת היהודים" — המדינה החפשית והמקוימת מכל הממשלות — אותן ה„קונצסיות" הפשוטות שאפשר להשיג עתה, לפי דברי מנהיגי הציוניים, בחצר השולטן במחיר ידוע? כל העבודה הזאת, שבהם רואים הציוניים החדשים את כל תוקף ה„מדיניות", באמת רחוקה היא מן התורה המדינית כמו שהיה רחוק ממנה הישוב הקטן אשר עסק בו פינסקר, וגם היא, עבודת הציוניים עתה, כל ערכה הוא אך מצד פעולתה על העם, לחנכו מעט מעט לאחדות, לאורגניזציה, ל„החלטה לאומית", כלומר, עדיין אנו עומדים גם עתה בתקופת ההכנה הקודמת לגוף המעשה, כמו בימי פינסקר.

אחד בטוח, תחת המון המקלטים הבלתי בטוחים, יהיה ה„יתרון" הולך ומתכנס לו, ומשנה לשנה ירבה מספר התושבים במקלטנו, עד כי ברבות הימים יהיה הוא למרכז חיינו הלאומיים, אע״פ שרוב העם ישאר מפוזר בארצות נכר, כאשר עד כה.

ראשית פעולתו של הדירקטוריום תהיה: לשלוח „אֶכספידיציא" של מומחים בשביל לחקור ולמצוא את המקום היותר מוכשר למטרתנו מכל הצדדים. פינסקר לא דרש עוד אז, בכתבו את מחברתו, שניסד מקלטנו דוקא בארצנו ההיסטורית; אדרבא, הוא ירא את האהבה לא״י הטבועה בלב עמנו, שמא תקלקל את השורה ותביאנו לבחור בארץ הזאת מבלי להשגיח על התנאים המדיניים, האיקונומיים וכו׳, שאולי אינם מתאימים שם לחפצנו. ועל כן הוא מזהיר בכל עוז, שלא נמשך אחר רגשות לבנו בזה, אלא נניח שאלת המקום לחבר של מומחים, שיפתרו אותה על יסוד חקירה ודרישה עמוקה בכל הפרטים. ואולם בכלל הוא חושב, כי המקום הדרוש יִמָצא לנו אם באמיריקא או בטורקיא[1]). באופן האחרון ניסד שם „פַּשַׁליק" מיוחד, אשר ממשלת טורקיא ושאר הממלכות הגדולות יקיימו את עמידתו ברשות עצמו. „הזאת תהיה אחת מתעודותיו הראשיות של הדירקטוריום — אומר פינסקר כאחד משלומי אמוני הדיפלומטיא הציונית בזמננו — להטות לדבר זה לב הפורטא ושאר הממשלות האירופיות"[2]).

„ואז, אבל לא קודם לכן" — מוסיף פינסקר להזהיר — יגש הדירקטוריום לפעולתו, לקנות את הארץ ולסדר את הישוב. ובפעולתו זו יצטרך הדירקטוריום לעזרת „חבר קפיטליסטים", שייסדו „אגודה למניות", — הכל כמו בהצעת הרצל: שעל יד „חברת היהודים" תוסד „אגודה יהודית" (Jewish Company) של בעלי הון, להנהיג עסקי הישוב החמריים.

פינסקר הולך ומתאר אחרי כן בדרך כללית גם מהלך הישוב החדש, איך יחלקו את האדמה לחלקים קטנים, שמקצתם יִמָכרו לבעלי הון ועל השאר יושיבו את העניים בעזרת קופה לאומית מיוחדת לכך, ועוד כמו אלה. אבל למטרתנו פה אין לנו צורך עוד ללכת אחריו הלאה. גם מה שנאמר עד כה מספיק להראות לכל הרוצה לראות, כי פינסקר הוא אשר נתן צורה שלמה לתורת הציוניות המדינית, והבאים אחריו לא די שלא הוסיפו על תורתו שום דבר עיקרי, אלא שגרעו הרבה מיסודה האידיאלי, ועל ידי זה הורידו את ערכה הפנימי כמה מעלות אחורנית והוצרכו לעזרת „הבטחות"

---

[1]) גם הרצל במחברתו אינו קובע עוד את המקום, אך גם הוא נותן עיניו באמיריקא ובטורקיא ומציע את ארגנטינא או ארץ ישראל. (Judenst. ע׳ 29).

[2]) Autoem. ע׳ 30.

מאותו היחיד"[1]). על דבר המנהיג הקבוצי הזה, שיעמוד בראש התנועה, מדבר גם הרצל בלשון קרובה לזו[2]), ושניהם מבקשים אותו בתוך המפלגות העליונות של עמנו, אלא שהרצל נותן עיניו ביחוד ביהודי אנגליא, ופינסקר פונה בכלל אל החברות הגדולות שכבר ישנן[3]). הרצל קורא לו למנהיג זה בשם „חברת היהודים" (Society of Jews), ופינסקר קורא לו בשם „דירֶקטוריום". הרצל מצייר לו יסוד „חברת היהודים" באופן פשוט: טובי היהודים האנגליים, אשר הצעה זו תיטב בעיניהם, יתאחדו יחד, בלי ... הקדמות, והיו ל„חברת היהודים". לקרוא אספה לאומית קודם לזה — אין הרצל רואה צורך; „הסכמת הרבים", הדרושה לחברה זו בשביל לתת לה תוקף בעיני הממשלות, תבוא אחרי כן מאליה[4]). אבל פינסקר רוצה היה, שהחברות הנזכרות יאספו קונגרס לאומי, והן עצמן יהיו למרכז לו". רק אם ימאנו לעשות זאת, הוא מציע, שייסדו לפחות „אינסטיטוט לאומי" מיוחד בשם „דירקטוריום", והוא יאחד כל הכחות בהעבודה הלאומית המטרה הראשית והקרובה של האינס־טיטוט הזה תהיה: „לברוא מקלט בטוח, שלא תהיה לאחרים שליטה בו, בשביל אותו היתרון של יהודים עניים, שהם למשא על האזרחים בארצות שונות[5]). כל שאר היהודים, לא רק בארצות המערב, „ששם כבר נתאזרחו במדה ידועה", כי אם גם „במקומות שאין סובלים אותם בנקל", יוכלו להשאר באשר הם. בהבדל מהרצל, אין פינסקר חושב לאפשר, שכל היהודים יעזבו את מקומם וילכו אל מדינתם, ולמטרתו העיקרית הרי באמת אין צורך בזה, כמו שכבר העירותי למעלה. הלחץ האיקונומי הוא המוציא גם עתה שנה שנה את ה„יתרון" הזה מכל הארצות אשר נמצא שם, ורבבות ישראל עוזבים מקומות מגוריהם, באין להם עוד שום יכולת להחזיק מעמד. עד עתה הנודדים האלה יוצאים מן הפחת אל הפח, תועים בארצות ואינם מוצאים מנוחה נכונה, וכל הכסף הרב, שמוציאות החברות השונות למסעות בני ישראל והתישבותם במקומות חדשים, אינו מביא תועלת ממשית, בהיות גם המקומות החדשים רק אכסניות זמניות, עד שיעבור מספר בני עמנו גם שם את ה„גבול", והמסע יתחיל שנית. משם למקומות אחרים[6]). אבל אם נשכיל להכין בעוד מועד מקלט

---

[1]) Autoem. ע' 26. — [2]) Judenst. ע' 70.

[3]) כונתו, כנראה, לחברת כי"ח ואחיותיה שבאנגליא ואוסטריא. יק"א לא היתה עוד אז בעולם.

[4]) בכלל אין הרצל במחברתו נוטה לאספות גדולות אפילו לשם פרופגנדא. „אין צורך — אומר יוצר הקונגרס הציוני — לקרוא אספות מיוחדות עם להג הרבה" (שם ע' 57).

[5]) Autoem. ע' 71. במקום אחר (ע' 34) מטעים פינסקר, שהמקלט הזה צריך להיות בטוח בדרך מדינית („פאליטיש געזיכערט").

[6]) דברי פינסקר, הבוערים כאש, על מעשי החברות וחסדיהן עם הנודדים (ע' 28—29), כוללים כמעט כל מה שדבר גורדו על זה אחרי כן בדרשותיו הידועות.

בעיני העמים, היא היא, מצד אחר, גם המכשול היותר גדול על דרך ישועתנו. כי בלי רגש לאומי חזק, מה הוא הדבר אשר יניע את העם להקריב כל כחותיו להרמת כבודו הלאומי ולהלחם בלי הרף ובלי ליאות נגד כל המעצורים הרבים אשר יפגוש על דרכו זה? כי אמנם — גם את זה לא יעלים פינסקר ממנו — המעצורים רבים ועצומים הם מאד. באופן היותר טוב יעברו דורות שלמים עד שנשיג את מטרתנו, „אולי רק אחר עמל גדול מן הכח האנושי". אלא שבהיותנו מכירים, כי זו היא הדרך היחידה לישועתנו הלאומית, אין לנו לסגת אחור, במורך לב, מפני הסכנה או מפני חסרון בטחון בהצלחת מפעלנו[1]). אבל שפה כזו מובנת רק לרגש לאומי חי, אשר יגדיל את התשוקה להשגת המטרה כפי גודל העמל הדרוש לכך, אשר יסתער רגע אחד בלב כל העם ויביאהו ל„החלטה לאומית" קרושה וחזקה, לגשת אל מפעל התחיה ולעמול בו דור אחר דור עד כלותו. ו„הרגש הלאומי הזה מאין ימצא?" — שואל פינסקר בנפש מרה.

והנה כבר העירותי במקום אחר, כי על השאלה הזאת לא מצא פינסקר תשובה נכונה[2]). הוא העמיד את הדבר רק כדרישה מוחלטת, כתנאי שבלעדו אי אפשר, אבל לא הראה את הדרך, איך למלאות את החסרון הזה; ולכן כל הצעתו המעשית, הבאה אחרי כן, עושה רושם כאלו נאמרה רק על תנאי: אם, באיזה אופן שיהיה, יתעורר תחלה בלב עמנו הרגש הלאומי במדה הדרושה להגשמת הרעיון במעשה.

וההצעה המעשית של פינסקר, כמו שכבר הזכרתי למעלה, אינה אלא כללית, אבל בכללה דומה היא מאד לזו של הרצל במחברתו, אשר היתה היסוד למעשי הציוניים עתה.

באין לנו תקוה, שיעמוד לעמנו שנית מנהיג כמשה — „מנהיגים כאלה לא תתן ההיסטוריא לעם אחד פעם אחר פעם" — צריך שיעמוד בראש תנועת התחיה קבוץ של אנשים מנכבדי העם, בעלי רצון חזק ורוח נדיבה, והם, „בהתאחדם יחד, יצליחו אולי לגאול אותנו מחרפה וצרה לא פחות

את ה„תעודה" כתכלית מוסרית לפזורנו, כאלו רק במצב הפזור המוחלט תוכל תעודתנו להתקיים בידנו; בעוד שבאמת הדבר להפך: „עד כה אין אנו נחשבים בעולם לפירמא נכונה ואין מאמינים בנו הרבה". ולכן, אם באמת רוצים אנו להביא ברכה לעולם במובן התעודה, הרי אנו צריכים לבצר תחלה את מעמדנו הלאומי, כדי שתגדל אמונת אחרים בנו.

[1]) שם ע' 20.

[2]) עי' מאמרי: „ד"ר פינסקר ומחברתו" „על פרשת דרכים" חלק א'.

להם ולהקניטם ב„לא־עם". לחשבם לחבר קבצנים, המשוטטים בעולם שאינו שלהם ומתקיימים אך בחסד אחרים.

ואולם תחת זה מעורר פינסקר שאלה אחרת, אשר הציוניים החדשים אינם מתקשים בה הרבה: **שאלת הרגש הלאומי.**

כי אמנם, אם נניח, כמו שעושה הרצל במחברתו, כי מדינת היהודים תקבץ אל תוכה את כל העם ותתן יכולת לכל אדם מישראל לחיות בשלוה בתוך עמו, — אז אין לנו לדאוג הרבה להתפתחות קודמת של הרגש הלאומי בתור כח מניע ליסוד המדינה, כי לזה יִמָצא לנו כח אחר יותר גדול: התשוקה האישית הטבועה בכל אדם להיטיב מצבו[1]). אבל אם אנו מודים מראש על האמת, כי גם מדינת היהודים לא תתן פתרון שלם לשאלת היהודים במובנה החמרי, וכי נחוצה לנו המדינה בעיקרה לשם מטרה אחרת, מוסרית: להרים כבודו של עמנו בגוים ולברוא גוף בריא לרוחנו הלאומי, — הלא אז תתעורר בהכרח השאלה: היש בקרבנו רגש לאומי במדה גדולה כל כך, הייקר ללבנו כבוד האומה במדה גדולה כל כך, עד שזה לבדו, בלי תערובת תועלת פרטית, יספיק להיות הכח המניע לבנין גדול וקשה כזה?

ופינסקר אינו מעלים מאתנו — כמו שבכלל אינו משתדל להעלים דבר — כי הרגש הלאומי שלנו במצבו עתה אינו מספיק כלל למטרתנו. „זה הלא הוא אסוננו הגדול, כי לא עם אנחנו אלא יהודים בלבד". חיי הגלות הכריחו את כל אחד מבני עמנו להקדיש כל כחותיו למלחמתו בעד קיומו האישי, ובמלחמה זו הוכרחנו להשתמש בכל מיני אמצעים שהמציא המקרה לידנו, מבלי להתבונן הרבה, אם מתאימים הם לדרישת הכבוד הלאומי, ועל ידי זה קהה בנו לבסוף גם הרגש הלאומי וגם רגש הכבוד בכלל, עד כי חדלנו מלהרגיש עוד כל צורך בהרמת כבוד האומה ובניה[2]). את העסק האידיאלי הזה הטלנו על הקב״ה בעצמו, שיביא לנו את המשיח בבוא עתו, ואנחנו שקענו עצמנו בעסקים יותר נחוצים לקיומנו החמרי בהוה[3]). גם בעת החדשה, אחר שעבר עלינו זרם הקולטורא החדשה והתחיל לעורר בנו רגש־הכבוד הנרדם, אנו משתדלים למצוא מנוחה ברעיון זר אשר בדינו מלבנו, כי יש „תעודה" לישראל, שבשבילה הוא צריך להיות מפוזר בעמים. „תעודה שאיש לא יאמין בה, משרה כבודה שבאמת היינו רוצים בכל לבנו להפטר ממנה, אלו אפשר היה להכחיד עם זה מן העולם גם את השם של גנאי: יהודי"[4]). — ושפלותנו הפנימית הזאת, אשר, מצד אחד, עוד תוסיף להבזותנו

---

[1]) על השאלה, מה יניע את היהודים ליסד מדינתם ולהתישב בה, משיב הרצל בפשיטות: „בזה ישתדלו האנטיסמיטים" (Judenst. ע׳ 59).

[2]) Autoem. ע׳ 12. — [3]) שם ע׳ 16.

[4]) שם ע׳ 19. — כנראה מהמשך דבריו, לא נתכוין פינסקר אלא נגד המשימים

את „שאלת היהודים" המדינית והאיקונומית; הם מבקשים להיטיב קודם כל את המצב הרע של אישי העם, ובחשבם לדבר נמנע, שייטב המצב הזה בגולה, בהיות היהודים נחשבים כזרים בכל הארצות, והתחרות הזר תעלה עליו חמת האזרח, — לכן הם דורשים, שייסדו להם היהודים מדינה מיוחדת, אשר בה לא יהיו הם הזרים והתחרותם לא תחָשב להם לחטאת[1]) אבל הרעיון הזה יצדק רק אז, אם המדינה תוכל להיטיב מצבם של כל היהודים או רובם, כלומר, אם כל היהודים או רובם יוכלו לעזוב ארצות זרים ולהתישב במדינתם; בלעדי התנאי הזה, הלא תהיה הישועה רק חלקית, רק לאותו המועט המאושר ששחקה לו השעה והצליח לכונן מצבו במדינת היהודים, בעוד שרוב בני העם ישארו במצבם הרע, גרים שנואים ונרדפים בארצות נכר כאשר עד כה, — והיכן היא אם כן ההבטחה, לבער שאלת היהודים מן העולם על ידי יסוד המדינה?

לא כן פינסקר. הוא מתעצב ביחוד על כבוד כי גלה מישראל, על שאין אומתנו חשובה ומכובדת בעיני שאר האומות כאחת מהן ועל שאישי האומה נחשבים בכל מקום לא רק כזרים, כי אם כעניים מקבלי חסד. שאלת הכבוד הלאומי קודמת אצלו לכל. משלוש הסבות אשר מצא פינסקר להאיבה שבין ישראל לעמים, הראשונה, הנוגעת לשפלות הלאומיות היהודית-- דבר שלא נמצא זכרו אצל הציונים החדשים — היא היותר חשובה בעיניו ועליה הרבה לדבר ביחוד. שניה לה היא הסבה המדינית, שגם היא קבלה אצלו, בהבדל מן הציונים החדשים, צורה של שאלת הכבוד: הוא אינו מיצר הרבה על שאנו נחשבים כזרים בארצות גלותנו; דבר זה אמנם גורם לנו רעה בחיינו הפרטיים, אבל אין בו מצד עצמו שום בזיון ושפלות. עיקר הצרה הוא מה שאין אנו נחשבים כזרים, במובן המדיני הרגיל, אלא כקבצנים נודדים, הפחותים בערכם משאר בני אדם ואין להם זכות לדרוש, שיתנהגו עמהם האזרחים בכל מקום בכבוד ודרך ארץ. גם הסבה השלישית, האיקונומית, מצירה לו לפינסקר ביחוד במה שגם בה מתגלה ההבדל שבינינו ובין שאר הזרים, כי מפני שפלותנו בעיני עמי הארצות, התחרותנו מרגיזה אותם יותר מזו של בני עמים אחרים. ועל כן רשאי היה פינסקר, יותר מן הציונים החדשים, לחשוב יסוד מדינה יהודית כפתרון מוחלט לשאלת היהודים, כלומר לשאלת הכבוד של האומה בכללה ושל כל בניה, אשר אם גם ישארו רובם מפוזרים בעמים, ואם גם יהיו שנואים ונרדפים בארצות שונות בגלל ההתחרות האיקונומית, — לא יוכלו עוד שכניהם לבוז

[1]) עי' Judenst. ע 24—26.

ונוסף לנו איפוא מצד זה עוד תנאי חדש לפתרון השאלה: לא מדינה סתם, כי אם מדינה שיתקבצו אליה רוב היהודים מכל מקומות מושבותיהם — באופן שימעט מספרם בכל מקום בִּמדה הדרושה לפי תנאי המקום — ושתהיה מספקת בכמותה וכחותיה האיקונומיים לכלכל את כל ההמון הרב הזה.

ופה הגענו לאותה הנקודה, שהיא „עקב אכילס" של הציוניות המדינית: נניח, שיש ביכלתנו ליסד מדינה יהודית, אבל היש ביכלתנו גם להמעיט עם זה מספר היהודים בכל הארצות עד הגבול המוכרח, שיוכל המצב האיקונומי לשאתם מבלי לעורר נגדם משטמת עם הארץ? — זו היא השאלה, שמתנגדי הציוניות החדשה, המבטיחה לשים קץ לשאלת היהודים בהוסד המדינה, שואלים וחוזרים ושואלים, ועד עתה לא מצאנו, שישיבו על זה הציוניים תשובה ברורה ומספקת. הנה, למשל, בעשרים שנה האחרונות יצאו ממזרח אירופא לארצות אמיריקא ואפריקא לכל הפחות כמיליון נפש מישראל — מספר הגון מאד, שהיה מספיק ליסוד מדינה יהודית; ובכל זאת לא עשה הדבר רושם ניכר במצב האיקונומי של מקומות היציאה, והיחס בין האזרחים והיהודים שם לא נשתנה לטוב, מפני שבאמת לא נתמעט על ידי היציאה מספר היהודים במקומות ההם, כי החסרון נתמלא על ידי התרבותם הטבעית של הנשארים. אלו היה איפוא רעיונו של פינסקר יוצא לפעולה מיד כשנתפרסמה מחברתו, וכל אלו הגולים היו הולכים לא לאמיריקא ולאפריקא, אלא למדינת היהודים, כי עתה היתה אולי ה„מדינה" כבר פורחת ומצלחת והחיים הלאומיים בה מתפתחים באופן רצוי ונותנים כבוד לעמנו בכל מקום שהוא; אבל שאלת היהודים באותן הארצות שמשם יצאו הגולים היתה בכל זאת במקומה עומדת, בהיות ההתחרות האיקונומית בין היהודים והאזרחים שם גדולה כשהיתה ומורגשת לאלו האחרונים במדה שלא יוכלו לסבלה. כדי שתוכל איפוא ה„מדינה" לפתור באמת ובהחלט את שאלת היהודים מן הצד האיקונומי, הרי מן ההכרח, שיעברו אליה בכל שנה מאות אלפי נפש מארצות הגולה, באופן שהתמעטות היהודים בארצות ההן תהא ניכרת ומורגשת לכל, והשפעתם על החיים האיקונומיים שם תלך הלוך וחסור משנה לשנה, עד שתחדל מהיות סבה לקנאה ומשטמה מצד עם הארץ. ובכן צריכים אנו לשאול את עצמנו קודם כל: אם באמת יש אפשרות להעתיק ממקומו בזמן קצר עם רב כזה ולפתוח לו מקורי פרנסה חדשים במדינה חדשה, תהיה איזו שתהיה? ואני מסופק מאד, אם יִמָּצאו אנשים בעלי דעה, שישיבו על השאלה הזאת בחיוב.

ואולם הטענה הזאת, הקשה ביותר לשיטת הציוניות החדשה, כפי שהיא נדרשת במחברתו של הרצל והבאים אחריו, — אינה נוגעת הרבה בתורת הציוניות של פינסקר. כי הם, הציוניים החדשים, עושים לעיקר יסודם

בכשרונותיהם ושקידתם על שכניהם המתחרים אתם בענפי החיים השונים; ובמקום שאוכלסי ישראל מרובים, המשטמה מוצאת מחיתה — גם בלי כל „נצחונות" מצדם — בעצם קיומם בלבד, אשר בכל דלותו וצמצומו, אי אפשר שלא יביא לידי התחרות המורגשת לשכניהם. בין כך ובין כך אין אורח הארץ חושב לו לחובה לכבוש את כעסו ולשמור „הלכות דרך ארץ" ביחוסו אל עם עני ודל, שחסד עושים עמו שאר העמים, בהניחם לו לבוא ולגור בתוכם, והוא אינו מכיר להם טובה ודוחק רגליהם בלי בושה[1]).

גם הסבה הזאת אינה יכולה איפוא להבטל אלא בדרך בטולן של הקודמות לה: שנבנה לנו בית לעצמנו ונהיה אז גם בארצות נכר אורחים מכובדים, באופן שהתחרותנו עם אזרחי הארץ לא תעורר חמתם וקנאתם יותר מהתחרותם של שאר הזרים. אבל בזה נבדלת הסבה האיקונומית מן הקודמות לה, שהן, בהיותן מוסריות בעיקרן: שפלות ערכנו הלאומי והמדיני, — אינן דורשות אלא תרופה מוסרית בלבד: להרים את ערכנו בעיני העמים בתור עם החי חיים מוחשיים כמהם ובתור בעלי־מדינה המשיבים בביתם את הטוב שמקבלים בבית אחרים. ואולם בטול הסבה האיקונומית דורש בהכרח גם המעטת ההתחרות בין היהודים ושכניהם במקומות שההתחרות הזאת גדולה ביותר. כי גם האורח המכובד, כאמור למעלה, יש גבול לחירותו האיקונומית, וכשהוא עובר את הגבול הזה והתחרותו לוחצת את האורח במדה יתרה, הרי זה האחרון מוכרח להגין על קיומו, אם על ידי חקים המגבילים זכיות הגר או לפעמים גם ביד חזקה. ולפי זה, אם נצליח ליסד לעמנו מדינה לאומית מיוחדת, הנה יוסרו שתי הסבות הראשונות, גם אם תהיה המדינה קטנה מאד וגם אם ישארו בני עמנו ברובם במקומות שהם ורק המעט מן המעט ילכו להתישב במדינתנו. כי עצם דבר מציאות המדינה היהודית, שבה היהודים אדונים לעצמם וחייהם הלאומיים מתפתחים בדרך מקורית, לפי רוחם, — עצם הדבר הזה יספיק להסיר מעלינו חותם השפלות ולהרימנו בעיני העמים למעלת עם השוה להם בערכו, בזכיותיו וחובותיו, ולא יהיה עוד יחוסם אלינו נבדל מיחוסם זה לזה. אבל הסבה האיקונומית, אף אם ימעט כחה במדה ידועה, כשיתהפך העני הנודד לאורח בעל־בית, הנה בעיקרה לא תוכל להבטל כל זמן שמספר היהודים בכל המקומות לא ירד עד הגבול אשר ישים לו מצבם האיקונומי של האזרחים. עד העת ההיא לא תחדל המשטמה להקונקורנטים הזרים האלה ולא יחדלו האזרחים מרדוף אותם בחקים מגבילים וגם בכח הזרוע, אף אם תמצא באיזה מקום מדינה יהודית מיוחדת ואף אם כל העמים יכבדו את הלאומיות היהודית המתלבשת במדינה ההיא בצורה מוחשית.

---

[1]) עי' שם ע' 10—11.

הוא משתדל להסתיר יהדותו ומכיר טובה להם כשלא יזכירוהו את מוצאו ויעשו עצמם כאלו אינם מקפידים על כך.

ויוצא איפוא מזה, שאין היהודים יכולים להגיע לעולם בארצות נכר לשווי־זכיות פנימי, חברתי, אלא אם כן יחדלו מהיות „מקבלים" תמידיים ויתרוממו גם למעלת אורחים חשובים, שיש ביכלתם גם לתת לאחרים מה שהם מבקשים לעצמם; או בלשון אחרת: היהודים צריכים לשוב ולרכוש להם ארץ־מולדת מיוחדת, שבה יהיו הם האדונים, מכניסי־אורחים, ואז ממילא תתרומם מעלתם בעיני העמים זולתם, ובכל מקום אשר יגורו יראה בהם עם הארץ אנשים שוים לו בערכם ויחשוב לו לחובה להתנהג עמהם בכבוד כמו עם שאר בני הנכר הבאים לגור בתוכו[1]).

ועל שתי הסבות המבוארות נוספה עוד סבה שלישית, איקונומית, שהיא הנותנת צורה מעשית לרגש השנאה שבלב העמים ומוציאה אותו לשוק, להתגלות בהגבלות ורדיפות גשמיות.

אצל העמים הנאורים מתלבשת מלחמת הקיום בצורה של התחרות־בשלום. ובמקצוע זה רגילה כל מדינה להבדיל במדה ידועה בין האזרח ובין הגר ולתת יתרון להראשון במקום שאין שניהם כאחד יכולים לעמוד. הבדל כזה נוהג גם ביחס אל הגר המכובד, הנחשב בעיני האזרח לאיש כערכו, ועל כן הדבר מובן, כי יגדל עוד ההבדל שבעתים ביחס אל הנודד השפל, שקיומו במדינה אינו אלא חסד וצדקה מצד עם הארץ. כשביתנו רחב ידים הוא ויש בו מקום די והותר גם לנו וגם לאורחינו החשובים, לא נקפיד על העני היושב בפנה וניתן לו לחיות עמנו כאות נפשו. אבל כשבני הבית מתרבים ואנו מתחילים להרגיש דחק ולחץ, מיד תהיה עיננו צרה קודם כל באורחים העניים, שאין אנו חייבים בכבודם וכלכלתם. ואם רואים אנו, שהם אינם מתכוצים לפנות מקום לנו, אלא אדרבא, משתדלים עוד להרחיב מקומם, מבלי להשגיח בלחץ שהם גורמים לנו, — נתמלא חמה על „עזי פנים" הללו, השוכחים את מצבם בבית, ובחרות אפנו בהם כלה גרש נגרשם, או לפחות נהדפם לאחור ונגביל להם את פנתם בצמצום האפשרי, שלא יזידו לעבור משם והלאה. אבל האורחים החשובים עדיין יושבים עמנו בכבוד, ובכל היותנו שוטמים אותם בלבנו על כי צר לנו המקום בגללם, לא נרשה לנו לעבור על „הנימוס המקובל" ולרדפם באיבה לעיני השמש, זולתי במקרים יוצאים מן הכלל, כשהם, האורחים עצמם, עוברים את הגבול, עד כי כשל כח הסבל...

וכה אנו רואים, כי גם במקום שבני ישראל מועטים, הם מעוררים עליהם חמת עם הארץ וקנאתו הקשה בגלל נצחונם במלחמת הקיום והתרוממותם

---

[1]) עי' שם ע' 7—10.

אדם מתנהגים באופן אחד עם אורח „בעל־בית" ועם עני חסר כל. הראשון בא אלינו כאדם שוה לנו בערכו, בהיותו גם הוא בביתו נושא עליו חובת הכנסת אורחים — אחת היא, אם אנו בעצמנו או אחרים נהגים מזה; ועל כן מכירים אנו בחובתנו, לקבלו בסבר פנים יפות, אף אם חברתו אינה נעימה לנו ביותר, וגם הוא עצמו מכיר בזכותו, לדרוש מאלו שהוא בא אל ביתם, שיתנהגו עמו בנימוס המקובל בין אנשים של צורה, כמו שהוא מתנהג בביתו עם אחרים. מה שאין כן העני הנודד הוא עצמו חפשי הוא ממצות הכנסת אורחים, באין לו יכולת לקיימה. ובבקשו לו מקום בביתנו, הרי הוא מבקש „חסד של אמת", לא על יסוד שווי הזכיות והחובות, בתור איש כערכנו, כי אם על יסוד מדת הרחמים והחנינה, בתור איש חלש ושפל ממנו, שיכול רק לקחת ולא לתת. ועל כן, גם אם תחזק בלבנו מדת הרחמים עד שנקבל את העני הזה ברצון ונתנהג עמו בחבה ובכבוד, כאלו היה „אחד ממנו", — גם אז באמת אין השווי הזה אלא חיצוני בלבד, מפני שבפנימיות הנפש מרגישים גם אנו וגם הוא את חסדנו, שאנו מתנהגים עמו כן מרצוננו הטוב ועושים מה שהיינו יכולים להמנע מלעשות; לולא צדקתנו ויושר לבנו. והרגשה זו מצד עצמה תהום רבה היא, המבדילה בינינו ובינו ומשפילה את ערכו בעינינו ובעיני עצמו.

וישראל בעמים למה הוא דומה? לא לאורח בעל־בית, שהרי הוא עצמו אין לו מקום מיוחד אשר שם ישא עליו חובת הכנסת אורחים ביחס לעמים זולתו, והרי הוא כעני המחזר על הפתחים ומבקש מאחרים ליתן לו מה שהוא אינו נותן לאחרים. לפיכך אין בני עמים אחרים רואים ביהודי איש כערכם ואינם מכירים שום חובה לעצמם לנהוג בו מנהג „דרך ארץ" המקובל ביניהם ביחוסם לכל שאר הזרים היושבים עמהם. ואם יגדל חסדם עמו, לתת לו מקום בתוכם, אין זה אלא נדבה, המשפילה את נפש מקבלה. וכשהנדיבות מתגברת בלבם עד הקצה האחרון, נותנים העמים לאורחם הדל את המתנה היותר גדולה שבכחם לתת לו: שווי־זכיות. אבל דבר זה עצמו, ששווי־הזכיות אינו אלא מתנה של נדיבות, ולא חובה המיוסדת על השווי העצמי של שני הצדדים, — דבר זה נוטל ממנו את ערכו הפנימי, המוסרי, ועושה אותו רק לחוק חיצוני: הנותן לא יחדל מלהרגיש תמיד, שהוא הנותן, והמקבל — שהוא המקבל. ולכן היתה ותהיה האימנציפציא תמיד בכל הארצות רק מדינית, אבל לא חברתית: היהודי הוא שוה להאחרים בזכיותיו בתור אזרח המדינה, אבל לא שוה להם בערכו בתור אדם, הנוטל חלק בחיי החברה הפנימיים. זאת מרגישים בני עם הארץ וזאת מרגיש גם היהודי, ועל כן, למרות שווי זכיותיו, שפל הוא גם בעיני עצמו, ובבואו בחברת בני הנכר,

בידנו[1]). אבל אותה ההתבוללות החיצונית, שבה מבקשים את הישועה בני מפלגה ידועה בקרבנו, היא תוכל רק להרע את מצבנו. פינסקר עצמו אמנם לא הוציא את התולדה הזאת מפורש, אבל היא יוצאת מאליה מתוך רעיונו הנזכר. כי מאחר שמקור השנאה לעמנו הוא חסרון חיים לאומיים ממשיים, אשר יכריחו את העמים להודות במציאותנו בתור עם השוה להם בערכו, — הרי הדבר גלוי, שכל מה שנוסיף להתבולל בעמים, ללכת בדרכיהם ולמעט את הדמות הלאומית שלנו, כן תמעט ה„ממשיות" ותגדל ה„רוחניות" של ישותנו הלאומית, וכן יוסיף איפוא להתגבר בלב העמים אותו ה„פחד" מפני ה„רוח", שהוא אבי השנאה.

הדרך היחידה לבטול השנאה הזאת היא אם כן רק זו: שישוב עמנו להיות עם מוחשי, אשר לו כל הקנינים הלאומיים העצמיים, העושים את העמים שוים בערכם זה לזה. והקנינים האלה הם, כאמור: ארץ משותפת, לשון משותפת ומנהגים משותפים, שמתוך קשורם של כלם יחד נובעים „החיים הלאומיים המקוריים"[2]).

הסבה השניה לשפלות מצבנו היא מדינית. „בכלל — אומר פינסקר — לא נראה בשום עם חבה יתרה לוריט הגרים בתוכו. דבר זה יש לו טעמו ונמוקו בחקי האֶתנולוגיא ואי אפשר להתרעם בעבורו על שום אומה". ומאחר שגם היהודי נחשב בכל מקום כזר בעיני אזרחי הארץ מקדם, לא היתה לנו איפוא שום רשות להתאונן, אלו היו מתיחסים אלינו בארצות מגורינו כמו אל שאר הזרים היושבים בהן ישיבת קבע. אבל באמת הרי אנו רואים, כי יחוסו של עם הארץ בכל מקום אל היהודים רע הוא הרבה יותר מיחוסו אל שאר הזרים. מפני מה? מפני אותה הסבה עצמה — משיב פינסקר — שאין בני

---

[1]) עי' שם ע' 15.

[2]) בימי פינסקר לא נודעה עוד אותה התורה הנקראת עתה בשם „הלאומיות הרוחנית", ששוללת את הצורך בארץ לאומית מיוחדת לנו, בהאמינה באפשרות הדבר, שבזמן קרוב או רחוק נשיג בארצות גלותנו שווי-זכיות בתור עם, לחיות שם חיים לאומיים לעצמנו, כמו שהשגנו כבר בכמה ארצות שווי-זכיות בתור אזרחים, להשתתף בחיי החברה והמדינה כשאר בני הארץ. אבל פינסקר הניח את היסוד גם לתורה זו, בהיותו הראשון שדרש שווי-זכיות לאומי, על פי הפורמולא של הלאומיות הרוחנית: „שווי-זכיות של האומה היהודית בין שאר האומות" („דיא גלייכשטעללונג דער יודישען נאציאן מיט דען אנדערן נאציאנען". — שם ע' 7), תחת הפורמולא הישנה של לוחמי האימניציפציא: שווי-זכיות של היהודים בין שאר האזרחים. ואולם שיטתו של פינסקר מבטלת בעיקרה את התקוה להשגת שווי-זכיות לאומי, כל זמן שיחסרו לנו האטריבוטים המוחשיים של הלאומיות. אומה רוחנית בלבד היא מין בריה שאין העמים יכולים לחשבה כבת מינם השוה להם בערכה, וממילא אינם יכולים גם כן להודות, שיש לבריה זו צדקה לדרוש לעצמה זכיות לאומיות כשאר העמים האמתיים.

ורעות ולא יתפרדו עוד לגוייהם — זהו דבר נעלם מאתנו; אבל גם באופן היותר טוב יעברו עוד אלפי שנה עד „ימות המשיח" ההם, ובינתים חיים העמים זה בצד זה בשלום יחוסי, המיוסד קודם כל על השווי העצמי שביניהם, כלומר, שכל עם מכיר ומודה בישותם הלאומית של העמים האחרים, ואף אלו שעוינים זה את זה או גם נלחמים זה בזה מוכרחים להכיר כל אחד בחברו את בן מינו, עם שכמותו, ומתוך כך הם מתיחסים זה לזה ברגש של כבוד ידוע, בלי הבדל בין עם גדול וקטן, חזק וחלש. לא כן עם ישראל. הוא בגוים לא יתחשב, מפני שמאז גלה מארצו חסרים לו הקנינים הלאומיים העיקריים, שבהם לאום מלאום יפרד; חסרים לו „אותם החיים הלאומיים המקוריים, אשר לא יצוירו בלי שתוף הלשון והמנהגים, בלי קשר של מקום משותף" וחסרון זה הוא הגורם, שאין העמים זולתנו רואים בנו את בן מינם, עם השוה להם בערכו הפנימי. הן אמנם גם בארצות גלותנו לא חדלנו מהיות עם מיוחד במובן רוחני; אבל הלאומיות הרוחנית הזאת לא די שאינה מספקת להרימנו בעיני העמים למעלת עם כערכם, אלא שהיא היא מעוררת בלבם רגשי משטמה לעמנו. כל נשמה ערטילאית, רוח משוטטת בלי גוף, מטילה אימה על האדם, והאימה מביאתו לידי איבה. זו היא אחת ממחלות הנפש, שאין בידנו לרפאותה. בכל הזמנים היה האדם מפחד מפני כל מיני „רוחות" שראה בדמיונו, ו„רוח" ישראל היא בעיניו כאחת מהן, אלא שאותה הוא רואה לא רק בדמיון, כי אם בחוש. שנאתם של העמים אל הלאומיות העברית היא איפוא מחלת הנפש מן המין הידוע בשם „דימונופתיא", ובעברה בירושה מדור לדור זה כאלפים שנה, כבר נשתרשה כל כך, עד שאי אפשר לעקרה עוד. השנאה הזאת מתיחסת בעצם וראשונה לא להיהודים, בתור אישים פרטיים, כי אם להיהדות, לאותה הלאומיות המפשטת, רוח ולא בשר, המשוטטת בקרב העמים המוחשיים כבריה מיוחדת, שאינה ממינם, ומעוררת בהם „פחד הרוחות" הטבוע בנפשם. ועל כן אנו רואים, מצד אחד, כי אנשים מאוה"ע חיים בשלום ורעות עם מכריהם היהודים, ובכל זאת שנאה כבושה בלבם לעם היהודים בכללו, ומצד אחר — כי בכל אשר ישתנה מזמן לזמן הלך רוחם של העמים השונים ויחוסם זה לזה, בשנאתם לישראל שוים הם כלם בכל הזמנים, כמו ששוים הם תמיד בשנאתם לשאר מיני „רוחות" שהם מאמינים במציאותם[1]).

ובכן, מה לנו לעשות בשביל להנצל מן השנאה הלאומית הזאת?

להתבולל בעמים? התבוללות אמתית, פנימית, עד שנחדול לגמרי מהיות — זהו מות שאינו יכול לבוא מאליו, ואנחנו אין אנו רוצים להביאו

---

1) Autoemancipation ע' 1—7.

מהלך המחשבה הקרה ולא נתנוהו לסדר דבריו בשיטה למודית. לא מאמר מחקרי כתב פינסקר, כי אם זעקה גדולה ומרה השמיע מעומק לבו, המלא יגון וכעס על שפלותנו החיצונית והפנימית. ועל כן דבריו צריכים למוד והתבוננות מרובה, בשביל לחבר יחד את חלקי הרעיונות המפוזרים הנה והנה — מהם שנויים ומשולשים במקומות שונים במליצה נעלה ונשגבה ומהם אך מרומזים במלים מעטות כלאחר יד — ולמצוא את התורה השלמה הכלולה בהם.

ואת הדבר הזה אנסה לעשות פה. אך קודם כל עלי להעיר — מה שאולי לא כל הקוראים יבינו מדעתם — כי מגמתי בזה היא רק לברר שיטת פינסקר ביחוסה אל הציוניות המדינית של עכשיו, ואולם לא באתי כאן לגלות דעת עצמי על הציוניות הזאת בכללה. מה שהיה לי להגיד בענין זה כבר הגדתי במאמרים שונים, הידועים לרבים מן הקוראים, ובסמכי על המפורסם מכבר, לא אחשוב לנחוץ לחזור ולהעיר פה על כל דבר שאינו מתאים לדעתי, אלא מציע אני את הענין כלו מתוך ההשקפה היסודית של הציוניות המדינית, אשר בה אחז גם פינסקר, אם כי, כמו שנראה מיד, אצלו קבלה השקפה זו צורה מיוחדת, הקרובה יותר לאותו האידיאל הציוני שקוראים בעת האחרונה בשם „הציוניות הרוחנית".

ככל הציוניים המדיניים אשר באו אחריו, הגיע גם פינסקר לרעיון הציוניות לא מתוך „צרת היהדות", מתוך ההכרח לבקש בסיס חדש לקיום עמנו ואחרותו, תחת הבסיס הישן ההולך ומתמוטט, — אלא מתוך „צרת היהודים", מתוך ההכרה הברורה, כי גם האימנציפציא וגם הפרוגרס הכללי לא ישנו לטובה מצב היהודים, השפל ורעוע בארצות העמים, והשנאה אלינו מצד עמי הארצות לא תפסק לעולם, כל זמן שאין לנו ארץ לאומית מיוחדת לעצמנו[1]). אבל ראוי להתבונן ביחוד על הדרך שבו הגיע פינסקר להכרה זו של נצחיות השנאה שבין ישראל לאוה"ע, כי בזה נבדל הוא מן הציוניים שאחריו, והבדל זה הוא הנותן לתורתו צביון מיוחד.

פינסקר מוצא שלש סבות ראשיות, הגורמות לנו להיות שנואים ובזוים יותר מכל בני אדם זולתנו, ושלשתן אין להן תקנה אלא מדינה יהודית מיוחדת.

הסבה הראשונה היא לאומית, ושרשה מונח עמוק בתכונות הנפש האנושית. אם יבוא בזמן מן הזמנים היום הגדול שבו יחיו כל בני אדם באחוה

---

[1]) עי' למעלה ע' כג–לא אגב אורחא אעיר, כי השם השנון „צרת היהודים" המיוחס לנורדו, מפני שנתפרסם והיה למבטא שגור מעת שהשתמש בו הוא, נורדו, בדרשתו בקונגרס הראשון, — באמת הרצל הוא שחדשו והשתמש בו במובן זה עוד במחברתו „יודענשטאאט" (ע' 4).

הזאת, אשר אין כמוה מסוגלה למשוך אל הרעיון הציוני לבות המשכילים בכל הארצות, לא זכתה להוצאה חדשה עד היום[1]), ורבים מן הציוניים החדשים, ביחוד בארצות המערב, לא ראוה ואת ערכה לא ידעו אפילו מפי השמועה[2]). הם שומעים תמיד רק זאת, כי היו אמנם ציוניים בעולם גם לפני הרצל, אבל הם היו בטלנים תמימים, שלא היו מוכשרים להקיף רעיון מדיני גדול וחשבו להביא גאולה ע״י יסוד קולוניות אחדות בא״י ותמיכתן בפרוטות — והוא, פינסקר, הלא עמד בראש הבטלנים התמימים האלה[3])...

והנה אמנם מסופק אני, אם כבר באה העת להשיב לפינסקר את כבודו ומקומו הראוי לו בתנועה הציונית. בתוך השאון הגדול, הסובב אותנו מכל צד, אין מקום עדיין למשפט אמת בלי משא פנים. זאת תעשה ההיסטוריא בדורות הבאים, אחר אשר „תשקוט הארץ" וההשפעה האישית והזמנית תפנה מקומה לכח מניע לאומי יותר כללי ותמידי. אבל, מכיון שעלתה עתה זכרונו של פינסקר לפני הקהל, ולו גם לרגע אחד, ראוי לנו להשתמש במקרה הזה בשביל לשוב ולהזכיר גם את התורה אשר הנחיל פינסקר לעמו ואשר לא זכה עד כה שתקרא על שמו.

התורה הזאת היא, כמו שכבר אמרתי, תורת הציוניות המדינית. פינסקר היה הראשון אשר העמיד את התורה הזאת על יסודות עיוניים ברורים, והוא גם הראשון אשר הציע תכנית מעשית ברורה, אם גם כללית, איך להוציא את הרעיון אל הפועל, והתכנית הזאת, בחלקה העיקרי, היא היא אשר החזיקו בה הציוניים החדשים ובעבורה הם נוטלים לעצמם את השם „מדיניים", המציין, לפי אמונתם, את ה„חדוש" שבו הם נבדלים מן הקודמים להם. את כל תורתו, העיונית והמעשית, צמצם פינסקר במחברתו הקטנה, הכתובה בסגנון עמוק ובלי סדר הגיוני מדויק. רגשותיו הסוערים גברו בו על

---

[1]) [לפני איזו חדשים, כלומר כשנה אחר שנכתבו הדברים שבפנים, יצאה המחברת שנית.]

[2]) עד כמה נשתכח תוכן מחברתו של פינסקר אפילו ברוסיא — רואים אנו מתוך המקרה הזה: לפני זמן מה נתפרסם באיזו מכה״ע של היהודים ברוסיא אחד ממכתביו של פינסקר משנת 1888, אשר נמצא בין כתבי ועד חברת הישוב, והמכתב הזה כולל רק ראשי פרקים אחדים מן הרעיונות שנתבררו בפרטות במחברתו, — והנה השתוממו כה״ע הנ״ל על הדברים וחשבו לנחוץ להעיר מצדם, כי מתוך המכתב הזה נראה, שעוד לפני עשרים שנה „כמו צפה פינסקר מראש" את התנועה הציונית המתפשטת בימינו!

[3]) באוסטריא היו חו״צ רגילים לקרוא לעצמם „ציוניים" (ציוניסטען) עוד זמן רב לפני הרצל, וכמדומה לי, שד״ר בירנבוים הוא שחדש את השם הזה במכה״ע שלו „זעלבסט-עמאנציפאציאן". גם הרצל במחברתו מזכיר כבר פעמים אחדות את „הציוניים" ומהתל בהם, שרוצים להרים משא כבד בכח הקיטור העולה ממכונת התה (.Judenst ע׳ 4).

פינסקר אמנם איש גדול היה בדורו, אחד ה„מבשרים" דבר הציוניות לפני בואה — בזה מודים גם הציוניים החדשים, וכשהם באים לפעמים להרצות לפני אחרים, העומדים מחוץ למחנה, את תולדותיו של הרעיון הציוני, מתחילים הם, בהסכם אל המיתודא המדעית, מזמן ה„הריון", ובהזכירם לטובה בנשימה אחת את כל האנשים הטיבים שקדמו ללידתה של הציוניות ופנו לפניה את הדרך, לא ישכחו גם את פינסקר ועוד אחדים מראשי חו"צ שבזמננו. אבל כל זה אינו בעיניהם אלא הקדמה לגוף הענין, עד שמגיעים לשנת תרנ"ו, שנת הִגָלות הרצל במחברתו „יודענשטאאט", ופה הם מושכים קו, לאמר: עד כאן ימי הריונה של הציוניות, שהכשירו את ביאתה לעולם, ועתה — הנה היא באה, היא עצמה, בכל גדלה והדרה. —

ואם בכל זאת זכרו עתה רבים פתאום, כי לפני עשר שנים, ביום כ' כסלו, מת אותו זקן, ואם בכמה ערים עשו הזכרה לנשמתו ודרשות דרשו לכבוד שמו ביום הזכרון הזה, — הנה עלינו להודות על האמת, כי היה כן רק מפני ש„הישוב הקטן" עדיין קיים ועומד, והחברה העוסקת בתמיכתו עדיין ישנה בעולם, ורק מצד זה, מצד היות פינסקר ראש עסקני הישוב ואחרי כן גם ראש חברת התמיכה, זכרוהו חבריו, חובבי ציון הראשונים בארץ מולדתו, שזכו לדעתו פנים אל פנים ולעבוד עמו יחד, — והם הם שעשו פרסום לדבר. לולא זאת, לא היו הציוניים החדשים, המונים שנותיהם מזמן לדת הציוניות המדינית, זוכרים את האיש הזה, אשר חמש עשרה שנה לפני הרצל יצר את תורת הציוניות המדינית בכל היקפה, בהגיון עמוק ובסגנון נעלה, שאין דומיהם בספרי הבאים אחריו.

ואיך יזכרוהו האנשים החדשים האלה, — והם אינם יודעים כלל את פינסקר זה, יוצר התורה המדינית? ומאין ידעוהו, אם מנהיגיהם לא הודיעו להם עד כה, לא בפירוש ולא ברמז, לא במחברותיהם שבדפוס ולא בדרשותיהם שבעל פה, לא בקונגרסים הציוניים ולא מחוץ להם, מי היה היוצר האמתי של התורה הזאת, אשר כל הבאים אחריו מימיו הם שותים, אף כי שמו אינם מזכירים?[1] מחברתו של פינסקר במקורה האשכנזי כבר כלתה מן השוק והיתה ל„יקרת המציאות", ובעת אשר המון מחברות חדישות, שרובן טוחנות קמחא טחינא בלי כשרון וטעם, נוצצות יום יום ומתפשטות בעם בעזרת האורגניזציא הציונית ובהסכם המנהיגים, לתועלת הפרופגנדא, — הנה המחברת

---

[1] כפי הנשמע עתה, הזכיר הרצל לטובה — זאת הפעם הראשונה! — את פינסקר ומחברתו באחת מישיבות הקונגרס החמישי, שנתאסף בבזיליא שבועות אחדים אחר הפרסום אשר עשו חו"צ ברוסיא לזכר שם פינסקר. הדבר הזה מראה לנו, כי מנהיג הקונגרס הציוני עודנו שם לבו לפעמים לדעת הקהל ברוסיא. אבל, כמובן, אין זה משנה כלום בנוגע למה שנאמר בפנים.

ד. *)

התורה והעבודה.

(לזכר מלאת עשר שנים למות הד״ר פינסקר).

ביום כ׳ כסלו שעבר מלאו עשר שנים למות הד״ר ל. פינסקר.

עשר שנים זמן רב הוא בתקופתנו זו, שהכל בה הולך ומשתנה במהירות נפלאה; חזיונות החיים באים תכופים, רחופים ומבוהלים, חדשים לבקרים, ואנשים עולים ויורדים זה אחר זה, מתפרסמים היום ומשתכחים למחר, קונים עולמם בשעה אחת ומאבדים אותו בשעה שלאחריה, ומפני קול המונו של „היום״ אין לבם של בריות פנוי לעמוד ולהתבונן ברעה מיושבת על „האתמול״.

גם פינסקר הוא איש מ„אתמול״, שכבר הספיקו בני „היום״ להסיר זכרו מלבם. הוא מת לפני עשר שנים, ובמשך השנים האלה הרי נשתנו החיים וגם אנחנו נשתנינו עמהם: „צפרים אחרות״ באו והביאו „שירות אחרות״, שירות של „מקהלה״, הנשמעות ברעש והמולה גדולה, ובתוך ההמולה הזאת מי יזכור עוד „שירה יתומה״ של צפור בודדת שכבר עברה מן העולם? —

פינסקר היה בזמנו ראש לחובבי ציון ועמל הרבה בעניני ישוב ארץ ישראל. אבל בינתים הרי גם חבת ציון עצמה ירדה מעל הבמה והציוניות ירשה את מקומה. „הישוב הקטן״, יליד ה„אינפילטרציא״, שבו בלו ומנם וכחם חובבי ציון מאתמול ופינסקר בראשם, כבר היה היום לשחוק אפילו לפרחי הציוניות, והכל יודעים, שבא הרצל והרחיב את האופק הצר של הקודמים לו, בהעמידו את האידיאל הציוני על בסיס יותר רחב: על הפוליטיקא ועל הדיפלומטיא, על הבנק ועל הטשרטר.

פינסקר כתב לפני עשרים שנה מחברת קטנה, בת שלשים וששה עמודים, בשם „אויטאָעמאנציפאציאָן״, שבזמנה אמנם עשתה רושם ידוע ועוררה לבות נרדמים. אבל מי ישים לב עוד למחברת קטנה מלפני „מתן תורה״, בעת שיש לנו כבר „יודענשטאאט״ ופרוטוקולים מלאים וכוחים ודרשות של ארבעה קונגרסים, מלבד המון מחברות ומגלות בכל לשון, שבהן הציוניות נדרשת ומתפרשת לכל פרטיה ודקדוקיה!

---

*) עיקרי הדברים הבאים בזה הרציתי בע״פ באספה שהיתה בבית הועד של חברת ישוב א״י באודיסא, ביום ב׳ טבת שנת תרס״ב, לזכר פינסקר. ונדפס המאמר ב„השלח״ כרך ט׳ חוב׳ מ״ט (שבט תרס״ב).

האלה ותכונות מעשיהן, כי יארכו הדברים מאד[1]). אבל הזכרתי את מציאותן בכלל, כדי שישמעו ה„פקחים" שבקרבנו, החושבים להם לחכמה ללגלג על כל ענין שאי אפשר להעריכו ב„שקלים", — וידעו, כי „בעלי מוסר" נמצאים לא רק בין הפרושים שבסלובודקא. לא לחרפה תחשב איפוא גם להלאומיים שלנו — יהיו חובבי־ציון או ציוניים או לאומיים סתם — לוא התאספו אף הם אגודות אגודות לחקור ולדרוש בשאלות המוסר הלאומי, כדי לדעת מה חובתם ויעשוה. באגודות כאלה יוכלו להשתתף בפועל לא רק חכמים מומחים, כי אם כל אדם מישראל המבקש לחיות כיהודי לאומי, בנפשו פנימה, בביתו, בשוק החיים — ימצא כל אחד ענינים למדי אשר יעוררו בו מחשבות ושאלות. ועל האגודה יהיה איפוא לשאת ולתת בשאלות המתעוררות, למצוא להן פתרון אם תוכל, או למסרן לחכם, שיבקש להן פתרון ויציע לפניה את תוצאת עיונו. בדרך משא ומתן כזה, בין חבר וחבר ובין אגודה ואגודה, היתה תורת המוסר הלאומי הולכת ומתבררת, והחובות הלאומיות לא היו מסורות עוד לאיש ואיש להרחיבן או לקצרן כחפץ לבו.

ידעתי אמנם, כי כל האמור בזה אינו מספיק עדיין לברר הדבר כל צרכו להמון הקוראים. גם עצם המושג של „מוסר לאומי" לא בנקל יובן על בוריו למי שאינו רגיל בענינים האלו, ועוד קשה מזה יהיה לרבים להכיר כל גודל ערכו המעשי של המושג הזה בהיותו לאבן פנה בבניננו הלאומי. כדי לבאר כל זאת באופן בולט ומובן לכל, צריך היה על כן להביא הרבה משלים ממקצעות־החיים השונים, מעשים שהיו או שיוכלו להיות, ולהראות על פיהם את הגרעין המוסרי, הצפון לפעמים לא במקום שמבקשים אותו, כי אם במקום שלא יעלה על הדעת לבקשו, ואיך יתיחס המוסר הלאומי לענינים שונים, אשר בהשקפה ראשונה נראה כאלו דבר אין לו עמהם. אבל הפעם לא היתה מגמתי למשוך אל הענין הזה לב הקהל הגדול. תנועה כזאת צריכה לעשות דרכה מלמעלה למטה. המשכילים שבנו צריכים להבין ערכה תחלה ולהתיצב בראשה, ומהם תצא ותתפשט גם בקרב העם. כי על כן אמרתי, אנסה נא לרמז על הדבר בדרך קצרה, והמשכילים יבינו. ואם כמו שנראה לי, השעה מסוגלת לכך, יתעוררו רבים מהם לירד לעומקו של דבר — ותלמוד מביא לידי מעשה.

[1]) מי שרוצה לדעת, מה הן השאלות שעוסקות בהן האגודות, יקרא את הקובץ החדש של הפלוסוף האנגלי Sidgwick (Practical Ethics. London 1898) אשר כמעט כל המאמרים הבאים בו נכתבו בשביל האגודות האלה ונקראו באספותיהם.

עם זה: „ואולם לנשואי־תערובת אינני מוצא סבה להתנגד". נניח איפוא, כי כדבריו כן הוא, כי בעצם רוחו של המוסר היהודי מצד עצמו אין דבר המתנגד לנשואים כאלה, — הרי עדיין נשארה השאלה החמורה: אם במצב הפזור והפירוד שאנו נמצאים בו עתה לא יגרמו נשואים כאלה סכנה לקיום העם? ואם יגרמו, האין חובה מוסרית על הלאומי להגן על קיום עמו ולהביא קרבן בשביל זה גם את אשרו הפרטי?

בקצרה, המוסר הלאומי הוא תורה גדולה ושלמה לעצמה, הצריכה למוד ושמוש. ובמובן זה שאנו רוצים בו עדיין לא נעשה כמעט דבר, לא להלכה ולא למעשה. ד"ר לאצארוס הוא, כמדומה לי, הראשון אשר נסה (בספרו החדש „עטהיק דעס יודענטומס", שיצא זה עתה) לבנות את המוסר הלאומי בנין שלם לעצמו, מבלי לשעבדו אל הדת ולהעמידו על יסודותיה, כמו שעשו הקודמים לו. אבל החכם הזה שם את לבו רק אל יסודי המוסר הכלליים, ולא הכנים עצמו בפרטי שאלות החיים המעשיים, וגם — בכל חפצו הטוב לבקש רק את האמת כמו שהיא — הפליג לפעמים בדרשות רחוקות בשביל להראות רוממותו של המוסר היהודי. ואנחנו הן לא לזה אנו צריכים, כי אם לדעת ידיעה אמתית ופרטית, מה הן החובות שהמוסר הלאומי האמתי, בלי כל תערובת זרה, מטיל עלינו ביחוסנו לעצמנו ולזולתנו, ובאיזה אופן אפשר לנו וצריכים אנו להתאים את החובות האלה עם צרכי חיינו והשקפותינו בהוה?

ועל מי איפוא העבודה הזאת מוטלת אם לא על הלאומיים עצמם, הצריכים לה?

הנה זה כעשרים שנה נתעוררה באמיריקא תנועה מוסרית חדשה והלכה ונתפשטה אחרי כן גם באנגליא ואשכנז. מעוררה הראשון, אשר מאז ועד עתה יעמוד גם בראשה, הוא איש יהודי, ד"ר פליקס אדלר. בראותו, כי עמודי הדת הולכים ורופפים ברוב ארצות הקולטורא, ועמהם יתמוטטו גם החיים המוסריים הנשענים עליהם, עמד ויסד „אגודות מוסריות", שמטרתן לברר את השאלות המוסריות על יסודות המדע והשכל הבריא ולחזק את הרגש המוסרי בלב חברי האגודות עצמם וגם מחוץ להן, בלי כל יחס אל הדת, לא להימין ולא להשמאיל. עתה נמצאות כבר הרבה אגודות כאלה בארצות הנזכרות, וכבר יש ביכלתן להראות על פרי עבודתן המועילה, גם בביאור השאלות העיוניות וגם בחנוך המוסרי של העם, עד כי רבים מכהני־הדת, שבראשית התנועה היתה חשודה בעיניהן, שמא יש בה כונה צפונה לצרור את הדת, — בראותם ברבות הימים, כי הביאה רק תועלת להמוסר, מבלי להזיק להדת במאומה, נתנו גם הם ידם לה והנם משתתפים בעבודת האגודות בהרבה מקומות. — והנה לא באתי בזה לספר בפרטות מהות האגודות

היהודים. החרפה אשר תנוח עלי תכסה פני כל עמי. חובתי תצוה עלי לעשות זאת". וכאשר תשאלהו אהובתו בתלונה: „אם כן עמך חביב עליך ממני?" — הוא משיב: „יכול אני להעריצך מבלי היות עם זה לבוגד בעמי". ועוד יוסיף, כי כל איש יהודי צריך לזכור תמיד, ששנאת האויבים נותנת בעל כרחו משרה כבודה על שכמו, להחשב כבא־כחו של כל עמו. — ולא יעלה איפוא על לבו כלל, כי העם הזה, אשר הוא חושב עצמו כבא־כחו והולך למות על כבוד שמו. מושגים אחרים לו על ערך החיים ועל מהות הכבוד, וכי לא בהמנעו מלהפקיר חייו להכל, כי אם בעשותו את הנבלה הזאת בוגד הוא בעמו ומחלל כבודו האמתי, כבוד רוחו ומוסרו הטוב, היקר וקדוש לו הרבה יותר מן הכבוד המדומה לעיני העמים, שהלאומי החדש הזה מוסר נפשו עליו.

מה הוא איפוא ד"ר כהן? „ציוני מדיני" הוא: בזה אין ספק; אבל האם גם יהודי לאומי הוא? היוכל אדם להחשב ללאומי בעודנו רחוק כל כך מרוח עמו, עד שגם ברצותו למלאות באמונה את חובתו המוסרית לעמו, הוא נמשך אחר רגשות עם זר ומוסר נפשו עליהם, מבלי להרגיש כלל, כי חוטא הוא בזה לרוח העם אשר בשמו ידבר? אמנם לא בו האשם. הוא עצמו שואל: „מה אנו? את נשמתנו היהודית לוקחים מאתנו על ידי החנוך והלמוד, ואת הנשמה האשכנזית שנפחו בנו לא יתנו לנו לחיות בה". אבל הוא גם משיב: „היהודי צריך לשוב ולהיות הוא עצמו; זאת היא ישועתו היחידה . . . צריך שישתדל להיות אדם שלם בתור יהודי". ואיך איפוא יוכל להיות „אדם שלם בתור יהודי" כל זמן שלא ישתדל לשוב ולהחיות בקרבו את הנשמה היהודית, עד שתהיה היא הנותנת דרך להייו והמניעה את רצונו בכל מעשיו?

ואולם הדוגמא הזאת שהבאתי פשוטה היא מאד, בעוד שבאמת יש בענין הזה הרבה שאלות יותר דקות ויותר סבוכות, שפתרונן דורש עיון ויגיעה רבה. המוסר הלאומי נתערב אצלנו בעניני הדת תערובת שלמה כל כך, עד שבהרבה דברים קשה מאד להבחין בינו ובינם, לציין בדיוק את הגבול בין תוצאותיה של ההתפתחות המוסרית ובין אלו של ההתפתחות הדתית. ומצד אחר, הנה בפרטיו נטפלו עליו גם הרבה דברים שאי אפשר להחשבם לפרי התפתחות הפשית ועצמית, בהיותם בלתי נובעים מרוחו היסודי ואינם אלא ספחת זרה הבאה מסבות מקריות וחיצוניות. מלבד זאת, הנה גם צרכי האומה בהוה, הנובעים ממצבה המיוחד, תופסים מקום נכבד בענין הזה ונותנים לפעמים פנים חדשות לאיזו מן השאלות. הנה זה ד"ר כהן עצמו, למשל, בא לכל הסכסוכים האלה בשביל שנתן עיניו בנערה אשכנזית ורצה לקחתה לו לאשה. ובבארו לאבי הנערה את התורה הלאומית שהוא מחזיק בה, יוסיף

שמואל של הרצל וד"ר כהן של נורדו — יוצאים לבסוף למלחמת־שנים ונהרגים, בשביל להציל את „כבודם" המחולל, כלומר בשביל שלא לתת פתחון פה לחבריהם האשכנזים לאמור, כי יהודים מוגי־לב הם, השומעים חרפתם ואינם משיבים עליה בחרב ובדם! גבורו של הרצל הוא אמנם איש שמחשבותיו אינן ברורות כראוי, ואין אנו יודעים — וגם הוא עצמו, כנראה, אינו יודע — מה הוא ומה חפצו ואנה הוא רוצה לצאת בקראו לפני מותו: „הלאה מתוך הגטו!" — אבל ד"ר כהן של נורדו הוא איש חכם המביט סביביו בעינים פקוחות ונותן לעצמו דין וחשבון ברור על כל השקפותיו ומעשיו. הוא אינו ירא להגיד בשפה ברורה ובקול רם, כי עמו הוא לא העם האשכנזי, כי אם עם ישראל, וכאשר ישאלוהו, איך יכון עם בלי ארץ ובלי שפה, ישיב מיד, מבלי הרבות מחשבות תחלה (אות היא, כי התשובה הזאת לא באה בלבו אך עתה, כי אם ערוכה ושמורה היא אתו מכבר, כתוצאת חשבוננו עם נפשו): „נשתדל לרכוש לנו ארץ, ועלינו לשוב ולזכור את שפתנו אשר שכחנוה". ד"ר כהן הוא איפוא לא רק יהודי לאומי, כי אם גם „ציוני מדיני" כהלכה, אף כי שם „ציון" לא ישמע על פיו. והציוני הזה קורא למלחמה את אחד מפקידי הצבא האשכנזים, „יונקר" חסר לב, ויוצא ליהרג בשביל שאמר לו זה: „הנני חושב אותך למוג־לב ובוז אבוז לך":

אינני צריך לבאר, כמה מתנגד המעשה הזה ליסודי המוסר הלאומי שלנו, כלומר, לא רק למצות הדת, כי אם לעצם הרגש המוסרי החי בלבנו. עמי אירופא בכללם — מלבד איזו חכמים וסופרים יחידים — לא יוכלו עד היום להשתחרר מן המושג הגס הזה, שהחרפה אשר יחרפונו אחרים מטילה חובה עלינו למחותה בדם. אבל היהודי האמתי, שהמוסר הלאומי הוא המניע את מיתרי לבבו, יודע ומרגיש בנפשו, כי קולטורא בת אלפי שנה מרוממת אותו גבוהה גבוהה על מעשה־פרא כזה, שארית הבערות והאכזריות של ראשית ימי הקדם, ו„רגש הכבוד" שלו במקומו מונח ולא יפָּגם אף במשהו על ידי חירופיו של איזה בער. הוא יענה עליהם במבט אחד של בוז וילך לו לדרכו.

ומרוע איפוא לא יחשוב וירגיש כן גם היהודי הלאומי והציוני, ד"ר כהן?

שמא תאמרו: הוא נמשך בשעת מעשה אחר מנהגי נעוריו, בטרם היה ליהודי לאומי, ומשבא לכלל כעס בא לכלל טעות ושכח את חובתו הלאומית, באופן שאינו באותה שעה אלא „עובר עברה שנכנסה בו רוח שטות"? — לא כן! ד"ר כהן מבאר לאהובתו, המתחננת לפניו שימחול על עלבונו, — כי כשהוא לעצמו היה עושה בקשתה, אלא שאינו רשאי לעשות כן, מפני — שיהודי הוא! „הדבר יתפרסם, וכנהוג, ישפטו מן הפרט על הכלל. לא עלי, האיש הפרטי ליאון כהן, יוציאו משפט, כי אם על היהודים, על כ ל

הדין בטענה צודקת, שאין האמונה תלויה ברצון ואין עושים אותה בסיס לחיי־עם. אבל משבאנו לידי הכרה, כי בלבוש הדת מסתתר גם הענף היותר נכבד של החיים הלאומיים — המוסר הלאומי, הנובע מרוח העם וחייו ההיסטוריים, — האין לנו צדקה לדרוש מכל נושאי דגל הלאומיות, כי ישימו לבם לדעת את המוסר הלאומי האמתי וישתדלו להתאים עמו את חייהם?

הנה, למשל, אין מחלוקת בדבר, שידיעת הלשון הלאומית והשמוש בה הוא אחד מן האמצעים היותר נאותים לחזוק הרוח הלאומי בלב העם, אע״פ שקשה מאד להראות באופן ברור, איה הם סימני הרוח הלאומי המיוחד המתגלים בלשון עם ועם, וכמה חוקרים נסו לבקש את הסימנים האלה בלשונות שונות ולא עלתה בידם אלא למצוא ברוחק איזה יחס כללי ובלתי מוגבל בין הלשון ובין רוח העם הדובר בה. אין ספק איפוא, כי בהראותנו על הלשון כעל אמצעי להתקרב אל הרוח הלאומי, אנו סומכים על ההיקש הזה: הלשון נוצרה ונתפתחה על ידי רוח העם, ומאחר שכל יוצר משפיע מעצמותו על יצירו, או, כמו ש„החסידות״ אומרת: „כח הפועל בנפעל״ — הנה בהכרח שיש בכל לשון מסגולות הרוח הלאומי שעל ידו נוצרה, ועל כן, אע״פ שאין בידינו להראות, איזו הן הסגולות האלה בלשון, ברור לנו בכל זאת, שהשמוש בלשון הלאומית מקרבת את הלבבות אל הרוח הלאומי. ואם הלשון כן, המוסר על אחת כמה וכמה. סוף סוף אין הלשון אלא בבואה של החיים והלך־הרוח, בעוד אשר המוסר הוא היחס הישר בין הרוח הפנימי ובין החיים החיצוניים. ואם הורגל אדם בכך, להתיחס אל כל עניני החיים בהסכם עם יסודות המוסר הלאומי, אף אם עושה כן מתחלה רק באופן מלאכותי, כמצות אנשים מלומדה, סופו להרגיש בלבו את המעין החי, את „הרוח הפנימי״, שממנו נובע המוסר הלאומי, ואז יהיה לו היחס הזה כדבר טבעי, היוצא מאליו מתוך פנימיות נפשו.

הנני חושב, כי משל אחד מהרבה יועיל לברר את הדבר יותר ממשא ומתן מפשט.

בודאי נמצאו כבר רבים, ביחוד בין הציוניים, אשר שמו לבם אל החזיון הזר הזה: שני הסופרים הנחשבים בעיני הכל למנהיגי המפלגה הציונית, הרצל ונורדו, פרסמו בימים האחרונים כל אחד דרמא „יהודית״. הרצל יצא ראשונה, זה כשנה, במחברתו „הגטו החדש״, ואחריו הוציא נורדו בימים האלה דרמא חדשה בשם „ד״ר כהן״. מתוכן הדרמות האלה נראה ברור, כי היתה מגמת בעליהן לברר בהן את יסוד הלאומיות העברית לפי השקפתם, בהציגם לפנינו שני אנשים מישראל אשר נתחנכו ברוח האשכנזים, ובראותם כי כל עמלם לא יעמוד להם להחשב כאשכנזים גמורים בעיני אזרחי הארץ, שבו אל עמם ישראל. והנה ה„גבורים״ האלה גם שניהם — ד״ר

בזמן מאוחר, כשהגיע כבר המוסר לידי הכרה, שאין חטא בלי בחירה, נשמעה התלונה: „מכאן פתחון פה לרשעים לאמור, לא היתה ממנו לעשות תשובה" (שמות רבה), והדת הוצרכה לבקש אמתלאות שונות בשביל להצטדק לפני המוסר על הדבר הזה. דוגמאות כאלו אפשר למצוא הרבה, אבל אין בזה צורך לענינגו.

והנה ידוע לבקיאים בתולדות המוסר, כי ההתפתחות המוסרית תלויה בהרבה סבות שונות, ולא תמיד דרך אחת לה. הרוצה לעמוד על פרטי הדבר ימצאם בספרים המוקדשים למקצוע זה[1]), ופה די לנו לדעת רק זאת, כי למרות המָצא איזו כללים מוסריים יסודיים המקובלים ומוסכמים לכל עמי הקולטורא, יש בכל זאת לכל עם ועם מוסר מיוחד, בהסכם לתכונת רוחו הלאומי ומהלך חייו ההיסטוריים. יש מצוה או עברה מוסרית, שחמורה היא בעיני אומה זו ומדקדקים בה יותר מבאחרות, ובעיני חברתה קלה היא ואין משגיחים בה הרבה. ולא אך במדרגת חשיבותם של הענינים המוסריים השונים, כי אם בעצם החלוקה של הטוב והרע אנו מוצאים הרבה הבדלים בין עם לעם: מה שזה חושב לטוב נחשב בעיני זה לרע, מה שזה חושב לחובה מוסרית ונותן נפשו עליה יחשוב זה לדבר שאינו מעלה ואינו מוריד. ובין הקצוות האלה כמה מקום יש להבדלים דקים ודקים מן הדקים, שאין העין הגסה מרגשת בהם! תכונתו וצרכיו של כל עם, מצבו הגשמי והרוחני, המאורעות שעברו עליו בזמנים שונים — כל אלה נותנים צורה מיוחדת ליחוסו אל חזיונות החיים, וממילא גם להשקפותיו המוסריות ואופן הגשמתן במעשה.

המוסר כשהוא לעצמו — כלומר דרכי ההבחנה בין טוב לרע בכל ענפי חיי האיש הפרטי וחיי החברה — הוא איפוא, אולי יותר מכל שאר מקצעות הקולטורא, קנין לאומי, אשר בו נמצא רשמי חיי העם ומצבו בכל הזמנים ובו נִראה טיבו של הרוח הלאומי ואופן התיחסותו אל העולם אשר מחוצה לו ואל תנאי החיים ההולכים ומשתנים. ואם כך הדבר גם בכל שאר האומות הנאורות, שאינן רחוקות הרבה זו מזו בתכונותיהן ומצבן וקורותיהן, קל וחומר עם ישראל, שמראשית היותו הוא „עם לבדד ישכון", מובדל מכל העמים בדרך התפתחותו ומהלך חייו הנפלאים מימי קדם ועד עתה, — בודאי אי אפשר שלא יהיה לו מוסר לאומי מיוחד, המיוסד בתכונות רוחו, בחייו ההיסטוריים לשעבר ובמצבו וצרכיו בהוה.

ואם כן, הנה השאלה על דבר החובות הלאומיות מקבלת צורה חדשה. על יחוסם השלילי אל הדת הלאומית יכולים הלאומיים לפטור עצמם מן

[1]) עי' לדוגמא: Lecky, Hist. of Europ. Morals I (London 1888) pp. 130—160.

המוסריות שיחסו לה דורות הראשונים, ונמצאו העליונים למטה מן האדם ומעשיהם נותנים „פתחון פה לרשעים". ככה אנו מוצאים סופרי היונים והרומאים (אפלטון, לוקרציוס ועוד) מתאוננים תמיד על הדת בימיהם, שמעמידה לפני המאמינים אידיאל אלהי הנופל הרבה מהם במצב התפתחותו המוסרית, ועל ידי זה היא מסייעה ידי עוברי עברה, האומרים לנפשם: „אם אלהים יעשה זאת, אני, בשר ודם, לא אעשנו?" (טרנציוס). ולא זו בלבד, שבמעשיהם עצמם מסירים הם האלהים האלה את פחד העברה מלב האדם, אלא שהם מצוים עליו לפעמים לאמור לרע טוב ולחשוב למצוה דתית מעשה שהמוסר כבר הגיע להכיר רעתו. „כה הרבתה הדת ליעץ רע לבני אדם!" — קורא לוקרציוס בזעם, אחר ספרו גורל איפיגניא, שהקריבוה היונים עולה לאליליהם.

ואולם הנסיון ההיסטורי יורנו, כי סוף סוף יד המוסר על העליונה. הרגש הדתי כשהוא לעצמו דורש בהחלט, שתהא האלהות בכל דרכיה גבוהה ונעלה על כל הבריות, ואינו סובל איפוא מצב כזה, הנותן יכולת לאדם להרהר אחר מדותיהם ומעשיהם של האלהים האדירים. ועל כן, בכל היות מתבונת הרגש הדתי לשמור מסורת קדומים ולבלתי שנות מאומה מן המטבע שטבעו ראשונים בצורת האידיאל הדתי, מוכרח הוא להכנע לבסוף מפני דרישת הרגש המוסרי, וצורת האלהות משתנית בהסכם להמושגים המוסריים החדשים. המסורת הקדמונית נעזבת אז לגמרי או נדרשת על פי הרמז והסוד, בשביל לטהרה מכתמיה המוסריים, והאלוה הקדמוני מפנה מקומו לטוב ממנו או עוזב תכונותיו מימי קדם וחוזר ונעשה לאידיאל מוסרי טהור ונשגב, העומד לפני האדם בהדר־גאונו ומצוה עליו לבחור בטוב. וכה נעשית הדת עוד הפעם אפיטרופסית לתורת־המוסר, ועוד הפעם חיות שתיהן יחדו בשלום ורעות, עד שתשוב ההתפתחות המוסרית להוליד שנית מושגים חדשים ונטיות חדשות — וחוזר החזיון מראש ועד סוף.

היחס האמתי שבין הדת והמוסר הוא איפוא בהפך מן האמונה הרגילה: הדת נותנת אמנם תוקף ועוז להרצון המוסרי, אבל התוכן המוסרי בא לעולם ע"י סבות אחרות והולך ומתפתח לעצמו. הדת נותנת חיים להאידיאל המוסרי המפשט, בהעמידה אותנו לפני מצוי עליון, נושא האידיאל הזה בטהרתו, הדורש מן האדם לדבקה בו וללכת בדרכיו: „מה הוא רחום אף אתה רחום" וכו'; אבל הרגש המוסרי הוא המגביל את התכונות האלהיות והולך ומצרפן מתקופה לתקופה בהסכם למצב התפתחותו בכל תקופה. היו ימים, למשל, אשר הקשה ה' את לב פרעה בשביל להביא עליו מכות; לפי שהרגש המוסרי של העם לא הגיע עדיין להבחנה הדקה הזאת, שאין החוטא ראוי לעונש אלא אם כן עשה מה שעשה בבחירתו החפשית. ואולם

היחס שבין הדת והמוסר בחיי העמים הוא אחד מן החזיונות ההיסטוריים היותר סבוכים, אשר נתן מקום בכל הדורות להשקפות מתנגדות זו לזו מן הקצה אל הקצה. המון בני האדם, כראותם את הדת משננת לבעליה גם את המצות המוסריות ובהרגישם בנפשם את מוראה המונע אותם לפעמים מלפרוע מוסר, — הורגלו לחשוב, כי מתחלת ברייתו אין המוסר אלא חלק מן הדת, אשר רק עמה ועל ידה בא לעולם ועליה הוא עומד ולא יצויר בלתה. אבל מימי קדם ועד עתה נמצאו, לעמת זה, חכמים וסופרים אשר היטיבו לראות, כי לא תמיד נמצאה הסכמה מוחלטת בין הדת והמוסר, כי יש אשר המוסר פונה לו לעבר אחר ומתרחק מן הדת, מבלי להמתין לה עד שתלך לפניו להאיר לו את הדרך. והדבר הזה הביאם לידי הכרה, כי שני אלה — הדת והמוסר — שני עצי־חיים נפרדים הם, אשר לכל אחד שורש מיוחד בטבע רוח האדם, ורק אחר שצמחו וגדלו, איש איש לבדו, נסתבכו יחד ונכנסו זה בגבול זה, לתועלתה של ההתפתחות המוסרית, מצד אחד, ולרעתה, מצד אחר. הדת, בהכניעה לב האדם לפני נמצאים עליונים נשגבים ממנו, אי אפשר שלא תצייר לה את הנמצאים האלה מקושטים בכל המעלות הנחשבות בעיני האדם כתכלית השלמות, כאידיאל שאין למעלה הימנו; אי אפשר על כן שלא תראה בהם גם את התכונות המוסריות היותר שלמות, באופן מתאים להאידיאל של השלמות המוסרית שיצר לו הרגש המוסרי בדרך התפתחותו לעצמו. וההתגשמות הזאת של האידיאל המוסרי בנמצאים עליונים חיים לעד, השליטים בגורל האדם ומשפיעים עליו טוב או רע לפי חפצם, הביאה בהכרח תועלת הרבה להתפתחות הרצון המוסרי בלב האדם, אם מאהבה, בחפצו להדמות לקונו כפי יכלתו, ואם מיראה, בראותו בזה אמצעי לפיים את אלהיו ולהסיר מעליו חרון אפו. אבל אותה ההתגשמות עצמה היתה, מצד אחר, למכשול על דרך התפתחות התוכן המוסרי. כי גם המוסר, ככל שאר קניני הקולטורא, לא נתן לאדם מתוקן ומשוכלל כל צרכו, כי אם הולך ומתפתח לאט לאט, מדור לדור. ובראשית התפתחותו, באותם הימים הקדומים שהדת פוגעת בו ראשונה, עודנו במצב שפל מאד: הרגש המוסרי אינו מתקומם עוד או נגד רוב המעשים הנחשבים בזמן מאוחר לעברות מוסריות חמורות, ואין צריך לאמור שאינו מקפיד עוד על טהרת המדות ודברים שבלב. והתוכן המוסרי הזה, שהעיקר עודנו חסר בו, הוא הוא איפוא ה„אידיאל" המתגשם בצורת־האלהות היותר קדומה, שאליה נשא האדם הקדמון את עיניו באהבה וביראה. ולפיכך, כשהרגש המוסרי מגיע ברבות הימים למדרגה יותר גבוהה, והרבה דברים שלא היה האדם לפנים רואה בהם כל רע, או שהיה חושבם גם למעלה יתרה, נראים לו עתה בזוים ומתועבים, — אי אפשר שלא תעמוד הדת לשטן לו, בהיותה שומרת בקדושה וטהרה את האלהות בתכונותיה

להתלהב שעה קלה כשהוא שומע דרשה נאה או קורא מאמר נאה. כל יתר שעותיו של הלאומי הפשוט עוברות בשוק החיים בדרך שהורגל בה לפנים, בלי שום קשר ניכר עם לאומיותו. והרי גם הוא, הלאומי הפשוט הזה, מרגיש צורך לחבר את לאומיותו עם החיים המעשיים, לדעת בעצמו, שיש לו בחייו חובות מיוחדות אשר עליו למלאותן באמונה. האיש אשר לב לו להתמכר לאיזה אידיאל רוחני, הוא דורש מן האידיאל שלו, שיהיה מוכשר לחדור אל עמקי לבו ולהתקשר שם עם כל רגשותיו ונטיותיו, באופן שירגיש האדם את מציאותו בכל עת, בקביעות ולא באקראי, וימצא בו מורה דרך בכל עניני החיים. הלא זאת היתה שגיאת היהדות ה„מתוקנת", כי האמינה, שתהא ביכלתה לקשר אליה את הלבבות לאורך ימים על ידי שעה אחת של קורת רוח בזמירות ודרשות משבת לשבת. והנה הורה הנסיון, כי יהדות כזו, שאינה ממלאה את הלב בתמידות, כי אם נגלית מעט לעת וחוזרת ונעלמת — אינה יכולה להיות לכח פועל בחיים, וסופה לירד למדרגת צירימוניא ריקה, שכל רוח אין בקרבה. אם באה איפוא הלאומיות — כמו שחושבים בני המפלגה הזאת — לחזור ולתקן מה שקלקלה היהדות המתוקנת, צריכה היא להקיף גם חיי האיש הפרטי ה„פשוט", שלא זכה להיות סופר או מחנך או עסקן, ולהיות לו לקו המדה בכל אשר הוא עושה, עד שידע וירגיש תמיד, כי הלאומיות אינה שעשועים לשעות הפנאי, כי אם תורת־חיים, אשר חובה עליו לכתבה על לבו ולחיות בה בפועל. ואת הדבר הזה לא ידעה לעשות עד כה גם הלאומיות המזרחית; אף היא הסתפקה רק ב„שעות" לאומיות של אספות ודרשות מזמן לזמן, והחיים האישיים, חיי יום יום, נשארו ריקנים כשהיו, בלי קשר פנימי ואמתי עם האידיאל של הדרשות. ועל כן לא יפלא, כי למרות כל ההתלהבות וה„דבקות" השולטות עתה במחנה הלאומיים האלה, כבר נראו כה וכה סימני ליאות וריקות־הלב, ואין צורך לרוח הקודש בשביל לראות מראש, כי אם ישאר הדבר כן עוד זמן רב, לא תוכל הלאומיות להחזיק מעמדה אשר רכשה לה בעת האחרונה בקרב העם, ושבה והיתה לדגל כתה קטנה של מורים וסופרים ועסקנים בלבד, כמו שהיתה בראשיתה.

ואולם המבוכה הזאת, כמדומה לי, אינה מחויבת כלל מטבע הענין כשהוא לעצמו, ולא באה אלא מתוך שנכשלו כל המפלגות האלה יחד בערבוב מושגים ולא הבדילו כראוי בין שני דברים, המשמשים אמנם בחיים בערבוביא, אבל במקורם ותכונתם שונים הם זה מזה: — בין הדת והמוסר.

המפלגה הלאומית הזאת, בכל התנגדותה הקיצונית לדעת המפלגה „הדתית", משתתפת היא איפוא עמה בהשקפה יסודית אחת. שתיהן חושבות את הדת לקנין הרוחני היחידי שבו נתכוץ כל הרוח הלאומי של עמנו ושחוץ ממנו אין עוד יסוד לאומי לישראל בהוה זולתי שתוף הגזע; אלא שכל אחת מוציאה מן העיקר הזה תולדה אחרת. זאת אומרת: אם כן, כל שאינו מאמין בדת ישראל ואינו חי בה אינו יכול להחשב בין נושאי דגל הלאומיות, שהוא רחוק מרוחה; וזאת אומרת, להפך: אם כן, אין הלאומיות היהודית יכולה לדרוש מנושאי דגלה שיהיו חייהם מתאימים לרוחה, אחר כי כל עצם הרוח הזאת אינו אלא דבר התלוי באמונה ודת, ובזמננו אין אונס בעניני אמונה ודת ולא יִבָּנֶה עם על יסוד כזה, ועל כן אין עלינו שום חובה לאומית בחיינו בהוה זולתי להשתדל בהשגת החירות הלאומית.

ובזה מתנגדת להן בצדק המפלגה הלאומית השניה — מפלגת „המזרחיים". גם היא אמנם, כרעותה, אינה מסכימה להעמיד את הלאומיות על האמונה הדתית, שלא יהיה קיומה תלוי בדברים שאין אדם יודע היום אם יורדה בהם למחר; אבל יחד עם זה יודעים הם הלאומיים האלה, שתוכן הלאומיות העברית כולל הרבה יותר מדיפלומטיא ואספות בלבד, ויודעים הם זאת לא על פי היקשים וראיות מן החוץ, כי אם — ראיה שאין עליה תשובה — מתוך עצם מציאותם בעצמם. בהיותם על הרוב מלאים רוח היהדות מנעוריהם, הם מרגישים בנפשם, כי הרוח הזה עודנו חי וקים בלבם ורשומו ניכר בחייהם, אע"פ שהשקפותיהם הדתיות כבר נשתנו הרבה, ומזה הם מוציאים תולדה מוכרחת, כי אמנם יש רוח לאומי לישראל שאינו מוגבל באמונות דתיות בלבד, וממילא יש גם חובות לאומיות רוחניות, החלות על הכל, מאמינים ובלתי מאמינים יחדיו.

אבל גם המפלגה הזאת, כשהיא עוברת מן ההלכה אל המעשה, תבוא במבוכה ולא תדע להגיד ברור, מה הן החובות הלאומיות שאינן תלויות באמונה דתית. הלשון, הספרות וההיסטוריה — אלה הם המקצעות שבהם תבקש, וגם תמצא, את הרוח הלאומי, ובהם איפוא מוכרחת היא לצמצם גם את החובות הלאומיות: לעזור להרחבתן והתפשטותן של הלשון והספרות וההיסטוריא, לחנך את הגדולים עם הקטנים על ידי הלשון והספרות וההיסטוריא — זו היא העבודה הלאומית הרוחנית המוטלת חובה על כל הלאומיים. ואין ספק אמנם, שהדבר כן הוא, שהעבודה הזאת היא החובה הגדולה של הלאומיים כלפי חוץ, ביחוסם אל העם וקניניו הכלליים. אבל האין עוד על הלאומי גם חובות אחרות כלפי פנים, ביחוסו אל עצמו ואל חייו הפרטיים? העבודה הספרותית, המדעית או החנוכית — נחלת יחידים היא, העוסקים בה בפועל, בעוד שהרוב הגדול אינו יכול להשתתף בה אלא בתור „נפעל":

עתה נשתנה הדבר. אלפי אנשים מישראל, מהם אשר מילדותם נתחנכו מחוץ לגבול היהדות ולא נשאו עולה מעודם, ומהם אשר בגדלם מרדו בה ופרקו עולה מעליהם — שבו עתה לעמם וביד רמה הרימו דגל הלאומיות היהודית, מבלי שוב עם זה גם אל הדת היהודית, להחזיק בדעותיה ולקיים מצותיה. והיהודים החדשים האלה אינם מרגישים עצמם כלל כנבדלים מן העם בשביל הבדל ההשקפה הדתית, ועל כן אינם מרגישים גם את הצורך למשוך את העם אחריהם בכל הנוגע לאמונה ודת. הם רואים בלאומיות היהודית רק רגש הגזע בלבד, שאינו מטיל על בעליו שום חובה אחרת זולתי האהבה לעמם והעבודה להרמת קרנו בכבוד, מבלי להגביל במאומה חירותו של האדם בהשקפותיו וחייו הפרטיים.

החזיון החדש הזה הוליד איפוא בהכרח גם שאלה חדשה: יהודים כאלה מה משפטם? היוכל אדם באמת להיות יהודי כשר בלאומיותו עם הייתו „אחר" בכל שאר עצמותו?

נושאי דגל התורה ו„מחזיקי הדת" משיבים על השאלה הזאת, כמובן, בשלילה מוחלטת. הם עדיין מחזיקים בהשקפתם הישנה במלואה ואומרים, שאין לאֻמיות לישראל מחוץ לגבול הדת, ומי שאומר: „עברי אנכי", עליו גם להוסיף: „ואת ה' אני ירא", לקבל עליו עול תורה ומצות ככל המון בית ישראל; בלי תנאי זה גם ה„לאומי" עתה, כמו ה„משכיל" לפנים, אינו בעיניהם אלא „ישראל שחטא", כלומר אבר חולה בגוף האומה, שאין צריך אמנם לחתכו ולהרחיקו מן הגוף, אבל צריך להשתדל ברפואתו. . .

ואולם הלאומיים עצמם נחלקו בדבר הזה לשתי מפלגות שונות.

בני המפלגה האחת — זו שכבר קנתה לה בספרותנו את השם „מערבית" — משיבים על השאלה בחיוב מוחלט. לקבל עליהם עול תורה אינם יכולים, מפני שאין אדם שליט ברוחו לכוף אותו על האמונה, ולקבל עליהם עול מצות אינם רוצים, מפני שהמשתתף במעשים דתיים בלי אמונה בלב הרי זה מן הצבועים. אבל לפי השקפתם אין גם שום צורך ללאומיותם בדברים כאלה. הם יוצאים ידי חובתם באהבתם לעמם ובהשתתפותם ב„עבודה הלאומית", כלומר באספות ואגודות, בתשלומי שקלים וקנית „אקציות"; והמהדרים שבהם מסכימים גם לזאת, כי שפת עבר ודברי ימי ישראל הם דברים טובים, שראוי ונאה — אך לא חובה מוחלטת! — ללאומיים לדעתם; אבל בעצם-חייהם, בהשקפותיהם, בהרגשותיהם, בנטיות לבם ובכל הליכותיהם אינם רואים חובה לעצמם להשתנות אפילו במשהו, והנם נשארים מה שהיו לפני הספחם אל דגל הלאומיות היהודית: בני אותה הקולטורא הנכרית אשר נתחנכו על ברכיה בילדותם או שתו בצמא את מימיה בשחרותם.

אשר כל מטרתם היא להראות, כי אין שום סתירה בין הצורך הזה ובין אותה ההשקפה המוסרית וכי ההשקפה הזאת אינה כוללת כלל בהכרה את היסודות של „עם הספר“ ושל „חקים מיוחדים בהליכות ההיסטוריא“; אדרבא, היא מתנגדת ליסודות כאלו ומבקשת להעמיד חיינו על החקים הכלליים של הליכות ההיסטוריא, ומפני זה אינה יכולה למצוא טעם בתורת הצעירים, המבטלים כהבל פיהם את ההיסטוריא וחקיה הכלליים.

ג:*)

המוסר הלאומי.

התנועה הלאומית החדשה, בהשיבה לעמנו המון רב מבניו אשר התכחשו לו עד כה, הביאה עם זה מבוכה ובלבול הדעות בנוגע למהות הלאומיות העברית והחובות שהיא מטילה על המחזיקים בה.

לפנים היה כל איש ישראל חושב לדבר פשוט ומובן מאליו, כי יהודי אמתי — התואר „לאומי“ עוד לא נודע אז בקרבנו — אינו אלא זה שמאמין בלב שלם בעיקרי הדת היהודית וזהיר (או לפחות משתדל להיות זהיר) בכל מצותיה, בקלות כבחמורות. הן אמנם גם ה„אפיקורסים“ וגם ה„עבריינים“ לא חדלו מפני זה להחשב כבנים לעמם: „ישראל אע״פ שחטא ישראל הוא“; אבל הכל הרגישו, ועל הרוב גם ה„חוטא“ עצמו, כי ישראל שכמותו הוא חזיון מקרי שלא מן המדה: „ישראל הוא“, אך לא ישראל סתם, ישראל כהלכה, כי אם — „ישראל שחטא“. גם בדור שלפנינו, דור ה„השכלה“, אע״פ שנתרבו בו ישראלים כאלה לאלפים ולרבבות, לא עזבה ההרגשה הזאת לא את כלל העם ולא את אישיו אלה אשר פרצו גדרו. גם הם, ה„משכילים“ עצמם, הרגישו בלבם תמיד, כי בהתרחקם מן הדת, התרחקו גם מן העם, נעשו „אחרים“ לו ואינם יכולים לשוב ולהתאחד עמו אלא אם כן יתקרב הוא אליהם, אלא אם כן יהיה גם הוא ל„אחר“. ועל כן התאמצו בכל כחם, בקנאה יתרה, להרוס את חומת הדת המבדילה בינם ובין העם, בשביל להשתחרר מן הרגש המכאיב המלַוה תמיד את חייו של הפורש עצמו מן הצבור.

*) נדפס ב„השלח“ כרך ה׳ חוב׳ א׳ (טבת תרנ״ט) בשם „לשאלות היום, ה׳“.

מהומה בארץ וסכנה לכל האומה. ותועלת הרבים קודמת לכל דבר. ומטעם זה החליטו מנהיגי המדינה להשתמש באותה הפשרה של „הסליחה", שעי"ז הצילו אמנם את האיש הפרטי מהיות קרבן בעד הצבור, אבל לכבוד הצדק עצמו לא חשו והקריבוהו על מזבח תועלת הרבים. וזהי ההשקפה ההמונית: לא הצדק מצד עצמו הוא העיקר, כי אם הצלת האיש הפרטי מיסוריו, מבלי להביא הפסד לרבים. אבל „האדם העליון" המוסרי יעשה את ההפך: הוא ילחם בעד הצדק כשהוא לעצמו, אפילו אם יביא עי"ז הפסד להרבים ואף גם לאותו היחיד שבו נתגשם הצדק באותה שעה.

ב) המאמר התלמודי ע"ד חשיבות הצדיק, שרמזתי עליו במאמרי, הוא לא זה שמביא המחבר (על אדות ר' חנינא וקב חרובין שלו), כי אם מה שנמצא במקום אחר (שבת ל' ע"ב): „כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה . . . שקול זה כנגד כל העולם כולו . . . לא נברא כל העולם כולו אלא לצוות לזה". מאמרים כאלו רבים מאד בכל ספרות היהדות. הבקיאים ידעום, ושאינם בקיאים — יבקשו וימצאוהו.

ג) איני יודע עוד, באיזו לשון ובאיזה סגנון צריך לדבר בשביל להכנים ללבבות את האמת הזאת, כי האמונה בכח המוסרי הצפון ברוח ישראל אינה מתנגדת כלל לשאיפת התחיה הלאומית, אדרבא; אמונה זו היא הנותנת בסיס היסטורי ומשען פנימי חזק לשאיפת התחיה. כמה פעמים כבר דברתי על זה בתמונות שונות. ואם לא אשגה, הייתי מן הראשונים שהראו על הצורך המוחלט לעורר בקרבנו את הכח המוסרי בשביל לבטל על ידו את ה„התאבנות" השולטת בחיינו ולקשר את הלב עם הטבע בלי אמצעות „הספר". גם באותו ענין עצמו, שעליו בא להשיב בעל המאמר הזה, חזרתי ובארתי, שאין שום סתירה בין השאיפה לחיים לאומיים בריאים ובין התגברות הכחות המוסריים ואחר כל אלה עדיין באים מגיני הצעירים בטענות כאלו: שעלינו לשים לב גם לכחותינו הגשמיים ולשאוף לחיים טבעיים ככל העמים! לא הצורך לשנוי חיינו והתקרבותם אל הטבע הוא החדוש שחדשו הצעירים — „חדוש" זה לקחו הם מן המוכן לפניהם בדברי ה„זקנים" בעלי ה„מוסר" — אלא הניגוד שבין הצורך הזה ובין הכחות המוסריים שברוח ישראל מיום היותו, זה הוא היסוד של תורת הצעירים, וכל הבא להגין עליהם ולהשיב על טענות מתנגדיהם צריך להוכיח איפוא מציאות הניגוד הזה והכרח ביטולם של הכחות המוסריים. אבל מי שבא בשם הצעירים ללמדנו רק זאת, כי יש לנו צורך בחיים לאומיים בריאים, ככל העמים, אינו אלא כמכנים תבן לעפריים, ומי שמוסיף עוד על זה בפשיטות, כי מכיון שיש לנו צורך כזה, שמע מינה שההשקפה המוסרית „של ר' יהודה הלוי" כבר עבר זמנה, — שמע מינה, שלא שם לבו לאותם הדברים שבא להשיב עליהם.

אלה הם דברי הרב, וכשאנו שומעים אחריהם דברי התלמידים העברים, תעלה בהכרח מחשבה על לבנו: מוטב שילכו בנינו לרעות „בשדה אחר" וישאבו את המים הרעים ממקורם, מאשר ישתו אותם מכלי שני עברי כזה של „ספרות הקרע", המבטיחה לעשות „שלום" בין היהדות והאנושיות. . .

הוספה למאמר הקודם.

[ב„השלח" כרך ט' (חוב' ד', ניסן תרס"ב) נדפס מאמר בשם „היהדות והאדם העליון", הבא לבטל את השקפתי על „שנוי הערכין" המבוארת למעלה. ובאותו מקום נתתי גם מצדי „תשובה קצרה" על טענות המשיג. ולפי שהטענות ההן עדיין נשמעות מפי רבים, לכן הנני חוזר ונותן פה את תשובתי הנזכרת, אשר בזמנה יצאו עליה עוררים, שלא הבינוה על בוריה:]

המאמר „היהדות והאדם העליון", אע"פ שיש בו ערבוב מושגים ודברים שלא ממין הטענה, — ראוי הוא לשימת לב, מפני שבו מתגלה, כמדומה לי, היסוד הפסיכולוגי של אותו החזיון הזר, כי יכלו ה„ניטשיאנים" שלנו לקנות להם לבבות בקרב עמנו, עם כל הזרות והתהפוכות שבהשקפותיהם, המתנגדות ביסודן לרוח ישראל. הסבה לזה היא, כנראה, התפשטות אותה הטעות שנכשל בה גם בעל המאמר הזה: כי „תגבורת הכח המוסרי" מתנגדת להתחיה הלאומית, וכי על כן חסד עושים „הצעירים" עם ישראל, בדרשם בשבח „החיה הצהובה", כדי להגביר את הכחות הגשמיים הדרושים לתחית העם.

והנה אמנם לא פה המקום לירד לעמקו של הענין. אבל לפטור את המאמר הזה בלא כלום אי אפשר, ולכן אשיב בקצרה על טענותיו העיקריות.

א) „הצדק המוחלט", בתור תכלית לעצמה ומרום השלמות של הטופס האנושי העליון, אינו משועבד כלל לתועלת הרבים. הצדק הוא האמת במעשה, כלומר התרוממות האדם על כל הנטיות שבלבו ועל כל מחשבות של תועלת, בין של עצמו ובין של אחרים, כדי לדון דין אמת לאמתו, כל מעשה על פי תכונותיו העצמיות. וכמו שהאמת המוחלטת תוכל להחשב כשלמות מוסרית עליונה אף במקום שהיא מביאה הפסד להמון בני האדם (שאלה שכבר עסק בה קנט), כן נוכל לצייר לנו גם את הצדק המוחלט כתכונה נפשית של האדם העליון, שאינה סובלת כל הגבלה מצד תועלת הרבים. הצדק העליון הזה מתפרץ החוצה וכובש לו דרכו, מבלי שים לב כלל לתוצאותיו המעשיות, אם טובות הן או רעות, ביחס להעולם החיצוני. דוגמא לדבר: במשפטו של דרייפוס היו „הלאומיים" הצרפתיים רגילים לטעון, כי אף אם נעשה כאן עוות הדין המחויבים הפטריוטים לשתוק ולהניח הדבר כמו שהוא, מפני שתקון המעוות ישפיל כבוד ראשי הצבא ויביא

לשנותה, להרסה, לעקרה ולקבוע אחרת תחתיה. אין הדבר חסר אלא שיקומו איזו אנשים פרטיים אחרים, הרוצים בכך, וירימו קולם בצעקה גדולה ומרה, שצריך לשנות את הערכין! השקפה כזו יפה היתה לשעבר, בימי רוסו וסיעתו. אבל סופרים חדשים בדור הזה, החושבים עצמם לסופרי „העתיד", צריכים לדעת, שאין עושים לעם בידים תורת מוסר חדשה, כמו שאין עושים לו לשון חדשה. כי כחקי הלשון כן חקי המוסר הם פירותיו של רוח העם, שנתבשלו בו במשך הזמן קימעא קימעא, על ידי המון סבות שונות, תמידיות ומקריות, ולא על פי שיטה קבועה ומוגבלת מראש. ועל כן אלו ואלו מלאים סתירות הגיוניות, כללים ויוצאים מן הכללים, ואין אדם שליט בהם להרסם ולבנותם לפי חפצו וטעמו, אלא מאליהם הם הולכים ומשתנים, לפי השתנות מצב העם ורוחו וצרכיו. ואם לשון „וולאפיק" יש לה עוד איזה ערך, בתור אמצעי מלאכותי להשתמש בו בשעת הדחק, הנה „וולאפיק" מוסרי הוא המצאה משונה שאין בה לא צורך ולא תועלת, זולתי אבוד זמן לבטלה ובלבול דעתם של צעירים נלהבים הצמאים לחדשות מרעישות את הלב. בעל לשון וולאפיק, בחפצו שתתקבל לשונו בכל העמים, מצא לנחוץ למחוק מן האלף־בית שלה אות רי״ש, מפני שאין אנשי כינא יכולים לבטאה. ובעלי הוולאפיק המוסרי שלנו אינם שואלים כלל ליכלתו של העם, אשר בשבילו הם „בונים", ובאים עליו ביד חזקה, לזכותו בתורה חדשה המתנגדת בהחלט לכל מהותו, מבלי לחקור ולדרוש תחלה, אם יכול הוא לקבלה!

„דבר גדול הוא, כשמגיעים לקבוע בלב ההמון אותו הרגש של יראת הרוממות, שיורהו ויאמר לו, כי לא בכל ראשי הוא לנגוע, כי יש ענינים קדושים, אשר בגשתו אליהם, עליו לשול נעליו מעל רגליו, להרחיק מהם את ידו המזוהמת . . . ולהפך, בהביטנו אל אלו הנקראים „משכילים", מאמיני „האידיאות החדשות", אין דבר שיעורר גועל נפשנו כהעדר הבושה הנראה בהם, כהעזות שבה ילקקו וימששו כל דבר".

קשים הם הדברים האלה, אבל איני צריך לבקש מחילה עליהם מן „הניטשיאנים" שלנו: לא מלבי יצאו, כי אם תורת בית רבם היא. ניטשה הוא שכתב דברים אלו נגד הנגשים בלי „יראת הרוממות" אל — הספר העברי, אל כתבי הקודש! „ספרים כאלה — הוא מוסיף ואומר — העמוקים ורבי־ערך עד אין חקר, צריכים לאבטוריטט חיצוני שיגן עליהם ביד חזקה, כדי שיוכלו להתקיים כל אותם אלפי שנה הדרושים בשביל לשאוב מהם כל מה שיש בהם"[1]).

---

[1]) Jenseits S. 254.

ופה אני זוכר, כי רגילים סופרינו אלה לחלק לי כבוד שאיני ראוי לו, בהזכירם את שמי לטובה בשביל שבאחד ממאמרי[1]) התאוננתי גם אני על היותנו „עם הספר". אלא שלפי דעתם, סותר אני את „סתירתי", בדברי יחד עם זה בשבח „הקנינים הלאומיים" והתפתחותם הטבעית, ואיני דורש, כמותם, לבער אחר „הספר" עד כלותו. אבל גם בזה רק „מלה חדשה" מצאו והחזיקו בה, מבלי לחדור לפנימיות מובנה. לא על מציאות הספר כשהוא לעצמו התעצבתי, כי אם על התאבנותו, על שנפסקה התפתחותו ואין הרגש המוסרי שבלב שולט בו עוד, כמו שהיה הדבר נוהג לפנים בישראל, בעת אשר „קול אלהים בלב האדם" היה מקבל שפע ישר מחזיונות החיים והטבע, שאז היה גם הספר מוכרח לשנות תכנו לאט לאט, באופן בלתי מורגש, בשביל שיתאים להכרה המוסרית שבלב העם. לא בשבח ממשלת הסיף על הספר דרשתי איפוא, כי אם בשבח ממשלתו של הכח המוסרי הנטוע בקרב עמנו מימי עולם, אשר הוא הוא שהוליד את „הספר" והוא הוא שהיה מחדש רוחו של הספר, בכל תקופה לפי צרכיה. ורק ברבות ימי הגלות, מרוב צרות, נטמטם הלב והרגש המוסרי כמו חדל להתפתח עוד, ועל כן עמד גם מלדת שנויים חדשים בתוכן הספר, וחיי העם נכנעו לגמרי לפני אותיות מתות. ובהסכם עם זה — לא בסתירה לזה! — הגדתי גם במאמר ההוא ומגיד אני תמיד, כי אין הדבר צריך כלל להריסה ושנוי הערכין בקולי קולות, כי אם רק להכנסת „זרם של חיים חדש" לתוך הלבבות, בתמונת „שאיפה חיה בלב לאחדות האומה, לתחיתה והתפתחותה החפשית לפי רוחה על יסודות אנושיים כלליים". הזרם החדש הזה יהיה כטל של תחיה ללב האומה וישיב לה את הכשרון להתפתחות כחותיה המוסריים, וממילא ישוב ויתפתח אז גם הספר, בעקב דרישת רוח העם וצרכיו האמתיים, ולא בעקב צעקתם של איזו צעירים בעלי־דמיון, שאכלו בוסר בכרמי זרים ורוצים שתקהינה שני כל העם.

בכלל ראוי היה להם, לסופרינו אלה, שבטרם יבואו „להרוס ולבנות", יעמיקו מעט יותר בטבע ההיסטוריא ודרך התפתחותה. אמת היא, שניטשה עצמו שפך כל חמתו על חוקרי ההיסטוריא, ואת דרוין וספנסר, אבות תורת ההתפתחות, קרא בשם „אנשים בינונים". אבל דבר זה לא מנע גם אותו מלהמציא השערות היסטוריות, בשביל להבין מהלך החיים המוסריים ומלקחת מתורתו של דרוין אבן הפנה לשיטתו החדשה. הסופרים הללו מדמים להם, כנראה, תורת המוסר, השלטת בעם ועם, כאיזה דבר חיצוני, שנעשה מעיקרו בדעת ברורה ובכונה לתכלית מיוחדת על ידי איזו אנשים פרטיים. ובכן, כדי

[1]) „תורה שבלב". על פרשת דרכים חלק א׳.

ולא יפלא על כן, כי הרגישו „קרע בנפשם" והתחילו צועקים: שנוי הערכין! ערכין חדתין! תחת „הספר" יבוא „הסייף", ותחת הנביאים — „החיה הצהובה"! ביחוד רבתה הצעקה הזאת בשנה האחרונה, ואנו שומעים יום יום, כי כל עולמנו צריך „סתירה" עד היסוד, על מנת „לבנות" הכל מחדש. אבל אין אנו שומעים עם זה, איך סותרים בנשימה אחת את היסוד הלאומי של עם עתיק יומין, ואיך בונים לעם חיים חדשים לאחר שסתרו את עצם מהותו והמיתו את נשמתו ההיסטורית.

יכולים אנו להבין — וגם לסבול במנוחה — אנשים מישראל אשר נמשך לבם אחר „האדם העליון" במובנה של ניטשה, ובכרעם ברך לפני „צרתוסטרא", כפרו בנביאי ישראל והלכו להם לתקן חייהם הפרטיים על פי „ערכין חדתין" אלו. אבל קשה להבין — וכל שכן לסבול במנוחה — חזיון זר כזה, כי יבואו אנשים לגבול ישראל ותורה חדשה כזו בידם, לתקן בה חיי האומה כולה, בהאמינם בתומתם, כי העם הזה, אשר כל עצמותו, כמעט מאז נראה על במת ההיסטוריא הכללית, לא היתה אלא כעין מחאה תמידית עזה מצד הכח הרוחני נגד כח הזרוע והסייף; אשר כל עוז רוחו מימי קדם ועד עתה נובע רק ממקור אמונתו החזקה ב„תעודתו" המוסרית, בחובתו וכשרונו להתקרב יותר משאר העמים אל האידיאל של השלמות המוסרית; — כי העם הזה, יוכל פתאום, אחר שנות־אלף, „לשנות את הערכין" שלו, לותר על יתרונו הלאומי בעולם המוסרי, בשביל להיות „זנב לאריות" בעולם הסייף; להרוס את מקדשו הגדול לאלהי הצדק, בשביל לבנות על מקומו במה קטנה ושפלה (יותר מזה הן לא תשיג ידו!) לאליל הגבורה הגשמית.

צריך עוד להוסיף, כי הסופרים האלה, בקראם מלחמה על „הספר" וכל אשר בו, כלומר, על החקים הקבועים העוצרים בעד התגברות הרצון האישי, ובזכרם באהבה את „המורים" ו„המתאוננים" של דור המדבר, שלא רצו להכניע „עוז החיים" לפני חקים מפשטים ולהמיר סיר הבשר ובצל המצרי בעול קשה של חובות מוסריות, — הסופרים האלה מרחיקים ללכת בזה הרבה יותר מרבם. ניטשה עצמו, בכל חבתו היתרה לכח הזרוע ועוז החיים המוחשיים, חושב הוא את ה„צדק" לשלמות היותר גדולה שאפשר להשיג על הארץ, עד שקשה לו להאמין, כי יש בכח האדם, ואפילו „העליון", להתגבר על רגש השנאה והנקמה ולהתיחס בצדק מוחלט לאוהבים ואויבים יחדו. ועל כן מוצא הוא תועלת רבה במה שהצדק מתלבש בחקים מפשטים קבועים, הנותנים יכולת לאדם לבחון צדקת מעשיו ביחס אל החוק האביֶקטיבי, מבלי שיצטרך לזכור באותה שעה את האויב החי, המעורר רגשות לבו ומעור עיניו על ידי נטיות סוביֶקטיביות[1].

---

[1]) Genealogie S. 82—84.

ישראל, לא שמציאות ישראל אין לה תכלית לעצמה זולתי להשתדל בהשגת הדבר הזה. העמים יאמרו: „לכו ונעלה אל הר ה׳ ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו"; לא שישראל יאמרו: לכו ונצא אל העמים ונורם מדרכי ה׳ וילכו בארחותיו.

את הרעיון הזה אפשר עוד להרחיב ולהעמיק עד לשיטה שלמה. כי גם הטרגיקא העמוקה הנראית בחיינו הרוחניים בהוה אולי אינה אלא תולדת הסתירה הפנימית שבין ה„בחירה" בכח ובפועל. כלומר בעוד שמצד אחד חיה עוד בקרבנו — ולוא רק בתמונת הרגשה אינסטינקטיווית — האמונה בכשרוננו המוסרי שבו נבחרנו מכל עם ובתעודתנו הלאומית להיות „עליון" בחיים המוסריים, -- הנה מצד אחר, משעזבנו את הגֶטו ונשתתפנו בחיי הקולטורא של העמים, רואים אנו בעל כרחנו, כי יתרוננו זה אינו אלא בכח, אבל בפועל אין אנו עולים עתה על יתר העמים גם בעולם המוסרי ו„תעודתנו" לא נתקיימה בידנו בגלותנו, מבלתי יכולת להת לחיינו צורה מתאימה לרוחנו הפנימי ובלתי תלויה בדעתם ורצונם של אחרים. ומי יודע איפוא, אם גם בין אלה הציוניים החדשים, שבפיהם הם נותנים לציוניותם טעמים איקונומיים ומדיניים ומלגלגים על ה„בחירה" הלאומית וה„תעודה" המוסרית, — אם גם ביניהם לא נמצאו רבים, שבעמקי לבם באו לידי רעיון זה רק על ידי הסתירה הנזכרת, הדוחפת אותם שלא מדעתם לבקש מעמד לעמם, כדי שתהא ביכלתו לפתח עוד הפעם את כשרונו המוסרי ולמלאות „תעודתו" בתור „עם עליון". . .

אבל די בזה. כל כונתי לא היתה אלא להראות, כי אמנם מסוגלת היא תורת „שנוי הערכין" להתרכב בתורת היהדות „הרכבה פנימית" ולהעשיר אוצרה באופן רצוי ומתאים לרוחה, ב„מחשבות חדשות, אך לא זרות", או יותר נכון: אף לא חדשות בעיקרן. כי עוד לפני שמונה מאות שנה היה גם בישראל פלוסוף־משורר, הוא ר׳ יהודה הלוי, אשר הכיר טיבה וערכה של בחירת ישראל ועשה אותה יסוד לשיטתו באופן קרוב לכל האמור בזה, אם גם בסגנון אחר[1]).

ומה עשו סופרינו הצעירים בתורה זו?

הם עזבו את חדושה העיקרי ולקחו להם ממנה רק את „המלה החדשה" ואת היסוד ה„אריי" שהכנים בה יוצרה, ובאלה באו אל עמם ישראל לתקנו לעת זקנה! לא השתחררות הטופס העליון משעבודו להצלחת ההמון הגדול היתה להם לעיקר, כי אם השתחררות החיים הגשמיים משעבודם להכח הרוחני השם גבול להם. השקפה כזו לא תוכל להתאחד עם היהדות לעולם,

---

[1]) עי׳ כוזרי, מאמר ראשון.

אלהים „לתתו עליון על כל הגוים", לא לממשלה בכיפה, שהרי הוא „המעט מכל העמים", כי אם להתפתחות מוסרית, „להיות לו לעם סגולה . . . ולשמור כל מצותיו", להגשים בקרבו בכל דור את הטופס המוסרי היותר גבוה, לשאת עליו תמיד עול החובות המוסריות היותר קשות, בלי שום כונה להועיל או להזיק לשאר בני אדם, רק לשם מציאותו של הטופס העליון בלבד[1]). את ההכרה הזאת של „בחירתו" המוסרית נשא העם בלבו בכל הדורות ומצא בה נוחם על כל תלאותיו. הוא לא השתדל (זולתי באיזו מקרים יוצאים מן הכלל) להרחיב גבולו על ידי התבוללות בני נכר בקרבו. לא מפני שהיהדות צרת-עין היא, כדברי מתנגדיה, ולא מפני שסבלנית היא ביותר, כהתנצלות חכמי ישראל, כי אם מפני שזה הוא אחד מסימניו של הטופס העליון: „שאינו מסכים להשפיל ערך חובותיו ולעשותן לחובות כל אדם, להטיל על אחרים את האחריות המוטלת עליו או לשתף אחרים עמו בזה"[2]). ובאמת חזיון יחיד במינו הוא, מה שהיהדות הבדילה את בניה משאר בני אדם רק בזה, שהטילה עליהם חובות גדולות וקשות, בעוד אשר לאחרים הקלה את העול ונתנה להם „חלק לעוה"ב" רק בזכות מלוי החובות המוסריות היותר יסודיות („שבע מצות בני נח"). רק במאה האחרונה, מאז הרימה המרידה הצרפתית את דגל השווי והאחוה בין כל בני אדם ועשתה את האושר הכללי לאידיאל מוסרי שאין למעלה הימנו, התחילו חכמי ישראל להתבייש ברעיון בחירת-ישראל לפי מובנו הקדמוני, בהיותו מתנגד לרעיון השווי הגמור ובקשת האושר הכללי, וכדי לתקן את היהדות לפי רוח הדור, המציאו את התורה הידועה על דבר „תעודת ישראל בעמים", כלומר, עשו שלום בין רעיון „הבחירה הלאומית" ובין רעיון „השווי האנושי" על ידי שעשו את הראשון אמצעי להאחרון: ישראל הוא אמנם „העם הנבחר", אבל לשם מה נבחר? להרבות אחוה ואושר בין כל בני אדם, בלמדו אותם ארחות חיים על פי תורת אמת שנתנה בידו למטרה זו. והנה אין מן הצורך לשנות פה מה שכבר נאמר ונשנה פעמים הרבה בבטול הפשרה הזאת, שאין לה יסוד במציאות ואינה יכולה להתקיים בלי אמונה עמוקה במה שלמעלה מן הטבע. אבל העם בכללו באמת ראה את „תעודתו" תמיד רק במלוי חובותיו כשהוא לעצמו, ומימי קדם ועד התקופה האחרונה חשב את „בחירתו" כתכלית לכל השאר, ולא כאמצעי להצלחת שאר בני אדם. הנביאים אמנם הביעו את תקותם, שעתידה היהדות להראות פעולתה לטובה גם על מצבם המוסרי של יתר העמים, אבל דבר זה ציירו להם כתולדה שתצא ממילא ממציאות הטופס המוסרי העליון בקרב

[1]) ניטשה אומר במקום אחד, כי בתנאים ידועים אפשר שגם משפחות שלמות או שבטים שלמים יגיעו למדרגת האדם העליון. (Riehl, ibid.).

[2]) Nietzsche, Jenseits von Gut und Böse (Leipzig 1894), S. 264.

המוסרית, מן התלמוד והמדרשים עד ספרות ה„חסידות", וכי לא הוא נברא בשביל האחרים, כי אם להפך: „כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה", והוא תכלית לעצמו. מאמרים ממין זה נמצאים, כידוע, הרבה בספרותנו. והם לא נשארו דעות יחידים, פתגמים פלוסופיים, אלא נתפרסמו בעם ונעשו שגורים בפיו, כיסודות מוסריים מוסכמים לכל.

ולא זו בלבד, אלא שאם נעמיק בדבר, נמצא את הרעיון הזה, בתמונה יותר רחבה, גם ביסודה של היהדות הלאומית.

ניטשה עצמו התאונן בספרו האחרון, כי לא השתדלו עד עתה לחנך בני אדם בכונה למטרה זו, שיצא מתוכם האדם העליון. ואם קרה לפעמים שאדם כזה בא לעולם, היתה זאת רק „הצלחה מקרית, ולא דבר שנעשה ברצון מכֻון"[1]). ובאמת נקל לצייר תמונתו של „האדם העליון" במליצות רמות המלהיבות את הדמיון, אבל בשביל שתהיה מציאותו בעולם תמידית ולא מקרית, צריך שתנאי החיים הסובבים אותו יהיו מסוגלים לכך. מן הסלע לא יצאו מים ובארץ ציה לא יצמחו עצי פרי. סוף סוף האדם הוא בריה חברתית, וגם נשמתו של האדם העליון חברתית היא ואינה יכולה להשתחרר לגמרי מן האטמוספירא המוסרית שבה גדלה ונתפתחה. אם נסכים איפוא, כי תכלית הכל הוא האדם העליון, הרי עלינו להסכים כמו כן, כי חלק עצמי מן התכלית הזאת הוא — העם העליון: שימצא בעולם עם אחד, אשר תכונות רוחו יכשירוהו להתפתחות מוסרית יותר משאר העמים ואשר כל הליכות־חייו יהיו מסודרות על פי תורה מוסרית גבוהה מן הטופס המצוי והרגיל, באופן שהעם הזה יהיה „האדמה הפוריה" המוכשרת ומתוקנת מעיקרה להצמיח אותו „האדם העליון" הנרצה.

הרעיון הזה יגלה לפנינו אופק רחב, אשר בו תתראה היהדות באור חדש ונעלה, והרבה מ„מגרעותיה", שאוה"ע מונין אותנו בהן ושחכמי ישראל משתדלים להכחישן או להתנצל עליהן, יתהפכו על ידו למעלות יתרות, ששבח הן לה ואינן צריכות לא להכחשה ולא להתנצלות.

כמעט הכל מודים ב„גאונותו" המוסרית של עם ישראל וכי במקצוע זה „עליון" הוא על כל שאר העמים[2]). אחת היא, איך הגיע לכך ובאיזה אופן נתפתח בו הכשרון הזה; על כל פנים אנו מוצאים, כי עוד בעת קדומה הכיר העם את עצמו והבין את יתרונו בזה על שכניו הסובבים אותו. וההכרה הזאת נתלבשה באותה האמונה הדתית — לפי רוח הימים ההם — כי בו בחר

---

[1]) Cf. A. Riehl, Friedrich Nietzsche (Stuttgart 1897), S. 125.

[2]) גם ניטשה עצמו מסכים לזה בהרבה מקומות מספריו. עי' למשל: Zur Genealogie der Moral (Leipzig 1894), S. 51.

שנוי הקריטריון המוסרי בדרך האמורה — זו היא הנקודה **האנושית** בתורת „שנוי הערכין“. לא התרוממות המין האנושי בכללו הוא תכלית הטוב המוסרי, כי אם התרוממות הטופס האנושי בבחירי המין למעלה מן המדרגה הכללית. ההנחה הזאת היא, כאמור, אחת מאותן „ההתחלות היסודיות“, שההודאה או הכפירה בהן תלויה רק בטעמו ובנטיותיו של אדם, אך לא יתכן להשיב עליהן בראיות היוצאות מתוך התחלות אחרות. ואולם דבר זה עצמו, שההנחה הזאת אינה יכולה להבחן על פי קריטריון חיצוני, — הוא עצמו שולל מבעליה גם את היכולת להגביל, באופן ברור ומקובל לכל, מהותו של הטופס העליון המבוקש. כי מאחר שלא פעולתו על אחרים, כי אם מציאותו מצד עצמה היא התכלית, הרי אין לנו שום קריטריון בשביל לדעת, איזו הן התכונות באדם שהתפתחותן היא סימן להתרוממות הטופס, ואיזו הן, להפך, סימני שפלות וירידה. וגם זה, כמו עצם ההנחה, תלוי איפוא בטעמנו האסתיטי ובנטיותינו המוסריות. ניטשה עצמו נותן אמנם כבוד וגדולה יתרה להכח הגופני, להיופי החיצוני, ומדבר בגעגועים על „החיה הצהובה“ („דיא בלאָנדע בעסטיע“) החזקה, היפה, המושלת בכל ועושה הכל כרצונה. אבל הדבר גלוי, כי התמונה הזאת של „האדם העליון“ אינה יוצאת בהכרח כתולדה מחויבת מתוך אותה ההנחה היסודית. פה נראה כבר לא את הפלוסוף „האנושי“, כי אם את האיש הארי, המחבב ביותר את הכח והיופי הגשמי ומצייר לו את האידיאל שלו לפי טעמו. ועל כן רשאים אנו לחשוב, כי ניטשה זה עצמו, אלו היה לו טעם עברי, היה יכול אמנם גם אז לשנות את הקריטריון המוסרי ולעשות את האדם העליון תכלית לעצמו, אלא שאז היה מוסר לנו באדם העליון שלו סימנים אחרים לגמרי: תגבורת הכח המוסרי, כבישת היצר הבהמי, בקשת האמת והצדק במחשבה ובמעשה ומלחמת עולם נגד השקר והרֶשע, או בקצרה: אותו האידיאל המוסרי שקבעה היהדות בלבנו. ובמה נוכל להוכח, כי שנוי הקריטריון דורש בהכרח גם שנוי הטעם העברי ובטולו מפני הטעם הארי; כי לא הגבורה המוסרית והיופי הפנימי הם המה הנותנים את האדם „עליון“, אלא דוקא הגבורה הגופנית והיופי החיצוני של „החיה הצהובה“?

והנה לבקיאים בדבר אין צורך להגיד, כי „ניטשיאניסמוס“ יהודי כזה אינו צריך כלל להבראות עתה, מפני שכבר קיים ועומד הוא מימי קדם. לניטשה האשכנזי אפשר לסלוח מה שלא ידע רוח היהדות וערבב אותה בתורה אחרת, שיצאה ממנה ונתפרדה מעליה. אבל תלמידיו היהודים מחויבים לדעת, כי היהדות מעולם לא העמידה דבריה על מדת הרחמים לבד ולא עשתה כלל את האדם העליון שלה טפל להההמון הגדול, כאלו כל עיקרו לא בא אלא להרבות הצלחתו של זה. הכל יודעים מה ערך „הצדיק“ בספרותנו

הקריטריון הישן שהוא אינו מודה בו. בהראותן את הנזק אשר תביא השקפה כזו לחיי בני האדם בכלל, להתפשטות הקולטורא ביניהם, וכדומה; בעוד שלפי ההשקפה הנדונת, כל חיי המון בני האדם וכל הקולטורא שלהם אינם יכולים להכריע את הכף כנגד אדם עליון אחד.

הננו רואים איפוא עתה, מאין בא להם לסופרינו מושג „שנוי הערכין" ומה עשו בו. הם מצאו אצל אחרים תורה כללית חדשה, המסוגלת באמת לתפוש בעלי־דמיון בלבם, ובהמשכם גם הם אחריה, נתעורר בלבם החפץ לחדש דוגמתה תורה פרטית, יהודית. בדבר הזה, כשהוא לעצמו, אינני מוצא כל רע. הרבה עשו כן גם לפניהם, מן התקופה האלכסנדרית ועד זמננו. ועלתה להם להעשיר את היהדות במושגים חדשים ובמחשבות פוריות. ואולם גם בזה, כמו בכל מעשה הדורש אומנות יתרה, העיקר הוא, שיהיה היוצר מכיר בטיב החומר שבידו ויודע איך להכניעהו לפני הצורה, ולא יהיה החומר מושל בו ומתהפך בידו לכלי אין חפץ בו.

עוד לפני שנה ויותר נטפלתי לסופרינו הצעירים — המתאוננים על „הקרע" שבנפשם ומדמים למצוא רפואה לו בהכנסת מחשבות „אירופיות" לספרותנו — ואמרתי להם: „לא די לנו להכנים את החומר הזר, כי אם צריך להכניסו אחר שהרכבנו אותו תחלה עם רוחנו הלאומי. אנו רואים, למשל, כי המחשבות של פרידריך ניטשה לוקחים לבותיהם של הרבה מבחורי ישראל ונעשות צרות ליהדותם ועושות קרע בנפשם. מה נעשה? ננתח את המחשבות האלה ונפרידן לחלקיהן, בשביל למצוא, איזה מהם הוא הכח המושך את הלבבות ואיזה הוא הכח הדוחה את היהדות. ועל ידי הנתוח הזה אפשר שנמצא באחרונה, כי שני הכחות האלה מקומם בשתי נקודות שונות שאינן קשורות כלל בהכרח: כי בעוד שהראשונה היא אנושית, האחרונה אינה אלא אשכנזית או ארייה, שדבקה בחברתה רק מפני ששתיהן נזדמנו במקרה לתוך רוחו של אדם אחד, שהיה אדם ואשכנזי כאחד. ואז אנו משנים צורת המחשבות האלה, משחררים את האנושיות משעבודה להצורה האשכנזית ומשעבדים אותה תחת זה לצורתנו העצמית — וההרכבה נכונה בידנו, ואנו מכניסים לספרותנו מחשבות חדשות, אך לא זרות.[1])

ואלו כך היו עושים ה„ניטשיאנים" שלנו, היו מוצאים, כי תורת רבם כוללת באמת „שתי נקודות שונות", אחת אנושית כללית ואחת ארייה בלבד, וכי הראשונה, לא די שאינה מתנגדת אל היהדות, אלא שעוד מוסיפה לה חזוק.

---

[1]) עי' למעלה במאמר „עצה טובה".

שבו יעלה ויתרומם למדרגה הנאותה לו. כלומר, לא שהאדם העליון הוא מעין „ילד שעשועים" של הטבע, שלו נתנה רשות למלאות תאותו וליהנות מן העולם הזה לשם תענוגו בלבד; אלא חשיבותו היא בשביל הטופס האנושי, המתעלה בו ומתקרב לשלמותו, ומפני זה, התפתחות כחותיו של האדם העליון ושלטונו בעולם לא רק זכות הם לו, כי אם גם חובה גדולה וקשה, שבעבורה צריך הוא שיקריב גם את אשרו הפרטי, כמו שהוא מקריב לה אשרם של אחרים; שלא לחוס גם על עצמו, כמו שאינו חס על אחרים. „וכי לאשרי אני דואג? — אומר האדם העליון („צרתוסטרא") — למפעלי אני דואג!" כי המפעל הזה: התרוממות הטופס המיני בכל דור, ולוא רק באַכסמפלרים מועטים, למדרגה גבוהה מזו שעומד עליה הרוב הגדול — המפעל הזה הוא מצד עצמו התכלית הנרצה, בלי כל יחס לתוצאותיו בנוגע לאשרם או צרתם, עליתם או ירידתם, של המון בני אדם. הערך המוסרי והקולטורי של איזו תקופה אינו תלוי איפוא, כמו שרגילים לחשוב, במדרגת האושר והקולטורא של רוב בני התקופה, כי אם, להפך, במדת התרוממותו של הטופס המיני באיזה יחיד או יחידים למעלה מן המדרגה הכללית של הרוב הגדול.

זה הוא הרעיון היסודי של תורת „שנוי הערכין" במקורה האשכנזי[1]. היא באה איפוא לשנות את המוסר לא רק בפרטיו — דברים שנחשבו ל„טוב" יהיו ל„רע", ולהפך — כי אם בעצם יסודו, במהות הקריטריון אשר בו יִבָּחנו הדברים לדעת הטובים הם אם רעים. עד כה היה הקריטריון: המעטת הצער והגדלת האושר של המון בני אדם; כל מה שמסוגל לעזור ברב או במעט להשגת התכלית הזאת, אם מצד עצמו או מצד תולדותיו, אם בהוה או בעתיד קרוב או רחוק — היה „טוב", וכל מה שמסוגל לגרום מאיזה צד את ההפך מזה — היה „רע". עתה אנו שומעים, כי התכונות והפעולות המוסריות אינן נערכות כלל לפי תולדותיהן ביחס להמון בני האדם; כי תגבורת הכח האישי בבחירי המין האנושי והתרומם הטופס המיני בהם למדרגה גבוהה מן המצויה בין הרוב הגדול — הוא הוא „הטוב" בעצם, המוצא תכליתו בו בעצמו ואינו צריך כלל להבחן על פי קריטריון שמחוצה לו. ובזה — אומר זימֶמל בצדק — נעל ניטשה את הדלת בפני מתנגדיו, שלא יוכלו לבוא עליו בטענות מן ההגיון והנסיון. כי כל הטענות ממין הזה צריכות להשען בהכרח על אותו

[1]) בספרי ניטשה עצמו הדברים סבוכים ומכוסים ענן כבד של הפלגות ומליצות עמוקות וגם סותרים אלו את אלו בהרבה פרטים, באופן שקשה מאד להוציא מהם שיטה אחת שלמה ומסודרת. אך במדה שאפשר לעשות כן, היטיב מאד לעשותו הפלוסוף החריף גיאורג זימֶמל במאמרו: „פרידריך ניטשה", שנדפס במכה"ע Zschr. für Philosophie und philosphische Kritik, B. 107, H. 2.

וככל יתר „המלות החדשות" הרועשות בספרותנו, גם זו של „שנוי הערכין" לא בקרבנו נבראה ולא מתוך צרכי חיינו צמחה, כי אם „בשדה אחר" מצאוה סופרינו ולקחוה להם „מן המוכן" והביאוה לזכות בה את ישראל, מבלי התבונן תחלה, אם ובאיזה אופן מסוגלת „אדמת ישראל" לקלטה.

פלוסוף־משורר, בעל מחשבות ובעל הזיה כאחד, היה בדורנו באשכנז — הוא פרידריך ניטשה — אשר הרעיש לבות רבים מבני הנעורים באירופא בתורת־מוסר חדשה המיוסדת על „שנוי כל הערכין" („אומווערטונג אללער ווערטע"). הוא היה אומר, כי תכלית מין האדם, ככל שאר מיני הבריות, היא: לפתח ולהגביר בלי הרף את הכחות שנתן לו הטבע, בשביל שיתרומם הטופס המיני עד המדרגה היותר גבוהה שאפשר לו להשיג. ומאחר שהשתלמות הטופס המיני אפשרית היא רק על ידי „מלחמת הקיום" בין אישי המין, שהחזק מתגבר ועולה מעלה מעלה ואינו חושש אם בשביל כך עליו לפסוע על ראשי החלשים ולרמסם ברגליו, — הרי יוצא מזה, שטעות גדולה היא מה שנקבע בתורת המוסר ליסוד מוסד, כי „הטוב" הוא מה שמביא טובה לבני האדם בכלל ומקטין מדת היסורים בעולם, ו„הרע" הוא מה שמביא רעה לבני אדם ומגדיל מדת היסורים. על ידי היסוד הזה בראה תורת המוסר עולם הפוך: עליונים למטה ותחתונים למעלה. החזקים היחידים, שבכחותיהם הגופניים והרוחניים מוכשרים היו להתרומם למדרגה גבוהה ולקרב בזה את הטופס האנושי לשלמותו, הם נעשו טפלים לחלשים המרובים, ולא די שאינם יכולים להסירם מעל דרכם, לבל יהיו למכשול להם במהלך התפתחותם, אלא שמצווים ועומדים הם מפי המוסר לשמש את אלו, לרחמם, לתמכם, לגמול להם חסדים טובים, — בקצרה: לותר על הגברת כחותיהם לעצמם והרמת מעלתם האישית ולהקדיש כל מה שיש להם לאחרים, להמון השפלים, פחותי־הערך. והתולדה המחויבת מן המצב הזה היא: שהטופס האנושי בכלל, תחת לשאוף למעלה, לברוא מדור לדור אֶכסמפלרים יותר חזקים ויותר נעלים, שבהם יתקרב יותר ויותר אל השלמות, — תחת זאת הוא הולך ויורד למטה, מושך אל מדרגת ההמון השפל גם את היחידים הנבחרים שבכל דור, וכה הוא מתרחק יותר ויותר מתעודתו האמתית. כדי להשיב איפוא להטופס האנושי כשרון ההשתלמות, צריך לשנות לגמרי את הערכין המוסריים ולהשיב למושג „הטוב" את המובן שהיה לו לפנים, קודם שנצח „המוסר היהודי" את הקולטורא היונית והרומאית: „טוב" הוא האיש החזק, אשר לו הכח להרחיב ולשכלל את חייו ולו גם הרצון להיות שליט בעולמו („דער וויללע צור מאכט"), מבלי להשגיח כלל על ההפסד שיצא מזה להמון הגדול של החלשים והפחותים. לפי שרק הוא, זה „האדם העליון" („איבערמענש"), הוא תמצית המין האנושי ותכליתו, וכל השאר לא נבראו אלא לשמשו ולהיות לו לסולם,

ב*).

„שנוי הערכין".

בין הקולות השונים והמשונים, הנשמעים בערבוביא בתוך המהומה הכללית השולטת עתה בקרבנו, ישנו אחד, „משמיע חדשות" ברעש ובזעף, אשר פעם בפעם יגיע לאזני הקהל בעת האחרונה ויעשה בלבבות רושם זר מאד. הרוב הגדול ישמע ולא יבין עד־מה, יעמוד משתאה רגע אחד — וילך לו לדרכו. יחידי סגולה שומעים ומבינים, לפחות, מהיכן הקול יוצא, ולפי שמבינים זאת, יפטרוהו במנוד ראש וילכו אף הם לדרכם. אבל בני הנעורים, שלבם ער ומתפעל מכל חדש, מטים אזן כה וכה אל „המלה החדשה" הנשמעת להם בקול הזה, מתרגשים לצלצולה ונמשכים אחריה, מבלי העמק שאלה, מה טיבו של הרעיון הצפון בה ואם באמת יש בו חדוש הראוי להלהיב את הלב.

המלה היא: — „שנוי הערכין", והרעיון — אמנם לא דבר נקל הוא להוציאהו מתחת להערפל הסוכך עליו ולתת לו צורה מוגבלת וברורה; אבל אם נצרף אחת לאחת את הנגלות, המתמלטות לפעמים, בין המון נסתרות, מפי בעליו, תהיה לנו רשות לאמר, כי הוא זה:

כל מהלך חיי עמנו מימי הנביאים ועד עתה נראה להם, לבעלי המלה הזאת, כשגיאה אחת ארוכה, הצריכה תקון יסודי מיד. כי בכל הדורות ההם הגבירה היהדות את האידיאל הרוחני, המֻפשט, על הכח החמרי, הממשי, את ה„ספר" על ה„סייף", ועל ידי זה הרחיקה מלב בני ישראל את השאיפה להתגברות הכח האישי, הכניעה את „החיים בעצם" לפני „צל החיים", והיהודי המוחשי נעשה כמו טפל לתורת־מוסר מפשטת. במצב הזה לא יוכל עמנו עוד לחיות בגוים, וכל שכן לכונן לו חיי־עם בארצו. ובהתעורר עתה התשוקה בלבנו לתחיה לאומית, צריכים אנו על כן קודם כל לשנות את הערכין המוסריים השולטים בנו, להרוס בלי חמלה, בבת אחת, את כל הבנין ההיסטורי שנחלנו מאבותינו, אשר נבנה על יסוד השגיאה המסוכנת הזאת, של יתרון ערך הרוח על החומר והשתעבדות החיים האישיים לחקים מוסריים מפשטים, ולבנות את הבנין החדש מתחלתו על יסוד „ערכין חדתין", אשר ירימו מעלת הגשמיות על הרוחניות, יסורו את הכבלים מעל הנפש ההפצה חיים ויעוררו בה חבה יתרה לתגבורת כחה ורצונה, להשיג מאוייה בזרוע, בחירות בלתי מוגבלת.

---

*) נדפס ב„השלח" כרך ד' חוב' ב' (אב תרנ"ח) בשם „לשאלות היום, ד'".

מוטלת בספק ואינה צריכה לראיות רחוקות, ואשר בתוך אוירה ההיסטורי יתפתחו היינו הלאומיים באמת לפי רוחנו, מבלי להתכוץ ולהצטמצם רק באיזה מקצעות מוגבלים; ואז תהיה תקוה גם לשאר בני העם, המפוזרים בארצות, כי המרכז הלאומי הזה ישפיע מרוחו עליהם ויתן בהם כח לחיות בחייו, עם היותם משוללים זכיות לאומיות במקומותם.

וכה הננו רואים, כי ההתעוררות הלאומית, הנראית לנו עתה מחוץ למחנה הציוניים, עלולה אף היא להגיע, אחר התפתחות בדרך ידועה, ל„חבת ציון". רב אמנם המרחק בין שלש הנקודות אשר על דרכה: מראשית הכרת „הרגש היהודי" עד לתורת הזכיות הלאומיות, ומזו — עד לבקשת הזכות הלאומית. אבל אלה אשר יגיעו להנקודה האחרונה בדרך הפנימית הזאת — לא בקפיצה אחת פתאומית מן החוץ — בהם נוכל לבטוח, כי כל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותם עוד ממקומם זה, ומבלי לדחוק את השעה, ירדפו אחר המטרה בהכרה לאומית ברורה וברגש יהודי אמתי . . .

ואולם לא אכחד, כי כשאני לעצמי, חביבים עלי הלאומיים האלה לא רק על שום סופם, כי אם גם כמו שהם עתה. יהיה יחוסם ל„חבת ציון" איזה שיהיה — גם בלעדי עבודתנו בארץ ישראל יש עוד שדה־עבודה רחב־ידים בארצות הגולה, המשותף להם ולנו. בכל אופן קרובים הם אלינו ברוחם יותר מאלה הציוניים החדשים שהתחילו מסוף כל הסופות, שכל לאומיותם תלויה ביסוד „מדינת היהודים". ועל כן הנני חוזר ואומר, כי אנו, חובבי ציון המזרחיים, אין לנו להמשך אחר הציוניים ההם המחזיקים בהכלל הידוע: „מי שאינו אתנו הרי הוא נגדנו". הלאומיות שלנו רחבה הרבה משלהם ויש מקום בה להרבה עבודות שונות. ומי שאינו אתנו בעבודה זו, אפשר שיהיה אתנו בעבודת אחרת.

לא ההסכם בענפים המעשיים של איזו שיטה הוא המקשר בני אדם קשר פנימי ואמתי, כי אם — אחדות השורש הרוחני שממנו מסתעף הכל. קדמונינו הכירו את האמת הזאת ואמרו: כל הכופר בעבודה זרה כאלו מודה בכל התורה כלה. אף אנו נאמר לפי רוחנו עתה: כל הכופר ב„אסימילציא" כאלו מודה בכל התורה הציונית.

אם „אני" כאן — הכל כאן . . .

אשר מראשית בואו לגור בתוכה לא נחשבה כקנינו הלאומי אפילו בעיני עצמו. סוף סוף הקנין הוא דבר הסכמי, וכל זמן שבני אדם מודים בצדקת הקנין האישי, גם הקנין הלאומי אינו יכול להחשב כמתנגד אל הצדק . . .

ולא עוד אלא אף אם נוסיף ונגביר דמיוננו עד שנאמין, כי „בימות המשיח״ יהיו גם בני ישראל נחשבים בעיני שאר העמים כאומה מיוחדת שיש לה זכיות לאומיות בכל הארצות, — הנה גם אז לא יספיק לנו זה לצרכי חיינו הלאומיים. שהרי גם הצדק והיושר, אשר בשמם בא החלש לתבוע זכיותיו מן החזק ממנו, בוראי לא יחייבו את החזק לותר על זכיותיו עצמו במקום שזכיות החלש מתנגדות להן ואי אפשר לשתיהן להתקיים יחד. ואין לך זכיות העלולות להתנגש ולהתנגד זו לזו כזכיות לאומיות של שני עמים הגרים יחד, לא זה בצד זה, כבארצות שווייץ, כי אם זה בתוך זה, כבאיזו מארצות אוסטריא. בכל עניני החיים היותר חשובים במדינה — סדרי החנוך, המשפטים ומנהגי החברה, הלשון והחכמה וכו׳ — אי אפשר שאומות שונות ימשלו בבת אחת, שכל אחת תכניס את רוחה בהם, ונטיותיהן של כלן ישמשו בערבוביא. בכל הדברים האלה הולכים על כן בהכרח ובצדק אחר רוח הרוב, והמועט צריך לקבל עליו את הדין בלי שום טענה, כמו שכך היא המדה גם בהתנגשות הזכיות האזרחיות של האזרחים הפרטיים. ובהיותנו אנחנו המעט מכל העמים בכל מקום, מה יש לנו צדקה לקוות, כי יבוא יום ותהיה יכולת בידינו לחיות באירופא חיינו הלאומיים בכל מלואם? אבותינו אמנם חיו חייהם הלאומיים על אדמת נכר. אבל לזה הגיעו רק ע״י הסגרם בחומות הגטו והבדלם לגמרי מחיי שאר בני אדם; בעוד שאנו אין אנו יכולים עוד לחיות חיים מובדלים כאלו, הרחק מן הקולטורא הכללית, וגם סופרנו עצמו אומר, כי מחשבה כזו רחוקה מלבו; ואיך אם כן יצוירו שני אלו ההפכים יחד: מצד אחד, השתתפות שלמה בחיי הקולטורא, המתלבשים בכל ארץ בצורה הלאומית של העם העיקרי, ומצד אחר, התפתחות שלמה של חיים לאומיים מיוחדים לנו, הפורחים באויר ואין להם על מה שיסמוכו?

ועל כן הנני נוטה להאמין, כי התורה הזאת של זכיות לאומיות אינה אלא אחת המדרגות התיכונות בסולם ההתפתחות העתידה של הרעיון הלאומי בקרבנו, מדרגה אשר דרך בה תעבור ההכרה הפנימית של העם בשביל להגיע על ידה לבסוף עד קצה הרעיון. כי אמנם, השאיפה לזכיות לאומיות, שאין יכולת להשיגן בגולה, אי אפשר שלא תביא את בעליה לידי הכרה, כי אך זכות לאומית אחת יש, שהיא תוכל להספיק לנו צרכי חיינו הלאומיים ושבלעדה לא נגיע לעולם לתכלית חפצנו. והזכות הזאת היא: שגם אנחנו נהיה ה„רוב״ בארץ אחת תחת השמים, ארץ אשר זכותנו ההיסטורית בה אינה

האזרחיות; עתה איפוא עליהם יהיה להלחם גם על זכויותיהם הלאומיות. וגם במלחמה זו הצדק והיושר יעמדו לימינם. כי אמנם — חושב סופרנו — יש לעמנו „זכות היסטורית" בכל ארצות אירופא לא פחות מאשר ליתר העמים היושבים בהן, ומדוע יגרע חלקנו מהם ולא נוכל לחיות בהארצות האלה גם חיינו הלאומיים כמהם?

זה הוא הפתרון שנותן הסופר לשאלתנו הלאומית. והפתרון הזה, כמדומה לי, עתיד להתפשט בין היהודים בכל הארצות, אחר אשר יתעורר „הרגש היהודי" בכל הלבבות. הצורך לחיים לאומיים לא יתן אז מנוח לבני ישראל בארצותם, ובהיות כל כחם רק בטענות ותביעות בשם הצדק וההומניות, הנה יגיעו, בהכרח פסיכולוגי, עד האמונה הזאת: שבצדק וביושר, על יסוד ההיסטוריא, יוכלו לתבוע באירופא גם „זכיות לאומיות". ואז ירימו קולם אל כל אנשי צדק, לריב את ריב זכיותיהם אלה, לכבוד הקולטורא והפרוגרס וכו', כמו שעשו ועושים ביחס לזכיותיהם האזרחיות . . .

אבל ההכרח הפסיכולוגי — לחוד, וההגיון והמציאות — לחוד. בני ישראל ירימו ראשם בגאון ויקראו לשכניהם בחזקה: אומה קולטורית עתיקה אנו, שיש לה זכות היסטורית באירופא כמוכם, ועל כן יש לנו צדקה לדרוש מאתכם, שתכבדו את סגולותינו הלאומיות ותתנו לנו יכולת לחיות בקרבכם חיים לאומיים מיוחדים, כמוכם. תנו לנו זכיותינו הלאומיות! — והם, עמי הארצות, ירגזו או ישחקו, וזכיות לאומיות לא יתנו לנו בתוכם. אם אפשר היה ליהודים להשיג בתוך רוב עמי אירופא זכיות אזרחיות, הנה היה זה רק מפני שהבטיחו להתבלע בעמי הארצות ולהיות עמהם ברבות הימים „לבשר אחד". אבל זכיות לאומיות — בזה לא יטיל ספק מי שמרכין דמיונו לפני המציאות — לא ישיגו בתוכם. ולא רק בזמן הזה, שכל אומה המושלת משתדלת לעשות את לאומיותה ליסוד חיי המדינה כלה; אלא אפילו „באחרית הימים", כשישתנה מהלך הדעות וההרגשות בכל העולם, עד שהאומות המושלות יודו בזכיותיהן של האחרות ויתנו להן לפתח את חייהן הלאומיים כחפצן, מבלי להשתדל במאומה להביאן לידי טמיעה, — גם אז לא תמָצא באירופא שום אומה אשר תודה גם בזכיות הלאומיות של בני ישראל היושבים בתוכה. וראיה לדבר, שהרי אלה הפולנים והטשיכים עצמם, הדורשים להם מן המדינה הכללית זכיות לאומיות בשם הצדק — הם עצמם חושבים עם זה, כי יש להם צדקה לדרוש מאת היהודים הגרים עמהם, שיטמעו בתוכם וימסרו נפשם על הלאומיות הפולנית והטשיכית! והחזיון הזה באמת אינו זר כל כך. הבדל גדול יש בין הכרת הזכות ההיסטורית של ראובן ושל שמעון להשתתף עם שאר האזרחים בחיי המדינה שבה גרו אבותיהם מדור דור, — ובין הכרת זכות היסטורית של עם זר לחיות לו לעצמו חיים לאומיים מיוחדים בארץ

לפנים היה הסופר המצוין הזה, כשאר חבריו בספרות היהודית־הרוסית, נושא עיניו ביראת הרוממות אל אחינו המערביים ויהדותם ה„אוירית״. וכשיצא הקובץ הצרפתי הנזכר למעלה, מצא בו סופרנו זה, במאמרו של אותו רב ועוד אחרים הדומים לו בתכונתם, „אידיאלים נצחיים״, המעידים על „רוממות הרוח״ של בעליהם, ויעץ גם לנו ללמוד את דרכיהם וללכת בעקבותיהם. הדבר הזה הוא שהביאני אז לבקר את הקובץ ההוא, כדי להראות מתוך אותם המאמרים עצמם, כי אלה האידיאלים הנצחיים אינם באמת אלא פרי „עבדות פנימית, מוסרית ושכלית, המסתתרת תחת חירות חיצונית״. עתה הנה בא גם הוא לידי הכרה, כי היהודים המערביים ותלמידיהם שבמזרח, אשר התלבשו בלאומיות זרה בשביל הזכיות שהשיגו או קוו להשיג, „לא ראו, כמה מן העבדות והשפלות צפונה בבטול עצמותם הלאומית״; כי „אסימלַציא כזו אינה אלא העבדות הישנה בתמונה חדשה, הגרועה עוד באיכותה מן הקודמת״. כי היהודי בימי הבינים כפף רק את גופו לפני אדוני הארץ, אבל מהכרת עצמותו וחייו הלאומיים לא ותר כלום; „בעוד שהיהודי החדש, כשניתנה לו יכולת להתהלך בקומה זקופה בחברת עם הארץ, התחיל לקצץ בנשמתו, בעצמותו הלאומית, כדי למצוא חן בעיני החברה הזאת״. כזה וכזה אומר הסופר הנכבד במאמרו האחרון, ואיך הוא אומר! בשפה ברורה ומלאה עוז, בגאות איש המכיר ערכו בתור אדם ובן לעמו, בלי שארית כל שהיא מן „העבדות הפנימית״ מן הצביעות וההתבטלות כלפי חוץ, המצויה כל כך במאמרי סופרינו בלשונות העמים!

אבל בזה לבד לא הסתפק סופרנו. כאמור, הוא יודע ומרגיש מראש גם את התולדה המחויבת מהכרת עצמותנו הלאומית, את המלחמה העתידה להתלקח בין שאיפתינו לחיים לאומיים מלאים ושלמים ובין המעצורים המונחים על דרך חיינו אלה בארצות פזורנו. ומן המבוכה הזאת הוא אומר להוציאנו על נקלה, בהשתדלו להוכיח, כי כשם שהמדינה כוללת אנשים פרטיים רבים, השוים (או צריכים להיות שוים) בזכיותיהם האזרחיות, כך תוכל לכלול בקרבה גם אומות רבות ושונות, אשר לכלן תהיינה בה זכיות לאומיות שוות, מבלי שתבוא אחת מהן בגבול חברותיה, לבטל את עצמותן ולהשבית חייהן הלאומיים המיוחדים להן ובכן הלא דרכנו נכון לפנינו: בחיים האזרחיים עלינו להיות אזרחים נאמנים, איש איש במדינתו, אבל בחיים הלאומיים הרי אנו בנים לאומתנו המיוחדת, ואין אנו צריכים ולא רשאים לותר אף קוצו של יו״ד מרוח־לאומנו וכל אותם הענינים שהוא מתגשם בהם, כמו שהפולנים והטשיכים והרוסינים באוסטריא, או האשכנזים והצרפתים והאיטלקים בשווייץ, אזרחים נאמנים הם למדינתם המשותפת לכלן, אע״פ שבחייהם הלאומיים נפרדים הם אלו מאלו. עד כה נלחמו היהודים רק על זכיותיהם

כי אין כל יכולת להמית את הרוח הלאומי העברי. לא אנחנו נוכל זאת ולא העולם אשר מחוצה לנו . . .

שלשת אלפי שנה היינו יהודים, מפני שלא יכולנו להיות אחרת, ועדיין אנו יהודים ומוכרחים להיות, מפני שאין אנו יכולים להיות אחרת; מפני שכח אדיר וחזק ממנו מקשרנו אל היהדות וכופה את לבנו עד שיאמר: רוצה אני להיות יהודי; מפני שהחפץ הזה להיות יהודי כח טבעי הוא בקרבנו, מקור חיים לנו; מפני שהיהדות שוכנת בחדרי לבנו כיתר ההרגשות הטבעיות הנטועות באדם משעת יצירתו, כאהבת הורים וארץ מולדת.

רק אחרי כן יבוא השכל וימצא טעמים וראיות, שצריכים אנו להיות יהודים, ויאמר טוב ויפה ומשובח ומקובל לאותו דבר הנמצא בלבנו, שהיה קיים ועומד שם עוד קודם שבא השכל להצדיקו בהמצאותיו. וכל מי אשר לב עברי לו מבקש ומוצא טעמים שונים לדבר, כל אחד טעמים אחרים, יותר נאים לפי דעתו, והנה הוא מאמין באמת, כי רק מפני הטעמים האלו, אם מפני רגש הכבוד או מפני כבוד אבות, או מפני גודל ערך היהדות, וכדומה, — רק מפני זה בלבד יהודי הוא. וכה ימציא לו כל אחד תורה יהודית והשקפה יהודית מיוחדת ומכריז על עצמו, שהוא הוא היהודי האמתי, הטוב שביהודים, יהודי כהלכה.

לא! לא ההשקפה היהודית, לא התורה היהודית, לא האמונה היהודית — לא זאת היא הסבה המקורית, המניע הראשון; כי אם — הרגש היהודי, רגש אינסטינקטיבי שאי אפשר להגדירו בדברים; קראו לו באיזה שם שאתם רוצים בו. קראו לו קרבת-הדם, קראו לו רגש הגזע, או רוח־הלאום, אך יותר מכולם טוב שתקראו לו: הלב העברי!״

כה מתחילים היהודים החדשים לגלות את „הרגש היהודי״ שבלבם! ומן היום ההוא, ההולך וקרב, אשר כל הטובים שבהם יפקחו עיניהם ויכירו את עצמם, — תחל תקופה חדשה בתולדות ישראל, אולי התקופה היותר טרגית בכל ימי הגלות. כי לפנים, בהיות עוד הרגש היהודי מושל בלב אבותינו, היו גם חייהם מצומצמים רק ברחוב היהודים, ולא קשה היה למלאות כל ספוקו של הרגש הזה. ואחרי כן, כשנתרחבו חייהם ועברו גבול הרחוב, נמשך לבם כל כך אחר העולם החדש שנפתח לפניהם, עד שחשבו לאפשר להרחיק את הרגש היהודי לגמרי מגבול החיים ולסגרו בבית הכנסת, כדי שלא יהיה „למכשול״ להם על דרכם החדשה. אבל עתה מה יעשו? הרגש היהודי, החוזר לכבודו, יבקש לחזור גם לממשלתו בחיים, להטביע חותמו על מעשי העם והליכותיו, כמקדם; ואיך ישיג מבוקשו זה בתוך עולם שאינו שלו, שכחות אחרים מושלים בו ואינם נותנים לזר לכבוש מקום בקרבם?...

את המכאובים הרוחניים האלה, העתידים לבוא, הרגיש, כנראה, אחד מסופרינו בלשון רוסית, ובמאמרו האחרון הוא משתדל על כן להקדים רפואה להם[1].

---

[1]) ש: דובנאו, מכתבים ע״ד היהדות הישנה והחדשה. מכתב ב׳. („וואסחאד״, יאנואר).

את הפלפול התיאולוגי הזה ולהראות, כמה מן השטחיות יש בו. אבל גם בלי נתוח ירגיש כל יהודי אמתי, כי תשובה כזו רחוקה מן האמת ולא יצאה מן הלב.

עתה הננו מוצאים שנית את השאלה הזאת בראש מאמר אחד מאת רב מערבי[1]). אבל מה נשתנו העתים! זאת הפעם הננו שומעים לא סופיסמים יבשים שנבראו בכונה לשם טנדנציא ידועה, כי אם דברים כאש, הד קול הרגש האמתי החי בלב העם. התשובה החדשה הזאת, הנשמעת בפומבי בארצות המערב בסגנון ברור וחזק כזה ובמכ״ע אשר דבר אין לו עם הציוניים — חשובה בעיני מאד, בתור סימן יפה לעתיד, ועל כן הנני מרשה לעצמי לתת בזה תמציתה בסגנונה:

„מפני מה? — על הרוב משיבים: מפני שהיהדות מלמדת אחדות האלהות בטהרתה וחקי המוסר היותר צרופים; מפני שהיהדות יש לה תעודה בעולם, לשמור משמרת תורתה לטובת כל תעמים. לכן מוכרחים אנו להשאר יהודים ולכן חובתנו לשמור על קיומנו. את התשובה הזאת רגיל הייתי גם אני להשיב לעצמי ולאחרים. ובכל זאת אינה אמת. לא מפני זה היהודי — יהודי, מפני שהיהדות מלמדת כך וכך. סבה כזו היתה יכולה להחשב לאמת רק אז, אלו היינו אנחנו בעצמנו בוחרים לנו את דתנו. אבל הרי לא שאלו אותנו קודם שנולדנו: רוצים אתם להיות יהודים? טובה בעיניכם תורת היהדות? היהדות הכניסה אותנו לבריתה שלא מדעתנו ונתנה לנו תורה שלמה שקדמה ליצירתנו. והננו שואלים איפוא: מפני מה עלינו לעמוד לעולם במקום שהעמיד אותנו מקרה הלידה? מפני מה נשארו אבותינו יהודים במשך שלשת אלפי שנה, והרי בשום זמן לא דבר נקל היה להיות יהודי? מפני מה לא נטמעו בשאר האומות והדתות שכבשו את העולם? מפני מה נשארו הם מה שהיו ומפני מה נשארים אנחנו, ומוכרחים אנו להשאר, מה שהננו? — מפני שהיהדות היא הטובה בכל הדתות? הרי כך אומרים גם שאר בעלי דת, איש איש על דתו. גבריאל ריסר היה משיב: מפני שרגש הכבוד מחייבנו לזה! אחרים אומרים: רגש היושר מחייב! עוד אחרים: רגש כבוד אבות! כמה טעמים, ואין טעם! איפה היא האמת?...

מפני מה אנו יהודים? כמה מן הזרות בעצם השאלה! שאלו את האש, מפני מה היא בוערת! שאלו את השמש, מפני מה זורחת! שאלו את האילן, מפני מה הוא גדל!... כך שאלו את היהודי, מפני מה הוא יהודי. אין ביכלתנו לבלתי היות מה שהננו. בקרבנו הוא הדבר שלא בטובתנו, חוק הוא מחקי טבענו, קיים ועומד הוא כאהבת האם לילדיה, כאהבת האדם לארץ מולדתו! נובע ועולה הוא ממחשכי נפשנו, חלק הוא מלבנו! אי אפשר לבטלו, לנצחו, להכחישו, כמו שאי אפשר לבטל, לנצח ולהכחיש את הלב עצמו.

נסו נא לעקרו מלבכם! לא תוכלו! חזק הוא ממנו! נקל לכם לעקור כוכב מרקיע השמים, מאשר לעקור מלבכם אותו דבר-מה, הטמיר ונעלם ואין הדעת משיגתו, שעושה אתכם ליהודים...

אין אנו יכולים — אף אם אלף פעמים נחפוץ — להפרד משרשי ישותנו. חפץ-הקיום מתקומם נגד הכליון. ההיסטוריא האנושית של שלשת אלפי שנה הוכיחה,

[1]) „Warum Sind wir Juden?“ Brüll's Monatshefte 1898, Heft 1.

לפני שבע שנים בא הענין הזה לידי[1], לרגלי קובץ צרפתי שיצא אז, והשתדלתי להראות, כי כל הטעמים הללו, שיהודי המערב רגילים „להתנצל" בהם על היותם מחזיקים ביהדותם ורוצים בקיומה, באמת אין בהם ממש; כי כאז כן עתה, כל היהודים, בין במזרח ובין במערב, יהודים הם, מפני — שיהודים הם, מפני שהרגש הלאומי היהודי עודנו חי בלבם ופועל על רצונם שלא מדעתם; אלא שתאות ה„זכיות" גרמה להם לאותם היהודים לרמות את עצמם ואת אחרים, בכפרם בגלוי במציאות האומה היהודית, ועל כן מוכרחים הם לתלות יהדותם בטעמים חיצוניים, שכליים, כאלו באמת כל איש ואיש מהם, כשדעתו מתישבת עליו כל צרכה, מתחיל להתבונן בדבר, אם להשאר יהודי או לא, ולמטרה זו הוא יורד לעמקי החקירה הדתית והפלוסופית, ורק אחר בחינת כל חלקי הסותר בלי משא פנים, הוא בא לידי מסקנא, שחובה עליו להשאר ביהדותו.

אך גם הרמיה הזאת, ככל שאר חברותיה שנסתבכו בהן היהודים האלה בעקב הזכיות, כבר הולכת וקרבה אל קצה. נקל היה להם לרמות את עצמם כל זמן שגם ה„אחרים", נותני הזכיות, היו נוחים לשמוע ולהאמין להם. אבל עתה, שאותם האחרים כבר הרגישו בטעותם ומכריזים בכל יום על לאומיותם המיוחדת של היהודים, הנה נתמוטט הכסים הפסיכילוגי של הטעות הזאת ותש כחה גם בלב היהודים עצמם, באופן שלא יוכלו עוד להחזיק בה בקשיות עורף כאשר עד כה. רובם אמנם מתאמצים עוד להגן עליה בכל כחם, מפני שעדיין לא נתיאשו לגמרי מחזירתה ליושנה גם בלב העמים. אבל מהלך־החיים עושה את שלו: מיום ליום הוא מרבה להם את מופתיו ומראה יותר ויותר, כי לשוא כל עמלם להתנכר לרגש־לאומם, כי לא יוכלו עוד להצפינו מעיני זרים. וההכרה הזאת סופה לפזר את הערפל הסוכך על רגשות לבם, והיהודי הלאומי הטמון שם במעמקים יעלה אז ויתיצב נגד עיניהם ונגד כל העולם בכל קומתו וצביונו. אך, כדרך כל שנוי עיקרי בחיי־עם, גם סימניו של זה נראים עתה ראשונה באנשים יחידים, הגבוהים על ההמון, ויתר העם יבוא אחריהם מעט מעט.

„מפני מה אנו נשארים יהודים?" — או, לפני שבע שנים, הקדיש רב אחד מערבי מאמר מיוחד לשאלה הזאת ולא מצא לה תשובה אלא זו: אנו נשארים ביהדותנו, מפני שכל שאר הדתות כוללות ענינים שונים שאין אנו יכולים לקבל עלינו. „הדת הטבעית" לבדה היתה יכולה אמנם להניח דעתנו. אבל היהדות גם היא אינה רחוקה בעיקריה מן הדת הטבעית, ועל כן אין לנו צורך להחליף זו בזו. במאמרי שהזכרתי למעלה השתדלתי לנתח

---

[1]) עי' מאמר „עבדות בתוך חירות". „על פרשת דרכים" חלק א'.

לשאלת העתיד, להעצות והתחבולות המעשיות אשר בהן נאמין למצוא תשועתנו. הצעד הזה הוא הראשון בסדר השתלשלות הרעיון, והוא גם היותר קשה. מי שהצליח להגיע עד הלום, שוב לא יקשה עליו לפסוע עוד פסיעה אחת הלאה ולהודות גם בציוניות, במובנה הרוחני או המדיני. אך בין שיגיע לכך או לא — לאומיותו היהודית היא חזקה וטבעית ואינה תלויה בהצלחתו של איזה נסיון מעשי בהוה. . .

כי על כן הנני חושב, שהחזיון הזה, המתגלה עתה לעינינו, ראו הוא שימשוך אליו לבות כל חובבי־ציון האמתיים, ולא יחשבו לעון לי אם אגרום להם בזה להסיח דעתם שעה קלה מ„עסקי המפלגה" העומדים על הפרק.

במשך כל ימי הגלות היו אבותינו, למרות הרדיפות והתלאות הנוראות, מברכים לה׳ בכל יום על שעשאם יהודים, ולא נשמע מעולם שיהיה אדם מישראל מהרהר אחר ברכה זו ושואל לעצמו: מפני מה יש לי לשמוח ביהדותי? וכל שכן שלא עלה על דעת מי לשאול: מפני מה אני יהודי? — שאלות כאלו, אלמלי נשמעו אז, היו נחשבות לא רק כנאצה, כי אם גם כשטות שאין למעלה הימנה. הכל ידעו בפשיטות, כמושכל ראשון, שיש בסולם הבריאה מדרגות מדרגות: דומם, צומח, חי, מדבר, ולמעלה מכלם — יהודי. וכי אפשר לשאול על החי, מפני מה הוא חי ומה איכפת לו אלו היה דומם? כך אי אפשר לשאול, מפני מה היהודי — יהודי, ולמה הוא רוצה להיות מה שהוא. כשמלך כוזר אומר אל החבר, שיותר טוב היה אלו ניתנה התורה לכל העמים, משיב לו זה: „והלא יותר טוב היה שיהיו החיים כלם מדברים" (כוזרי א׳, ק"ג).

אבל בדורות האחרונים נשתנה הדבר. היהודי החדש, שנכנס לברית הקולטורא הכללית, אינו חושב עצמו עוד לבריה עליונה, „מין אחד ועצם אחד נבדל מבני אדם" (שם); אדרבא, הוא עושה כל מה שבכחו לבלתי היות נבדל מבני אדם ומכיר טובה לבני אדם כשהם אינם בדלים ממנו. ועל כן אין לתמוה, כי התחילה להתעורר בלבו, וגם להשמע על פיו, השאלה הגדולה: מה יתרון לו ביהדותו ומפני מה הוא סובל ענשה ואינו זז מחבבה? אבל נפלא הדבר, שהשאלה הזאת, בכל עת שנשמעה מפי היהודי, באה תמיד עם תשובתה בצדה. היהודי החדש, עם כל היותו כורע ברך לפני הקולטורא האירופית ונושא עיניו בחרדת־כבוד אל פרי חכמתה ושאר סגולותיה, — כשהוא מגיע לשאלת קיום היהדות, מבקש הוא ומוצא תמיד, ולוא גם ברוחק גדול, איזה „טעם מושכלי", שבעבורו היהדות „עדיין" צריכה להתקיים ובניה חייבים להשאר נאמנים בבריתה.

דרך הרוח.

(קבוצה שניה).*)

א.**)

שלש מדרגות.

בעת אשר הציונים טרודים בעסקיהם ה„פנימיים", באספותיהם ודרשותיהם ודברי ריבותיהם עם ה„אסימילַטורים" הקמים עליהם, — הנה גם „מחוץ למחנה" לא ינום ולא יישן רוח ישראל, והם לא יתבוננו. גם במערב וגם במזרח העבודה רבה עתה בעמקי הלבבות; דעות והרגשות שונות מתאבקות זו עם זו, אלו נובלות ואלו נוצצות, אלו קמות ואלו נופלות, והכל הולך ומשתנה במסתרי הנפש היהודית בלי רעשים ורעמים, כי אם בדרך התפתחות פנימית וטבעית. רק לפרקים, כמו במקרה, יגיע לאזננו איזה קול בודד, המתפרץ מלב איזה מטובי האומה ומבשר לנו את הנעשה שם מבפנים, את המהפכה הרוחנית, אשר ממנה תוצאות גדולות לחיי העם בעתיד, בהגיע זמנה להגלות החוצה ולהתגשם בחיים המוחשיים.

ובהטותנו אוזן אל הקולות הבודדים האלה, נבוא בהכרח לידי הכרה, כי לא בצדק רואים הציונים החדשים בכל מה שמחוץ לגבולם רק „אסימי־לַציא" בלבד; כאלו שתי אלה, הציוניות והאסימילַציא, חלקו ביניהם כל עולם היהדות ולא הניחו שום מקום פנוי מהן, עד שכל מי שאינו מודה בציוניות בידוע שהוא „אסימילטור". ההשקפה הצרה הזאת מעידה על בעליה, כי להם עצמם היתה הציוניות — כלומר, מדינת היהודים — סבה תכליתית לעזיבתם את האסימילציא. אבל התנועה המתפתחת כעת בעמנו, דרכה הטבעי והנורמלי הוא באמת להפך: ראשיתה היא לא ההודאה בציוניות, כי אם הכפירה באסימילציא, הסרת מסוה השקר אשר הסתתר תחתיו הרגש הלאומי עד כה ואשר לא יוכל עוד שאתו, מפני ששקר הוא, בלי כל יחס

---

*) קבוצה ראשונה בשם הזה נדפסה בחלק ראשון.

**) נדפס ב„השלח" כרך ג' חוב' ד' (ניסן תרנ"ח) בשם „לשאלות היום, ג'".

לעם ישראל „באיזו ארצות שיהיו"; אבל טעמו „הציוני" המיוחד לו יפוג עד מהרה, ולא יהיה בינו ובין חברת „יק"א" שום הבדל, זולתי מה שוו עשירה הרבה ממנו, אינה דורשת קרבנות מן העם ואינה מבטיחה לו גאולה קרובה [1].

שזוכר את ההגדות, שנשרשו עמוק בלב עמים שונים, על דבר ה„קהל" הנורא העושה במחשך מעשהו וקונה „הכל" בכסף; — מי שזוכר כל זאת מוכרח להשתומם על ה„דיפלומטים" הציוניים, שלא חששו כלל ליתן בספר התקנות הזה, ביחוד בסעיף השביעי, בידי שונאינו אותו כלי-נשק שהיה חסר להם עד כה ושבקשוהו לשוא במקומות אחרים . . .

[2] [כידוע לא נשתנו תקנות הבנק עד היום, וכבר שמענו בשנה שעברה (אחר ששב המנהיג הראשי ממסעו האחרון לקונסטנטינופול) רמזים שונים, שמהם נראה ברור, כי לא נמנע המנהיג מלשאת ולתת עם ממשלת תוגרמא על דבר ישוב גדול באסיא הקטנה. לעת עתה עוד לא התחיל הבנק לעסוק בעניני הישוב „באיזו ארץ שתהיה", והנהו עושה „עסקים" סתם בארצות שונות. אבל סוף תעודתו מי יודע.]

כל מי שמשתתף בהנהגת עסקי הכלל הוא יודע, כי כל מוסד של צבור שנוסד למטרה אחת ידועה, יוכל להיות נאמן תמיד למטרתו רק בשני תנאים: א) כשהמטרה הזאת ודרכי השגתה מוגבלות ומפורשות היטב בספר התקנות, באופן שלא יוכלו המנהיגים לנטות לצדדים אלא אם כן ימעלו בחובתם שקבלו עליהם. ב) כשהמנהיגים עצמם דעתם מסכמת להגביל פעולתם לאותה המטרה ובאותם הדרכים שהושמו לפניהם, מבלי לערבב בהן ענינים אחרים. ואם חסר אחד משני התנאים האלה, לא יעמוד רוח המוסד בו ומעט מעט יסור מדרכיו הראשונים עד שברבות הימים אפשר שיקבל צורה אחרת לגמרי. התקנות כשהן רחבות ביותר ונותנות להמנהיגים חירות מרובה, אי אפשר שלא ישתמשו הללו בחירותם ולא יצאו חוץ לגבולם, אפילו אם אין רצונם בכך. לפי שאין אדם יכול לעמוד תמיד בפני רגשות לבו, להמנע מעשות דבר טוב או מועיל, כשהיכולת בידו, רק מפני סבה „מפשטת" כזו, שהדבר הטוב או המועיל· אינו ענין למוסד זה. ועל כן זקוק הוא לדברים שבכתב, שיאסרו את ידיו ויהיו לו למשען בשעה שיצרו הטוב מתגבר עליו. והמנהיגים כשהשקפתם „רחבה" ביותר ורוצים להוציא את המוסד מחוגו הצר ולהנחותו בדרכים חדשים, — לא יועילו כל התקנות המפורשות למנעם מזה. לפי ששערי הפלפול לא ננעלו, ואפשר תמיד למצוא דרך עקלתון בשביל לילך סחור סחור לדברים שבכתב, להודות בחובת קיומם מבלי לקימם בפועל.

גם המוסד החדש הזה, הנוסד עתה ביגיעה רבה מצד טובי העם ובקרבנות גדולים מצד העם, הכל בשם „ציון" ולשם „ציון" — גם הוא יהיה וישאר „ציוני" רק כשימלאו בו שני התנאים האלה: כשיטהרו את ספר התקנות מכל היסודות הזרים שהכניסו בו מחבריו, באופן שתהיה לו צורה ציונית ברורה ומוגבלת, וכשיעמידו עם זה על המשמר „מועצה" שתשגיח באמת, שתעשה את המוטל עליה באמונה וברצון ותצטרך ליתן דין וחשבון על מעשיה לפני בוחריה מזמן לזמן.

ושני התקונים האלו — על מי מוטל להשתדל שיצאו לפעולה אם לא על הקונגרס השלישי שעתיד להתאסף בקרוב? הקונגרס השני קלקל מעשיו, במסרו כח גדול כזה לידי יחידים, והקונגרס השלישי צריך לתקן את הקלקלה. אם יעלה הדבר בידו מוטב, ואם לא, אפשר להגיד מראש, כי הבנק הזה יהיה אמנם „יהודי" בעיקרו, יביא תועלת — ואולי גם הפסד[1]) —

---

[1]) איני רוצה לפתוח פה לשטן אבל מי שזוכר, עד כמה עמלו שונאי ישראל למצוא בספר התקנות של חברת כי"ח איזה רמז על היות לה מטרה נסתרה לפרוש מצודתה על כל העולם ולדכא עמים תחתיה; מי שזוכר, כי אחר הקונגרס השני הוציאו האנטיסמיטים את תקול, שהקונגרס הזה מטרתו לחזק שלטון היהודים בעולם; מי

לעשות, מפני טעמים „מדיניים" שאסור לפרסמם, וכדומה[1]). אבל מלבד שכבר נודע לרבים ערך „הסודות" האלה, הנה אף אם נאמין, שכך הוא באמת, השאלה עדיין לא זזה ממקומה: מי נתן רשות להם, שאין כחם יפה אלא בההרשאה שנתן להם הקונגרס, לבטל החלטת הקונגרס עצמו ולעשות כטוב בעיניהם, יהיה מאיזה טעם שיהיה? וכי היכן היו „הטעמים המדיניים" האלה בימי הקונגרס השני? מדוע לא עמדו עליהם אז, לא הם ולא חברי הקונפרנציא, שהיו „רובם מומחים לדבר", ואיך הציעו אז לפני הקונגרס החלטה „בלתי מדינית" כזו? ואם — מה שרחוק מאד — אחר הקונגרס נתחדשו דברים „מדיניים" שדרשו לשנות צורת הבנק מן הקצה אל הקצה, גם אז היתה חובתם להודיע ברבים, כי „מפני טעמים מדיניים שאסור לפרסמם", לא יתכן להוציא לפעולה דבר יסוד הבנק על פי ההחלטה שקבל הקונגרס, וכי על כן יהיה הדבר תלוי ועומד עד שיתאסף הקונגרס מחדש וישנה את החלטתו. אבל אנשים יחידים, יהיו מי שיהיו, אין להם רשות בשום פנים לשנות מדעתם את החלטת הקונגרס, ואין שום אמתלא שבעולם יכולה להצדיק מעשה כזה, אלא אם כן נאמר, שכל עצמו של הקונגרס אינו אלא שחוק, פרזא ריקה, כסות עינים לאיזו יחידים, שיוכלו לעשות מה שלבם חפץ בשם העם. ואם הדבר כן, מה או מי ערב לנו, שגם אחר שקראו לעצמם היחידים האלה שם חדש: „מועצת־ההשגחה", לא ימצאו „טעמים מדיניים" לקיים בפועל מה שקימו עתה בכתב?

ולא עוד אלא שבאמת לא תוכל המועצה, אף אם תחפוץ, למנוע את הבנק מלפזר כחותיו לדברים שאין להם כל יחס אל הציוניות. הגע בעצמך! בני ישראל „באיזה מקום שיהיה" נתונים בצרה, נרדפים ונענים, ויש תחבולה להושיע לכלם או למקצתם, אם על ידי „עניני חרושת, עסקים ומעשי קולוניזציא" במקום מגורם, או על ידי יציאתם „לאיזו ארץ שתהיה", או על ידי יסוד בתים „לדברים של צדקה וחסד", וכדומה; והנה הם פונים בצר להם אל „הבנק היהודי" ומבקשים עזרתו על יסוד תקנותיו בתנאים נוחים לו וקרובים לשכר, — התקום רוח באנשי המועצה לעמוד על דם אחיהם בהיות לאל ידם להושיע מבלי לחטוא במאומה להתקנות ששמירתן עליהם? ואם ישאלו אותם אז מנהיגי הבנק: דבר זה מותר או לא? יש בו „תועלת לעם ישראל באיזו ארץ שתהיה" או לא? — היוכלו להעיז פניהם ולאמור: לא!?

---

[1]) כבר היה מהם מי שנסה לגלגל את החוב על חקי־אנגליא, כי לפיהם צריך היה לחבר דוקא תקנות כאלה. אבל הבדותא הזאת, המעוררת שחוק, הוכחשה אח"כ על ידי המנהיגים הראשיים עצמם, אשר הודו, כי אפשר גם עתה לשנות את התקנות בהסכם להחלטת הקונגרס.

בכל קצוי ארץ ומלאכתה נעשית ע"י שלשה „אפיטרופסים" (Governors), שאינם מחבריה ושגם הם פזורים בערים וארצות רחוקות ומלאכתם נעשית ע"י שני מורשים, שהם לבדם, באי כח־כחה של המועצה, יושבים בלונדון, מקום הנהגת הבנק, וממשיכים שפע ה„השגחה" מן המועצה אל ההנהגה דרך צינורות האפיטרופסים. ולא נתפרש, „הצינורות" האלה מה טיבם ולמה הם באים . . . כמו כן לא נתפרש, מה הוא היחס האמתי שבין המועצה ובין הקונגרס. לפי פשוטם של דברי התקנות, עשרים חברי המועצה הנקובים בשמותם בהמודעה — כלם מחברי „הועד הפועל" שבחר הקונגרס בשנה שעברה — משתמשים בתגא זו כל ימי חייהם, ואין הקונגרס הציוני או אספת בעלי המניות או שום כח אחר שבעולם יכול לדרוש מהם דין וחשבון על „השגחתם" ולהוציא מידם את שלטונם זה שלא ברצונם. אבל מכה"ע „וועלט" (נו' 14) מבטיחנו, שיש עוד איזה בתב התקשרות פרטי, המחייב את חברי המועצה לעזוב משמרתם ולהחזיר „מניות־היסוד"[1], בזמן שהקונגרס לא יבחר בהם עוד להיות חברים להועה"פ. ועדיין אין אנו יודעים, מפני מה התנאי העיקרי הזה לא נזכר בגוף המודעה (בספר התקנות אולי אי אפשר היה להזכירו, מטעמים מובנים) אף ברמז קל, ומפני מה גם עתה מחייבים אותנו להאמין בזה, בעוד שאפשר היה לפרסם גוף הכתב מלה במלה, כדי שנראה ונוכח בעצמנו במה כחו גדול . . .

אבל נעזוב את הדאגה על דבר העתיד. בהוה חברי המועצה הם המה גם חברי הועד הפועל, באי כח הקונגרס, ונניח שגם הקונגרס השלישי והרביעי וכו' יבחר בהם, וכל ימיהם יזכו לשני כתרים אלו יחד, — התנוח דעתנו בזה? הלא הם המה חברי „הועד הפועל בשלמותו" שבידם מסר הקונגרס לבקר תחתיו את התקנות שתחבר הקומיסיא, ורק בהם — לא בחברי הקומיסיא, שרובם לא נודעו לו — שם מבטחו, שידקדקו היטב בכל הפרטים ויוציאו מתחת ידם דבר מתוקן; וכשאנו רואים עתה, איך מלאו את חובתם זאת, שלא היתה אלא זמנית ולא דרשה יגיעה יתרה, — האם נוכל להתרעם על מי שיטיל ספק בטיב „השגחתם" העתידה על מעשי הבנק ולא יראה בה „ערובה נאמנה", שישאר הבנק נאמן לתעודתו הציונית, למרות התקנות?

אין ספק אמנם, שחברי הועה"פ וכל משמשיהם ישתדלו להצדיק גם את פעלם זה בדרך הידועה: כי כונות עמוקות יש בדבר, כי כך צריך היה

[1] „מניות היסוד" הן מאת המניות הראשונות, המסומנות במספר 1—100, שלהן ניתן בספר התקנות יפוי־כח להיות דעת בעליהן שקולה כנגד דעת כל שאר בעלי המניות. המניות האלה נרשמו בעת הוסד הבנק על שם חברי המועצה הראשונה.

וכבן, הבנק הציוני, ע״פ תקנותיו, יש לו רשות להשקיע כחותיו ביציאה וכניסה של יהודים — וגם של נכרים![1]) — מאיזו ארץ שתהיה לאיזו ארץ שתהיה, אם אך המועצה תחשוב, שיש בזה תועלת לעם ישראל באיזה מקום שיהיה; הבנק הציוני יש לו רשות ליסד ולשכלל קולוניות של יהודים — וגם של נכרים![1]) — באיזה חלק שיהיה מחלקי התבל, ליסד ולתמוך מוסדות של צדקה, של דת או חנוך, איזו שיהיו, להספיק כל מיני צרכים של קולוניסטים, או של שאר אנשים מישראל, אפילו שאינם קולוניסטים, גם ליתן מתנות סתם ליחידים או לחברות, — הכל באיזה חלק שיהיה מחלקי התבל, אם אך המועצה וכו׳; הבנק הציוני יש לו רשות . . . אך מי יעצור כח למנות כל מה שיש לו, להבנק הציוני, רשות לעשות? אדרבא, מי שימצא איזה דבר שאין להבנק הציוני רשות לעשותו באיזה מקום שיהיה (כמובן, אם המועצה וכו׳) ראוי יהיה שנוביל מאני אבתריה לבי־מסותא.

וכאשר נזכור, כי כל זה נעשה על יסוד אותה ה„החלטה״ בעלת שבעת הסעיפים שנתקבלה מאת הקונגרס, לא נדע באמת מה להגיד, לא נדע אם לשחוק או לכעוס או — מה שיותר נאה — להתבייש איש מפני חברו . . .

„בארץ ישראל ובסוריא או בשאר חלקי התבל״ — הפרזא הזאת, הנשנית איזו פעמים בספר התקנות, עושה רושם כאלו יש בה אירוניא נסתרה: „אתם רוצים שיהא נאמר דוקא: בארץ ישראל וסוריא? הרי הן לפניכם, חלילה לנו לנגוע בהן! אלא שגם אנו מצדנו נוסיף מה שאנו רוצים, והכל על מקומו יבוא בשלום״ . . . פעם אחת (בסעיף ב׳) זכו אמנם ארץ ישראל וסוריא — וגם זה בצירוף „שאר ארצות המזרח״ — להוספת „ביחוד״, ונראה שנעשה זה בשביל לצאת ידי חובת אותו „ביחוד״ שנתקבל מאת הקונגרס. אבל אם חשבו בעלי התקנות, שלא ידע הקהל להבחין, מה בין „ארץ המזרח וביחוד א״י וסוריא״ ובין „איזו ארץ שתהיה וביחוד א״י וסוריא ושאר ארצות המזרח״; אם חשבו עם זה, שדי להכניס פרזא כזו בסעיף אחד, בנוגע לאימיגרציא, בשביל להניח דעת הקהל, שלא יתבונן בכל הנאמר בשאר הסעיפים, בנוגע לקולוניזציא ויתר ענפי העבודה; — אם כך חשבו, סימן הוא, שהקהל הציוני נחשב בעיניהם כעדר שאין בו דעה.

וסימן כיוצא בזה הוא גם ה„רפואה״ שהקדימו בעלי התקנות לכל ה„מכות״ האלה: — „מועצת ההשגחה״.

הרבה ספקות מתעוררים מאליהם בלב כל בעל דעה, בקראו את כל הכתוב בספר התקנות ובהמודעה על דבר המועצה הזאת. היא עצמה פוורה

---

[1]) כך יוצא בהכרח מפשט הדברים בסעיף א׳ וב׳, שלא נאמר בהם מפורש, כי הקולוניזציא והיציאה מתיחסות רק ליהודים, כמו שנאמר בההחלטה שקבל הקונגרס: „קולוניות יהודיות״.

את התקנות ונתנה הסכמתה עליהן — והבנק נוסד. הכל נעשה איפוא כהלכה, בהסכם להחלטת הקונגרס, חוץ מדבר אחד: — מן התקנות עצמן.

ביאור „המטרות שבשבילן נוסדה החברה" (כלומר הבנק) ממלא בספר התקנות ל״א סעיפים, וביניהם אנו רואים — לא בחלום, כי אם בהקיץ, שחור על גבי לבן — את אלה:

„1) לכונן, לפתח, לשכלל ולנהל: עניני חרושת, עסקים ומעשי קולוניזציא בארץ ישראל, בסוריא ובאיזה חלק שיהיה משאר חלקי התבל, בכל הדרכים אשר יוכלו להיות, לפי דעת המועצה אשר על יד החברה בכל עת, לתועלת לעם ישראל באיזה ארץ או מקום".

„2) לכונן, לפתח וכו׳: יציאה מאיזו ארץ שתהיה או מאיזו ארצות שיהיו, כניסה לאיזו ארץ שתהיה או לאיזו ארצות שיהיו, בכל הדרכים אשר תחשוב המועצה שיש בהם תועלת לעם ישראל באיזו ארץ שתהיה או באיזה מקום שיהיה; וביחוד לכונן, לפתח וכו׳ כניסת אנשים מעם ישראל לסוריא, א״י ושאר ארצות המזרח".

„6) לבקש ולמצוא דרכים לשמוש הרכוש בסוריא, א״י או באיזה חלק שיהיה משאר חלקי התבל, ולכונה זו לחפש, לבקר, לחקור וכו׳ קרקעות, שדות ושאר אחוזות וכו׳.

„7) ליתן מתנות במזומנים או בשוה כסף ליחידים או לחברות, בשביל אותם הדברים ובאותם המקרים אשר בעיני המועצה יהיו נראים כמסוגלים לסבב בדרך ישרה או בלתי ישרה השגת אחת או אחרות ממטרותיה, או (!) שאפשר לראות מראש, כי יביאו טובה לעניני עם ישראל באיזה מקום שיהיה או באיזו ארץ שתהיה, וכן ליסד ולתמוך מוסדות ובתי־ועד (Clubs), לדאוג להספקת צרכי הדת, שמירת הבריאות והחנוך של קולוניסטים או של שאר אנשים מישראל; ליתן כסף לדברים של צדקה וחסד, של דת או חנוך, או לצרכי תערוכות, או לחתום (סובסקריביערן) או ליתן ערבות לאיזו מטרה אחרת שתהיה, צבורית, כללית או (!) מועילה" וכו׳.

וכה הולכים גם שאר הסעיפים הלוך והרחיב עד לבלי גבול את „המטרות שבשבילן נוסדה החברה", הלוך והוסיף מסעיף לסעיף כל מה שהפה יכול לדבר. אך בכל אלה עוד לא נתקררה דעת המחברים, עד שהוסיפו לבסוף גם את הסעיף האחרון הזה:

„31) לעשות כל שאר הדברים המתיחסים, או שיש בהם תועלת, להשגת המטרות הנזכרות, או שכך הם נראים בעיני המועצה".

בדעת הועד הפועל בשלמותו, ולא רק בדעת חמשת חבריו שבווינא. על זה משיב ד"ר הרצל כי אמנם כך היא הכונה באמת.

ואחר כל המו"מ הארוך הזה עמדו למנין ונתקבלה „ההחלטה עם ההוספות", כלומר, הסתפקו בקבלת שבעת הסעיפים הכלליים, בהוספה על „ארץ המורח": „ביחוד בא"י וסוריא", ואת דבר התקנות הפרטיות הניחו לקומיסיא מיוחדת, שהיא תחבר אותן על יסוד שבעת הסעיפים האלה, ואחר שתבוא עליהן הסכמת „הועד הפועל השלם", תיסד את הבנק על פיהן.

הנה זו היא ההרשאה שנתן הקונגרס להקומיסיא ולהועד הפועל בנוגע ליסוד הבנק וחבור תקנותיו — הרשאה שגם מצד עצמה מוגבלת היא למדי, וכל שכן בהצטרף לזה הוכוחים שקדמו לה, אשר מהם נראה ברור, עד כמה היה לב הצירים חרד על הדבר, שלא יהיה בתקנות הבנק אף מבטא אחד שיתן לו יכולת לנטות מן המטרה העיקרית. ביחוד צריך לקרוא בשים לב את דבריהם של אלו שעמדו לימין המנהיגים ודברו לפי רוחם: כמה השתדלו להרגיע את הלבבות בדבר „ארץ המורח", „שהיא רק אחת: א"י וסוריא", ושלכל היותר אפשר לבלול בה רק המקומות הסמוכים לא"י; כמה הרבו להבטיח בשם הקומיסיא העתידה, ובשם „העומדים בראש", שיכירו בהאחריות הגדולה המוטלת עליהם ולא יצאו „ממסגרת ההחלטה" שהוצעה לפני הקונגרס, וכמה הרבו לשבח את ה„החלטה" הזאת, „שנתחברה ע"י ארבעים איש, רובם מומחים לדבר", „ולא בנקל אפשר לשנות בה מאומה"! הקונגרס האמין לכל הדברים הנעימים האלה — ונתן את ההרשאה המבוקשת. אבל כל מי שיש רגש של כבוד ויושר בלבבו לא יוכל להכחיש, כי הרשאה שניתנה על יסוד הבטחות כאלה מחייבת את מי שניתנה לו להשאר נאמן להבטחתו ולרצון הנותן אשר האמין בו, אף אם — או ביחוד אם — אמונתו של זה גדלה כל כך, עד שלא חשב לנחוץ להכניס בגוף ההרשאה את ההבטחות האלה בתור תנאים שעל פיהם ניתנה . . . ודבר שאין צריך לאמור הוא, שהרשאה זו לא נתנה רשות לא להקומיסיא ולא להועד הפועל לשנות אף במשהו אותו המבטא הנוגע למקום הפעולות, שעליו דנו והתוכחו בהתלהבות גדולה כל כך ודקדקו בכל פרטיו עד שקבעוהו לבסוף, ע"פ רוב דעות, בנוסח הנזכר: „ארץ המזרח, ביחוד א"י וסוריא". והנוסח הזה באמת קולע אל המטרה: הפרט שיצא מן הכלל בא ללמד כאן לא רק על עצמו, כ"א על הכלל כלו, ש„ארץ המזרח" פירושה — אותו המזרח שיש לו יחס מאיזה צד לא"י וסוריא.

ובכן, על יסוד ההרשאה הזאת יצאה הקומיסיא לפעלה, חברה תקנות והציעה אותן לפני הועד הפועל שבווינא, והועד הפועל שבווינא קרא לאספה את חבריו שבכל הארצות, והאספה הזאת של „הועד הפועל בשלמותו" בקרה

כי באות א' מן הסעיף הראשון ידובר לא על קולוניזציא, כי אם על יצירת בתי חרושת וחברות שונות, ודברים כאלה אי אפשר לצמצם רק בארץ ישראל וסוריא. כי „איך יחפצו לצמצם, למשל, דבר מסע־אניות רק בסוריא וא"י?" — אבל, בנוגע לכלל הענין, הוא קורא בהתלהבות: „ארוני, פה בקונגרס הציוני, ארץ המזרח היא רק אחת: א"י וסוריא! . . . יש דברים הברורים היטב אף אם לא נאמרו בלשון ברורה, ודבר כזה הוא המבטא „ארץ המזרח". כלנו הבננו את המבטא הזה . . . ברור הוא היטב לכל אלה הרוצים לראות הדבר בעינים בהירות . . . אל נא תבקשו כאן מה שאין כאן. האמינו באלה האנשים המוסרים נפשם על הדבר. שמות העומדים בראש הם לכם הערובה היותר בטוחה ונאמנה, כי הבנק הציוני עומד להוסד רק באותו המובן שאנחנו כלנו, היושבים פה, רוצים בו, להצלחתה וגדולתה של הציוניות".

ראש הקונגרס, ד"ר הרצל, מודיע, כי המחזיקים בהחלטת הקונפרנציא, אשר בשמם דבר ד"ר מארמאָרעק, דורשים עם זה (מה שלא הגיד המדבר בשמם) להוסיף באות א' מסעיף הראשון אחר „ארץ המזרח": „ביחוד בא"י וסוריא", ובאות ב' אחר המלות „לעבודת אדמה": — „בא"י ובסוריא" (כלומר חרושת המעשה וכו' — בארץ המזרח גם מעבר לגבול א"י וסוריא, אבל הקולוניזציא — רק בא"י וסוריא).

ד"ר באָדענהיימער — שהוא היה המציע את ה„החלטה" בשם הקונפרנציא בישיבת הקונגרס — משתדל עתה להגן עליה, ובתוך שאר דבריו הוא אומר: „הועד ליסוד הבנק, אשר תבחרו עתה, ישא עליו האחריות לפניכם, לפני הקונגרס ולפני כל עם ישראל, ומה שיעשה — יעשה בהכרה, שהאחריות המוטלת עליו גדולה וכבדה היא. אבל לא תוכלו להכניס עצמכם פה בחבור הסעיפים הפרטיים מספר התקנות לפי חפצכם . . . הנה זה עתה מודיעים לי, כי הקונפרנציא מקבלת ההוספה: „ביחוד או ביותר בסוריא וא"י". [הידד ומחיאת כפים]. הנני מציע איפוא לפניכם על דעת הקונפרנציא להוסיף בשני המקומות: „ביחוד בא"י וסוריא". [קולות של התנגדות וקריאות: „ביחוד" למה?]. הנני חושב לנחוץ לבאר לכם על דעת הקונפרנציא, כי המלה „ביחוד" הכרחית היא בהחלט. מטעמים מעשיים שאי אפשר להאריך בביאורם פה. דוגמא לדבר: צריך שתהיה לנו אפשרות ליסד לע"ע קולוניות שיבראו מפלגות אכרים, למשל, באי קפריסין, ארץ שהיא במדה ידועה כשער־הכניסה לא"י ועומדת תחת שלטון אנגליא".

ד"ר טשלנאָוו מעיר אחר זה, שבהיות הסעיף השביעי מן ההחלטה מוסר את כל הדבר הגדול הזה בידי קומיסיא, שאינה זקוקה אלא להסכמת „הועד הפועל" בלבד, לכן מן הראוי, שתהיה ההסכמה הזאת תלויה לפחות

להביא את העם לא״י וסוריא. הוא חושב על כן, שבמקום „ארץ המזרח״ צריך להגיד מפורש: „ארץ ישראל וסוריא״.

ה׳ פאָלינקאָווסקי מדבר בשם כל ישראל ומעיד, כי „העם״ מלא חמה על המעוררים ספקות וחשדות ביחס אל „מנהיגינו״. ועל כן הוא מציע להשאיר „ארץ המזרח״ ולהאמין בהמנהיגים, שהכונה בזה היא רק לסוריא וא״י, כחפץ „העם״.

ד״ר ווילענסקי מעיר בין שאר דברים, כי בנוגע לתמיכת הקולוניות היהוריות לעבודת אדמה, לא נאמר באיזה מקום.

ה׳ מאָצקין מצדד בזכות „ארץ המזרח״, מפני שמפעל גדול כזה לא יתכן לצמצם כל כך. „אפשר מאד, שאיזו פעולה באסיא הקטנה או באי קפריסין יהיה לה יחס לאיזו פעולה בא״י... כשאנו מדברים ע״ד קולוניות יהודיות, הנני חושב לדבר מוסכם, שהקולוניות בא״י הן המכוונות בזה קודם כל. אבל אין לנו להוציא מן הכלל גם אלה הקולוניות, למשל, הנמצאות במקום קרוב לארץ ישראל. צריך לפרוש מצודתנו גם על כל המקומות אשר מסביב לסוריא וא״י״.

ה׳ בערגער דורש גם כן, שיאָמר בפירוש: א״י וסוריא.

ד״ר זאליץ מעורר על דברים שונים ואח״כ הוא אומר: „ובמה שנוגע להדרישות שכבר נשמעו בזה ע״ד „ארץ המזרח״ וע״ד מה שחסרות המלות: „סוריא וא״י באות ב׳ מסעיף א׳ — אוכל רק להסכים להם גם מצדי... הנני חושב, כי בנק המוקדש לתכלית מוגבלת צריך שגם פעולותיו תהיינה מוגבלות. צריך על כן שיאָמר בסעיף א׳: ארץ ישראל וסוריא או תוגרמא. — אפשר שישיבו על זה, כי יש טעמים מדיניים שאינם מרשים לנו לצמצם פעולת הבנק בא״י וסוריא. אבל כמדומני, שאנו עסוקים יותר מדי במדיניות״.

עוד נתעוררה באותה ישיבה מחלוקת יותר כללית, ע״ד עצם יסוד הבנק בדרך המבוארת בסעיף השביעי. רבים מן הצירים לא רצו להסכים, שדבר גדול ומסובך כזה יעָשה בחפזון וימָסר בידי אנשים אחדים להוציאהו לפעולה. ועל כן דרשו לדחות יסוד הבנק עד הקונגרס השלישי, ובינתים תחבר הקומיסיא את התקנות ותשלחן לכל האגודות הציוניות להתבונן בהן, ורק אחר שיבורר הכל מכל הצדדים, יבוא הדבר לפני הקונגרס השלישי. ומפני שנמשך הוכוח זמן רב ועוד הרבה צירים רצו לחוות דעתם, לכן הוחלט לבחור שני מדברים, אחד מצד המסכימים ליסד את הבנק ע״פ החלטת הקונפרנציא, ואחד מצד המתנגדים לזה ודורשים לדחות הדבר עד לשנה הבאה.

מצד המסכימים נבחר ד״ר מארמאָרעק. הוא משתדל להגן על ה„החלטה״ מפני כל הטענות שנשמעו עליה. וכהגיעו לשאלת „ארץ המזרח״, יעיר ראשונה,

ואולם כדי להבין היטב, מה עשו בזה המנהיגים הציוניים, טוב שנחרש תחלה בזכרוננו מה שצריכים היו לעשות, כלומר מה שהטיל עליהם הקונגרס השני במלאו את ידם ליסד את הבנק על פי התקנות שיחברו[1]).

כידוע, עסקה בעת ההיא קונפרנציא מיוחדת בדבר יסוד הבנק, והיא הציעה לפני הקונגרס „החלטה" (רעזאָלוציאן) בת שבעה סעיפים יסודיים על דבר תכונת הבנק ופעולותיו. בסעיף הראשון ידובר על אדות הפעולות העיקריות של הבנק, ונחלקות הן לחמשה ענפים: „א) יצירות בתי חרושת, וכן חברות של אחריות ושל מסע־אניות, בארץ המזרח (אים אָריענט), על מנת להשתמש לזה בפועלים יהודים". „ב) תמיכת קולוניות יהודיות לעבודת אדמה ע"י הלואות באפותיקי" וכו'. ויתר הענפים הם: תמיכת עניני מסחר שונים „בארץ ישראל וסוריא", בנין מסלות וכו' „בארץ המזרח", ויסוד בתי־בנק להמטרות האמורות בלי הגבלת מקום. חמשת הסעיפים שאחר זה כוללים ענינים שונים שאין לנו עסק עמהם כאן. והסעיף האחרון, השביעי, אינו נוגע לעצם הבנק, אלא בא להגיד, כי התקנות של הבנק ודרכי הנהגתו יקָבעו על ידי קומיסיא מיוחדת (פאָרבערייטונגסקאָממיסיאָן) „בהסכמת הועד־הפועל", וכי בחבור התקנות „ישתדלו ככל האפשר למלאות את החפצים שבאו לידי גלוי בהקונגרס" („דער אים קאָנגרעסס געאייסערטען ווינשע").

ה' לוריא, אחד מחברי הקונפרנציא, מבאר בישיבת הקונגרס את הסעיף האחרון: „לראבון לבנו לא יכלנו לחבר ספר־תקנות, כי לא היה לפנינו החומר הדרוש. מה שהננו מציעים לפניכם הוא רק קצור . . . אם בעיקר הדבר מסכימים אתם לשבעת הסעיפים של ההחלטה, אז תחבר הקומיסיא את התקנות בהשגחתו והסכמתו של הועד הפועל . . . הקומיסיא אשר תבחרו יהיה מוטל עליה להשאר במסגרת ההחלטה הזאת . . . לא בנקל אפשר לשנות בה דבר, כי ארבעים איש במשך חמשת ימים עסקו בבירור הענין מכל צדדיו"[2]).

ה' אוסישקין מעיר, כי „אמנם אפשר להסכים לכל, רק מבטא אחד יש בהצעה שהוא והציר מווארשא לא יוכלו להסכים לו, והוא: „בארץ המזרח". ירא הוא, כי בשם „ארץ המזרח" אפשר יהיה לכלול לא רק א"י וסוריא, כי אם גם ארץ ערב ומקומות אחרים, אם לא יצלח הדבר

---

[1]) כל ההצעות והמו"מ המובאים בזה לקוחים מתוך הפרוטוקול הסטינוגרפי של הקונגרס השני ע' 149—176.

[2]) גם ד"ר הרצל עצמו מעיד אח"כ, שבהקונפרנציא „השתתפו ארבעים איש, רובם מומחים לדבר" (ע' 152).

בעת שיבואו דברי לפני הקוראים כבר יהיו התקנות האלה ידועות לכל העם, המרבה להשתתף במוסד הזה באהבה ורצון. אבל הישתדל כל העם גם לירד לעומקן ולהבין מדעתו, עד היכן הדברים מגיעים? ההמון בכלל אינו אוהב להרבות מחשבות ושמח הוא כשיש לו על מי להשען, במי להאמין, שיחשוב בשבילו ויעשה בשבילו הכל כהלכה. ומאשריו הציוניים שהוא מאמין בהם, ביחוד המזרחיים, הם אמנם יודעים ומבינים, אבל רובם „מדיניים" הם ביותר, ובאין לנו עוד „מדינה" שתתן להם יכולת לפתח את כשרונם הדיפלומטי במשא ומתן עם מלכים ושרים, הם מתלמדים לע"ע בדיפלומטיא במשאם ומתנם עם העם עצמו. בשעה שמצד אחד הם קוראים בשם „העם" לצורך ושלא לצורך ומשבחים ומפארים אותו בלי הרף, כי בו הכל וממנו הכל ורק הוא לבדו אדון כל המעשים, — באותה שעה עצמה הם משתדלים להעלים מן „האדון" הזה את תכונת המעשים הנעשים בשמו ולשכך את ספקותיו בפרזות כלליות: שכך צריך להיות, שיש טעמים גדולים ונכבדים לכל דבר, שהעם מחויב להאמין ולבטוח בגדוליו ואסור לו להרהר אחר מעשיהם וכו', — אע"פ שהם עצמם מהרהרים ומהרהרים, ויש גם שמעיזים פניהם בפני ה„גדולים" ומוציאים הרהוריהם מלבא לפומא . . .

איני יודע אם הדרך הזאת ישרה היא בכלל, אבל גם אם נסכים, שאפשר ללמד זכות על העסקנים הנוהגים כן, אי אפשר בשום אופן להצדיק גם את הסופרים הנושאים כליהם של אלו ועוזרים על ידיהם להאפיל על האמת. העסקן — תעודתו היא המעשה, ובשביל שיצליח במעשהו אפשר שיטול רשות לעצמו — אע"פ שלא הכל יסכימו ליתן לו רשות כזו — להשתמש גם בהונאת דברים ולשון ערומים, אם חושב הוא, שיש בזה צורך להצלחת המעשה שהוא נותן נפשו עליו. והפקחים שבעם יודעים זאת, ובכל הכבוד שהם מכבדים את העסקנים על מעשיהם, אינם „בונים עולמות" על דבורם. אבל הסופר הרי זו כל עיקר תעודתו בתוך עמו: להאיר אור האמת על חזיונות החיים ולפקוח עיני העם, שיראה כל דבר כמו שהוא לאמתו. ואם הסופר נעשה „דיפלומט" ומגלה פנים שלא כהלכה בשאלות נכבדות לשם איזו מטרה מעשית — הרי הוא מחלל כהונתו ומשפיל תעודתה של הספרות, בעשותו אותה כלי תשמיש לחפציהם הזמניים של אנשי המעשה, בעוד שעליה להתרומם ממעל להם ולשפטם בלי משא פנים. אנשים, חפצים ומעשים נוצצים ונובלים — והאמת לעולם עומדת.

אחר ההקדמה הזאת — אשר הבקיאים במצב הענינים יבינו למה באה וכי אינה שיחה בטלה בלבד — הנני בא לעיקר מטרתי במאמר הזה: להתבונן על ה„תקנות" של הבנק הציוני.

הגדולה המוטלת עליהם ביחס אל הכלל כלו, שהם אינם אלא חלק ממנו; הם הרגישו בכל לבם, כי למרות דלותו ושפלותו, עוד יש ויש לעמם מה להפסיד, ועל כן עשו מעשיהם בזהירות יתרה, שקלו היטב שכר כל דבר כנגד הפסדו, ולא התירו לעצמם לעשות „נסיונות" בעמם, כמו שחוקרי הטבע עושים בצפרדעים.

לא כן עתה. מושיעים חדשים קמו לישראל, שבאו אליו מן החוץ ולא יבינו את חייו הפנימיים ואת ערכם. במצבו בהוה הוא חשוב בעיניהם כמת, שכל קיומו אינו אלא לבטלה, בלי צורך ובלי תועלת, כקיומם של חנוטי מצרים; אלא שהם חושבים, שאפשר לשוב ולהחיותו, בנפחם בו נשמה „ציונית" על פי דרכם: אם יעלה הנסיון יפה, מוטב, ואם לאו — חושבים הם — מה הפסיד המת? . . . מאנשים כאלה באמת אי אפשר לדרוש, שיהיו זהירים במעשיהם, כי מה טעם יש לזהירות כשאין מה להפסיד? ועל כן קבלה עבודת-העם בידם צורה „של ספיקולציא", שאינה חוששת להעמיד בסכנה מה שנקבץ על יד בעמל שנים רבות, בשביל לנסות את „המזל", אולי תהיה השעה משחקת לה, להתעשר ברגע אחד. פוסעים הם פסיעות גסות בדרך הרצויה בעיניהם, מבלי הבט לצדדים ומבלי הזהר, שלא יזיקו בדרך הלוכם מאיזה צד לחיי העם. אף גבורים הם להעמיד על דעתם ולעשות מה שלבם חפץ, מבלי להשגיח כלל בדעת-הקהל וגם לא בהחלטות אותו ה„אריאופג" הלאומי, שהם עצמם נשענים עליו ורוצים שיהיה נחשב למראית עין כשופט עליון, שהכל נשמעים לגזרותיו. והגבורה הזאת באמת אינה דורשת אומץ לב במדה יתרה. יודעים הם, כמה גדול כח-המושך של המטרה אשר בשמה הם עושים מה שעושים, וכי כל טובי העם החונים על דגלם עומדים ומחכים בלב חרד לאחרית החזיון ולא יהינו להביא מהומה במחנה בעת שהנצחון, על דברת שרי הצבא, קרוב אלינו מאד . . . חכמים הם כשלמה בשעתו ומבינים היטב, כי האֵם האמתית תסבול הכל ולא תאמר: "גזורו!" כי אם: — „תנו לה את הילוד החי והמת אל תמיתוהו". על כן ילכו לבטח דרכם ולא ייראו רע.

הרבה דברים זרים ומתמיהים יצאו ממקור ה„חכמה" הזאת במשך שתי השנים האחרונות, ויש אשר חשבנו, כי כבר הגיעה למרום קצה ולא תוכל עוד לחדש דבר מעתה. אבל — חשבנו וטעינו. התקנות של הבנק הציוני, שנתאשרו בימים האלה בערכאות של אנגליא ונתפרסמו ביחד עם המודעה („פרוספקט") ע"ד יסוד הבנק, — התקנות האלה מראות לנו, כי אין גבול לה, ל„חכמת-שלמה" זו, ועוד ידה נטויה להראותנו נפלאות לא פללנו, חדשות לבקרים.

ג. *)

ה„מדיניות" ואוצר הישוב.

קשה מלאכתו של הסופר היהודי המטפל ב„שאלות היום" בעת הזאת — עת הספיקולַציא הלאומית — כקריעת ים סוף. בשעה שעמדו ישראל על הים, מספרת האגדה, היתה הסכנה מקפת אותם מכל הרוחות: „הים סוגר והשונא רודף והחיות מן המדבר", „ולא היו יודעים מה לעשות". אף הסופר היהודי עתה, כשרוצה למלאות חובתו, עומד הוא תוהה ומתבונן על התנועה המתפתחת לעיניו בחיי העם ואינו יודע מה לעשות: אם ישתוק — הרי הוא מועל בחובתו המוטלת עליו, להכריז על כל תקלה וסכנה, תבוא ממקום שתבוא, אם ע"י „חיות מן המדבר" או ע"י אנשים מן הישוב. ואם ידבר אמת — הרי הוא נותן חרב בידי „השונא הרודף" ונראה כאלו נלחם מלחמותיו של זה . . . רוח אחת אמנם פתוחה לפניו, שדרך בה יוכל לצאת בשלום מן המצר: „הים" אינו סוגר; בלי כל סכנה לעצמו או לאחרים יכול הסופר לשחות בים של „מליצה", לבלבל דעת הקהל ברוב דברים, מבלי להגיד מאומה. אבל הכשרון, להמלט דרך הרוח הפתוחה הזאת, מתנה טובה היא שנתן הקב"ה לאשר ישר בעיניו, ומי שלא זכה לה אינו יכול להשתמש בה, אע"פ שרואה את הדרך כבושה לפניו וה„זכאים" הולכים בה בנחת וברוחה ומוצאים חן בעיני „אלהים ואדם" . . .

אמרתי, שהעת הזאת היא „עת הספיקולציא הלאומית", וכמדומה לי, שזה הוא באמת גדרה הנכון, המציין בדיוק את התכונה העיקרית, שבה תבדל מכל העתים אשר היו לפניה בתולדות עמנו.

גם לפנים, ברוב הזמנים, היו בישראל עסקנים גדולים, שהיו משתתפים בצרות העם ומבקשים עצות ותחבולות להושיע לו, לפי מצב זמנם ומקומם. אבל תמיד היו האנשים האלה בני עמם במובן היותר שלם: על ברכיו גדלו ובתוכו ישבו כל ימיהם, רוחו — רוחם, וחייו — חייהם; כל רגש, כל נטיה וכל תנועה קלה שבלב העם לא היו זרים גם ללבבם, ולא היה בינו ובינם שום הבדל עצמי, שום פירוד פנימי, זולתי ההבדל הטבעי שבין האברים השונים של גוף אחד, שאינו מפרידם זה מזה, אלא, אדרבא, נותן להם כח ויכולת להשלים זה את זה ולעזור זה לזה לחיות כלם יחד חיים נאחדים ושלמים. אנשים כאלה, כשיצאו לעבוד עבודת־העם, הכירו היטב בהאחריות

---

*) נדפס ב„השלח" כרך ה' חוברת ה' (אייר תרנ"ט) בשם „לשאלות היום, ו'".

וראשי הקונגרס, כנראה, הרגישו בזה וידעו מראש, כי אם ינסו להכניס את ההלכה הזאת בדברים מפורשים לתוך הפרוגרמא, כדי לעשותה חובה על כל הציוניים, או אם ישמיטו לגמרי דבר הישוב מתוך הפרוגרמא ויובן מזה ממילא, שאין חפץ בו, — יקימו להם מבין הנאספים מתנגדים רבים ועצומים. ומצד אחר, הרי אף הם לא יכלו לותר על החדוש הזה, שבלעדו אין ה„ציוניסמוס" אלא שם חדש לדבר ישן נושן. מה עשו? קבעו בהפרוגרמא סעיף מיוחד ע"ד הרחבת הישוב ונתנו לו מקום בראש כל האמצעים להשגת המטרה הציונית, אלא שהוסיפו הגבלה אחת קטנה: „הרחבת הישוב באופן מועיל להשגת התכלית" („צוועקקדיענליכע פאָרדערונג דער בעזיעדעלונג פאלעסטינא'ס"). ואיזהו אופן מועיל להשגת התכלית? סתמה הפרוגרמא ולא פרשה! הציוניים מבית המדרש החדש הבינו את הכונה המסותרת: שלפי ההלכה הפסוקה, אי אפשר שיהיה הישוב מועיל להשגת התכלית עד שתוסד תחלה מדינת היהודים; וחובבי ציון הישנים יכלו להאמין, שאין כאן אלא הגבלה צודקת ביחס אל הישוב הרעוע שהיה נוהג עד כה, אשר גם הם, לפחות המבינים שבהם, לא היתה דעתם נוחה הימנו. וכה הולידה הדיפלומטיא אותו „ערבוב המושגים" שמתאוננ עליו אחד מסופרינו[1]), וכה אפשר היה שיקרה דבר זר ומתמיה שמספר הסופר הנזכר, כי תיכף אחר הקונגרס הלך אחד החברים מבזיליא ישר לפריז, בשביל לקנות קרקע מאת „הנדיב" ליסוד „קולוניא גליצית"!

והנה אין מגמתי פה לדון ע"ד עצם ההלכה הזאת. הרבה אמנם יש לטעון נגדה, וכשאני לעצמי הנני רואה בה משפט המתנגד אל ההגיון והנסיון ההיסטורי, עד שיראוני הציוניים, היכן מצינו בדברי הימים עם זוכה לממשלה מדינית — ולא ביד חזקה — בארץ שלא עמל תחלה בעבודת־ישובה[2]). אבל עם זה מודה אני, שאין הלכה זו מתנגדת בעצם למושג „חבת ציון", ויכול אני להבין את רוח בעליה ואת חפצם והשתדלותם לקנות לה את הלבבות. רק את זאת לא אוכל להבין: איך הם נוטלים רשות לעצמם לגנוב לה את הלבבות, ללכוד את התמימים שבמתנגדיה ברשת הדיפלומטיא, באמצעות דברים המשתמעים לתרי אפי? בבזיליא — אחר שכבר נעשה מעשה ונקראו ובאו לשם בעלי דעות רחוקות זו מזו — אפשר היה עוד ללמד זכות על התחכמות כזו, שעל ידה ניצל הקונגרס מחרפת הפירוד בפומבי. אבל איזו זכות אפשר למצוא לראשי הציוניות, כשאנו רואים אותם גם עתה מחזיקים בשיטה זו של העלם דבר? הנה, למשל, באספת הציוניים הגליציים,

---

[1]) עי' „השלח" כרך ג' ע' 77.

[2]) עי' חלק ג': ילקוט קטן, כ"ב.

ה„פסימיסטים" וכו'. ועם זה, כמובן, נזהרו בלשונם ולא גלו את הסוד: כי גם עתה לא יִמָּכר בכל העולם אף השליש מן היין הנעשה ביקב ראשון לציון לבדו, וכי מזה נראה. להפך, מה רב היה עתה האסון, לו לא עצרה ממשלת תוגרמה בעד קלות-דעתנו לפני שבע שנים, ועוד בעשרים קולוניות היו מוציאות עתה ענבים ויין. — אבל למרות כל ההשתדלות הזאת מצד ה„אופטימיסטים", נתגלה בעת האחרונה יותר ויותר, כי הספק הולך ומתגבר, כי איזה רגש מר מונח כאבן כבדה על פתחי הלבבות ואינו מניח עוד ל„הבשורות הטובות" להכנס לתוכם ברחבה ובקול ששון ולעשות רושם עמוק, כבשנים הקודמות...

אין ספק בעיני, כי המצב הזה הועיל הרבה למשוך את הלבבות אל ה„ציוניסמוס" החדש. כמעט הכל הרגישו כבר, כי כך אי אפשר, כי אם לא ישתנו תנאי העבודה שנוי עיקרי, צריך יהיה לחדול לגמרי מהרחבת הישוב. אבל בהיות רוב חו"צ רואים את כל התנועה רק מן הצד החמרי, לא יכלו לצייר להם קיומה והתפתחותה אם תפסק העבודה הגשמית לזמן בלתי מוגבל. ועל כן, בראותם אנשים מערביים בעלי שם טוב מתיצבים בראש התנועה בקול רעש גדול, נפתח להם פתח תקוה, כי מאלה תבוא התשועה, כי הם יצליחו לסול מסלה חדשה לעבודת-הישוב ולפחת עי"ז רוח חיים חדשים בכל הענין. ואת מחשבתם ותקותם זאת הביאו רבים מחו"צ אתם גם לבזיליא.

אבל הראשים המערביים עצמם הביאו אתם לבזיליא מחשבה אחרת לגמרי. בכל „השיטה החדשה" הנדרשת על ידם יש רק הלכה אחת שנתחדשה באמת בבית-מדרשם, וההלכה הזאת היא: שאסור להרחיב את הישוב בארץ ישראל, לא רק בלי רשיון הממשלה ובלי סדרים נכונים, אלא אפילו ברשיון גמור ובאורגניזציא נאותה, כל זמן שאין לנו זכות מדינית על הארץ ואינה נחשבת כולה לקנין לאומי של עם ישראל בהסכמת כל הממשלות. — הידעו חברי הקונגרס את ההלכה הזאת? יש רגלים לדבר, כי רבים מהם לא שמעוה כלל, או שמעוה ולא הבינוה על בוריה. אך מה שנפלא ביותר הוא, כי גם רבים מאלה אשר ידעו, שזו היא דעת ד"ר הרצל וסיעתו, לא שמו לב כלל לדעה זו וראו אותה כאלו אינה: כל כך חזק הקשר בלבם בין עצם הרעיון ה„ציוני" ובין עבודת הישוב המעשי, עד שלא היו מוכשרים להפריד בין הדבקים האלה ולצייר להם במחשבתם, שאפשר להיות „ציוני" ולהתנגד עם זה לעבודת הישוב אף בהיות לאל ידנו לעשותה בסדרים ובפרהסיא! ועל כן היה בעיניהם רעיון זה כדבר בטל מעיקרו, כעין „שעשוע" שמשתעשעים בו במחשבה, מבלי שיעלה על הדעת לקבעו באמת הלכה למעשה.

אשר יבחר הקונגרס יחבר „פירוש" על הפרוגרמא ויפרסמהו בין החברים, כדי שידעו הכל את מובנה האמתי ולא יגלו בה פנים שלא כהלכה. החבר הטוב הזה לא בקש אמנם אלא פירוש קצר, בשביל להשמר מטעות בפשט הדברים, אבל באמת אפשר לכתוב פירוש רחב ומלא ענין כמעט על כל מלה שבה, להראות למה נאמרה מלה זו ומה באה להעלים. ואולם, למטרתי פה, צריך אני לפרש באופן הזה רק מלה אחת.

בין השאלות היותר מסוכנות להאחדות והיותר זקוקות איפוא למלאכת הדיפלומטיא — היתה בבוליא שאלת „הקולוניזציא המעשית".

כידוע, עוד בטרם לדת הציוניסמוס החדש, נתחלקו חובבי ציון לשתי כתות ביחס אל הישוב המעשי בא"י. רובם אחזו בשיטה של „הרחבת הישוב מכל מקום". למרות כל המעצורים הגדולים, בראשונה מצד תנאי העבודה ומצב העם בא"י ובחו"ל, ואחרי כן גם מצד הממשלה הטורקית, אשר כל אלה יחד השחיתו פני הישוב ונתנו לו צורה של „עסק" מבולבל ותלוי באויר, של התחרות מגונה ו„חלוקה" חדשה, — למרות כל אלה לא רצו בעלי השיטה הזאת להסיח דעתם מהרחבת הישוב ולחכות עד שיוסרו, לפחות, המכשולים היותר קשים; כי לפי דעתם, כל הפסקה בעצם עבודת הקולוניזציא תביא מות וכליה לכל הענין, וגם ישוב מבוהל ובנוי על תהו טוב מלא־כלום. לעמתם נמצאו זה כשבע שנים מתי מספר, אשר מאז ועד עתה עמלו בכל כחם להראות, עד כמה לא יצלחו מעשים כאלה לקרבנו אל המטרה, ויעצו לחדול מהרחבת הישוב המעשי, עד שאפשר יהיה לכוננו על יסודות נאמנים, ברשות הממשלה שם ובאורגניזציא טובה, על ידי חברה גדולה מיוחדת לכך, שתוסד באופן נאות לדבר. הנני חושב, כי רוב הקוראים מחו"צ זוכרים עוד את הוכוחים הרבים שנתעוררו בדבר ה„אמת מארץ ישראל" הראשונה והשניה, ואינני מוצא על כן לנחוץ לשוב ולהציע בזה פרטי הטענות משני הצדדים. — כמובן, נצחו המרובים את המועטים; הקהל לא שם לב לדברי האחרונים, הסופרים פטרום בצעקות ותוכחות וחדודים, — והדבר היה נמשך והולך כבתחלה. אבל מה שלא עשה השכל עשה הזמן. הנסיונות החדשים להרחבת הישוב בשנים האחרונות ע"פ השיטה הקודמת הוסיפו רק איזו חורבות חדשות, ביחוד מעבר לירדן, ומעט מעט התחילו גם המון חו"צ להבין, או לפחות להרגיש, כי לא כך „עושים היסטוריא". נמצאו עוד אמנם כה וכה סופרים וז.. מעשה, אשר הלכו להם לבטח בדרכם הישנה והשתדלו גם עתה, כמנהגם מאז, לגרש את הספק מן הלבבות על ידי „בשורות טובות", שרובן אינן אלא אחיזת־עינים. אם, למשל, יין הקולוניות התחיל לבסוף, אחר עמל אין קץ, לכבוש לו דרך בעולם, — מיד הרימו אלו את קולם בתרועה: הרי לפניכם מופת ברור, כי אמנם יש שכר לפעולתנו ולשוא פחדו פחד אלה

ריאקציא נגד החריפות היתרה של אבותינו, שלא היה מוחם סובל כלל דברים כפשוטם והיו מעמיקים לבקש רמזים ומיתפורות אף במקום שאינם.

איך שיהיה, איני מוצא בנפשי לא חפץ ולא כשרון להרבות שיחה על דברים הנראים לי מובנים די צרכם, ולא הייתי חוזר ומדבר פה על הענין הזה, לולא הראוני מקרים שונים בימים האחרונים, שאם ביחס אל ה„נביאים" רשאי אני להניח למתנגדי שיפרשו הדבר כרצונם, אחר כי סוף סוף אין אנו חיים עתה בתקופה של „נבואה", — הנה ביחס אל ה„דיפלומטים", צורך השעה מחייבני לברר היטב את המכוון, כי הם המה העומדים עתה על הבמה, ובהבנת־הקהל את השקפותיהם ודרכיהם תלויה תכונת מעשיהם העתידים.

אם לפני הקונגרס היה אולי בין הציוניים מי שדאג לפעמים בלבו, מאין נקח במדינת היהודים „נבחרים" לבית הפרלמנט ודיפלומטים להנהגת הפוליטיקא, — הנה בודאי סרה מעליו הדאגה הזאת בימי הקונגרס, בראותו אז באופן מוחשי, כי הכשרון לחקוי, שבני עמנו מצטיינים בו בכל ענין, יבוא גם בזה לעזרתנו וילמדנו את המלאכות האלה בזמן קצר.

הקונגרס לא רק התנהג על פי כל חקי הפרלמנטריסמוס, אלא אף התחבולות הפרלמנטריות, להפר חוק בשעת הדחק — לא חסרו בו. וגם אחינו המזרחיים, שמימיהם לא ראו פרלמנט וסדריו ושבאספותיהם הורגלו ב„סדרים" אחרים לגמרי, למדו פה כל התורה כלה על רגל אחת, ומיד אחר הישיבה הראשונה כבר ידעו „איך להתנהג", כבר קראו לעת הצורך את הקריאות הנהוגות והוגיעו את היושב־ראש בהערות „מן הענין" ובפתקאות מלאות עצות והצעות — הכל כ„נבחרים" גמורים. ולא זו בלבד, אלא שכפי הנשמע הביאו אתם את התורה הזאת גם לביתם, ובאספותיהם למקומותם הם מחקים עתה את המנהגים שראו בבזיליא, באופן שכל אספה היא כעין „זעיר־אנפין" של הקונגרס.

וכן הדבר בדיפלומטים. מסופקני מאד, אם מנהיגי הקונגרס הברליני בשעתו צריכים היו, בשביל לפשר בין האינטרסים המדיניים של הממשלות השונות, לדיפלומטיא יותר עמוקה מזו שהצטרכו לה מנהיגי הקונגרס הבזילי, בשביל לחפות על ההתנגדות הפנימית שבין הכתות ה„ציוניות" השונות; וכמדומה לי, שיותר מן „הטרקטט הברליני" ראויה היא הפרוגרמא הבזילית לשם מונומנט דיפלומטי המעיד על כשרון מצוין במקצוע זה. כמעט אין דבר בפרוגרמא הזאת שאינו סובל פירושים שונים ורחוקים זה מזה, שאינו יכול להתקבל מכל הכתות המתנגדות ולהתפרש „למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה". ולא לחנם עמד אחד מן החברים על רגליו — אחר שהרעש ע״ד „פאָלקררעכטליך" קם לדממה והפרוגרמא נתקבלה — והציע בתמימות, שהועד

בטרם תנסה ללכת הלאה והלאה עד כי תאבד דרך... ועל כן, כשאני רואה את הערבוביא שהביאה התנועה הזאת במחנה חו"צ שבמזרח, כשאני רואה אנשים, אשר עד לפני זמן מה נראו כמבינים חפצם ויודעים דרכם, עוזבים פתאום את הדגל אשר אך אתמול היה קודש להם וכורעים ברך לפני רעיון שאין לו שורש ברוחם, רק מפני שבא מן המערב; — כשאני רואה כל זה ווזכר עם זה, כמה „פרוכסיסמין" של התלהבות פתאומית כבר היו בקרבנו ועברו כצל, — אז הנני מרגיש בי באמת, כי היאוש מתחיל לתקפני.

וברגש כזה כתבתי אותם הדברים על אדות הקונגרס, ימים אחדים אחרי הסגרו. ובהיות אז הרושם חדש בלבי וצערי גדול, פלט עטי איזו בטוים קשים, שעתה הנני מתחרט עליהם, מפני שאין מנהגי להשתמש בכמו אלה. אבל במה שנוגע לעצם הענין, אין לי על מה להתחרט: מהלך הדברים מאז ועד עתה לא הוכיח את משוגתי; אדרבא, הוא חזק בלבי את ההכרה, שאם לכלל כעס באתי — לכלל טעות לא באתי.

ב.*)

ה„מדיניות" וישוב ארץ ישראל.

„תשועת ישראל — כך סימתי אותה ההערה החוטאת ע"ד הקונגרס, שבשבילה בא מבול של דברים לספרותנו ועדיין לא פסק — עתידה לבוא על ידי נביאים, לא על ידי דיפלומטים". והדברים האלה, אשר האמנתי, כי בקשר עם מה שקדם להם יובנו על בורים לכל בעל דעה, נתנו אף הם חומר רב לתוכחות, חדודים, או דברים סתם, הראוים כלם יחד להחשב כעדות לדורות על עניות־הדעת הנוראה השוררת כעת בקהלנו, עד שאי אפשר לסופר לבטא מחשבתו לפעמים בדרך מיתַפורית, כנהוג בכל ספרות מלבד ספרות הילדים, שמא יטעו הקוראים ויפרשו הדברים כמשמעם! אם לא יטעני זכרוני (כי הן לא נקל לזכור בדיוק כל הדברים המחוכמים שנדפסו ע"ד ההערה ההיא), נמצא גם מי שהאשימני, כי נטלתי לעצמי שם „נביא"! תמימות קדושה כזו אי אפשר, כמדומה לי, שתמָצא בשום ספרות שבעולם. ולכבור ספרותנו הנני רוצה להאמין, כי גם אצלנו אין זה אלא חזיון זמני, בתור

*) נדפס ב„השלח" כרך ג' חוב' ב' (שבט תרנ"ח) בשם „לשאלות היום, ב'".

לפירוש זה, ובהכרח נבחרה קומיסיא לחבור הפרוגרמא. הקומיסיא השכילה לחבר פרוגרמא אשר שבעים פנים לה וכל אחד יכול לפרשה כרצונו, והפרוגרמא הזאת הוצעה לפני הקונגרס בבקשה לקבלה כמו שהיא, בלי שום וכוחים. אבל בין החברים נמצא אחד אשר לא רצה להכנע, ועל ידו נתעורר משא ומתן ארוך על אדות מלה אחת. אז ראו רבים לתמהון לבבם, כי הרבה מיני „ציוניים" יש בעולם, ומסוה „האחדות" היה בסכנה להקרע לשנים לעיני כל הקהל, לולא מהרו הראשים לאחה את הקרע תיכף בראשיתו ברוב כשרון. ד"ר הרצל במחברתו החדשה מביא ראיה מזה, עד כמה היתה מלה זו („פאָלקסרעכטליך") רבת־ערך בעיני הציוניים. אבל באמת אפשר היה לעורר וכוחים „מסוכנים" כאלו גם על הרבה מלות אחרות. כי רבים מן החברים לא הרגישו כלל, עד כמה רחב הפרץ בין הדעות השונות בענינים עיקריים, וכל וכוח בענין כזה היה מסוגל לפקוח העינים ולפוצץ כל הבנין לרסיסים. אבל וכוחים כאלה לא נתעוררו, כי גם אלה המעטים, אשר ראו והבינו מה שלפניהם, נרתעו לאחוריהם מפני סכנת ה„הריסה", — וכה הושגה המטרה: האילוזיא של האחדות נשמרה עד סוף, „העומדים מבחוץ" ראו בעיניהם את „העם הנאחד" המבקש „מדינה", והעומדים מבפנים שבו לביתם בלב מלא התפעלות, אך בלי הוספה כל שהיא לבירור דעותיהם ויחוסן זו לזו.

ואולם, אחרי כל אלה, מודה אני, שה„ציוניסמוס" המערבי טוב ומועיל מאד ליהודי המערב, אלה אשר היהדות כבר נשתכחה מהם כמעט, ורק איזה רגש כהה ובלתי מובן להם לעצמם הוא כל הקשר שבינם ובין עמם. התיסדות ה„מדינה" על ידם היא לע"ע רק „חששא רחוקה", והרעיון על דבר המדינה מביאָם בתוך כך להקדיש כחם לעבודת עמם, מוציאָם מתהום השפלות של האסימילציא ומחזק בלבם את הרגש הלאומי העברי. ואם, לאחר שיוכחו, כי לא במהרה יהיו לנו שוטרים ונטורי קרתא משלנו, יתרחקו אולי הרבה מהם לגמרי מגבולנו, — גם אז לא יהיה ההפסד מרובה על השכר שיצא לנו מן התנועה הזאת, כי יחד עם זה בודאי ימָצאו ביניהם אנשים נלבבים אשר במשך הזמן יתעוררו לרדת לעומק הענין וללמוד דעת את העם ואת רוחו, ואז יגיעו מאליהם לחבת־ציון האמתית, המתאימה לרוח עמנו. — אבל בארצות המזרח, מקום מקלטה של היהדות ומקום מולדתה של חבת־ציון היהודית, תוכל ה„מדיניות" להביא רק הפסד בלבד. ה„כח המושך" שבה הוא יחד עם זה גם „כח הדוחה" להאידיאל המוסרי אשר החיה שם עד כה את הלבבות. ואלה המתרחקים עתה מן האידיאל הזה ומחליפים אותו בהרעיון המדיני — הם לא ישובו עוד אליו גם כאשר תעבור ההתרגשות והמדינה לא תוסד: רק לעתים רחוקות נראה בחיים ההסטוריים תנועה חוזרת על עקבה

להפיץ תורת ה„ציוניסמוס״ באגרוף ובמקל, כמנהג אשכנז, והאורגן הציוני הראה פנים שוחקות למעשה זה, ובכל זהירותו לא יכול להסתיר את שמחתו על כי האגרוף הציוני עשה חיל...

גם הקונגרס בכללו היה מכוון יותר „להראות העמים והשרים״, מאשר לברר לנו לעצמנו, מה חפצנו ומה כחנו. רוצים היו „מחוללי התנועה״ להראות להעומדים מבחוץ, כי העם נוטה אחריהם בלב אחד ודעה אחת. והאמת צריכה להאמר, כי בדעת ברורה וברצון אמיץ רדפו אחר מטרתם זו מראש ועד סוף. בארצות שהצרה הגשמית שולטת בהן ואין לב העם בכלל מוכשר לשגות ברעיון מדיני לעתיד רחוק, — נתפרסמו עוד לפני הקונגרס, על ידי ציר מיוחד, שמועות טובות, שמתוכן אפשר היה ללמוד, כי גם הסכמת תוגרמא וגם המיליונים הדרושים אינם רחוקים מאתנו, וכי אין הדבר חסר אלא אורגן לאומי, שיוכל לבוא בדברים עם הכל בתור בא כחו של העם, ועל כן נחוץ שירבה העם לשלוח צירים להקונגרס וגם „פטיציות״ באלפי חתימות, והועד אשר יבחר בו הקונגרס הוא יהיה האורגן המבוקש[1]). — לעמת זה נשמרו מלהודיע מראש בדברים ברורים, כי הציוניות של הרצל לבדו תהיה ליסוד הקונגרס, כי היסוד הזה עומד למעלה מן הבקורת, וכל הבא אל הקונגרס אין לו רשות להרהר אחריו. ב„סדר־העבודה״, שנשלח ביחד עם כתב־ההזמנה, נאמר רק בכלל, כי לחבר הקונגרס יוכל להיות „כל המגלה דעתו, שמסכים הוא להפרוגרמא הכללית של הציוניסמוס״, מבלי שנודע, מה היא הפרוגרמא הכללית ואיפה היא נמצאת. וכה באו לבזיליא אנשים שונים ורחוקים זה מזה בדעותיהם ותקותיהם, בחשבם בתומתם, כי כל מי שעיניו נשואות לציון, אע״פ שאין השקפתו מתאימה לזו של הרצל, כבר יצא ידי חובת „הפרוגרמא הכללית״ ומותר לו להיות חבר להקונגרס ולהציע שם את השקפתו. אבל ראשי הקונגרס השתדלו בכל כחם, ששום חלוקי־דעות בשאלות יסודיות לא יבואו בו לידי גלוי, והשתמשו בכל התחבולות ה„פרלמנטריות״ שלא יהיה מקום למשא ומתן ובירור הדעות בשאלות כאלה. עוד באחת האספות שקדמו להקונגרס (פאָרקאָנפערעניץ) נתעוררה שאלת הפרוגרמא, ואיזו מבני ווינא הראו על הדברים האמורים בסדר־העבודה ורצו להוציא מהם תולדה, שאין רשות לעורר עוד שאלה כזו, אחר כי כל הבאים קבלו עליהם הפרוגרמא הכללית של הציוניסמוס, ואין ציוניסמוס אלא זה שבווינא, ומכ״ע „דיא וועלט״ — נביאו. אך רבים מן הנאספים לא הסכימו

---

[1]) על הדבר הזה, הידוע לרבים מחו״צ בכל הערים אשר עבר עליהן „בעל השמועות״ עם מכתב ממרכז התנועה בידו, — רמזתי בהערתי רק במלים אחדות, וצר לי, כי ה„הכחשות״ של מתנגדי הכריחוני להזכירו פה שנית ביתר ביאור.

ה„ראגות" האלה בידי קומיסיא של איזו סופרים אשר קראו בשם, וכל הנאספים ענו „אמן" רק בשביל לגמור ולהפטר.

אך אין צורך ללמוד הדבר „מכללא", כי בפירוש נאמר כן באחת הדרשות האופיציאליות, שנרשמה בהפרוגרמא של עבודת־הקונגרס בתור „ביאור יסוד הציוניות" ונתבקרה ע"י ד"ר הרצל קודם שנקראה לפני הנאספים. בדרשה הזאת שמענו דברים ברורים, כי יהודי המערב קרובים מיהודי המזרח למט־ה הציוניות, מפני שהם, המערביים, כבר עשו מחצית המלאכה: הֵמָתת הקולטורא היהודית של הגֶטו, שעל ידי זה נשתחררו מן העבר הקיים ועומד. והדרשה הזאת זכתה גם היא למחיאת־כפים ארוכה וגם קימו וקבלו הצעת אחד החברים, להוציאה במחברת מיוחדת, כדי להפיצה בישראל.

באחד מגליונות האורגן הציוני „די וועלט" בא משל נאה על היהודים המתדבקים בכת האשכנזים הלאומיים באוסטריא גם אחר שנתאחרו אלו עם האנטיסמיטים: משל לאשה זקנה שהאוהב עזבה ובחר באחרת, ואחר שנסתה כל האמצעים, שהיתה פועלת בהם לפנים על לב בחירה, ולא עלה בידה להשיבו אליה, היא מתחילה להראות אותות חבה לאהובתו החדשה, אולי ישוב וירחמה בשביל גודל־נפשה זה.

חוששני מאד, כי המשל הזה, בשנוי מעט, יצדק גם על בעליו עצמם. יש אשה זקנה, שאחר שנתיאשה לגמרי מהשיב לה לב בחירה ע"י תחנונים והכנעה ושפלות, היא לובשת פתאום גאות ומתחילה להראות לו אותות שנאה ובוז, וגם זה כדי לפעול עליו, בחפצה, לפחות, שיכבדנה בלבו, אם לא יוכל עוד לאהוב אותה. הקורא בשום־לב מכה"ע הנ"ל ובוחן הכל בעין פקוחה, הוא לא יוכל להמלט מן הרושם, שעיני ה„ציוניסטים" המערביים נשואות תמיד כלפי חוץ, וכיהודים המתבוללים, מכונים גם הם לבם רק למצוא חן בעיני העמים, אלא שהללו רוצים להתאהב, והללו — להתכבד. אין קץ לשמחתם כשאחד מאוה"ע אמר בפה מלא, שה„ציוניסטים" ראוים לכבוד, כשאיזה מכ"ע הדפיס דברים אחדים ע"ד ה„ציוניסטים" בלי שחוק וקלות ראש, וכדומה. ובישיבה האחרונה של הקונגרס מצא היושב ראש לנחוץ לתת תודה מיוחדת בפומבי לשלשת הנוצרים אשר כבדו את האספה בהשתתפותם בה, אע"פ ששלשתם היו מן החברים „השותקים" ולא נראה פעלם משום צד. — ואלו חפצתי לחטט בקטנות, הייתי יכול להוכיח מתוך מקרים שונים, כי גם במנהגיהם ומעשיהם בכלל אין ה„ציוניסטים" האלה משתדלים להתקרב אל הקולטורא היהודית ולהתמלא מרוחה, כי אם, להפך: — לחקות, בתור יהודים, את מנהגי האשכנזים ומעשיהם, ואף היותר זרים לרוח היהדות, ולהראות בזה, כי גם היהודים יכולים לחיות ככל הגוים ולעשות כמעשיהם. די להזכיר את המקרה המעציב שקרה בעת האחרונה בווינא, כי יצאו הבחורים הציוניים

שאנו רואים בשאר מדינות חסרות־כח (תוגרמא ועוד) שיש לעמי אירופא הגדולים „אינטרסים" שם.

כללו של דבר, גם „חבת־ציון" לא פחות מן ה„ציוניות", רוצה במדינה יהודית ומאמינה באפשרות הוסדה לעתיד; אבל בעוד שה„ציוניות" מבקשת בה סגולה לעניות, מנוחה שלמה וכבוד לאומים, — יודעת „חבת־ציון", כי כל אלה לא תתן לנו המדינה, עד ש„הצדק העולמי ישב לכסא וימשול בחיי העמים והמדינות", — ואינה מבקשת אלא למצוא בה „מקלט בטוח" להיהדות וקשר קולטורי לאחדות העם. ה„ציוניות" מתחילה על כן עבודתה מן הפרופגנדא המדינית, ו„חבת־ציון" — מן הקולטורא הלאומית, אשר רק על ידה ובשבילה תוכל המדינה להוסד באופן הרצוי ומועיל לרוח העם.

ד"ר הרצל, בדרשתו הנזכרת, הגיד אמנם גם הוא, כי ה„ציוניות" דורשת לשוב אל היהדות קודם שנשוב למדינת היהודים. אבל הדברים הנעימים האלה רחוקים כל כך מן המעשים, עד שבהכרח אנו באים לידי מחשבה זרה, שאין כאן אלא מליצה נאה.

קשה עלי מאד לדבר על מעשים פרטיים, שאי אפשר לנגוע בהם מבלי לנגוע עם זה גם בכבוד אנשים פרטיים. בהערתי ע"ד הקונגרס הסתפקתי על כן רק ברמזים כלליים, אשר האמנתי כי יובנו היטב לבקיאים במהלך הענין, וביחוד לצירי הקונגרס. אבל איזו ממתנגדי השתמשו בזהירותי זאת לרעתי ועשו עצמם כאלו לא הבינו כלום. בתמימות מלאכותית הם שואלים, מה עול מצאתי בהקונגרס, וגם בוש לא יבושו להכחיש בפומבי דברים הידועים לרבים. ה„טקטיקא" הזאת מביאה אותי פה, למרות רצוני, להרים מעט את הטלית היפה, שהאפילו בה על הכל, ולספר איזו פרטים המראים תכונת התנועה הזאת והלך־רוח בעליה.

אלו היתה באמת מטרת ה„ציוניות" להשיב לב העם אל היהדות, לעשותו לא רק לעם מדיני, כי אם לעם החי ברוחו, — אז לא היה הקונגרס הציוני דוחה שאלות הקולטורא הלאומית — שאלת הלשון והספרות, שאלת החנוך והרחבת הידיעות הלאומיות — עד „לערב שבת בין השמשות", עד השעה האחרונה, לאחר שנגמרו כל הוכוחים ע"ד „רעכטליך" או „פאֶלקערר־רעכטליך", על דבר בחירת פלוני לחבר הועד, על דבר ה„מיליונים" שלא באו לעולם וכו'. בעת שכל הנאספים היו כבר עיפים יותר מדי ובשמחה ראו את השמש שוקעת ביום האחרון וקץ הכל הולך וקרב, — אז הניחו שעה קלה לדרשת אחד החברים על כל אותן השאלות הגדולות, שהן באמת נשמת הכל ובלעדן כל השאר מהבל יחד. כמובן, יצאה הדרשה היפה חטופה ומקוצרת, למשא ומתן על פרטי הדברים לא היה עוד פנאי. „מגבוה" הציעו למסור כל

עתה, שלא רק העם, כי אם גם רוחו מפוזר ומפורד, — תהיה היהדות בסכנה גדולה. כמעט כל גדולי העם, שהשכלתם ומעמדם בחברה מכשירים אותם לעמוד בראש המדינה, הם אנשים הרחוקים מן היהדות ברוחם ואין להם כל מושג נכון מעצמותה וערכה. אנשים כאלה, גם אם יהיו בנים נאמנים למדינתם וחפצים בהצלחתה, יראו בהכרח את ההצלחה הזאת באותה הקולטורא הנכרית שהם עצמם מלאים רוחה, ובאמצעות השפעה מוסרית או גם ביד חזקה ישתדלו לנטוע אותה במדינה, באופן שמדינת היהודים תהיה לבסוף מדינת אשכנזים או צרפתים מזרע היהודים. דוגמא קטנה מן הפרוצס הזה יש לנו גם עתה בארץ ישראל[1]). וההיסטוריא מלמדת, כי בימי מלכי בית הורדוס היתה ארץ ישראל אמנם „מדינת היהודים", אבל הקולטורא הלאומית היתה בזויה ונרדפת, והמלכות עשתה כל מה שביכלתה בשביל לטעת בארץ את הקולטורא הרומית ובזבזה כחות האומה לבנין היכלי אלילים ובתי קרקסאות וכו'. מדינת יהודים כזו תהיה סם המות לעמנו ותשפיל רוחו עד עפר: לכח מדיני ראוי להתכבד לא יגיע, ואת הכח המוסרי החי בקרבו לא יכיר; מדינתו הקטנה, אשר תהיה „ככדור הצחוק בידי שכניו האדירים ולא תתקיים אלא על ידי נכלי הדיפלומטיא והכנעה תמידית לפני מי שהשעה משחקת לו" — לא תוכל למלאות נפשו גאון לאומי, ואת הקולטורא הלאומית, שבה היה יכול לבקש ולמצוא את גאונו, לא נטע במדינתו ולא מפיה הוא חי. וכה יהיה אז באמת — הרבה יותר מעתה — „עם קטן ושפל", עבד ברוחו „למי שהשעה משחקת לו", מביט בקנאה וחמדה על „האגרוף" של „שכניו האדירים", וכל קיומו בתור „בעל מדינה" לא יוסיף פרק נכבד בספר ההיסטוריא שלו. והאם „לעם עתיק יומין אשר היה לאור גוים" לא יותר נאה היה להכחד מן העולם מאשר להגיע בסופו למטרה אחרונה כזו?[2]) — ה' ליליענבלום מזכירני, כי בזמננו יש מדינות קטנות, כארצות שווייץ, שאין רשות לעמים אחרים להתערב בעניניהם ואינן צריכות ל„הכנעה תמידית". אבל כל המדמה א"י לארצות קטנות כאלה שוכח הוא את מצבה הגיאוגרפי ואת ערכה הדתי לכל העמים. שני אלה לא יתנו בשום אופן ל„שכניה האדירים" (כמובן, לא כונתי במבטא זה — כפירושו של ה' לליב — על „הדרוזים והפרסים") להסיח דעתם ממנה לגמרי, וגם בהיותה למדינת היהודים יהיו עיני כלם נשואות אליה וכל אחד מהם יחפוץ להשפיע מרוחו על הפוליטיקא שלה בעל כרחה, כמו

---

[1]) עי' המאמרים „מארץ ישראל" ב„השלח" כרך א' וב'.

[2]) הדברים הבאים כאן בסימני־העתק לקוחים מתוך הערתי ע"ד הקונגרס, ולפי שהמשיבים עלי גלו בהם פנים שלא כהלכה, הבלעתי אותם פה, כדי לבאר אגב אורחא את כונתם האמתית.

של המין האנושי קולטורא לאומית גדולה, פרי עבודה חפשית של עם חי ברוחו, כמו שהכניסה לשעבר. למטרה הזאת יכולה היא להסתפק לע״ע במועט ואינה צריכה לממשלה מדינית, כי אם רק — לברוא לה בארץ מולדתה תנאים נאותים להתפתחותה: קבוץ הגון של אנשים עברים העובדים, באין מפריע[1], בכל ענפי הקולטורא, מן עבודת אדמה ואומנות עד עבודת החכמה והספרות. הקבוץ הזה, אשר יתלקט מעט מעט, יהיה ברבות הימים למרכז האומה, בו יתגשם רוחה בטהרתו, יתפתח לכל צדדיו ויגיע עד השלמות האפשרית לו. ומן המרכז יבוא אז רוח היהדות אל כל ה„היקף" הגדול, אל כל קהלות הגולה, להחיותן ולשמור על אחדותן הכללית. ואז, כאשר הקולטורא הלאומית בארץ ישראל תגיע למדרגה כזו, נוכל לבטוח בה, כי היא עצמה תקים אנשים מבניה, שיהיו מוכשרים להשתמש בשעת הכושר בשביל ליסד שם גם „מדינה" — לא רק מדינת־יהודים, כי אם מדינה יהודית באמת[2]).

חבת־ציון זאת, הדואגת לקיום היהדות בעת שהיהודים נתונים בצרה, זרה היא ובלתי מובנת לה„מדיניים" המערביים, כמו שזרה ובלתי מובנת היתה „יבנה" של ר׳ יותנן בן זכאי להמדיניים אז. על כן לא תוכל הציוניות של יהודי־המדינה להניח דעתם של יהודי־היהדות, והם רואים בהתפשטותה סכנה לחפצם ומטרתם. המה.

סוד קיומו של עמנו הוא — כמו שהשתדלתי להראות במקום אחר[3]) — מה שעור בימי קדם למדוהו הנביאים לכבד רק את הכח הרוחני ולבלתי הבט „ביראת הרוממות" על כח הזרוע. כי על כן לא הגיע, כיתר עמי הקדם, ל„התבטלות ישותו" מפני אויביו החזקים ממנו. כל זמן שנאמן הוא להיסוד הזה, יש לו בסיס נכון בחיים. כי בכח רוחני לא נופל הוא משאר העמים ואין לו סבה להתבטל. אבל רעיון מדיני שאינו נשען על הקולטורא הלאומית מסוגל להסב לב העם מאחרי הכח הרוחני שבו ולהוליד בקרבו נטיה לבקש „כבודו" בהשגת כח גשמי וממשלה מדינית, ועל ידי זה יפסק החוט המקשרו עם העבר וישמט הבסיס ההיסטורי מתחתיו. אין צריך לאמור, כי אם לא יצא הרעיון אל הפועל יהיו תוצאותיו מעציבות מאד, כי ישאר העם קרח מכאן ומכאן. אך גם בצאתו לפעולה באותו המצב המוסרי שאנו בו

---

[1]) בעלי „המדינה" רגילים לחשוב ולאמור, כי הם היו הראשונים אשר הניחו ליסוד מוסד, כי הקולוניזציא המתגנבת אל הארץ בלאט, בלי סדרים ולמרות רצון הממשלה, אין לה ערך וצריך לחדול ממנה. ואינם יודעים איפוא, כי ה„אמת" הזאת כבר נגלתה לאחרים לפניהם, ועוד לפני הרבה שנים דרשה גם „חבת ציון" של היהדות לעשות הכל רק בפרהסיא, באורגניזציא טובה וברשות ממשלת תוגרמא.

[2]) ע׳ מאמרי „ד״ר פינסקר ומחברתו" (שם ע׳ עד).

[3]) במאמרי „חקוי והתבוללות".

כי באותה עת עצמה שהתגברה הצרה הגשמית במזרח, היה הלב העברי שם נתון עוד בצרה אחרת, מוסרית; וכשהתחילו חו"צ לעבוד עבודתם לשם הראשונה, חש ה"אינסטינקט" הלאומי שבלב העם, כי פה, בעבודה זו, ימצא מרפא להאחרונה. ועל כן אחז בה ולא הרפה ממנה גם לאחר שנגלה לכל, כי הצרה הגשמית לא תֵרָפא על ידה. הצרה המוסרית הזאת, המזרחית, שונה היא מן המערבית תכלית שנוי. המערבית היא צרת היהודים, והמזרחית — צרת היהדות; זו מכאיבה לב האדם, וזו — לב האומה; זו מורגשת ליהודים שנתחנכו ברוח העמים, וזו — לאלה שנתחנכו על ברכי היהדות; זו הוא ילידת האנטיסמיטיסמוס ומציאותה תלויה במציאותו, וזו — תולדה טבעית של קשר אמתי עם קולטורא של אלפי שנה, אשר תשאר בכל תקפה גם אם צרות היהודים יחדלו בכל העולם ביחד עם האנטיסמיטיסמוס, גם אם כל ישראל בכל הארצות ימצאו פרנסתם בכבוד ושכניהם יהיו מקבלים אותם בסבר פנים יפות ונותנים להם להשתתף עמהם בכל ענפי החיים החברתיים והמדיניים כאחים גמורים.

לא היהודים בלבד יצאו מן הגֶטו, כי אם גם היהדות. היהודים הגיעו לזה רק בארצות ידועות, בחסד לאומים; אבל היהדות עשתה (או הולכת ועושה) זאת מעצמה בכל מקום שבאה בנגיעה עם הקולטורא החדשה. זרם הקולטורא הזאת, בבואו אל קרבה, הורס הוא את מבצריה מלפנים, ולא תוכל עוד להסגר ולחיות חיים מובדלים לעצמה. רוח עמנו שואף להתפתחות, לבלוע יסודות הקולטורא הכללית הבאים אליו מן החוץ, לעכלם ולהפכם לחלק מעצמותו, כמו שכן עשה כבר בתקופות שונות. אבל תנאי חייו בגולה אינם מתאימים לזה. בזמננו הקולטורא מתלבשת בכל מקום ברוח הלאומי של עם הארץ, וכל הזר הקרב אליה צריך לבטל את עצמותו ולהתבלע ברוח השליט. על כן לא תוכל היהדות בגולה לפתח את עצמותה על פי דרכה, וכשעוזבת היא חומות הגטו, הרי היא בסכנה לאבד את חייה העצמיים, או — באופן היותר טוב — את אחדותה הלאומית: להפרד להרבה מיני יהדות, אשר לכל אחת תכונה אחרת וחיים אחרים, כמספר הארצות ששם בני ישראל נפוצים[1].

ובראותה כי לא תוכל עוד לשאת "כלי הגולה", אשר הלביש אותה חפץ הקיום בצאתה מארצה, וכי בלעדיהם חייה בסכנה, — מבקשת היא, היהדות, לשוב למרכזה ההיסטורי, בשביל לחיות שם חיים של התפתחות טבעית, להעביר כחותיה בכל מקצעות הקולטורא האנושית, לפתח ולהשלים את קניניה הלאומיים אשר רכשה לה עד כה, ולהכנים ככה גם לעתיד לאוצרו

[1]) עי' מאמרי "חקוי והתבוללות" (על פרשת דרכים חלק א', הוצאה שלישית ע' קסט).

עמו בעל כרחו ומבקש בקרבו אותם החיים שהוא משתוקק להם. — מבקש ואינו מוצא. חיי העדה וצרכיה אינם מספיקים לו עוד: כבר הורגל בחיים יותר רחבים, חברתיים ומדיניים; וחיי־הרוח, עבודת הקולטורא הלאומית, אינם לוקחים את לבבו, בהיותו רחוק מהם בחנוכו מילדותו, לא ידעם ולא יבינם. ובצר לו הוא נושא עיניו אל ארץ אבותיו ומדמה בנפשו, מה טוב היה אלו נוסדה שם שנית מדינת היהודים, מדינה ככל מדינות העמים, עם כל נמוסיהן ודרכי חייהן. אז היה יכול לחיות בתוך עמו חיים מלאים ושלמים, למצוא בביתו כל מה שהוא רואה עתה אצל אחרים ורוקד כנגדו ואינו יכול לנגוע בו. הן אמנם לא כל היהודים יוכלו לעזוב מקומם ולילך למדינתם; אבל מציאות המדינה היהודית תרים גם כבודם של הנשארים בגולה, והאזרחים לא יבזום ולא ירחיקום עוד כעבדים שפלים המצפים רק לשלחן אחרים. — ובהמשכו ככה אחר חזון־לבו זה, הוא מגלה פתאום בעמקי רוחו, כי גם הרעיון המדיני לבדו, עוד בטרם תוסד המדינה עצמה, כבר נוטל תשע ידות מן הצרה: יש מקום לעבודה חברתית, להתרגשות מדינית; הלב מוצא תפקידו, מבלי להתאבק בעפר רגלי זרים; — והוא מרגיש בעצמו, כי על ידי האידיאל הזה רוחו מתנערת משפלותה וכבוד אנושיותו שב אליו, בלי יגיעה יתרה ובלי כל עזרה מן החוץ. ואז הוא מתמכר למשאת נפשו זו בכל חום רגשותיו, מפַּתֵּה מוסרות דמיונו ונותן לו להגביה עוף כחפצו, למעלה מן המציאות ומכחות־האדם המצומצמים; אחר כי לא השגת האידיאל נחוצה לו, כי אם הרדיפה אחריו לבדה מספקת לו לרפאותו מחליו המוסרי, מרגש השפלות הפנימית, וכל מה שהאידיאל יותר גבוה, יותר רחוק, כן יגדל כחו יותר לרומם את הנפש...

זה הוא יסוד הציוניות המערבית וזה הוא סוד „הכח המושך" שבה. אבל חבת־ציון המזרחית נולדה ונתפתחה באופן אחר. גם היא היתה בראשיתה מדינית, אבל — מולדת הצרה הגשמית, ועל כן לא יכלה להסתפק ב„עבודה" של התרגשות ודברים נאים בלבד, המשביעים את הלב ולא את הקיבה, ומיד בהולדה התחילה מפני זה להתגשם בפעולות מוחשיות, ביסוד קולוניות בארץ ישראל. העבודה המעשית הזאת קצצה בזמן קצר את כנפי הדמיון והראתה לדעת, כי חבת־ציון לא תחַסר מן הצרה הגשמית אפילו כטפה מן הים. אפשר היה איפוא להאמין, כי בהגלות הדבר הזה, יעזבו חובבי ציון את עבודתם ולא יבלו עוד זמנם וכחם במעשים שאינם מובילים כלל אל המטרה. אך לא! הם נשארו נאמנים לדגלם והוסיפו לעבוד בהתלהבות כמאז, אע"פ שרובם לא הבינו גם בעצמם, מפני מה הם עושים כן. הרגש הרגישו בלבם, כי כך צריכים לעשות, אבל באין להם עם זה הכרה ברורה במהות ההרגשה הזאת, לא היו מעשיהם תמיד רצוים ומכוונים אל המטרה האמתית, אשר אליה משך אותם לבם שלא מדעתם.

בארצות נכר, ו„לקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ" — אי אפשר: זאת תוכל להבטיח רק הדת, על ידי „גאולה" נסית.

ואם כן, אם „מדינת היהודים" גם היא אין פירושה „קבוץ גליות", כי אם התישבות חלק קטן מן העם בא"י — הצרה הגשמית של רוב העם בארצות הגולה מה תהא עליה?

או אולי יחשבו בעלי ה„מדינה", כי בהיותנו „אדונים" בארצנו, נוכל לפעול בדרך הדיפלומטיא על הממשלות להסיר את הצרה הזאת מעל היהודים המפוזרים בארצות? — כמדומה לי, שכך חושב באמת ד"ר הרצל בעת האחרונה. כי במחברתו החדשה („דער באזעלער קאנגרעס") לא נמצא עוד חשבון הזמן, בכמה שנים יעלו בני ישראל לארצם, ותחת זאת הוא אומר מפורש (ע' 9), כי אם תהיה הארץ לקנין לאומי של עם היהודים, גם אם לשום יהודי לא יהיה בה קנין פרטי אפילו ארבע אמות, תפתר שאלת היהודים לנצח. את הדברים האלה — אם לא נוציא מ„שאלת היהודים" את הצרה הגשמית — אי אפשר להבין אלא באופן האמור. — אבל התקוה הזאת נראית לי דמיונית כל כך, עד שאיני מוציא לנחוץ להאריך בבטולה. כבר ראינו כמה פעמים, ואף ביחס לעמים אחרים, הקרובים יותר ללב הממשלות האדירות, מה כחה של הדיפלומטיא בענינים כאלו, אם חיל גדול מזוין כל צרכו אינו עומד על ימינה. אדרבא, אפשר לשער, כי בימי „מדינת היהודים", כשתנאי החיים האיקונומיים באיזו ארץ יביאו את ממשלתה להגן על עמה מפני התחרות היהודים על ידי „חקים מגבילים", נקל יהיה לה או מעתה למצוא פתחון פה להצדיק הדבר, באמרה: אם צר להם המקום, ילכו למדינתם.

הצרה הגשמית לא תחדל איפוא על ידי יסוד המדינה, ובכלל, לא בידינו היא לשים קץ לה (להקטינה ברב או במעט נוכל גם עתה על ידי אמצעים שונים, כמו הרחבת עבודת־האדמה ואומנות בקרבנו בכל הארצות וכו'), ובין שניסד מדינת היהודים או לא, תהיה היא, הצרה הזאת, תלויה בעיקרה תמיד במצב האיקונומי של כל ארץ ומדרגת ההשכלה של כל עם.

ונמצאנו איפוא למדים, כי את היסוד היחידי והאמתי של הציוניות צריך לבקש רק בהצרה השניה, המוסרית.

אבל הצרה המוסרית היא בעלת שתי צורות שונות, אחת מערבית ואחת מזרחית, ומזה יוצא ההבדל היסודי שבין ה„ציוניות" המערבית ו„חבת ציון" המזרחית. נורדו דבר רק על הצרה המערבית, ואת המזרחית, כנראה, לא ידע. וגם הקונגרס בכלל היה מכוון כלפי הראשונה, והאחרונה לא תפסה בו מקום הרבה.

היהודי המערבי, שעזב חיי הגֶטו ויצא להדבק בעמי הארצות, הוא שרוי בצער על כי תקותו, שיקבלוהו באהבה, לא באה. והנה הוא שב אל

בפעם אחת, הנה אפשר להגיד מראש בבירור גמור, כי ההתחרות הפנימית בכל־ענף — אשר תבוא אז בהכרח, מפני שכמות העבודה תלך ותתרבה יותר מכפי התרבות הצורך בה — לא תתן לשום אחד מהם להתפתח כראוי. ואז ישובו היהודים ויברחו ממדינתם מפני האויב היותר נורא, שגם הגירסא „פאָלקעררעכטליך" לא תרחיקהו — מפני הרעב.

עבודת־האדמה הפשוטה אינה תלויה אמנם הרבה בשוק הכללי, ובכל אופן תתן לחם לעובדיה ולוא גם לחם־צר. אבל אם תאמר מדינת־היהודים להושיע לכל הנתונים בצרה הגשמית, או לרובם, בעשות אותם לעובדי־אדמה בא"י, אז עליה למצוא ראשונה את „האוצר" הדרוש לזה. בבזיליאה דברו אמנם בפשיטות ובבטחה על דבר „אוצר לאומי" של עשרה מיליון ליטרא שטרלינג. אך גם אם נתגבר על השכל הבריא ונתרומם על כנפי הדמיון עד האמונה הזאת: שיש בכחנו להגיע בקרוב לאוצר לאומי כזה, — גם אז לא הועלנו כלום. מתוך הדרשות ששמענו בבזיליאה עצמה, על דבר המצב האיקונומי של היהודים בארצות שונות, נתברר באופן נעלה על כל ספק, כי רכושנו הלאומי קטן מאד, ורוב העם חי בעוני וחוסר כל. ועל פי זה יוכל כל בעל דעה, אף אם איננו בעל חשבון גדול, למצוא מהר, כי עשרה מיליון ליטרא אפס ואין הם לעמת הסכום הדרוש למסע העם והתישבותו בא"י על יסוד עבודת אדמה. ואף אם יתהפכו כל עשירי ישראל בין לילה ל„ציוניסטים" נלהבים ויתנו כל אחד מחצית הונו למטרה זו, עדיין לא יצטרף הכל ביחד לחשבון המיליארדים הרבים הדרושים לזה.

אין ספק איפוא, כי גם בהוסד המדינה יוכלו היהודים להתישב בה רק קמעא קמעא, בהסכם לכח העם ולפי מדת התפתחות הכחות האיקונומיים של המדינה. ובתוך כך הלא יפרו וירבו גם המתישבים בארץ וגם הנשארים בגולה, והתרבותם הטבעית של אלו ושל אלו תגרום בהכרח, כי מצד אחד יצר המקום בא"י יותר ויותר לבאים מחדש, ומצד אחר לא יגָרע הרבה, למרות היציאה התמידית, ממספר הנשארים בגולה. — ד"ר הרצל, בדרשתו לפתיחת הקונגרס, בחפצו להראות יתרון „מדינתו" על הישוב בא"י הנהוג עד כה, חשב ומצא, כי בדרך האחרון יעברו תשע מאות שנה עד שיתישבו כל ישראל בארצם. וחברי הקונגרס מחאו כף, כאלו ראו בזה „מופת חותך". אבל — לחנם! גם „המדינה" לא תעצור כח לעשות חשבון אחר, יותר נעים.

מרה היא האמת, אך בכל מרירותה טובה היא מן ההזיה. עלינו להודות לעצמנו, כי קבוץ גליות הוא דבר שלמעלה מן הטבע. בדרך הטבע אפשר שבזמן מן הזמנים ניסד מדינת־היהודים, אפשר שהיהודים ירבו ויעצמו שם עד כי תמלא הארץ אותם, אבל גם אז ישאר רוב העם מפוזר ומפורד

אבל לעמת זה גדולה שם צרתם המוסרית: רוצים הם ליהנות מזכיותיהם בשלמותן — ואינם יכולים; משתוקקים להידבק בעם הארץ ולהשתתף בחיי החברתיים — והם מרוחקים בזרוע; שואפים לאהבה ואחוה — ופוגשים במבטי שנאה ובוז מכל עבר; יודעים בעצמם שאינם נופלים משכניהם בכל כשרון ומדה טובה — ושומעים חרפתם כל היום, כי בעלי נפש שפלה הם ואינם מוכשרים להתרומם למדרגת האריים. ועוד כיוצא בזה.

ובכן?

נורדו עצמו לא דבר מאומה על השאלה הזאת, שלא נכנסה בחוג דרשתו, אבל הקונגרס כלו היה התשובה על זה, ובהתחילו בדרשת נורדו, היתה כונתו לאמור: ובכן, כדי להפטר מכל הצרות האלה, צריך ליסד „מדינת־היהודים".

נצייר לנו איפוא, כי כבר הושגה הסכמת תוגרמא ויתר הממשלות, והמדינה נוסדה, ודוקא „פאַלקערעכטליך", כחפץ „הקיצוניים" שבאנשי הקונגרס. האמנם בזה כבר בא או נתקרב הקץ להצרה הגשמית? כל עניי ישראל יהיו אמנם רשאים אז לילך למדינתם ולבקש שם פרנסתם כאות נפשם, מִבלי שיפגשו על דרכם מכשולים מלאכותיים בתמונת „חקים מגבילים" וכדומה. אבל בזה שיוכלו לבקש פרנסה עוד לא יושעו; צריך שיוכלו למצוא את מבוקשם. יש חקים טבעיים המגבילים כח מעשיו של אדם הרבה יותר מחקים מלאכותיים. החיים האיקונומיים בזמננו מורכבים מיסודות שונים כל כך, התפתחות כל ענף מענפי הכלכלה תלויה בתנאים מרובים כל כך, עד שאין שום יכולת לאיזה עם, אף היותר חזק ועשיר, לברוא בזמן קצר באיזו ארץ מקורי־פרנסה חדשים שיספיקו לאלפי רבבות בני אדם. העבודה האיקונומית אינה סגורה עוד עתה בארץ ארץ לבדה; כל העולם הוא שוק אחד כללי, שכל מדינה צריכה לרכוש לה חלקה בו בעמל אין קץ. ועל כן רק הזיה הקרובה לשגעון תוכל להאמין, כי מיד בהוסד המדינה יבואו אליה מיליונים מבני ישראל, והארץ תמציא להם מחיתם במדה מספקת. כמה יגיעות יגעו וכמה רבבות כסף השקיעו בארץ ישראל במשך שנים רבות, עד שהצליחו לברוא שם ענף־כלכלה אחד חדש: מלאכת היין! וגם עתה, אחר כל העמל, אי אפשר עדיין לאמור, שכבר הצליח היין לרכוש לו בשוק הכללי את המקום הדרוש לו, אע"פ שעודנו מעט־הכמות. אבל אלו היתה ארץ ישראל בשנת תרנ"א „מדינת־היהודים", וכל עשרות הקולוניות, שעמדו להוסד אז לשם כרמים ויין, היו נוסדות באמת, — היה עתה יין ארץ ישראל משתפך כמים בראש חוצות וכל מחיר לא היה לו. מן הדוגמא הקטנה הזאת נוכל להקיש על השאר: כמה קשה יהיה לנמוע בא"י ענפי כלכלה חדשים ולכבוש מקום לפרי העבודה בשוק־העולם. ואם יבואו היהודים למדינתם המונים המונים

הנאספים בערו באש וקראו פה אחד: „נעשה ונשמע!" — והכל יפה ונחמד ונעים עד כלות הנפש. — גם הקונגרס כשהוא לעצמו עוד לא חדל מעשות פרי ספרותי. מחברות מיוחדות המספרות תהלתו יוצאות בלשונות שונות, כתבי־העת לישראל ולעמים מביאים עוד לפעמים מאמרים והערות המתיחסים לו, ואין צריך לאמור שהאורגן ה„ציוני" עצמו משתדל לשמור את הרושם שעשה הקונגרס ולבלי תת לו להמחות מהרה מעל לב הקהל. עיניו משוטטות בספרות העתית של כל העמים והארצות, וכל מקום שהוא מוצא שבחו של הקונגרס, אפילו באיזה מכ"ע חסר־ערך היוצא בלשון איזה מעמי־אירופא הקטנים, הוא ממהר להעתיק תמצית הדברים בשמחה. רק לשון אחת של עם אחד קטן לא זכתה לכבוד הזה, אע"פ שגם בה הרבו כה"ע להלל ולשבח את הקונגרס: — הלשון העברית.

בקצרה, כל העולם אומר שירה. ובתוך ההרמוניא הכללית הזאת לא יפלא איפוא, כי הערתי הקטנה על דבר הקונגרס נחשבה כדיסונַנס והעירה עלי חמת רבים עד להשחית. גם מראש ידעתי אמנם, כי דברים כאלו בעת כזאת לא יהיו מחולים לי, והכינותי עצמי לשמוע במנוחה קול משק „מליצות רמות" וחדודים מסופקים — כיד ה' הטובה על סופרינו בכמו אלה — ולשתוק. אבל הדברים שהשמיע נגדי רמ"ל ליליענבלום[1], סופר שאינו רגיל לדבר „על העצים ועל האבנים" לתפארת המליצה בלבד, הם הראוני לדעת, כי באמת יותר מדי השתמשתי הפעם בהכלל הישן: „די לחכימא ברמיזא". לא נעים „לשחות נגד הזרם", ודבר הנעשה בלי חמדה, רק מפני שחובה לעשותו, אין מטפלים בו יתר על המדה המוכרחת. על כן הרשיתי לי בהערתי ההיא לקצר מאד, בסמכי על טובי הקוראים, שימלאו מדעתם את החסר, על ידי צירוף הדברים לשאר השקפותי הידועות להם מכבר. עתה רואה אני, כי טעיתי בזה ונתתי מקום להכנים בדברי כונות זרות ודעות רחוקות מלבי, ומפני זה עלי לעשות עתה מלאכה קשה ובלתי נעימה: לכתוב „פירוש" לדברי עצמי, לשוב ולהציע השקפתי על הענין בדברים יותר ברורים.

כעין הקדמה לעניני הקונגרס היתה, כידוע, דרשת נורדו על דבר מצב היהודים בכלל. הדרשה הזאת הוכיחה בדברים יורדים חדרי בטן, כי בכל העולם היהודים בצרה גדולה הם, בצרה גשמית או מוסרית. בארצות המזרח צרתם היא גשמית: מלחמה תמידית על צרכי־הגוף היותר הכרחיים, על פת לחם יבש, מעַט אויר לנשימה, שמונעים מהם מפני שיהודים הם. ובארצות המערב, ארצות האימנציפציא, מצבם החמרי אמנם אינו רע ביותר,

---

[1]) „המליץ" נו' 227—229.

הציוניות המדינית.

א.*)

מדינת־היהודים ו„צרת־היהודים“.

ירחים כבר עברו אחר הקונגרס הציוני, אך בת־קולו עדיין נשמעת בחיים ובספרות.

בחיים — אספות קטנות וגדולות, מקומיות וכלליות. מאז שבו ה„צירים“ איש למקומו הם מקהילים קהלות ברבים ומספרים וחוזרים ומספרים את כל הנפלאות אשר נעשו לעיניהם, והעם האומלל והרעב שומע ומתלהב ומצפה לישועה: כי היבצר „מהם“, מאנשי המערב, כל אשר יזמו לעשות? — המוחות דולקים, הלבבות סוערים, ורבים מן ה„עסקנים“, אשר במשך שנים רבות, עד ראש חודש אלול שעבר, היה הישוב בארץ ישראל משאת־נפשם, ופרוטה אחת לטובת הפועלים או לבית הספר ביפו היתה שקולה בעיניהם כנגד עולם מלא, — עתה אבדו דרך וזה לזה שואלים: מה העבודה הזאת לנו? ימות המשיח ממשמשים ובאים, ואנו עסוקים בדברים של מה בכך! הגיעה השעה לעשות גדולות, כי אנשים גדולים, מערביים, עוברים חלוצים לפנינו. — ואת השנוי הזה שנעשה בעולמם הם מטעימים על ידי שנוי־שמו של הרעיון עצמו: תחת אשר עד כה קראו לו „חבת־ציון“, קוראים לו מעתה „ציוניות“. והזהירים ביותר חוששים שמא יש עוד גם בזה מקום לטעות, על כן הם הוגים את השם בצורתו הלועזית („ציוניסמוס“), — לידע ולהודיע, כי לא בחבת ציון הישנה הם מדברים, כי אם ברעיון חדש מחודש, שהוא ושמו באו מן המערב, ממקום שאין העברית שולטת בו.

ובספרות — כל אלו האספות, עם דרשותיהן והצעותיהן והחלטותיהן, מתלבשות בצורת מאמרים כתובים בהתלהבות ובתרועת־נצחון: האספה היתה מאד נעלה, הדרשנים — „דימוסתינים“ כלם, ההצעות נתקבלו ברצון, כל

---

*) נדפס ב„השלח“ כרך ג׳ חוב׳ א׳ (טבת תרנ״ח) בשם „לשאלות היום, א׳“, בתור תשובה על השאון אשר קם אז בכה״ע העברים בגלל מאמרי הקטן על דבר הקונגרס הציוני הראשון (עי׳ להלן: ילקוט קטן, כא).

„עצה טובה": עד שאתם מכלים ומנכם בחקירה מפשטת, אם צורך מביא לידי יכולת או יכולת לידי צורך, — בואו והספיקו את הצורך כפי היכולת. הנה אני עבדכם, למשל, לא הודעתי, כי „יכול אני", אבל נסיתי כחי בעצם המלאכה הזאת. וכאשר השיגה ידי השתדלתי להרכיב ברוחנו הלאומי איזו ממחשבות הקולטורא החביבות עלי. והנה לפניכם גם אחדים מסופרי „השלח", שלא נרתעו לאחוריהם מפני „העולם הפנימי" אשר בו הגבלתי את תוכן „השלח", אלא בלי התפלספות יתרה הבינוהו בפשיטות על אמתותו, והם יושבים ועוסקים במעשי „הרכבה", אם מעט ואם הרבה, איש איש כפי יכלתו. עשו כן איפוא גם אתם, ואם יגדל גם פעלכם כמו שגדולים אמרי פיכם, נפנה לכם מקום בראש בעין יפה ובשמחה, בדעתנו כי לא ערירים נמות ויש אחרית לעבודתנו . . .

ה„אנושיות" משעבודה להצורה האשכנזית ומשעבדים אותה תחת זה ל„צורתנו העצמית" — ו„ההרכבה החימית" נכונה בידנו, ואנו מכניסים לספרותנו מחשבות חדשות, אך לא זרות.

ואם זו היא באמת ההרכבה שהמחבר הנכבד דורש, הרכבה בידים, בכונה ובהכרה ברורה, — הרי אי אפשר להרכיב כן אלא מה שאנו יכולים להכיר הכרה ברורה, ולא לבד החלק האנושי שבהרכבה זו, כי אם גם החלק הלאומי יכול איפוא להיות רק זה שסובל הכרה ונתוח שכלי, ולא אותם היסודות הלאומיים החתולים בערפל, שמציאותם מורגשת לנו ומהותם אין אנו מכירים, ושרק הטבע לבדו יכול להרכיבם בשאינם מינם ולשעבד להם „זרים" באופן מפליא. — ומכיון שהגענו עד הלום, שה„צורך" המורגש הוא — להרכיב מחשבות במחשבות ומושגים במושגים, הרי השאר מובן מאליו: כי אי אפשר להרכיב יחד מחשבות ומושגים שאין ביניהם שום יחס, שום נקודה משותפת, וכי על כן אין צורך ההרכבה מתפשט אלא על אותם מענפי הקולטורא הקרובים מאיזה צד אל „עולמנו הפנימי", והספרות „המתאימה לצרכינו בהוה בתור אנשים מישראל" — היא רק זו, שמקיפה „כל חזיונות הקולטורא והשאלות המניעות את הרוחות מימי עולם, מצד יחוסם אל היהדות ויחס היהדות אליהם"; כל השאר הוא רק „בריה מלאכותית ילידת החקוי בלבד".

ובכן, יכול הייתי לשמוח, שיש לי חבר בבית מדרשם של ה„צעירים". אבל החבר הזה חביבה עליו יותר חברתם של בני גילו, וכשהוא מגיע להוציא את התולדה המחויבת מן ההשקפה היסודית, הוא בורח אל „מחנה האויב" ומתרעם גם הוא על „אחיאסף" ועל „השלח", וסוף סוף בא לידי מסקנא, שרצוני להרחיק בני ישראל מן הקולטורא האירופית ולהשיבם „לישיבותינו ולבתי מדרשנו", — ואינו מרגיש, שבאותה שעה שב הוא עצמו „לבית מדרשנו" ויושב ומעייל פילא בקופא דמחטא.

אינני מכחיש אמנם, כי עד עתה גם „אחיאסף" בספריו וגם „השלח" במאמריו לא עשו גדולות במלאכת ה„הרכבה" הזאת שאנו רוצים בה. אבל בשביל למצוא סבת הדבר אין צורך כלל בחקירות יתרות. מה נעשה וגם בחיינו הרוחניים מעטו היוצרים, שמשעבדים חומר לצורה, ורבו הסרסורים, שמעבירים מיד ליד סחורה זרה בצורה שנתנו לה אחרים, ואחר כי לסרסרות כזו אין אנו נזקקין באמת, לא נשאר לנו אפוא כי אם להסתפק במועט...

והמצב הזה, חברי הצעירים, לא ישתנה אפילו כמלא נימא על ידי קריאותיכם הגדולות „בקול רם": „צר לנו המקום!" — „יכולים אנו!" — כל זמן שיכלתכם אינה אלא בכח ולא בפועל. הרשוני נא על כן לעוץ לכם

לבעלי האמונה הזאת המלאכה באמת אינה קשה ביותר. רצונכם „לשעבד" לצורתנו, חכמת השעור, חכמת הטבע או כל מה שתרצו? אין לכם אלא לבחור איזו ספרים כטוב בעיניכם ולתרגמם עברית. או, אם למדתם חכמה אחת על בוריה, כתבו חכמתכם לכתחלה עברית, ואז הרי היא בודאי משועבדת לנו, אע"פ שאין בה אף קו אחד מ„צורתנו העצמית", ואינה אלא תורת בית־רבכם האשכנזי או הצרפתי. ואולם, אם אפשר לחשוב לכתה זו בעלי שני המאמרים הראשונים, הנה בעל המאמר הזה השלישי מבין, כנראה, כי לשוננו בהוה אינה יכולה להחשב ככח טבעי בחיינו, עד שנוכל לסמוך על פעולתה מצד עצמה ולחשוב את התרגום (אחת היא, אם תרגום ספר נכרי או מחשבות נכריות) כאמצעי ל„שעבוד התוכן", כמו אצל שאר העמים, שלשונם אינה נפרדת מחייהם; כי התרגום העברי אינו אלא מאכל זר בקערה עברית, ואנו מריקים את הקערה ובולעים את המאכל לבדו, כמו שהוא לעצמו, ובזה תם היחס שביניהם. כי על כן אין הוא, בעל המאמר, מוצא קורת רוח במעשי אלו שחושבים „להכנים ולשעבד" בכתבם בעברית „מעט ניטשה", והוא דורש, ששני היסודות של חיינו בהוה — ה„אני" הלאומי והקולטורא הכללית — יהיו מורכבים „הרכבה פנימית וחימית". ואם במקום אחר הוא פוסל תרגום שפיעלהאגען, רק מפני שלא „מעשה נורא־נחוץ להכנים ולשעבד, כי אם „את מחשבותיה (של אירופא) היותר עמוקות והיותר כוללות", הנה צריך לחשוב, שלא דקדק היטב בלשונו ושכח להוסיף, שגם המחשבות האלה אינן משתעבדות ע"י תרגומן כצורתן, כי אם ע"י „הרכבה פנימית וחימית" עם רוחנו הלאומי. והרכבה חימית זו אי אפשר, כמדומה לי, להבין אלא כך: מכיון שאין לנו על מה לסמוך, כי מלאכת ה„שעבוד" תֵעָשה מאליה, בכח טבעי, על כן לא די לנו להכנים את החומר הזר, כי אם צריך להכניסו כשהוא משועבד כבר, אחר שהרכבנו אותו תחלה בעצמנו עם רוחנו הלאומי. אנו רואים, למשל, כי „המחשבות העמוקות והכוללות" של פרידריך ניטשה לוקחות לבותיהם של הרבה מבחורי ישראל ונעשות צרות ליהדותם ועושות „קרע" בנפשם, והקרע דורש רפואה. מה נעשה? ננתח את המחשבות האלה ונפרידן לחלקיהן, בשביל למצוא איזה מהם הוא הכח המושך את הלבבות ואיזהו הכח הדוחה את היהדות. ועל ידי הנתוח הזה אפשר שנמצא באחרונה, כי שני הכחות האלה מקומם בשתי נקודות שונות, שאינן קשורות כלל בהכרח, כי בעוד שהראשונה היא אנושית ויכולה להקבע בכל צורה הגונה של חיים רוחניים, ועל כן היא מושכת אליה גם לב עברי, הנה האחרונה אינה אלא אשכנזית או ארית וכו', שדבקה בחברתה רק מפני ששתיהן נזדמנו במקרה לתוך רוחו של אדם אחד, שהיה אדם ואשכנזי כאחד. ואז אנו משנים צורת המחשבות האלה, משחררים את

לחיות בה חייו העצמיים. ומה שה„אני" הלאומי שלנו צריך עתה באמת לשעבד לעצמו — הוא איפוא לא כל תוכן החיים והקולטורא הכללית, כי אם רק איזה תוכן, זה שהוא מסוגל לקבל אל קרבו ולהטביע בו צורתו העצמית, כדי שיתחדש ויתחזק ע"י תכנו הוא, ההולך ומצטמק...

הנני מיחס לבעל המאמר את ההשקפה הזאת, אע"פ שלא בפירוש אמרה ואע"פ שהרבה מדבריו נראים כסותרים לה, מפני שבאופן אחר אי אפשר להבין מה חפצו. הוא דורש מן הספרות העברית: „להכניס את הרכוש הרוחני של אירופא החדשה לתוך גבולות רוחנו הלאומי, לשעבד את התוכן הכללי לצורתנו העצמית". דבר זה דורשים אמנם גם חבריו, וכלם לא פרשו לנו איך מכניסים ואיך משעבדים. באומה שחייה בריאים ושלמים, הפרוצֶס הזה של הכנסת יסודות זרים לתוך רוחה ושעבודם לצורתה העצמית, נעשה, כאמור למעלה, מאליו, על ידי הכחות הלאומיים הפועלים בחייה, מן הלשון עד המנהגים וסדרי החברה, ואין הדבר צריך להשתדלות מיוחדת ולהכרה ברורה, איזו אמצעים נאותים לזה ואיך להשתמש בהם. אפילו החכמות הנסיוניות, למשל, שנראות כאלו משותפות הן לכל העולם ואין להן יחס לרוח לאומי, גם בהן יטביע כל עם שלא במתכון איזו קוים מצורתו העצמית, ועל הרוב אינו דומה ספר כתוב בענינים אלו מאת אשכנזי לזה של צרפתי או אנגלי, כן בסדורו, וכן בסגנונו ובדרך הרצאת הדברים וכו'. וגם המחשבות היותר רחוקות מרוח איזו אומה, כשהן מתורגמות, אפילו בלי כל שנוי צורה, ללשונה הלאומית, כבר נעשו קרובות לה במדה ידועה. הלשון הלאומית החיה באמת בקרב בני עמה, שבה נבראות במוחם כל מחשבותיהם ובה מתלבשות מאליהן כל תנועות נפשם מראשית ילדותם, היא נותנת להם הרבה יותר ממה שכתוב בספר־המלים שלה. כל מלה וכל מבטא בה מעוררים בלב בני עמה, מלבד המושג הברור וגלוי לכל, עוד גם שברי מחשבה והרגשה בלתי ברורים, ששרשם עמוק בחיים הלאומיים וההיסטוריים של העם הזה ושאיש מן החוץ, היודע את הלשון ואינו ח י בה, לא יבינם ולא ירגישם; ועל כן, כשהמחשבות הזרות נכנסות לרוח העם דרך ה„מסננת" הלאומית הזאת, כבר אבד להן, ע"י עצמו, חלק גדול מזרותן, ונעשו יותר מוכשרות לקבל רשמי החיים הלאומיים ולהשתעבד לאט לאט לצורתו העצמית של העם. — אבל באומתנו, במצבה עתה, דרך ה„עכול" הטבעי הזה צרה מאד, מחוסר רוב הכחות הלאומיים שעל ידי פעולתם הוא נעשה. במעט אין לנו שיור רק הלשון בלבד, שיש בה עוד איזו סימני חיים, וכל הבא ואומר, שצריך „להכניס ולשעבד" כל תוכן הקולטורא, ואפילו זה שאין לו שום יחס אל היהדות, הוא סומך איפוא רק על כח הלשון ומאמין, ש„הרכוש הרוחני של אירופא", כשהוא נקרא מימין לשמאל, כבר נשתעבד לצורתנו הלאומית.

חדשה וזרה לרוחה, אינה צריכה להעמיק חֵקר, איך ומה עליה לקרב או לרחק, בשביל לשמור על צורתה העצמית. כי בכל היות הקולטורא הזרה נראית בתחלה כמהרסת ועוקרת את הכל — לא תוכל להשאר בזרותה ימים רבים בתוך ה„אני" הלאומי החזק, המקיף אותה מכל הצדדים ופועל עליה בלי הרף. סוף סוף רחוקים מתקרבים, ובלי כל כונת מכַוֵן והכרה ברורה מסגל לו ה„אני" הלאומי מתוך החומר הזר כל מה שיש בו תועלת לעצמו ומוכשר להתלכד עמו, ואת השאר יורה הלאה. ובן־אומה כזו, כשמסבות החיים מוציאות אותו מתוך האטמוספירא הלאומית והוא מוכרח לישב בתוך עם אחר ולחלק חייו לשנים, — ה„אני" הלאומי שבקרבו, שהורגל להיות „מושל בכיפה", מתקומם נגד זה ומצערהו. ואם ברבות הימים יחדל מלהרגיש עוד צער זה, סימן רע הוא למצב ה„אני" הלאומי שבו, סימן שהוא מתנונה והולך. — אבל גם באומה שלמה אפשר שה„אני" שלה יהיה רק חלקי, לא ישאף כלל להקיף כל ענפי חייהם של אישי האומה, ובכל זאת במקום חיותו הוא חי חיים אמתיים, וה„קרע" הזה לא יגרום שום נזק לו ושום כאב בלבבות. ראיה לדבר אין אנו צריכים לבקש ממרחק. משגלינו מארצנו ועד עתה — ובאיזו פרטים עוד קודם לזה — אין ה„אני" הלאומי שלנו מקיף עוד כל חיי ה„אני" הפרטי של אדם מישראל, בהיותו משולל התנאים היותר הכרחיים לזה. יותר ממחצית חיינו, לא רק „בצאתנו", כי אם גם „באהלנו", עוברים בהכרח מחוץ לגבול הצורה הלאומית. גם מחשבותינו והרגשותינו היותר לאומיות נבראות ומתלבשות בצורה נכרית, בלשון עם זר. וכן גם הרבה מיתר ענפי החיים: החברתיים, המדיניים, האיקונומיים וכו'. ולא שמענו מעולם, שיהודי אמתי, ואפילו לאומי שבלאומיים (ואפילו אחד מאלה הסופרים הצעירים), יתאונן, שמרגיש הוא כאב בנפשו בשעה שחושב מחשבותיו בלשון נכריה או משתתף בחיים חברתיים שאין בהם אף רושם אחד קטן מצורה יהודית. והרי דברי ימינו וקיומנו עד היום מעידים בכל זאת, כי ה„אני" הלאומי הזה, החלקי, היה חי וחזק למדי להגן על עצמו בכל עת שנמצא בסכנה, וחלקיותו והסתפקותו במועט לא היו כלל סימני חולשה ואפיסת הכח. אדרבא, מפני שכח החיים שבו היה גדול וחזק, הסתגל אל התנאים החדשים ולמד להצטמצם בנקודה מרכזית, בממשלה מוגבלת, האפשרית לפי מצבו, ולחיות בשלום עם היסודות הזרים הסובבים אותו ומחלקים עמו חיי־העם, מבלי להתגרות בם ולהרחק למחיצתם, כל זמן שהיו גם הם רק זרים לו, ולא אויבים השואפים לכלותו. ועל כן הדבר גלוי, שאם בעת האחרונה נרגיש ברוחנו הלאומי קרע מכאיב מאד, אין זה כאבו של הרודף, הרואה זרים יושבים בצדו ואינו שליט יחידי בעולמו, כי אם כאבו של הנרדף, שזרים באים ולוחצים אותו מכל צד ואינם מניחים לו אף קרן זוית קטנה

הכללית מחוץ לגבול ספרותנו, מפני שצריכים הם שלאומיותם העברית תהא מקיפה את כל „אנושיותם" האירופית ולא יהיה להם עולם אלא אחד, — הנה בעל המאמר הזה נראה בקצת דבריו כמבין, כי לא כל שאיפה בטלה של הדמיון ראויה להקרא בשם צורך, כי רק אז אפשר לאמור שיש לנו צורך אמתי באיזה דבר, כשהעדר הדבר מצד עצמו — ולא המחשבה על אדותיו — הוא המוליד בלי אמצעי הרגשת צער גופני או רוחני. כשאנו רואים עני המחזר על הפתחים עומד על פתחו של פלטין נאה ונאנח כאומר: מפני מה אין גם לי כן? — לא יעלה על דעתנו לחשוב, שבאותה שעה יש לו לעני זה „צורך" בפלטין נאה, אלא נאמר: זו היא הזית הדמיון, וצרכיו האמתיים, המורגשים לו בלבו, הם לחם לאכול וכסות בקרה. וכך אין לנו רשות לקרוא בשם „צורך" אותם ההרהורים העולים על לבנו לפעמים, בראותנו את החיים השלמים והמלאים של אומות אחרות: „הלואי שהיו גם לנו חיים לאומיים כאלו, שיקיפו כל חיי הפרט וימלאו כל משאלותיו!" הרהורים כאלו הם אמנם כגרעיני זרע, שמהם אפשר שיצמח צורך אמתי בזמן שתנאי חיינו יהיו מסוגלים להצמיחו, אבל במצבנו עתה אין רגש הצער — ובכן גם הצורך האמתי — מתחיל אלא „על הגבול", במקום שהיהדות והקולטורא הכללית נוגעות זו בזו ומתקוממות זו על זו, ואנו מרגישים בלבנו את ה„קרע" המכאיב הזה, שאי אפשר לרפאותו אלא על ידי דחית האחת מפני חבירתה או על ידי הרכבת שתיהן כאחת לבריאה יחידה ושלמה.

כי אמנם, כמו באיש הפרטי, כן גם באומה שלמה לא תמיד מגיעה הצורה האישית, ה„אני", לאחדות פנימית מוחלטת. באנשים פרטיים אנו רואים לפעמים „אני" שלם, צורה אישית חזקה ומוצקה, המקיפה כל חיי הנפש במלואם ואינה נותנת לשום „זר" להתאזרח בה בתור בן־חורין לעצמו, אלא כל הבא אל קרבה — מחשבות, הרגשות, שאיפות וכו' — היא „מעכלת", מפרידה ומרכיבה, עד שיהיה „לבשר אחד" עם כל השאר, ומה שקשה להתעכל היא מגרשת החוצה. ולפעמים אנו רואים, להפך, שה„אני" אינו אלא חלקי, הצורה האישית טבועה רק במרכז חיי הנפש, בעוד שמכל הצדדים מקיפות את המרכז „ריפובליקות" קטנות החיות חיי־עצמן, והדלת פתוחה תמיד לכל אורח חדש, שיבוא ויתאזרח ויחיה לו על פי דרכו, ואין ה„אני" המרכזי שרוי בצער כלל על שאין ממשלתו שלמה ואינו שואף כלל לבלוע אל קרבו כל היסודות הזרים האלה, כל זמן שהם יושבים בצדו בשלוה ואין בהם סכנה לקיומו. וכך היא המדה גם בנוגע לה„אני" הלאומי. אומה שבארצה היא יושבת, את שפתה היא מדברת וכל סדרי חייה מרוחה הם נובעים, — ה„אני" הלאומי שלה מגיע על הרוב לממשלה בלתי מוגבלה ומכניע לצורתו העצמית כל תומר זר הבא מן החוץ. אומה כזו, בפגשה בפעם הראשונה בקולטורא

מיוחדת אנו ולכל אומה יש ספרות מיוחדת בלשונה שממלאה כל צרכיה הרוחניים, הרי הדין נותן, שתהיה גם לנו ספרות כזו. אבל בעל המכתב נותן לצורך זה פנים אחרות, כאלו יסודו לא רק בהאידיאל הלאומי כי אם — יותר עמוק — ברגש אישי הדורש תפקידו, באותו „הקרע הפנימי" שבלב צעירי הדור בין ה„יהדות" וה„אנושיות", הגורם להם מכאובים תמידיים ומלחמה פנימית, ושעל כן „מרגישים הם צורך גדול ויסודי לרפאותו" על ידי התאחדות היהדות והאנושיות באותה ספרות עברית כללית שהם רואים בדמיונם. ובדבר הזה אינני מודה כלל; אדרבא, כמדומה לי, שאלמלי היו צעירי הדור מבינים היטב, מה טיבו של ה„קרע" הזה והמלחמה הפנימית הבאה לרגלו, היו מבינים כמו כן, כי „החוג הצר שאני חפץ להביאם בתוכו" הוא הוא הדבר שהם צריכים לו „צורך גדול ויסודי", בשביל לאחה את הקרע שבלבם ולהביא שלום בנפשם.

אבל הענין הזה ראוי הוא לדבר עליו ביחוד, ואקדיש לו מאמר בפני עצמו.

ג.*)

עצה טובה.

(מלואים למאמר הקודם).

עוד הפעם מאמר — השלישי במספר[1]) — מאת אחד מסופרינו הצעירים על דבר תעודת הספרות העברית בזמננו והשקפתי על זה. חוששני אמנם, שרבים מן הקוראים כבר יאנחו במסתרים ויאמרו בלבם: מתי יבוא הקץ לוכוח זה, „שאין לו פרי כי אם פרחים", שסוף סוף לא יברא סופרים „אנושיים" אם אינם ולא יעקרם מן העולם אם ישנם. ובכל זאת אדבר עוד דברים אחדים על הענין הזה, כדי להשלים, אם גם בדרך קצרה, מה שחסרתי במאמר „צורך ויכולת".

בעל המאמר השלישי הזה שונה מחבריו שקדמו לו בדבר אחד עיקרי. כי בעוד שהם טוענים סתם, שאינם רוצים להניח שום ענף מענפי הקולטורא

*) נדפס ב„השלח" כרך א' חוב' ו' (אדר ב' תרנ"ז), בתור תשובה על המאמר „לאן?" מאת ד"ר עהרנפרייז, הבא שם לפני זה.

[1]) המאמר השני („ספרות לאומית!" מאת ד"ר י. טהאן) נדפס ב„השלח" כרך הנ"ל חוב' ד'.

רוצים להיות בני אדם עברים בבת אחת, בנשימה אחת, שנזונים ממקום אחד". „אנו צריכים להעמיד את ההשכלה האנושית וצרכיה בשורה אחת עם נחלת קדומים שלנו". „צר לנו המקום!"

אנו רוצים! אנו צריכים! — אבל היכולים אנו? שאלה זו אין צעירי הדור שואלים, ואי אפשר לדרוש מהם שישאלו, אחר כי בכלל אין שואלים כן בעמנו כשהדבר נוגע לענינינו הלאומיים (כי אמנם, בעניניו הפרטיים אדם מישראל יודע לשאול כזאת וכזאת), ועל כן ארחותינו עקלקלות, מעשינו מבוהלים, מאויינו עולים ויורדים, ואין עמלנו עושה פרי, בהיות תמיד הדרך רחוקה מאד בין המטרה הגבוהה ובין הפעולה הדלה.

הנה הם מתאוננים, כי צר להם המקום, כי הגבול אשר שמתי לתעודת מכ"ע זה אינו מקיף כל צרכיהם הרוחניים ולא יוכלו לעבוד בו „כנפשם וכלבבם". אך הנה סעיף אחד יש ב„תעודת השלח" — הסעיף על דבר פרקי החכמה — שעם כל ההגבלות, נותן הוא אפשרות לכל חכם מומחה והוגה דעות להציע הרבה מחשבות גדולות — אם יש כאלה בלבו — בהרבה ענפים מן „ההשכלה האנושית וצרכיה". והריני מודה פה בפני כל הקהל, כי בושה תכסה פני, בצאת עתה החוברת השלישית ועדיין איני יכול להראות, היכן הם המאמרים שבהם יצא סעיף זה לפעולה בדיוק, כפי שהוגבל שם. בשירים, בקורת־ספרים, פוליטונים, וכדומה מן הדברים שאינם דורשים אלא מעט „רוח הקודש" עם עבודת ארעי — באלה עשירה אמתחתי עוד יתר על הדרוש; אבל פרקי חכמה במובן שציירתי לי מראש, תוצאות ידיעות עמוקות ולב חושב ועבודת קבע ביחד — מאמרים כאלה לא ירבו הסופרים להביא. ואיה איפוא ה„רוצים" וה„צריכים" אשר צר המקום לנפשם וללבבם? הם מתאוננים, כי צר להם המקום, בעוד אשר במקום הצר הזה הפנות היותר חשובות ריקות מאין עובדים!

אם כנים דברי המכתב, כי „עוד לא אלמן ישראל מאנשים שהרבה ירחש לבם ויש להם מה להגיד לעמם השרוי בצער" — יבואו נא וימלאו תחלה „תעודת השלח" כמו שהיא, ואם יבוא יום ויהיה המקום צר באמת, אז יתרחב מאליו . . .

ואולם בכל האמור נגעתי אך בצד אחד מן השאלה — צד היכולת, ועוד נשאר לי להגיד הרבה גם על דבר הצורך. כי אמנם מודה אני, שיש צורך לעמנו ככל עם ועם, בספרות שלמה וכללית בלשונו הלאומית. אבל הצורך הזה אינו בהוה אלא שאיפה לאומית אידיאלית, כמו שכך היא גם שאיפתנו לכל שאר הדברים שכל אומה חיה זולתנו מצוינת בהם. צורך כזה הוא יותר דבר הלמד בהיקש הגיוני, מעין noblesse oblige: מאחר שאומה

הרוחות מימי עולם, רק מצד יתוסס אל היהדות ויחס היהדות אליהם (כי הן קשה למצא חזיון נכבד, או שאלה נכבדה, בחיי האדם והחברה, שאין להם שום יחס לחיי היהדות בהוה או בעבר). ומפאת הצורה — אין צריך לאמור, שחומר כללי ורב־ענפים כזה נותן מקום לכל הצורות הספרותיות שבעולם: מדעיות, ספוריות, שיריות, פובליציסטיות וכו׳.

והספקת הצורך הזה על ידי ספרותנו במדה הדרושה, לפי מושגי הדור החי, הוא דבר שנוכל לחשוב, כי אינו יוצא מגבול האפשרות. ואע״פ שגם בשדה זה הרבו עד כה אחרים לעבוד יותר ממנו וספריות אחרות יותר מספרותנו, בכל זאת יש לנו רשות לקוות, כי היתרון הגדול אשר לנו על אחרים, בהיותנו לא רק יודעים את היהדות ידיעה למודית, כי אם מרגישים את עצמותה ותבונתה הרגשה חיה, והיתרון אשר להעברית על לשונות אחרות, בהיותה הלבוש הטבעי של היהדות, שבו נולדה וגדלה והאריכה ימים, — כי היתרונות האלה יהיו בעזרתנו להגיע בעבודה זו, בהקדישנו לה כל כחותינו, למדרגה גבוהה, לברוא גם בריאות מקוריות ולצור צורות חדשות, באופן שברבות הימים תשוב ותהיה הספרות העברית למקור חיים לרוח ישראל, כמו שהיתה בדורות שעברו, ולא יבושו בה גם צעירי הדור הנאמנים לעמם, אם כי לא תספיק לכל שאר צרכיהם.

האדם בצורתו היהודית — זה הוא איפוא, לפי מצבנו עתה, הנושא היחידי לספרותנו, אשר בו תוכל עוד לשים תקותה, כי ירוממנה משפל מצבה ויעשנה במשך הזמן באמת ל„חלק עצמי מעולמנו הפנימי". אבל בנוגע לאותן החכמות הכלליות ויתר הדברים שאין להם שום יחס ל„הצורה היהודית", בעל כרחנו עלינו לאמור לצעירי הדור (כדברי בעל המכתב): „לכו רעו, לכו ושתו באשר תמצאו", כמו שכך אנו אומרים להם בעל כרחנו גם בשלחנו אותם לבתי ספר ולבתי מדרש של אחרים; אלא שהמאמינים בעתידות עמנו יוסיפו: עד אשר תרוחם אומתכם ותחיה, וחיתה אז גם שפתה וספרותה עמה חיים שלמים. ומוטב שנאמר להם כן אנחנו, משיאמרו זאת להם אותם „השבלים הצנומות" אשר נלקט ונושיט להם למלא רעבונם. גם אלה מבני הדור החי החושבים את ספרות היהדות ל„דברים מתים שכבר אבד עליהם כלח" (כעדות בעל המכתב), — גם הם עוד אפשר שיאהבו ויכבדו את המתה, שהיתה ראויה לאהבה וכבוד בחייה לפנים; אבל לעולם לא יאהבו ולא יכבדו ספרות של „שבלים צנומות", שגם בחייה קרויה מתה.

איני יודע אם הפעם, אחר כל האמור, עלתה בידי להטעים הדבר כראוי. אבל דברי הראשונים על „תעודת השלח", כנראה, לא הצליחו במשלחתם, וצעירי הדור מצאו בהם כמעט „כפירה" גמורה ב„אנושיות". „אנו

ואיזוהי הנקודה שעל גבול האפשרות בהוה בנדון זה?

הספרות העברית הולכת ונעזבת, הולכת ודלה. מה משני אלה הסבה ומה המסובב — קשה להבחין. אבל זה ברור, כי שניהם קשורים זה בזה ואי אפשר לתקן האחד בלי תקונו של השני. אם תשאר הספרות דלה וריקה, תֵעָזב מבניה יותר ויותר, במדה שההשכלה הכללית בלשונות אחרות מתפשטת ביניהם; ואם תֵעָזב ספרותנו מכל בעלי השכלה וכשרון, תתדלדל יותר ויותר עד שתמות מיתת הזקנה, מאפיסת כח ולח, מבלתי יכולת עוד למלאות איזה צורך אמתי בחיי העם („איזה צורך" אמרתי, כי באמת, בשביל שתמצא לה בריה חיה, תהיה גשמית או רוחנית או חברתית, מעמד איתן בחיים, די לה שתמלא אך צורך אחד אמתי, ואין דורשים ממנה שתהיה „ידה בכל". ומי כדורנו, דור חלוקת העבודה, יודע ומבין זאת!). — התקון האחד הכולל את שניהם יכול איפוא להיות רק זה: שכל אלה השרידים מבעלי דעת וכשרון, אשר בנס הם עומדים עוד בגבול ספרותנו וחפצים בקיומה, יחגרו שארית כחם להעשירה בתוכן ממשי שיש לעמנו בו צורך אמתי, ולהלביש תוכן זה גם צורה נָאוָתה, שתהא דעת בני תרבות נוחה הימנה ולא ירגישו אודם של בושה בפניהם בקראם בספר עברי ובדמותם אותו בהמיונם לספרים ממינו בלשונות אחרות.

ואיזהו תוכן ממשי שיש לעמנו בו צורך אמתי ויש לספרותנו יכולת להמלא ממנו עד כדי למלאות הצורך במדה מספקת?

צורך יש אמנם לעמנו בודאי, כלכל שאר העמים, בכל ענפי המדע והספרות, אף אם אין להם צד נגיעה בעניני היהדות. אבל ביחס להספקת צורך זה, הרי ידענו, שאין כחה של ספרותנו אלא בלקט שבלים צנומות — דבר שהיא הולכת ועושה זה כמה ולא רכשה לה על ידי זה לא ערך פנימי ולא כבוד וחבה בלב העם. מפני שבלקט כזה אין צורך אמתי לעם בכללו, כי אם רק צורך לפי שעה לאותם הבחורים העניים בחדרים וישיבות, אשר יתפרנסו על ידו בצמצום עד שיצאו לחירות. אך „הדור החי", שאינו מסתפק בשבלים צנומות, במה תמלא את צרכיו הוא להשכלה כללית עד שיאמר די?

אבל לאשרנו, יש לעמנו, מלבד הצורך להשכלה כללית שהוא משתתף בו עם שאר העמים, עוד צורך אמתי לדבר אחד מיוחד לו, והוא — ידיעת עצמו. ואל נא תהי ידיעה זו — במובנה הרחב — קלה בעינינו, לא מפאת חמרה ולא מפאת צורתה. מפאת חמרה כוללת היא לא רק ידיעת חיי עמנו ומעשיו, בתור עולם נבדל ובודד לעצמו, כי אם גם „היחס האמתי שבינו ובין העולם מסביב לו", „הקשרים הגלוים והנסתרים שבין חזיונות חייו וצרכיהם ובין החקים השולטים בחיי האדם והחברה בכלל", כלומר, אותם „הצרכים האנושיים" עצמם וכל חזיונות הקולטורא והשאלות המגיעות את

נשארנו בשמי־השמים, מעון הבטלה וההנאה מזיו השכינה, וגם את מעשינו נעשה כשאנו מרחפים בענני שחקים, ואין בנו כח להתגבר על הלך רוחנו ולירד לעולם העשיה השפל, כדי להתבונן איך בני אדם שם עושים מעשיהם ומצליחים, איך הם מפשפשים בכחותיהם, לדעת מדת יכלתם מה היא בכל עת, ולפיה מצמצמים את צרכיהם וקובעים להם מטרות קרובות, למען תהיה אחרית ותקוה לפעלם... כל זה רחוק מאתנו כשהיה, ועל כן, תחת להשפל בעינינו על יכלתנו הדלה, אנו מתגאים בצרכינו הגדולים ורואים בהם סימן יפה לנו, סימן לנפש רחבה ו„מבט רחב"...

חלק חשוב מן האידיאל הגדול של „תחית ישראל" הוא בלי ספק — תחית שפתנו וספרותנו: שתהיה לשוננו חיה בפינו ומספקת לכל צרכינו, וספרותנו מלאה ושלמה בכל המקצעות שאומה בת תרבות זקוקה להם למזונה הרוחני. אבל יחד עם זה הרי כלנו יודעים, שלשוננו היא לע"ע רק חצי לשון. יחסרה היא כמה מושגים ובטויים, שבלעדם אין כל תקוה לספרותנו להגיע למדרגת ספרות·חיה וכללית אשר לא יחסר כל בה; כלנו יודעים כמו כן, כי אין לנו בזמן הזה בין הכותבים עברית „חכמים כוללים", שיעשירו ספרותנו במחשבות עצמיות ומקוריות באיזה מקצוע מן ההשכלה האנושית הכללית; כי כל ה„עושר" שהשפיעה עלינו ספרות ההשכלה לא היה אלא „לקט שבלים צנומות בשדה אחר", המעורר „חמלה" בלב איש אירופי „שאכל כדי שביעה"; וכי — וזה העיקר — כל זמן שלא ישתנה מצב חיינו כלו עד היסוד, מבחוץ ומבפנים, ולא תהיה לשוננו מגדלת חכמים וסופרים על ברכיה, בבתי ספריה ובבתי מדרשיה, — אי אפשר להאמין, שישתנה גם מצב ספרותנו במדה מרובה כזו, עד שתוכל „לרוות כל הצמאון של הדור החי" (כלשון בעל המכתב) בכל ענפי החכמה, המחשבה והיצירה, ולא יצטרכו עוד בני ישראל לספרות עם אחר. התחיה הגמורה של הלשון והספרות היא איפוא, כאמור, רק חלק מן האידיאל הגדול של תחית האומה בכלל, חלק התלוי במצב הכל ושהשגתו בפועל אפשרית היא על כן רק בהשגת הכל.

ואם כן, כשאדם בא עתה וקורא: עת לעשות לספרותנו! — אם לא בא לידי כך מתוך שעמום אידיאלי בלבד או מסבות אחרות יותר „ארציות", אלא התבונן תחלה במצב הדבר כמו שהוא ובתנאי החיים המגבילים אותו ורוצה באמת להביא תועלת כפי כחו, — הרי לא יתן לקריאתו צורת „שופרו של משיח", לאמור: גאולה אני מביא לספרותנו ועת תחיתה הנה באה; אחרי כי יודע הוא, שהאידיאל הקיצוני הזה לא בידנו הוא עוד עתה, וביחס אליו כל מעשינו כאין. ועל כן הוא משפיל עיניו וקובע לו מטרתו „באמצע הדרך", בנקודה הנראית לו „על גבול האפשרות בהוה", ואליה ישתדל לכון את המעשים ולמשוך לב העושים.

אל המטרה. ומיד נראה לעין, כי בין ראשית הפעולה עד סוף הטטרה המרחק רב כל כך, עד שאי אפשר כלל לאמור, כי זו היא אמצעי להשגתה של זו; מפני שהקשר בין שתיהן אינו אלא על ידי שלשלת שלמה של „מטרות" שבינתים, שהשגת כל אחת תלויה בהשגת זו שקדמה לה וכל אחת נעשית אמצעי להשגת זו שאחריה, ושרק חלק קטן מהן, רק קצה השלשלת, מונח בגבול האפשרות בהוה. כח ה„הסתגלות" לתנאי החיים יביא אז את האדם ואת העם להשפיל עיניהם הרבה מעלות למטה, עד „הנקודה המונחת על גבול האפשרות בהוה". והנקודה הזאת תמשוך אז אליה את הלבבות, כאלו היתה היא מטרה לעצמה, והשגתה תהיה להם ל„אידיאל זמני". האידיאל הקיצוני, הרחוק, יורד אז למדור התחתון שבלב, שמשם יעלוהו לפרקים בשביל להשתעשע בו ברגעי מנוחה; אבל על שדה העבודה ישליט אחיו הקטן ממנו, ה„צר" „המוגבל", עד בוא קצו, כלומר, עד שיושג ויחדל מהיות עוד אידיאל, ומקומו יקח אחר, גבוה עליו מעלה אחת, וכן הלאה והלאה.

כך הדבר נוהג בנפש בריאה, ואלמלא סגולה זו, לא היינו רואים אנשים ועמים מתרוממים מעפר עד מרום ההצלחה ע"י עבודה תמידית ופסיעות קטנות במשך זמן רב.

אבל לא כך הדבר נוהג בנפש חולה כנפש אומתנו האומללה. בחוזק יד ניטלו ממנה הדברים היותר עקריים בחיי עם, שאי אפשר היה לה להסיח דעתה מהם אפילו לשעה קלה, להתיאש מישועה קרובה בשביל לילך בדרך הארוכה של עבודה מתמדת ונמשכת לאט ממטרה למטרה. ובהיותה מלאה תמיד אידיאלים קיצונים, התרגלה לבוז למטרות קטנות ולא מצאה חפץ בפעולות לפי כחה, כי אם שאפה רק לגדולות שאין להן תפיסה בחיים ובמציאות ובאין לאל ידה להגשים את השאיפות האלה באיזה מפעל ממשי, יצאה ידי חובתה „באמירה בעלמא" ולמדה להשביע נפשה השוקקה בדברי חזון ותלומות בלבד; עד כי ברבות הימים אבד לה כל יחס וכל שווי־ערך בין האידיאל ובין הפעולה, בין הצורך שבדמיון ובין היכולת שבמציאות; אדרבא, כל מה שהיכולת המעשית הלכה ונתמעטה, כן הלך וגדל הצורך האידיאלי וכן גדלה גם ריקנותו ואפיסת כחו להביא את העם לידי פעולה כל שהיא . . .

ומחלה זו, השולטת בעמנו מדור דור, לא תרפנו גם עתה, אע"פ שבהשקפה ראשונה נראה כאלו נתעורר העם (או לפחות חלק ממנו) מחלומותיו היפים והקיץ וראה כי ריקה נפשו. „עת לעשות!" אנו שומעים זה הרבה שנים מכל עברים, ביחוד במחנה „צעירי הדור", — ומעשה לא „יעשה, או אם „יעשה, לא נוכל, בהביטנו אל מראהו, לעצור בעד המחשבה העולה על לבנו: נוח לו שלא נעשה משנעשה . . . וזה מפני שגם אחר הקריאה הגדולה

האידיאל הקיצוני, כלומר, מטרה אשר אליה נשאף והיא רחוקה ממנו וגדולה מכחנו בהוה, — הוא אמנם תנאי הכרחי להתפתחות רוח האדם, בעוררו בקרבו את הרצון לטפס ולעלות מעלה מעלה, בלי הרף ובלי ליאות, עד מקום שכחו מגיע. אבל גם זה תנאי הכרחי הוא להתפתחות האדם, כי לאחר שנתעורר רצונו ועבר לפעולה, לא ישגה עוד תמיד בחזיון אותה העת הרחוקה שבה יגיע לקץ תכליתו. העולה בסולם, אע״פ שנתעורר למעשה זה מחפצו להגיע לראש הגג, אינו נותן עיניו בשעת מעשה אלא בשתים שלש שליבות הקרובות לזו שהוא עומד עליה, וכשהגיע למקומן מגביה עיניו עוד מעט, וכה הולך ומרים מבטו, הולך ועולה, עד שמגיע למקום חפצו האחרון, שהיה במחשבה תחלה. אבל אם בראשית עליתו נושא עיניו עד לקצה הסולם מלמעלה, הרי הוא מסכן בעצמו לנפול אחורנית ארצה. גם האידיאל הקיצוני יפה לאדם, כל זמן שהוא דן עם לבו, איזוהי דרך ישרה שיבור לו בחיים, — אז מה טוב חלקו, אם תתעורר בתוך לבו התשוקה לאיזו מטרה גבוהה, אשר תמשכהו אליה בחזקה וככוכב נוצץ ממרחק תאיר לו רגע אחד את דרכו לכל ימי חייו, וידע מעתה לאן הוא הולך ולמה הוא עמל. אבל מכיון שמלא האידיאל את תעודתו זו, והאדם יוצא לפעלו לכבוש לו את דרכו, הנראה לו בחזון, בין המון הכחות המתנגשים בחיים, אשר יעצרוהו במהלכו על כל צעד ולא יתנו לו לפסוע פסיעה גסה, — אז מוטב לו שיסיר מלבו את המחשבה התמידית על דבר המטרה האחרונה, הרחוקה ממנו מרחק רב ביותר, וישים עיניו באיזו נקודה יותר קרובה אליו, שבאמצע הדרך, באיזה „אידיאל זמני" העומד על גבול האפשרות בהוה. כי רק אידיאל כזה יוכל להיות כח מניע תמידי למעשים פרטיים וקטנים, אשר סוף סוף מהם מורכבים החיים; ורק בסולם של אידיאלים כאלו, העומדים זה למעלה מזה, יכול אדם להתרומם עד קצה מטרתו, בהיות לנגד עיניו תמיד רק האידיאל היותר קרוב אליו, לפי מצבו בכל עת. אבל אם יאמר לשוות לנגדו תמיד בכל מעשיו אותו האידיאל הקיצוני, סופו שיקוץ בעמלו אשר הוא עמל להתקרב אליו, בראותו כי פסיעותיו הקטנות כאין הן לעמת המרחק הרב, ותחת לפעול פעולה ממשית, ישגה וינקר כל ימיו בחזיונות לבו וישאר עם זה בשפל מצבו לעולם.

כל נפש בריאה, בין של איש פרטי ובין של עם שלם, יש לה אותה סגולה בטבעה, שמאוייה הקיצונים מתחבאים באיזו פנה נסתרה בשעה שהיא משקיעה עצמה בעבודה המעשית. אין לך אדם נלבב ולא אומה נאורה שלא התנשאה רוחם באיזה זמן לאידיאלים גדולים לאחרית הימים ולקץ כל המעשים. אבל אחר עת ידועה של התרגשות ושאיפות בטלות, אחר שהאידיאל האיר את הדרך והעיר את הרצון, מתחילה הפעולה, ההליכה המעשית בדרך המובילה

לא זאת היא הפעם הראשונה שמזמינים אותי לדין לפני „דעת הקהל״; כמעט כל מאמר שיצא מתחת ידי עורר עלי בזמנו „מלחמה בשערי כה״ע״, וגם „מכתב גלוי אל אחד העם״ הוא דבר שכבר היה לעולמים פעם ושתים. אבל אז, כשרציתי — וזה היה יוצא מן הכלל — נמצאתי לבעלי דיני, וכשרציתי — וזה היה הכלל — הייתי כלא שומע. עתה אין הדבר כן. עתה הם נכנסים לתוך רשותי ומשמיעים טענותיהם בפני, ואם ברצון או באונס — עלי לשמוע ולהשיב דבר.

וכבר בשורה ראשונה שכתבתי בתור „עורך״ נתתי מקום לבעל דיני להתרעם. כי אמרתי: „ביסדנו מכ״ע חדשי, אנו עושים, כמדומה לנו, דבר שהשעה צריכה לו״[1]. „כמדומה לנו״? — וכי מה זה עורך האומר „כמדומה״? עורך בישראל „צריך שילך לבטח דרכו״, שיהיה ההר נדמה לו כשערה והספק כודאי; בקולות וברקים „יופיע״ וכאלהים אדירים יקרא: „אנכי״ . . . צריך הוא שידע שהדבר אשר הוא עושה דרוש להעשות״.

ואני — לא אכחד — איני יודע! כלומר, יודע (או מאמין) אני אמנם, שהדבר, באותה צורה שתארתיו שם, דרוש להעשות; אבל איני יודע, אם מה שאני עושה עתיד להיות אותו דבר שדרוש להעשות, שהרי כמה דברים נעשים בקרבנו, שהכל יודעים, כי דרושים הם להעשות, ולבסוף מתגלה, כי מה שעשוי אינו דרוש ומה שדרוש אינו עשוי. ואיני יודע כמו כן, אם בכלל, במצב עמנו עתה, יכול אדם מישראל להתחיל באיזו פעולה לאומית בלב סמוך ובטוח, כי מעשיו יהיו רצוים כמו שכונתו רצויה. וגם זאת איני יודע, אם, באשר „מרובים צרכינו״, חובה עלינו שתהיה „דעתנו קצרה״, לבלתי הבין, כי צורך ויכולת אינם שמות נרדפים. ועם זה „כמדומה לי״, שבשביל שיתעורר אדם לנסות כחו בעשית דבר הדרוש להעשות, אין מן ההכרח כלל שיעצום עיניו מראות כל מכשול וילך „לבטח דרכו״; אדרבא, מי שלבו מסור באמת לדבר זה שהוא בא לעשות — הוא אינו אומר: הריני עושה מפני שבודאי אעשה נכונה, אלא כך הוא אומר: הריני עושה, אע״פ „שספק הוא אם אעשה נכונה״, כי שוה גם הספק לאבד זמן וכח בעבורו.

ואולם, את חטאי זה, שאני מבחין בין ספק לודאי, היו „צעירי הדור״, מראה, נושאים לי ברחמים, לולא מצאו בי עוד חטא אחר, הגדול בעיניהם מנשוא: כי הנני מבחין גם בין אפשר לנמנע.

הדבר כפשוטו וכמשמעו, אלא שדורש הקדמה קטנה.

[1]) עי׳ למעלה במאמר „תעודת השלח״.

ב.*)
צורך ויכולת.

לפני שנתים, כשעלתה המחשבה בלבי לקבץ את נדחַי, את מאמרי המפוזרים בכה"ע ובמאספים שונים, ולהוציאם כלם בקובץ אחד, הרגשתי בי אמנם, כי במחשבה זו צפונה מעין „נבואה קטנה", שהנני עומד בחיי הספרותיים על מפתן תקופה חדשה, אשר שונה תהיה תכלית שנוי מתקופת המאמרים ההם; אלא שקרני בזה מה שקרה לקריסוס המלך בשעתו: טעיתי בפשט הנבואה ודרשתיה להנאתי. בזאת — חשבתי אז — יבָּדל העתיד מן העבר, שעד כה פזורתי, ומעתה אכָּנס; עד כה היו מחשבותי ודברַי קשורים תמיד בצרכי השעה, ומעתה אעזוב חיי שעה ואעסוק בחיי עולם; לא אוסיף עוד לבזבז חיי רוחי „פרורים פרורים", אלא אתכנס בתוך נפשי, אקבץ מעט רכושי הרוחני למקום אחד, ובסתר חדרי אעבוד את ספרותנו עבודה אחת שלמה וארוכה, שתתן לי רשות לחלום על דבר „חלק לעולם הבא". ומתוך שכך פירשתי לי את העתיד, נחשבתי בעיני מני אז כאיש חיל שעזב את המערכה ונפטר מחבריו לזמן בלתי מוגבל, ולא יספתי עוד להשתתף בעבודת המאספים וכה"ע שהייתי מצוי אצלם לפנים.

עתה הנה נבואת לבי נתקיימה: תקופה חדשה החלה באמת בחיי הספרותיים והיא שונה תכלית שנוי מזו שקדמה לה, אבל — בהפך מפירושי. תחת אשר לפנים הייתי כותב לתיאבון, בשעה שרציתי ועל מה שרציתי, הריני עתה מחויב לכתוב בשעה שאחרים רוצים ועל מה שהם רוצים; „הריני מחויב", לא מפני שזה באמת מחובת עורך מכ"ע חדשי להרבות שיחה עם הקוראים — צאו וראו כל כה"ע החדשיים אצל אוה"ע ותמצאו אך מעט מאד שבהם העורך עובד גם עבודת סופרים — כי אם מפני שבמצבי עתה יש רשות ויכולת בידי אחרים לכוף אותי על זה באמצעי פשוט וקל: עומדים וכותבים „מכתב גלוי" אל העורך, לשימו במכ"ע שלו; ואם אך כתובים הדברים בסגנון ספרותי הראוי להתקבל, הרי מחויב הוא לתת להם מקום, וממילא מחויב הוא גם להשיב.

ואמנם, אך צעדתי צעד אחד על דרכי החדשה, והנה — „מכתב גלוי אל אחד העם"[1]). ולא עוד אלא שבעל המכתב בא בטענותיו לא כאיש פרטי, כי אם כשליח צבור: „בתור אחד מצעירי הדור שיודע את אשר בלבבם".

---

*) נדפס ב„השלח" כרך א' חוברת ג' (טבת תרנ"ז).

[1]) „על פרשת דרכים" (מכתב גלוי אל „אחד העם") מאת ד"ר מ. י. ברדיטשבסקי („השלח" כרך א' חוב' ב').

כן, „כנפשו וכלבבו“! כי בלי שום משא פנים יתן „השלח“ מקום תמיד לדברים הנאמרים בדעת, בלב תמים, שלא על מנת לקנטר. בזמננו אמנם הורגלו לחשוב, שכל מכ״ע מחויב להביא עמו מראשית ברייתו תורה שלמה, תשובות מזומנות על כל השאלות הראשיות, וכל מה שידובר בו צריך שיהיה לפי התורה הזאת של ה„רדקציא“. אך הן מלבד שבמכ״ע עברי דבר זה אי אפשר, מאותו הטעם הפשוט, שאין לשום מפלגה כחות ספרותיים הגונים במדה כזו, שתהא יכולת בידה „להתמלא מחוליתה“ ולא תצטרך לעזרת סופרים מחוצה לה, — מלבד זאת, עוד הדבר צריך עיון, אם המנהג האירופי הזה מנהג כשר הוא, המיוסד בהגיון ישר ומתאים לדרישת האמת והצדק. ה„רדקציא“ היא סוף סוף רק שם משפט, אשר תחתיו יסתר רדקטור, בשר ודם פשוט, בעל השכלה מרובה או מועטה, אך בכל אופן לא נקי משגיאות, ככל האדם, ואם בעל נפש הוא, הרי עליו להודות בלבבו, כי דעתו אינה מכרעת יותר מדעת שאר בני אדם שאינם נופלים ממנו בהגיון וידיעה. חובתו היא אמנם להשגיח על טוב טעם ודעת, להרחיק כל דבר המתנגד לחוקי המוסר והלכות דרך ארץ ולשפוך על האורגן הנערך על ידו רוח כללית אחת, בנוגע לצורתו ותכונת עניניו, באופן שיהיה באמת מעין בריה „אורגנית“, ולא קופת הרוכלים שכל מיני סחורה בה. אבל כל זה אינו נותן רשות לנעול דלת בפני מי שיהיה, הבא להגיד בקהל דברים הראוים להשמע, ולו גם מתנגדים ל„דעת הרדקציא“, שאינה אף היא אלא דעת יחיד או יחידים. אלה האחרונים, הרדקטור ועוזריו, אם יש להם באמת דעה אחרת ויכולים לברר אמתותה בראיות, יפשיטו מעליהם את אדרת כהונתם וידברו דבריהם בשמם הפרטי, ככל יתר הסופרים, והקהל ישפוט, דעתו של מי מתקבלת יותר על הלב. אך המנהג לדבר בשם הרדקציא ולתתה לשופטת רמים על כל ענין, כאלו אין דבר נעלם ממנה — המנהג הזה לא נברא אלא בשביל להטיל אימה על הצבור ולא יביא טובה לבקשת האמת.

אם תישר הדרך הזאת בעיני הקוראים או לא — בכל אופן טוב שידעו מראש, כי בה ילך „השלח“, למען ישפטוהו במקרים כאלה על פי דרכו.

להיות מובן מאליו — וכלבד שיהיה כחם יפה לא רק בעקיצות ומהתלות, אלא ירדו באמת לעומק הנושא ויאירו אור על כללו ועל פרטיו, בדעת, בטוב טעם, ובסגנון הראוי לכל ענין, לפי תכונתו וערכו העצמי או ההיסטורי.

ד) „בללטריסטיקא". היצירה הפיוטית, בהגשימה חזיונות החיים, שאלותיהם וחקותיהם, בצורות מוחשיות יפות, פועלת היא ביותר על רוב בני אדם ומוכשרת לחרות כל אלה על לוח לבם ולעוררם למחשבות והתבוננות, יותר הרבה ממשא ומתן עיוני מפשט. ספורים טובים מחיי עמנו בעבר ובהוה, אשר יתנו ציורים נאמנים ממעמדנו בזמנים ובמקומות שונים, או יכניסו איזה קו־אור באיזה מקצוע אפל של „עולמנו הפנימי", יביאו על כן תועלת רבה להתעוררות המחשבה והרחבת הדעת הלאומית בקרבנו, ומכוונים איפוא למטרתנו לא פחות מן המחלקות העיוניות המנויות למעלה. ואולם היצירה היפה שאין בה אלא יפיה, המעוררת תנועת הרגש לשם תענוג בלבד, היא אף היא יש לה מקומה וערכה בצד ידוע מחיי האדם; אבל במצבנו עתה, אנו חושבים, שאין לספרותנו הדלה לפזר מעט כחה לדברים כאלו, בעוד שענינים יותר נחוצים ומועילים דורשים תפקידם וכח אין. מן הטעם הזה אפשר שימעט מספר השירים במכ"ע זה. אחרי כי רוב משוררינו עתה אינם הולכים בדרכו של יל"ג, לאחד את השירה עם המחשבה על דבר חיינו וצרכינו המרובים. ופואֶזיא בלבד, השתפכות הנפש על הדר הטבע ונועם האהבה וכדומה — יבקש לו כל החפץ בלשונות העמים וימצאנה במדה מספקת.

אם על המחלקות האלה נוסיף עוד איזו השקפות פריודיות על החזיונות החדשים בחיים ובספרות, תהיה לנו תכנית מכ"ע זה כמו שעלה במחשבה לפנינו. אך, כמו שכבר אמרנו, בחכמינו ובסופרינו הדבר תלוי, שתצא מחשבתנו לפעולה בטהרתה ובשלמותה. חכמינו יואילו נא לעשות כמתוקנים שבחבריהם מאוה"ע, החושבים להם לחובה לצאת מעת לעת מארבע אמותיהם ולדבר אל העם בשפה ברורה על איזה ענין חשוב שיש בו צורך ותועלת לרבים; בעוד שחכמי ישראל על הרוב סגורים ומסוגרים בכתלי בית־מדרשם, כל אחד מבקש רק לגלות נסתרות במקצוע הפרטי שלו, ואת העם ואת צרכיו לא יזכרו ולא יעלו על לבם. וסופרינו, כלומר אלה מהם המזוינים באמת בכל הדברים הדרושים לעבודה ספרותית הגונה, יחדלו נא מלהצטדק (כאשר הם עושים זה כמה), כי על כן מעטה ודלה עבודתם, באשר אין „מרכז ספרותי" מיוחד לבעלי דעה וטעם, שבו יוכלו להשמיע דבריהם הרחק מכל השאון וההמולה של החיים היומיים. הרי לפניהם בזה „מרכז ספרותי" המבקש למשוך אליו רק סופרים בעלי דעה וטעם, וכל מי שרוצה ויש לו הידיעות והכשרונות הנחוצים לזה — יבוא נא ויעבוד עמנו בנפשו וכלבבו.

(כמו דקדוקים בספרים קדמונים ובפרטי חיי מחבריהם, וכיוצא בזה), שאינם מוסיפים כלום על „ידיעת עצמנו" ואינם ענין אלא למספר קטן של העוסקים בפילולוגיא, ביבליוגרפיא וכו׳. להגביל בדיוק שני הצדדים האלו אי אפשר. אבל לחכמים -- ואנו מקוים, כי רק עמהם יהיה לנו עסק בזה — אין גם צורך בהגבלה מדויקת. כי מדעתם יבינו, בשימם לב לתכונת מכ״ע זה, איזה חומר מכל מקצוע יאות לו, ובאיזו צורה.

ב) „פובליציסטיקא" — מאמרים על דבר המצב השכלי, המוסרי, האיקונומי, המדיני וכו׳, של עמנו עתה בכל הארצות, אשר ישתדלו לברר בירור מספיק כל החזיונות הטובים והרעים כמו שהם, בסבותיהם ותוצאותיהם, ועל יסוד בירור כזה — להורות כפי היכולת גם את הדרכים לשנוים ותקונים טובים. לנושאי מאמרים כאלה יוכלו להיות: אם חלק ידוע מן העם (מדינה, עיר, עדה, חברה, מפלגה וכו׳), או ענף ידוע מן החיים (החנוך, מוסדות הצבור, מקורי הפרנסה, תכונות מוסריות וכו׳), במקום אחד או במקומות שונים. אך בין כך ובין כך, העיקר למטרתנו הוא בירור מצב החיים הפנימיים, בעוד שבירור היחס החיצוני של העמים אלינו, שהורגלו סופרינו לטפל בו בחבה יתרה, אינו נכנס בתוג עבודתנו אלא במדה הדרושה להבנת החזיונות הפנימיים.

ולדאבון לב, יש נחיצות להוסיף עוד בזה — מה שהיה צריך להיות דבר מובן מאליו — כי לא כל „בעל לשון" מוכשר לכתוב גם „מאמרים", כי הפובליציסטיקא, בהיותה חכמה ומלאכה כאחת, דורשת מאת העוסקים בה — לא פחות (או עוד יותר) מן הספרות המדעית — השכלה כללית רבה, כשרון וטעם ספרותי, ואין צריך לאמור ידיעה רחבה בפרטי הנושא של כל מאמר וביסודי־החכמה המתיחסים אליו.

ג) בקרת. בשם הזה משתמשים אצלנו על הרוב רק במובנו המצומצם: משפט ספרים חדשים. אבל מטרתנו אנחנו תביאנו להרחיב את המושג הזה עד לגבולו האמתי: משפט רוח האדם ופרי עבודתו ביחוסם אל האמת (בקרת הגיונית), אל הטוב (בקרת מוסרית) ואל היופי (בקרת אֶסתיטית). במובן הזה נופלים תחת הבקרת לא רק ספרים, כי אם גם כל הרעיונות והמעשים, חדשים גם ישנים, שעשו, עושים, או יכולים לעשות רושם בחיי העם והלך רוחו, ושעל כן ראוים וצריכים הם להבחן משלשת הצדדים הנזכרים, אם משלשתם יחד, או מאחד או שנים, הכל לפי הענין. אלא שהספרים מסוגלים ביחוד שתפָלה בהם הבקרת הכללית, בתתם לה על הרוב יכולת להביא במשפט רעיונות ומעשים רבים ביחד ולהראות את הקשר שביניהם ואת היסודות המשותפים להם. מאמרי בקרת כאלה נקבל בחפץ לב, ובלבד — חבל על שגם פה אנו מוכרחים להוסיף דבר שהיה צריך

הנקנים ב„מסירה", בלי יסוד נכון ובלי בחינה והכרה ברורה. ועל כן לא יפלא הדבר, כי רבים בקרבנו התחילו סוף סוף להרגיש מעין „ריקות" פנימית. המוח העברי, שהורגל בעבודה, לא יוכל לנוח ימים רבים. כבר נלאינו להתרגש ולהתלהב והננו רוצים גם לדעת ולהבין. סימן־השאלה הגדול, אשר נראה על פני היהדות בשני הדורות שלפנינו ואשר הסתתר אחרי כן בעב הענן, חוזר ונגלה מעט מעט מתוך הערפל, ופחדו מפיג שכרון רגשותינו ומכריחנו להתבונן בעינים פקוחות ובדעה צלולה על כל פרטיו: מה היא „עצמותנו" הלאומית ההיסטורית, שבשבילה או בסבתה אנו נלחמים עם כל היקום זה אלפי שנה? מה הם חיינו ההוים בכל ארצות פזורנו, באיזו מדה חיינו הם באמת ובמה הם צריכים וסובלים תקון? ועל הכל ומתוך הכל — שאלת העתיד: אם, איך ומתי נגיע אל ה„חוף" המקווה, למרות ה„שטף" העז, הקורע אותנו אברים אברים ונושאם אחד אחד ל„ים הגדול"?

השאלות הכלליות האלו, המתחלקות כל אחת להמון שאלות פרטיות, מנקרות עתה במוחו של כל איש ישראל שיש לו מוח בקדקדו. וכל אלה אשר לא יוכלו להסתפק עוד ברחיה בקש או בפרזא משכרת, אשר יבינו, כי לא „על רגל אחת" אפשר למצוא את „חידותינו" הנפלאות — כל אלה יתאוננו על חסרון מכתב עתי חדשי בספרותנו. כי רק מכ"ע חדשי, שאין השעה דוחקתו, מסוגל לחדור מעט מעט למסתרי חיינו, לקבוץ על יד את „מפתחותיהם" המפוזרים בזמן ובמקום, לברר כל חזיון וכל שאלה מכל צדדיהם השונים, ולקרבנו ככה יותר ויותר אל התכלית הנרצה: לדעת את עצמנו, להבין את חיינו ולכונן עתידותינו בתבונה.

המחשבות האלה הן שעוררונו לנסות כחנו בהוצאת הדבר הזה לפעולה. אם נצליח לברוא באמת את האורגן המבוקש? — לא בנו הדבר תלוי, כי אם בחכמינו וסופרינו. אנחנו מצרנו נעשה כל מה שבכחנו. היעשו כן גם המה? —

ועל כן לא נחשוב לאפשר להבטיח מראש הבטחות מוגבלות, בנוגע לתכונת הענינים שיבואו במכ"ע זה, ונסתפק בהציענו בזה בדרך כלל רק ראשי הענינים שאנו חפצים לתת בו.

א) פרקי חכמה, אשר יתנו מושגים נכונים מחזיונות נכבדים שונים — דתיים, מוסריים, חברתיים, ספרותיים וכו' — המתיחסים לחיי עם ישראל והתפתחות רוחו מימי קדם ועד עתה. הגדר הכללי הזה מקיף, מצד אחד, פרקים רבים מן המדעים הכלליים (מתולדות עמי הקדם, מתולדות הקולטורא, מחכמת הנפש, המוסר, החנוך, ויתר „מדעי הרוח"), במדה שהם נכנסים לגבול היהדות ומאירים את החשכה בפנות שונות מחיינו ותולדותינו; ומצד אחר, מוציא הגדר הזה מן הכלל מחקרים ידועים הנכנסים בחוג „חכמת ישראל"

ואמנם הלכנו, בקשנו ומצאנו. שערי ההשכלה הכללית נפתחו לפנינו בלי מעצור, וכל דורשיה ימצאוה עתה על נקלה ואינם נזקקים עוד לסרסרותה של הספרות העברית. בדרך הדעת לא מצאה עוד איפוא עניה זו ממרה נכונה לפעולתה, כי מה בצע בלקטה לנו שבלים צנומות בשדה אחר, ואנו באים לתוכו בלעדה ואוכלים כדי שביעה? אך גם בדרך האחרת, להיות לחצוצרה המריעה בלי הרף בשביל לעורר ישנים, לא יכלה עוד להביא תועלת ממשית, בהיות גם ה„ישנים" מתעוררים כבר בלעדה, מקול המונם של החיים עצמם. ובכן קרוב לודאי, שהיתה הספרות העברית עתידה להפסק מאליה גם במזרח, כמו שנפסקה כבר לפני זה במערב, — לולא נולדה בקרבנו בעת האחרונה שאיפה חדשה: שאיפה לתחיה והתקדמות פנימית, אשר נתנה לספרותנו את הזכות לחיות ולהתקדם גם היא, לא כמלפנים, בתור מעברה לעולם אחר, כי אם בתור חלק עצמי מעולמנו הפנימי.

ובאין זכות בלי חובה, הנה על ידי הזכות הזאת, להחשב כחלק עצמי מעולמנו הפנימי, הוטלה על ספרותנו גם החובה, ללמדנו דעת את העולם הפנימי הזה: מהלך התפתחותו של עמנו בכל הדורות, אופני התגלות רוחו בכל מקצעות החיים, מצבו הרוחני והגשמי בכל הארצות בזמן הזה, והקשרים הגלויים והנסתרים שבין כל אלה ובין החזיונות הנראים בחיי העמים הסובבים אותו ובין החקים השולטים בחיי האדם והחברה בכלל. כי רק בהגלות לעם את אשר היה והוה והיחס האמתי שבינו ובין העולם מסביב לו, רק אז יבין מה שיוכל עוד להיות ויכיר את מקומו הנאות לו בעולם, ורק אז אפשר שימצא דרכו ויתוקנו חייו תקון שלם.

אבל את חובתה זאת לא מלאה ספרותנו עד כה. כי „השאיפה החדשה" נתעוררה בעצם וראשונה לא על ידי הכרה פנימית מתוך מחשבה ועיון, כי אם על ידי רשמי מעשים מוחשיים שנתקקו בלבבות בלי אמצעי, ועל כן היה הצורך שהורגש ראשונה — לא להעמיד את השאיפה הזאת על בסיס הידיעה, כי אם לחזק איתם ה„רשמים" אשר הולידוה, למען תתרומם מיד למדרגת כח חי עושה פרי ולא תשאר לאורך ימים במצב רגש עריריי בלבד; ולכן רואים אנו גם את הספרות העוררת על ידה מתחילה פעולתה רק בדרך אחת: בתתה „אל חכה שופר", כדי להרעיש את הלבבות ולעורר את הכחות הנרדמים.

ואמנם אין להכחיש, כי בדרכה זו נראתה פעולת הספרות על העם, אם מעט ואם הרבה; אבל גם זאת אי אפשר להכחיש, כי עד שהיתה טרודה לעורר את הכחות הנרדמים, נרדמה המחשבה בקרבה ונתדלדלה הדעת מאד, ואם יאמר אדם לירד לעמקם של חיי עמנו, לשוא יבקש עזר בספרותנו עתה, כי לא ימצא כמעט בלתי אם ידיעות שטחיות ומשפטים פורחים באויר,

לשאלת הספרות העברית.

א.*)

תעודת „השלח".

בּיסרנו היום מכ״ע חדשי זה, אנו עושים, כמדומה לנו, דבר שהשעה צריכה לו ושרבים מרגישים בחסרונו.

לא בית מדרש לחכמים אנו מיסדים, שישבו ויפלפלו זה עם זה ויחדשו חדושים, בשביל להגדיל תורה או חכמה לשמה; כי אם לכלל העם אנו מכונים לבנו, שימצא הוא במכ״ע זה מזון נאות לרוחו ודברים הנחוצים לו לדעת, בשביל לגדור פרצותיו ולבנות הריסותיו.

עוד הפעם „לגדור ולבנות"! וכי כל יתר ספרותנו מה עושה עתה, אם לא שגודרת ובונה?

המטרה אחת היא, אבל הדרכים שונים.

בשני דרכים תוכל הספרות לחדור לרוח העם ולפעול על מהלך חייו: אם בהכניסה לתוכו בקולי קולות, בדברים מרעישים ומלהיבים, רגשות וחפצים חדשים, המשנים את הבחירה גם למרות הידיעה; או בהכניסה לתוכו לאט, בדברים של טעם ודעת, מושגים ומשפטים חדשים, המשנים את הבחירה בהסכם עם הידיעה.

לפנים, כשהיתה הספרות העברית כלי זיין למלחמת ההשכלה, היתה מהלכת בשני אלו הדרכים יחד. באמצעים המושכים את הלב השתדלה לעורר בעם תשוקה ל„אור", ובאמצעים המרחיבים את הדעת נסתה להביא בגבולו את ה„אור" עצמו, — אור כהה אמנם, אשר אך הגדיל את התשוקה מבלתי יכולת למלאותה; אבל בזה היה די לה לספרותנו אז, שכל חפצה היה רק להביאנו לידי הכרת טיב האור, למען נלך ונבקשהו במקורו.

---

*) נדפס בראש החוברת הראשונה של מכה״ע „השלח" (חשון תרנ״ז), בתור פרוגרמא כללית למכ״ע זה, שנערך על ידי מראשיתו עד סוף הכרך העשירי. ולפי שהפרוגרמא הזאת כוללת גם את השקפותי היסודיות על תעודת ספרותנו בכלל, ומצד זה יצאו עליה עוררים, אשר הביאוני לכתוב את המאמרים הבאים אחריה, — לכן קבעתי לה מקום פה בראש המאמרים ע״ד הספרות.

ההם עוד לא עבר זמנם ואפשר לראותם כאלו היום נכתבו... מאז ועד עתה, ביחוד בימים האחרונים, הביאו לנו החיים חזיונות רבים ושונים, אשר אשרו וקימו בכל תוקף את רובי השקפותי על מהלך העבודה הלאומית בקרבנו, ו„הביאור המעשי" הזה ברור ומספיק הוא הרבה יותר מכל מה שהפה יכול לדבר. —

אינני חושב אמנם, כי עתה יפקחו הכל עיניהם לראות נכוחה. רק מי שאיננו יודע כלום מתכונות בני האדם והכחות המניעים את רוחם — הוא יוכל להאמין, כי מעות שהחזיקו בה רבים תעבור מן העולם מיד בששקרותה תתגלה לעיני השמש. לא כך הוא מנהגו של עולם ולא כך יתפתחו הדברים גם בתוכנו. אבל סוף סוף האמת בוקעת ועולה ולא לעולם אפשר יהיה להסתירה באותן התחבולות הרטוריות והתיאטרליות שפרשו מצודתן עלינו בשנים האחרונות.

ובתקוה זו הנני מוסר את הקובץ השני הזה לידי הקוראים ואיני מבקש מהם אלא שיקראוהו בשימת־לב. גם אלה מהם שכבר קראו את המאמרים הכלולים בו, כל אחד בעת שנתפרסם בפעם הראשונה, — לא יאבדו, כמדומה לי, את זמנם לבטלה, אם ישובו ויקראום פה שנית על הסדר: הרבה ענינים נשכחים ישובו ויתעוררו בזכרונם והרבה דעות „זרות", שלא נתקבלו על לבם לפנים, יהיו אולי נראות להם עתה בפנים אחרות[1]).

אחד העם.

ווארשא, ז׳ אלול תרס"ג.

---

[1]) בדבר סדור המאמרים ותקונם שמרתי גם בחלק זה את הכללים שקבעתי לעצמי בסדור החלק הראשון (עי׳ שם בסוף הקדמה ראשונה). — הערות הסגורות בחצאי־מרובע הן אלו שהוספתי בעת סדור הקובץ.

אל הקוראים.

בצאת החלק הראשון במהדורא השניה, זה כשנתים, קויתי לראות מיד אחריו גם את החלק השני נגמר בדפוס וכולל כל „המאמרים שיצאו מתחת ידי בשנים האחרונות". מפני זה נתתי שם „הקדמה למהדורא שניה", אשר ברובה היא מתיחסת לא לאותו החלק שבראשו באה, כי אם להמאמרים שעתידים היו לבוא בחלק שלאחריו. אבל סבות חיצוניות שנו את הדבר. הדפסת החלק השני נתאחרה ונמשכה עד כה, ובינתים נתרבה החומר על ידי מאמרים חדשים, שפרסמתי בעת האחרונה, עד שקשה היה עתה ליתן הכל בחלק שני זה, שלא יהיה מרובה בכמותו כפלים כהראשון, ובהכרח נשמטו ממנו הרבה מאמרים — כל אלה שנכללו ב„ילקוט קטן" ועוד אחרים — אשר יקובצו בקרוב בחלק שלישי.

והפירוד המלאכותי הזה בין מאמרים הקרובים אלו לאלו בנושאם ומשלימים אלו את אלו, מאמרים שבתקופה אחת נכתבו ונדפסו ורוח אחד מחיה את כולם, — הפירוד הזה אפשר שיגרום גם הפעם לרבים מן הקוראים — דבר שהורגלתי בו כל כך! — לגלות פנים בדברי שלא כהלכה וליחס לי דעות והשקפות שלא היו שלי מעולם. לכן מוצא אני עצמי מחויב להקדים ולהזכיר כאן לאלה מן הקוראים אשר לא הקנתור מגמתם העיקרית, כי אין כאן לפניהם אלא חצי דבר והרבה מן הסתום במאמרי החלק זה מפורש במאמרים שיבואו בחלק השלישי, אשר רובם נתפרסמו בזמן אחד עם אלו ועליהם נסמכתי פעמים רבות ולא חשבתי לנחוץ לחזור ולאמור מה שכבר נאמר בהם.

ואולם בנוגע לעצם הענינים הכלולים בחלק הזה, אינני רואה צורך להוסיף על הדברים שכבר אמרתי באותה הקדמה הנזכרת למעלה. הדברים

המעטפה מצוירת בידי יוסף בודקא.

על פרשת דרכים

קובץ מאמרים

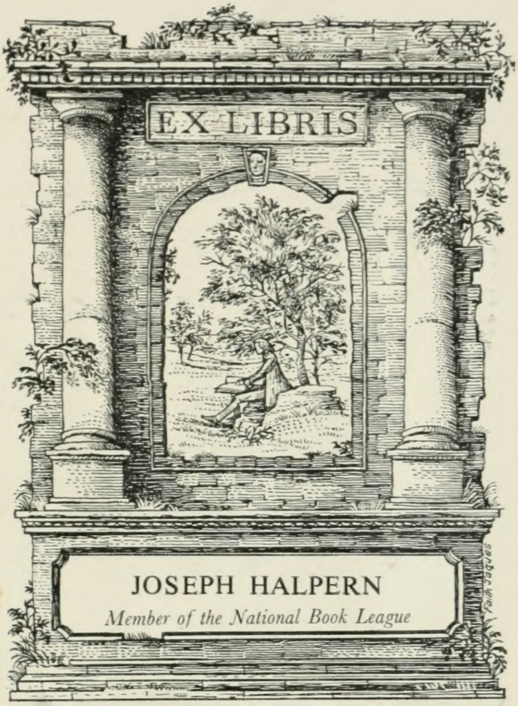
מאת

אחד העם

חלק שני

הוצאת יודישער פערלאג / ברלין
הוצאה חדשה
תרפ״א

אחד העם / על פרשת דרכים

EX LIBRIS
JOSEPH HALPERN
Member of the National Book League
Faith Jaques

אחד העם

על פרשת דרכים